

Л.І. КАЛАЧЕВСЬКА

**ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ:**

*наукові основи,
стан та перспективи*

Монографія

Суми – 2019

УДК 63:316.422](477.52)
К 17

*Рекомендовано Вченою радою
Сумського національного аграрного університету
(протокол № 8 від 28 січня 2019 р.)*

Рецензенти:

Малік М.Й., доктор економічних наук, професор, академік НААН України, ННЦ «Інститут аграрної економіки»;

Ульянченко О.В., доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Харківський національний аграрний університет ім. В.В.Докучаєва;

Славкова О.П., доктор економічних наук, професор, Сумський національний аграрний університет.

Калачевська Л.І.

К 17 Інноваційний розвиток сільських територій: наукові основи, стан та перспективи. Монографія. – Суми: ФОП Литовченко Є.Б., 2019. - 276 с.

ISBN 978-966-97721-4-5

Досліджується теоретична сутність розвитку сільських територій як об'єкта управління інноваціями, уточнено теоретико-методологічні підходи до поняття сільські території, виокремлено адаптаційні складові сталого розвитку сільських територій. Запропоновано методичні підходи щодо застосування індикаторів сталого розвитку населеного пункту. Здійснено аналіз тенденцій розвитку сільських територій у світі та в Україні. Обґрунтовано методики оцінки впливу конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком та розвитку інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні та проведено відповідні оцінки. Здійснено аналіз інституціонального середовища інноваційного розвитку сільських територій в країні та запропоновано удосконалити організаційну структуру владних інститутів у сфері інноваційної діяльності. Розроблено модель системи управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні та організаційно – економічний механізм стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів та студентів, керівників аграрного сектору та органів управління різних рівнів, підприємців та всіх, кого цікавлять проблеми ефективного розвитку сільських територій.

УДК 63:316.422](477.52)

ISBN 978-966-97721-4-5

© Л.І. Калачевська, 2019
© ФОП Литовченко Є.Б., 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	7
1.1 Розвиток сільських територій як об'єкт управління інноваціями.....	7
1.2 Генезис теорії інноваційного розвитку та функцій управління інноваціями	22
1.3 Систематизація принципів, цілей і завдань забезпечення інноваційного розвитку сільських територій	37
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	51
2.1. Методичний інструментарій оцінки розвитку сільських територій в Україні	51
2.2. Тенденції у застосуванні підходів до управління інноваційним розвитком сільських територій	63
2.3. Моделі та методи сталого розвитку сільських територій на основі інфраструктурного забезпечення	75
РОЗДІЛ 3. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	90
3.1 Аналіз стану і тенденцій розвитку сільських територій в світі в умовах глобалізації	90
3.2. Аналіз стану і тенденцій розвитку сільських територій в Україні	107
3.3 Передумови забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій	124
РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЮ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ.....	132
4.1 Вплив конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні	132
4.2 Інфраструктурне забезпечення як пріоритет розвитку сільських територій в Україні	146

4.3 Інституціональне середовище інноваційного розвитку сільських територій	156
4.4 Формування напрямків розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні	170
РОЗДІЛ 5. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ІННОВАЦІЙ У ІНФРАСТРУКТУРНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ.....	185
5.1 Інтегрована модель системи управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні	185
5.2. Формування організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій	195
5.3 Сільськогосподарська кооперація як механізм стимулювання інноваційного розвитку сільських територій	207
5.4. Забезпечення інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості	216
ПІСЛЯМОВА	226
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	228
ДОДАТКИ	255

ПЕРЕДМОВА

Поглиблення процесів ринкових перетворень, а також всебічна механізація у сільськогосподарському виробництві, обумовили значні зміни в структурі зайнятості сільського населення України, суттєво обмежуючи можливості розвитку сільських територій, ставлячи на межу виживання велику кількість сільських громад країни. Певним чином така ситуація пов'язана з особливостями сучасного суспільства, яке розвивається в умовах глобалізації, ускладнення світової господарської системи та розподілу продуктивних сил на глобальному рівні та рівні конкретної країни. За таких умов конкурентне середовище досить швидко знецінює традиційні переваги функціонування бізнесу та проживання людей в сільській місцевості, що вимагає змін в системі управління розвитком сільських територій, в першу чергу, за допомогою активізації впровадження інновацій.

Наявність і зміст великої кількості досліджень з проблеми інноваційного управління, стимулювання інноваційного розвитку, забезпечення ефективного створення, впровадження та поширення інновацій свідчить не лише про науковий інтерес до проблем управління розвитком на основі інновацій, але і про відчутну потребу з боку суб'єктів ринкового середовища у використанні їх результатів у практиці управління. Специфіка розвитку сільських територій, особливості аграрного бізнес-середовища і аграрного продукту як товару, є факторами, що впливають на конфігурацію і структуру механізмів управління розвитком сучасних сільських територій.

Вирішення окресленої проблеми забезпечення розвитку сільських територій пов'язане з необхідністю докорінної зміни існуючих стереотипів господарювання на селі, методів і принципів управління розвитком сільських територій. Основою такої зміни повинні стати об'єктивні чинники розвитку сільських територій в поточній ситуації та за існуючих тенденцій, зокрема - інновації, вивчення і використання яких залежить від стану, у якому знаходиться сільські території України на даний момент, а також орієнтації на певні пріоритети розвитку, розподілу суспільних ресурсів, можливості та проекти інфраструктурного розвитку країни в цілому і конкретних її регіонів.

В умовах реструктуризації під впливом євроінтеграційних процесів, все актуальнішою стає також проблема підвищення конкурентоспроможності аграрного бізнесу України і забезпечення його сталого розвитку, від чого суттєво залежить і розвиток сільських територій країни. Вирішення цієї проблеми можливе за умови застосування інструментарію запобігання або мінімізації впливу змін макросередовища на розвиток вітчизняного аграрного бізнесу, формування програми дій і організації контролю за її виконанням у рамках механізмів симулювання розвитку сільських територій країни через впровадження інновацій на найбільш важливих напрямках, зокрема – в інфраструктурі.

Таким чином, незважаючи на наявність великої кількості змістовних теорій та робіт, присвячених управлінню інноваціями, не існує системного дослідження, яке би поєднало існуючі парадигми на основі єдиної методології управління відносно інновацій у розвиток сільських територій як об'єкту управління. У зв'язку з цим є досить актуальною проблема розробки теорії, методології і механізмів управління розвитком сільських територій в Україні в сучасних умовах на основі певних пріоритетних факторів.

Монографія базується на результатах досліджень, започаткованих автором у 2009-2010 рр., і містить викладення основних теоретико-методологічних підходів до авторського розуміння суті проблеми управління розвитком сільських територій України на основі впровадження інновацій.

Автор висловлює глибоку вдячність вітчизняним і закордонним науковцям, які надихали та мотивували на виконання оригінального дослідження, колегам за сприяння у виданні книги, а також рецензентам за доброзичливі та конструктивні поради, та участь в обговоренні результатів дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Розвиток сільських територій як об'єкт управління інноваціями

Збалансований розвиток суспільства можливий лише за умови досягнення результативності різних його складників на всіх наявних територіях. Одні території є джерелом сировини та ресурсів, в інших зосереджується виробництво, деякі є майданчиками для продукування суспільних ідей. Незважаючи на суттєві відмінності, кожна територія виконує важливу роль та є незамінним елементом у короткостроковій та довгостроковій перспективах.

Світова фінансово-економічна криза показала, що зміни в сільському господарстві, на відміну від інших сфер, мають системний вплив на інші галузі економіки. Сільське господарство охоплює всі території та сфери життєдіяльності людей, пов'язані не лише з аграрним виробництвом. Загострення останнім часом становища на світовому продовольчому ринку, пов'язане зі збільшенням попиту на продукти харчування в глобальному масштабі, викликало значне зростання цін на сільськогосподарську продукцію, що вимагає конструктивного вирішення проблем технологічної та інфраструктурної модернізації аграрного сектора економіки, а особливо сільських територій.

Однією з найгостріших проблем, які спостерігаються в Україні, зокрема в аграрному секторі економіки, є сучасний стан розвитку сільських територій. Характерними тенденціями наразі є занепад сільських територій унаслідок погіршення умов проживання, відсутності належного інфраструктурного забезпечення та зростання міграційних процесів. Як наслідок, значна кількість сіл занепадає. На сільських територіях України впродовж останніх років зменшується кількість підприємств, що виробляють продукцію з доданою вартістю.

Вищезазначені проблеми потребують вивчення та розробки теоретичного й методологічного забезпечення їхнього вирішення. Незважаючи на значні теоретичні, методологічні та прикладні напрацювання в напрямі системного розвитку аграрного сектора економіки, подальшого дослідження потребують питання функціонування сільських територій у контексті вирішення їхніх економічних, соціальних та екологічних проблем.

Початковим етапом дослідження є окреслення категоріального апарату «сільські території», який використовує широке коло науковців при дослідженні різних аспектів розвитку аграрного сектора економіки. Характерним є його поширення й у законодавчих та нормативно-правових актах. Водночас у сучасних літературних джерелах відсутній єдиний підхід до трактування цього категоріального апарату. Різні галузі науки

виокремлюють свій предмет дослідження, підходи до його проведення. Водночас відсутнє єдине, узагальнене та систематизоване визначення.

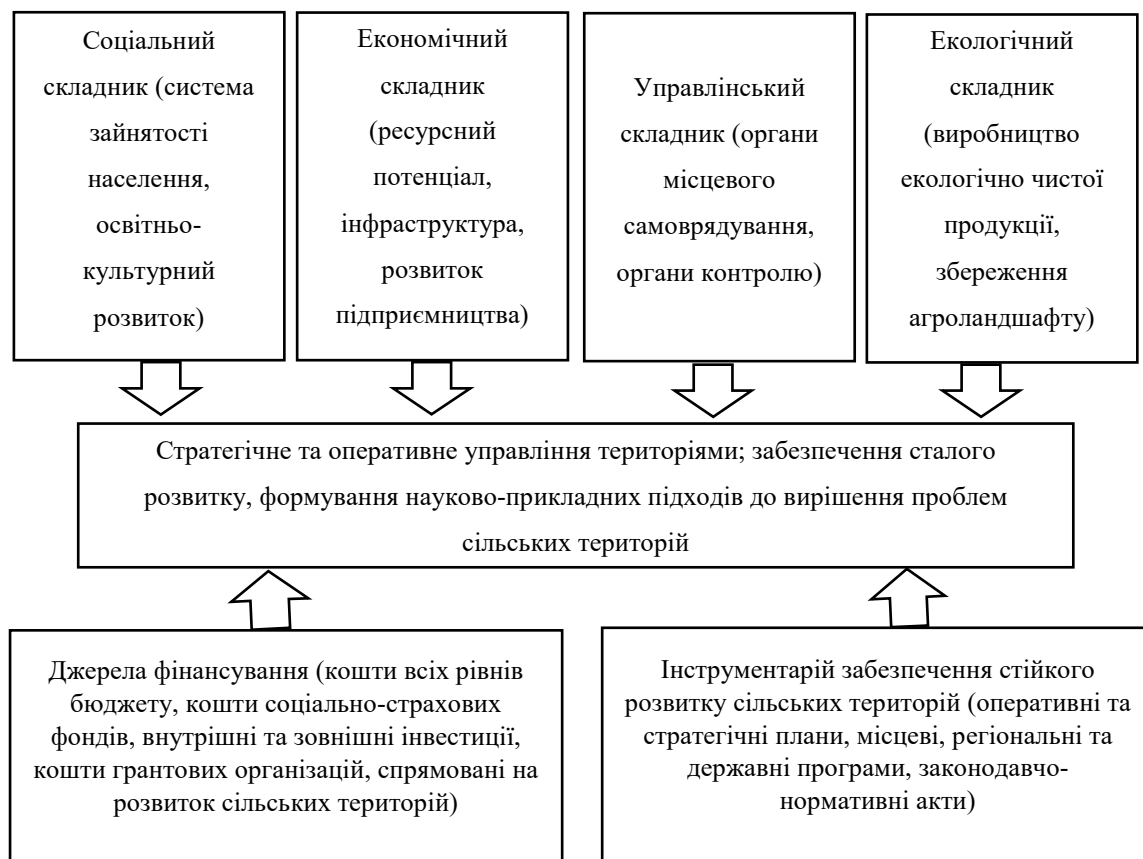
Слово «сільський» походить від праслов'янського поняття «село» – це місце, де люди поселилися та здійснюють господарську діяльність. В умовах розвитку торгівлі та економічних відносин виокремилося поняття міста, а за сільською місцевістю залишилося значення заселених людьми просторів землі поза містами. Відповідно до тлумачного словника української мови село – це населений пункт, жителі якого займаються обробкою землі, а територія – це земельний простір, обмежений кордонами [311, с. 697–698].

Досліджуючи семантику поняття «сільська територія» в нормативних актах, слід відзначити, що відповідно до Закону України «Про планування і забудову територій» було визначено, що територія – це частина земної поверхні у визначених кордонах з властивими їй географічним положенням, природними та створеними діяльністю людей умовами й ресурсами, а також з повітряним простором і розташованими під нею надрами [252, с. 2]. Основними ознаками сільської території є місце розташування, вид виробництва та забудови. Водночас не конкретизовано, яким саме має бути обсяг сільськогосподарського виробництва та сільської забудови відповідно до цього визначення.

В умовах глобалізаційних впливів змінюється політика щодо сільських територій. Територіальні громади отримують більше повноважень, розширюються їхні права, обов'язки та географічні кордони, вони отримують можливість ефективніше використовувати наявні ресурси. Водночас зростає антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище, відбувається урбанізація. Зазначені нововведення спричиняють зміни в методології та підходах до дослідження розвитку сільських територій (рис. 1.1). Методологічні засади дослідження сільських територій мають міждисциплінарний характер, оскільки розглядаються в розрізі географічних, регіональних, економічних та управлінських наук.

З метою аналізу наявних визначень і конструювання власного поняття «сільська територія» з урахуванням сучасних глобалізаційних впливів скористаємося методикою конструювання категоріального апарату економічної науки А. Старостіної, що допоможе виявити спільні риси та відмінності у визначеннях [298, с. 7–8]. Відповідно до цієї методики дослідимо вивчення категоріального апарату провідними науковцями-економістами, напрацювання яких пов'язані з дослідженням управління розвитком сільських територій на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні.

Значну увагу на проблематиці сільського розвитку та його інфраструктурного забезпечення зосереджує В.В. Юрчишин, який зазначає, що сільська територія являє собою складну й багатофункціональну природну, соціально-економічну й виробничо-господарську структуру [349, с. 4–5]. В.М. Баутін трактує сільську територію як земний простір поза межами урбанізованих територій, який населений людьми й характеризується певними єдиними природними та історичними ознаками [15, с. 65–66].

*Рис. 1.1. Схема методології дослідження розвитку сільських територій
Джерело: власні дослідження.*

У своїх наукових працях О.А. Мармуль визначає сільські території як складне природне, виробничо-господарське, соціальне, політичне й, власне, територіальне утворення, яке перебуває під управлінським впливом різних суб'єктів, представлених органами державної влади, органами місцевого самоврядування, бізнесовими структурами та громадськими організаціями [192, с. 80–81]. Однією з основних ознак сільських територій є історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших житлових утворень, які перебувають під єдиною юрисдикцією [195, с. 404–405]. Таким чином, сільська територія—це частина країни з відповідним матеріальним та людським забезпеченням, яка знаходиться поза територією міст, має властиві їй соціально-економічні та культурні особливості та історичні традиції утворення та розвитку.

Поселенська мережа є лише компонентом сільських територіальних утворень. При цьому сільські території об'єднують екологічний, економічний та соціальний складники, які у свою чергу поділяються на елементи, властивості яких розкривають їхню сутність і визначають певні функції. Водночас результати діяльності суб'єктів господарювання значною мірою залежать від природних умов і природно-ресурсного потенціалу кожної території, а землі виступають головним засобом виробництва, причому не завжди сільськогосподарського, що залежить від специфіки сільських

територій, їхніх місцевих особливостей. На підтримку цих тверджень слід зазначити, що економічний та соціальний розвиток сільських територій у європейських країнах пов'язаний не лише з сільськогосподарським виробництвом, а й із розміщенням об'єктів інфраструктури та промислового виробництва. Враховуючи вищесказане, зауважимо, що сільська територія – це не лише житлове, а насамперед соціально-природне просторове утворення.

Водночас переважна більшість учених підтримує твердження, що сільська територія повинна розглядатися як складна територіальна система, що володіє рядом об'єктивних властивостей – протяжність, площа, рельєф, природні ресурси, чисельність населення, рівень економічного та соціального розвитку [62, с. 57–58]. Таким чином, сільські території – це важливий елемент життя будь-якої країни, у якому зосереджений потужний економічний, природний, демографічний і культурний потенціал. Його активізація й використання багато в чому визначають темпи розвитку певного регіону, а також впливають на рівень життя сільських жителів. Тому будь-яка країна повинна розглядати розвиток сільських територій як перспективний крок не тільки до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, а й до зростання валового продукту загалом.

В останні роки при використанні термінів, пов'язаних із сільськими територіями, виник ряд непорозумінь понятійного характеру, що вимагають роз'яснень. Це твердження стосується того, що розвиток лише сільського господарства не відображає загальний розвиток сільських територій. У зв'язку з цим необхідно розглянути кілька визначень цього поняття, запропонованих провідними вітчизняними та зарубіжними вченими. Лише синтез різних підходів дозволить дати повне й всеосяжне визначення (табл. 1.1).

Дослідження М.Й. Маліка та М.А. Хвесику [186, с. 6–7], П.Т. Саблука [272, с. 4–5] та К.І. Якуба [351, с. 117] доводять, що стабільний та багатофункціональний розвиток сільських територій базується на врахуванні економічних, екологічних та соціальних чинників, розширеному відтворенні людського капіталу та диверсифікованому розвитку виробничих потужностей суб'єктів господарювання.

Аналіз наявних теоретичних напрацювань провідних вітчизняних та зарубіжних учених дозволяє виділити декілька підходів до трактування сільських територій. Виокремленими у процесі дослідження підходами є: багатокритеріальний, структурний, системний, просторовий, територіальний та глобальний. Їхній системний аналіз та характеристика допоможуть визначити наявні проблеми та окреслити вектори подальшого інфраструктурного забезпечення розвитку сільських територій, визначити роль інноваційного чинника в розвитку аграрного сектора економіки.

Опрацювання наукових розробок дослідників, які виділяють територіальний підхід до трактування категоріального апарату «сільські території» (Л. Лисенко [171, с. 14–15], Н. Куцмуста [165, с. 63–64],

О. Ковальчук [146, с. 184–185]), дозволяє визначити базові риси сільської території. Основною її характеристикою є географічна межа, визначена на місцевості. При цьому однією з головних умов економічного та соціального розвитку сільських територій є їхнє вигідне географічне розташування, віддаленість від міст та автострад, рівень розвитку інфраструктури.

Таблиця 1.1

Систематизація визначень категоріального апарату «сільські території»

Автори	Визначення
Економіко-соціологічний словник	Район з переважним розвитком сільського та промислового господарства, низькою концентрацією промисловості і інших галузей, низькою щільністю населення
П.Д.Шаповал [338, с. 74–75]	Історично сформована поселенська структура, що об'єднує у своїх межах сукупність сіл, селищ, хуторів, які мають ієрархічну упорядкованість та підпорядкованість сільським та районним радам
В.П. Славов [291, с. 69], В.В. Бойко [21, с. 196]	Регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними та соціально-економічними умовами, розвиток та функціонування якого значною мірою залежить від чинників внутрішнього та зовнішнього впливу
М.Й. Малік [185, с. 6–7], В.М. Заяць [82, с. 68]	Сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну та територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація сільськогосподарської продукції)
П.Т. Саблук [64, с. 52–53]	Складна багатофункціональна система, важливим елементом якої є село та його аграрна спеціалізація
К.І. Якуба [349, с. 116]	Територія, географічне утворення, з певною густотою населення та місцевістю поза містами, яка має певні ресурси з відповідними органами управління

Джерело: систематизовано автором.

Відповідно до просторового підходу (О.А. Белевят [16, с. 12], В.М. Єрмоленко [73, с. 3] та М.В. Поленкова [230, с. 274]) розвиток кожної території залежить від галузевої спрямованості сільськогосподарського та промислового виробництва конкретного регіону. Стан сільських територій – найправильніший показник розвиненості аграрного сектора країни, ступеня її цивілізованості. Це індикатори економічного та соціального розвитку країни.

Представники системного підходу І.В. Гончаренко [52, с. 207–208] та М.О. Барановський [14, с. 20–21] тлумачать сільські території як систему, яка активно взаємодіє з іншими адміністративними одиницями. Науковці переконують, що сільські території необхідно розглядати як поліфункціональну систему, уміле поєднання елементів якої дозволяє отримувати синергетичний ефект [92, с. 121]. Водночас недотримання цього принципу спричиняє деструктивні зміни, які яскраво виявляються на сучасному етапі розвитку вітчизняних сільських територій.

Б. Панасюк та С. Паникарова, обґрунтовуючи напрями розвитку агропромислового комплексу, відводять важливу роль у розвитку сільських територій міжгалузевій інтеграції та кооперації, які спроможні прискорити залучення інвестицій на сільські території та сприяти їхньому збалансованому соціально-економічному розвитку [219, с. 74–75; 221, с. 79]. Досліджуючи європейський досвід кооперації, А. Папцов зазначає, що це єдиний спосіб розвитку малих товаровиробників та збалансування структури аграрного виробництва [224, с. 65].

Представники глобалізаційного підходу С. Ashley, S. Maxwell [359, с. 366] та Т.О. Зінчук [88, с. 133] стверджують, що при визначенні сільських територій необхідно враховувати просторово-географічний, антропологічний, ресурсно-виробничий, організаційно-управлінський та земельний чинники, а особливо сучасні глобалізаційні виклики. Автори обґрунтовують, що суттєвий вплив на розвиток сільських територій мають: екстенсивне використання природних ресурсів, стрімке потепління, різка зміна кон'юнктури світових ринків, розвиток виробництва біопалива з сільськогосподарської сировини, запровадження вахтового методу господарської діяльності. Ефективний розвиток сільських територій можливий лише за умов швидкого пристосування до змін мінливого внутрішнього та зовнішнього середовища, дотримання науково-обґрунтованих норм виробництва та збереження соціальних стандартів. Досягнення останнього можливо лише за відповідної державної підтримки.

Опрацювання вітчизняних та зарубіжних джерел, у яких описано теоретичні основи та специфіку рурального розвитку, дозволяє сформулювати власне тлумачення поняття «сільська територія». В авторському трактуванні під сільськими територіями розуміється складне виробничо-господарське, соціальне, географічне, культурне та територіальне утворення, яке історично сформувалося в результаті поєднання населених пунктів та поселень у межах певних адміністративно-територіальних одиниць. Характерними рисами кожної сільської території є відповідне матеріальне та людське забезпечення, природно-кліматичні та ресурсні особливості, властиві їм історичні традиції утворення й розвитку, соціально-економічні та культурні принади.

В умовах децентралізації реформування системи державного управління та розширення повноважень об'єднаних територіальних громад значно зростає роль лідерських здібностей та ініціатив, які виходять від населення певних територій. Відбувається формування інклюзивної економіки на сільських територіях, коли добробут громади залежить від дій та активності кожного суб'єкта господарської діяльності, розташованого на певній сільській території, об'єднаний у територіальну громаду.

При дослідженні розвитку сільських територій необхідно окреслити основні завдання. Відповідно до загально прийнятих підходів, застосованих у теоріях регіонального розвитку, сільський розвиток означає не тільки зміни безпосередньо в економіці, а й передбачає вплив на широкі сфери життя місцевого населення. У процесі досягнення збалансованого розвитку потребують виконання такі завдання:

1. Вирішення наявних економічних, екологічних та соціальних проблем. При цьому підході головне полягає у визначенні проблеми, способів її вирішення, порядку реалізації обраного рішення, встановлення зворотного зв'язку.

2. Управління підприємницькою активністю. Ключова ідея полягає в тому, що роль бізнесу в економічному розвитку є важливішою порівняно з роллю органів управління, які регулюють соціальні очікування відповідно до потреб економіки.

3. Створення умов економічного зростання. Передбачає коаліційну систему місцевих органів влади з певними профспілками й підприємцями, ділові інтереси яких пов'язані з конкретною сільською місцевістю.

4. Збереження природного й соціального середовища. Цей підхід часто називають екологічним, або територіальною моделлю. У його рамках особлива увага приділяється не зовнішнім економічним стимулам, а місцевим інтересам і тим внутрішнім каталізаторам, які сприяють розвитку сільських територій.

5. Реалізація людського потенціалу. Головна ідея – необхідність посилення уваги місцевих органів управління до максимального використання потенціалу населення як найважливішої умови економічного розвитку [346, с. 5]. Вирішення вищеназваних завдань сприятиме виконанню основних функцій сільськими територіями, а саме: економічної, екологічної, соціально-демографічної, культурно-етнічної та рекреаційної (табл. 1.2).

В умовах сучасних глобальних викликів ці функції набувають нового переосмислення. При децентралізації та розширенні повноважень об'єднаних територіальних громад сільські території забезпечують багатофункціональний розвиток аграрного сектора економіки, зменшують соціально-економічну напругу в країні. Завдяки їхньому розвитку та за належної державної підтримки формується рівномірна поселенська мережа, вирішуються проблеми зайнятості населення, забезпечується збереження агроландшафтів та унікальних рельєфних і природних зон.

Опрацювання вітчизняних та зарубіжних літературних джерел дозволяє виявити проблеми сільських територій на сучасному етапі, а саме: повільний розвиток виробництва несільськогосподарської продукції, незадовільний стан розвитку підприємництва, зокрема малого, середнього бізнесу, недостатнє використання культурно-історичного та рекреаційного потенціалу, незадовільна екологічна ситуація.

П.Т. Саблук у наукових працях зазначає, що забезпечення сталого розвитку сільських територій є комплексною проблемою, вирішення якої можливе за таких умов: досягнення на селі соціально близьких до міських умов отримання доходів і суспільних благ; поліпшення умов доступу господарюючих суб'єктів підприємницької діяльності до ринків матеріально-технічних, кредитних, інформаційних та інших ресурсів; формування в сільській місцевості інститутів громадянського суспільства; здійснення програм поліпшення екологічної ситуації; досягнення макроекономічної стабільності; збалансованого розвитку економіки; забезпечення економічного

зростання в сільському господарстві; розширення несільськогосподарської зайнятості; використання позитивного зарубіжного досвіду сталого розвитку сільських територій [273, с. 51–52].

Таблиця 1.2

Функції сільських територій у збалансуванні розвитку держави

Функція	Характеристика	Авторська інтерпретація
економічна	полягає у задоволенні потреб суспільства в продуктах харчування, промисловості – у сировині, забезпеченні зайнятості та доходів сільського населення	забезпечує багатофункціональний розвиток аграрного сектора економіки, зменшує соціально-економічну напругу в країні
екологічна	полягає у підтримці екологічної рівноваги на території країни, раціонального використання та відтворення природних ресурсів	сприяє виробництву екологічно безпечних продуктів харчування та забезпечує збереження традиційних агроландшафтів
соціально-демографічна	спрямована на відтворення населення та формування людського капіталу країни	формує та підтримує рівномірну поселенську мережу, вирішує проблеми зайнятості населення
культурно-етнічна	передбачає збереження самобутньої культури, народних традицій, обрядів, фольклору, охорони пам'яток природи та історії, що знаходяться в сільській місцевості	знижує загрози сучасних глобальних викликів, які полягають в уніфікації культурних, релігійних та історичних звичаїв і традицій
рекреаційна	забезпечує умови для відпочинку та відновлення здоров'я населення	забезпечує збереження агроландшафтів та унікальних рельєфних і природних зон

Джерело: систематизовано автором за даними [50, с. 4–5; 75, с. 12–16].

Сталий розвиток сільських територій має бути економічно ефективним, соціально-орієнтованим та екологічно допустимим. Організація об'єднаних націй (ООН) для оцінки ефективності соціально-економічної політики, що проводиться в різних країнах світу, запропонувала систему індикаторів «Цілі розвитку на порозі тисячоліття» (ЦРТ). Сформовані в рамках ЦРТ орієнтири дозволяють оцінити рівень соціально-економічного розвитку в кожній конкретній країні, аналізувати ефективність державної політики в соціальній сфері [254].

Поняття «сталий розвиток» сільських територій було сформульовано в червні 1992 р. на Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку (Ріо-де-Жанейро). Сталий розвиток розглядається як розвиток, який породжує економічне зростання, але справедливо розподіляє його результати, відновлює довкілля більшою мірою, ніж руйнує її, збільшує можливості людей. Це розвиток, що віддає пріоритет бідним, розширенню їхніх можливостей і забезпеченню участі в прийнятті рішень, які стосуються їхнього життя, це розвиток, у центрі якого знаходиться людина, орієнтований

на збереження природи, забезпечення зайнятості, реалізацію прав жінок і молоді [16, с. 12].

Складники сталого розвитку сільських територій включають і традиційні базові елементи (соціально-демографічний розвиток, економічні перетворення, охорона навколишнього середовища, культурний та духовний розвиток), і адаптаційні елементи, які сприяють пристосуванню до сучасних умов господарювання (рис. А.1, додаток А).

Проведені дослідження складників сталого розвитку дозволяють стверджувати, що системний розвиток сільських територій можливий лише за активного запровадження інноваційних розробок. Відповідно до авторського трактування розвиток сільських територій з елементом «інновації» передбачає здатність до самовідтворення та динамічної рівноваги територіального утворення на основі оптимального використання наявного ресурсного потенціалу; досягнення економічної ефективності шляхом формування конкурентного середовища та залучення інноваційних розробок; мінімізацію надмірного антропогенного навантаження при використанні ресурсів за рахунок модернізації виробничих процесів. Обов'язковим складником реалізації зазначеного є акумулювання на сільських територіях сучасних інноваційних розробок та залучення їх у виробничий процес суб'єктів, що здійснюють господарську діяльність. Інноваційний складник економічного розвитку сільських територій активізувався в умовах корпоратизації аграрного бізнесу з приходом в аграрний сектор інвестиційних коштів. Інноваційний розвиток об'єднаних територіальних громад та сільських територій загалом також став можливий завдяки значним коштам, виділеним міжнародними донорами для реформування місцевого самоврядування. Інноваційному розвитку сприяє реалізація таких проектів Європейського Союзу, як: «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», «Підтримка децентралізації в Україні», «Експертна підтримка врядування та економічного розвитку», «Партнерство для розвитку міст», «Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні» тощо.

Враховуючи динамічні внутрішні й зовнішні зміни та впливи на сільські території, стверджуємо, що вони можуть повною мірою виконувати свої функції лише при проведенні структурних змін в управлінні, а саме: трансформації системи державного управління, завершенні реформи децентралізації з відповідним розширенням повноважень та наданні сільським громадам фінансових ресурсів. Одним із ключових питань у цьому контексті є передання в розпорядження територіальних громад сільськогосподарських земель за межами населених пунктів як одного з основних активів сільських територій.

Вагомим чинником сталого розвитку сільських територій також є адаптація до сучасних глобальних викликів за рахунок пристосування сільськогосподарського виробництва до кон'юнктури світових товарних ринків, розвитку альтернативних видів зайнятості, виробництва сировини для біоенергетичних потреб та її часткової переробки, зосередження в сільській

місцевості підприємств із замкнутим циклом виробництва. Водночас досягнути цих завдань можливо лише за умови відповідного інфраструктурного забезпечення та використання інноваційних розробок. Інноваційний та інфраструктурний чинники є однією з головних передумов сталого розвитку сільських територій.

Кінцевою метою Конференції ООН з навколишнього середовища й розвитку було розроблення концептуальної моделі сталого розвитку сільської території, яка ґрунтується на досягненні головного й базових орієнтирів в економічній, соціальній, екологічній, інституційній сферах та являє собою взаємопов'язану систему, що включає цілі, завдання щодо забезпечення сталого розвитку, основні чинники, які впливають на її стійкість, і механізми, що забезпечують цей розвиток (рис. 1.2). Реалізація концептуальної моделі сприятиме стабілізації соціально-економічного стану сільських територій за рахунок раціонального використання їхнього ресурсного потенціалу, збільшення фінансових ресурсів і підвищення їхньої доступності, здійснення інституційних і структурних перетворень на території, зростання рівня доходів сільського населення та його купівельної спроможності, забезпечення ефективної зайнятості та підвищення рівня і якості життя населення.

Рис. 1.2. Передумови формування сталого розвитку сільських територій в умовах децентралізації

Джерело: власні дослідження.

Досліджуючи сучасні тенденції на сільських територіях і враховуючи процеси децентралізації та розширення повноважень територіальних громад, В.П. Рябоконь звертає увагу на такі основні компоненти сталого розвитку сільських територій: соціальні умови, підприємницьку діяльність і розвиток бізнесу в сільській місцевості, а також охорону навколишнього середовища [269, с. 57–63]. Враховуючи сказане, зазначимо, що сталий розвиток сільської місцевості – це стабільний розвиток сільського співтовариства, який забезпечує виробництво продовольства, сільськогосподарської сировини, інших несільськогосподарських товарів і послуг, а також суспільних благ, надання рекреаційних послуг, соціальний контроль над територією, збереження історично освоєних ландшафтів та розширене відтворення населення, зростання рівня й поліпшення якості його життя.

П. Шаповал, досліджуючи роль сільськогосподарських регіонів у системі управління розвитком економіки, зазначає, що забезпечення сталості розвитку та виконання всіх функцій сільськими територіями можливі лише за умови інноваційного розвитку. У центрі багатоаспектної системи чинників інноваційного сільського розвитку має бути задоволення інтересів селянина як рушійної сили необхідних реформ, спрямованих на відродження села, ефективного використання сільськогосподарських ресурсів та забезпечення продовольчої й екологічної безпеки країни [340, с. 72–73]. Таким чином, розвиток сільських територій на інноваційній основі можливий лише за умови апробації сучасних технологій на інфраструктурні та виробничі об'єкти.

Згідно з дослідженнями Л.В. Тарасович сталий розвиток сільських територій в умовах посилення глобальної конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції і продовольства є одним із основних напрямів державної аграрної політики провідних країн світу [313, с. 4–5]. На сьогодні більшість розвинених країні тих, що розвиваються, підтримує концептуальні підходи в рамках «SARD – Sustainable Agriculture and Rural Development». Як пріоритетні розглядаються завдання раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, диверсифікації виробництва за рахунок підтримки несільськогосподарських видів діяльності та зайнятості населення, застосування інновацій та ефективних технологій, виробництва екологічно безпечної продукції [357, с. 15].

У рамках цієї програми основні завдання сталого розвитку сільських територій включають: розвиток місцевої промисловості з переробки сільськогосподарської сировини; всебічний розвиток кооперації у виробничій, збутовій, фінансовій та інших сферах; створення в сільській місцевості господарських систем, здатних до саморозвитку; диверсифікацію сільськогосподарського виробництва; підвищення економічної активності сільського населення; відродження традиційних і розвиток нових ремесел і виробництв; побудову сучасної виробничої та інформаційної інфраструктури.

Визначаючи цінність інновацій, необхідно пам'ятати, що вони неможливі без раціонального використання наявного ресурсного потенціалу.

Не можна відкрити нове, не намагаючись насамперед повернутись до попереднього, іноді забутого змісту. Адже наразі є світовий та європейський досвід, де досягнуто значні результати шляхом інноваційного розвитку. Інноваційна готовність до соціально-економічної модернізації значною мірою залежить від мотивації населення стосовно досягнення цілей розвитку та матеріально-технічної бази інновацій у країні. Загалом інновації формуються у вигляді нових потреб, джерел ресурсів, технологій їхньої переробки й виробництва, продуктів споживання, нових виробничо-економічних відносин. Водночас необхідний початковий ресурсний потенціал, до якого можливо застосовувати інноваційні розробки.

Механізм впровадження інноваційних технологій у процес розвитку села О.В. Положаєнко характеризує як комплексну систему інструментів забезпечення інноваційного розвитку (правових, економічних, адміністративних, організаційних, освітніх, традиційних тощо), пов'язаних між собою спільними цілями, принципами й забезпеченням відповідними ресурсами [234, с. 149]. Цей механізм повинен забезпечувати інноваційний розвиток, не залишаючи учасникам процесу іншого вектора розвитку, крім запровадження інновацій. Тобто ефективність механізму має виявлятися у створенні умов, коли не можна відмовитися від інноваційної діяльності. Водночас повинні бути створені передумови запровадження інновацій (рис. 1.3), особливо коли мова йде про сільські території, які мають специфічні риси.

Таким чином, інноваційна діяльність сільських територій пов'язана не просто з розробкою, впровадженням та використанням нововведень, а вимагає інфраструктурної модернізації, перетворення організаційно-економічного механізму господарювання, створення інституціональних, організаційних та відповідних просторових умов. Крім цього, існує ряд особливостей інноваційної діяльності у сфері сільського господарства, які слід враховувати на сільських територіях (сезонний характер діяльності, залежність процесу виробництва від впливу об'єктивних біологічних законів, наявність значних основних фондів тощо), що у свою чергу обумовлює високу потребу в комплексності та системності впроваджуваних заходів.

Інноваційний складник економічного розвитку сільських територій України формується під впливом багатьох чинників, пов'язаних із характером інституційних змін у державі загалом та в окремих регіонах зокрема. С. Жубаркін, досліджуючи особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій», зазначає, що визначальний вплив на це мають особливості розвитку суспільно-політичних процесів у межах відповідних сільських територіальних громад, рівень матеріального добробуту та якісь життя їхніх мешканців, розвиненість виробничої, транспортної, комунальної та соціальної інфраструктури села, природно-кліматичні та геоелектричні умови господарювання, наявний ресурсний потенціал [75, с. 12–13]. Значна увага зосереджується на активності малого та середнього підприємництва в межах сільських територій, рівні залучення у

сферу їхнього економічного функціонування індивідуальних господарств та інші чинники.

Рис. 1.3. Передумови здійснення інноваційної діяльності на сільських територіях

Джерело: власні дослідження.

Водночас сучасний макроекономічний стан в Україні не дає інвестору гарантій того, що в разі успішної реалізації фінансованого ним інноваційного проекту він зможе сповна розраховувати на отримання дивідендів [70,с. 21]. До того ж, є всі підстави очікувати, що після того, як проект почне приносити чистий прибуток, виявиться чимало охочих отримати свою частку. У цих умовах не тільки ризиковані інноваційні, але й навіть звичайні інвестиційні проекти, спрямовані на просте розширення виробництва, видаються мало вмотивованими. Значні проблеми є в нормативно-правовому та інституційному забезпеченні інвестиційного розвитку сільських територій.

О.О. Мороз, досліджуючи соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села й аналізуючи сучасний стан розвитку сільських територій країн-членів ЄС, доходить висновку, що лише інноваційний розвиток сприяє нарощенню виробництва продовольства та відродженню сільських територій [200, с. 59]. Сільське господарство з його порівняно стабільним асортиментом продукції, безумовно, належить до галузей зі змінною технологією. Історичні зміни в

технологіях вирощування сільськогосподарських культур зумовили зниження до десятка разів витрат праці з розрахунку на один га посіву при одночасному підвищенні врожайності й поліпшення умов праці [269, с. 58–59]. Таким чином, у сільському господарстві та його інфраструктурному забезпеченні зміна технології має більш глибокий ефект, ніж поява нової продукції. Враховуючи вищесказане, зазначимо, що характерним для розвинутих країн є інвестування значних коштів в інфраструктурні об'єкти.

Будучи частиною інфраструктури економіки, інфраструктура аграрного сектора економіки сприяє створенню загальних передумов відтворювального процесу, умов зростання й розвитку агропромислового виробництва, що виступає найбільш суттєвою ознакою, яка конкретизує її економічну природу. Зміст інфраструктури аграрного сектора економіки виявляється в економічних відносинах, що виникають між інфраструктурними суб'єктами, з одного боку, та іншими суб'єктами господарювання й сільським населенням, які користуються послугами інфраструктури. Ці відносини складаються у випадку: створення умов відтворення чинників виробництва, надання торгово-посередницьких, транспортно-експедиційних, кредитно-фінансових, інформаційно-рекламних та інших видів послуг; розподілу й перерозподілу матеріальних, фінансових і трудових ресурсів і доходів [62, с. 62].

Сучасне розуміння інфраструктури аграрного сектора економіки передбачає виділення в її функціональному складі таких елементів, якими виступають: соціальна інфраструктура, що забезпечує умови відтворення людського чинника; виробнича інфраструктура – техніко-технологічного і природного; інституційна інфраструктура – інституційного та організаційного; інформаційна інфраструктура – інформаційного [29, с. 78].

З огляду на вищезазначене цілком очевидним є факт взаємозалежності рівня розвитку інфраструктури аграрного сектора та сільських територій загалом. Так, наприклад, соціальна інфраструктура, будучи одним із елементів інфраструктури аграрного сектора, є одночасно й елементом структури сільських територій, сприяє їхньому розвитку або ж, в іншому випадку, стагнації і занепаду.

В умовах глобалізації національної економіки доцільно звертатися до аналізу світового досвіду щодо інноваційного розвитку. Він свідчить про доцільність використання двох інструментів державного стимулювання розвитку сільських територій: пільгового фінансування й дофінансування проектів коштами державних фінансово-кредитних установ та надання гарантій інвесторам. Залучення інвестицій з різних груп країн має свої особливості. Оскільки Україна розглядає як один із пріоритетних напрямів інтеграції європейський простір, доцільно більш детально проаналізувати досвід країн-членів ЄС щодо інноваційного розвитку сільської місцевості.

Розвиток сільських територій був і залишається життєво важливим об'єктом економічної політики Європейського Союзу. Ведення сільського та лісового господарств відіграє вирішальне значення в процесі землекористування та раціонального використання природних ресурсів у

сільській місцевості ЄС, а також слугує платформою для диверсифікації сільської економіки [393, с. 60–61]. Відтак, зміцнення політики розвитку сільських територій сьогодні виступає загальноєвропейським пріоритетом.

Першочерговими кроками у формуванні політики сільського розвитку країн-членів ЄС у рамках реалізації Спільної аграрної політики стали заходи стимулювання інвестицій у сільське господарство та сектори, що занепадають. Підтримка переробки та маркетингу була покликана інтегрувати всі складники виробничого ланцюга від виробництва до реалізації та сприяти подальшому поліпшенню сільськогосподарських структур і конкурентоспроможності сировинного сектора за рахунок розбудови інфраструктурних об'єктів.

У країнах-членах ЄС почали переважати концепції сталого розвитку, що забезпечують розробку і впровадження методів вирішення проблем розвитку на основі комплексного дослідження сільських територій. З'являються нові завдання: зупинити міграцію населення і зберегти навколишнє середовище.

В основі політики розвитку сільської території ЄС лежать такі принципи: рівні можливості для всіх суб'єктів ринку, однакові умови життя населення в місті й на селі, зменшення залежності периферійних регіонів від центру, поліпшення можливостей для діяльності регіональних підприємців.

Одним із пріоритетних напрямів економічної політики ЄС є державне регулювання сільського господарства. У зв'язку з цим була прийнята єдина аграрна політика, яка передбачає систему гарантованих цін, регулювання сільськогосподарського ринку й митний протекціонізм у торгівлі з іншими країнами. Це дозволило країнам ЄС протягом десяти років пройти шлях від імпортерів до лідерів з експорту сільгосппродукції [44, с. 417]. В основі ефективного розвитку сільських територій має лежати нове, постіндустріальне розуміння науково-технічного прогресу та економічної діяльності, прикладом чого служать європейські країни, у яких природно-кліматичні умови сільських територій схожі зі значною територією України.

Проведені дослідження розвитку сільських територій як об'єкта управління інноваціями та систематизація наукових напрацювань з цього напрямку досліджень дозволяють зробити висновок про тісний зв'язок сільських територій із розвитком агропромислового комплексу і, особливо, його інфраструктури. В аграрній сфері формування і розвиток інфраструктури є обов'язковою умовою ефективної взаємодії суб'єктів основного й допоміжного виробництва, що зв'язує попит і забезпечує перетворення всіх видів ресурсів на чинники виробництва, це сприяє створенню загальних передумов відтворювального процесу, зростання і розвитку агропромислового виробництва.

1.2. Генезис теорії інноваційного розвитку та функцій управління інноваціями

Інновації існують багато тисяч років та здійснюють суттєвий вплив на розвиток кожного суспільства. В останнє століття в умовах глобалізаційних змін інновації стали провідним каталізатором досягнення конкурентоспроможності на внутрішніх та зарубіжних ринках. Провідні наукові школи виявляють значний інтерес до вивчення інновацій та інноваційного розвитку як важливого чинника економічного зростання.

Сучасна економіка досягла рівня, коли її подальший розвиток пов'язаний з переміщенням конкурентної спроможності країн з рівня матеріального виробництва на рівень уміння бізнесу у співпраці з державою формувати умови, за яких підприємці та менеджери різних величин віддають свої переваги стратегічному, концептуальному мисленню. В основі цих переваг лежить їхнє розуміння і прагнення бачити й реалізовувати принципово нові бізнес-ідеї. Розвиток інноваційної діяльності стає одним із найголовніших завдань учасників ринкових відносин.

Зазначена проблематика має відображення і в економічних теоріях, де можна виділити кілька підходів до її дослідження. Так, меркантилісти, досліджуючи проблематику продуктивності праці як основи розвитку суспільства, значну увагу звертали на підвищення її ефективності за рахунок технологічної модернізації виробництва. Представники цієї школи виступали прихильниками формування інноваційного підприємництва, у якому вбачали джерело формування та розвитку конкурентоспроможності виробництва [287, с. 161; 144, с. 20].

Фізіократи обґрунтували, що вільна конкуренція й підприємництво здатні зміцнити економіку країни шляхом якісного перетворення у сфері виробництва на інноваційній основі. При цьому підприємець розглядався як винахідник, що володіє не тільки капіталом, але також знаннями, інформацією та інтелектом. Лише їхнє пропорційне поєднання дозволяє отримувати бажані економічні та соціальні результати, забезпечити розвиток територій, де здійснюється господарська діяльність [148, с. 24].

Представники класичної школи розглядали чинники економічного зростання та намагалися обґрунтувати динаміку й рівновагу господарської діяльності. Класики відзначали, що ефективність виробничої сфери залежить від продуктивності праці, зростання якої визначається поділом праці та спеціалізацією. При цьому інновації є чинником, який впливає на економічне зростання й системний розвиток опосередковано через підвищення продуктивності праці, удосконалення та модернізацію засобів виробництва [158, с. 55].

Дослідники економічної теорії мали спільну позицію щодо значимості та необхідності модернізації виробництва як необхідної передумови висхідного розвитку економіки. У багатьох економічних концепціях навіть стверджується, що не наявність ресурсного потенціалу, а саме інноваційний складник є передумовою переходу на новий технологічний рівень, це яскраво

підтверджується економічним та соціальним розвитком країн-членів ЄС та США, де одним із пріоритетів державної політики є модернізація виробництва на інноваційній основі.

Основи механізму інноваційного розвитку були закладені ще в концепції суспільного відтворення К. Маркса. Виходячи з цієї концепції, інноваційний розвиток слід розуміти як наслідок дії закону відповідності виробничих відносин рівню й характеру продуктивних сил. Тому інновації стають чинником, що визначає формування виробничих відносин за допомогою розвитку продуктивних сил.

Досліджуючи процес технологічної динаміки, К. Маркс визначив нерівномірність впровадження нововведень і встановив, що масовий характер цього процесу викликає зміни у виробничих відносинах і сприяє переходу на наступний рівень технологічного забезпечення [352, с. 112]. Розвиток кожної країни пропорційно залежить від швидкості та послідовності цього переходу.

У неокласичному підході простежується більш докладне вивчення знань і підприємницьких здібностей, які розглядаються на рівні з чинниками виробництва у вигляді своєрідної форми капіталу. Представники неокласичного напрямку зазначають, що економічне зростання невіддільне від технічного прогресу. У рамках цього напрямку була розроблена теорія формування джерел економічного зростання, у якій вводиться поняття екзогенного, тобто зовнішнього, інноваційного чинника. При цьому доводиться, що на результати виробничого процесу істотно впливають не тільки продуктивність праці та капітал, але й інші чинники зовнішнього середовища, зокрема науково-технічний прогрес [287, с. 165].

Неокласики досліджували взаємозв'язок економічного зростання з інвестиціями в людський капітал, що відображено в моделі Р. Лукаса, та витратами на науково-дослідні роботи – модель П. Ромера. Науковці дійшли висновку, що конкурентоспроможною й успішною в майбутньому може бути тільки економіка, що володіє значними ресурсами людського капіталу та розвиненою наукою, сконцентрованою на розробці інноваційних продуктів.

Значні напрацювання щодо інновацій та їхньої ролі в суспільстві відображено у працях Г. Менша, дослідник І.Л. Яремчук аналізує ці праці згідно з представленим поділом інновацій на базисні та поліпшення. Ученим визначено взаємозв'язок між природою економічних циклів і циклічним характером появи базисних інновацій. Базисні нововведення нерівномірно розподілені в часі та виникають у момент «технологічного пата». Водночас базисні інновації обумовлюють циклічний розвиток [352, с. 113]. Таким чином, цей тип інновацій, враховуючи його ключовий вплив на розвиток суспільства та держави, повинен активно підтримуватись державними інститутами. Натомість інновації «поліпшення» необхідно максимально вилучити з системи державного управління й підтримки.

Основою підходу інституціонального напрямку є теорія інституційних змін, яка спрямована на вивчення впливу зовнішніх чинників на економічні процеси. Серед основних концепцій і теорій цього напрямку можна виділити

теорії постіндустріального суспільства: «технократичного детермінізму» (Дж. Гелбрейт), «інформаційного працівника» (П. Друкер), «третьої хвилі» (Е. Тоффлер), інституціональних та еволюційних змін (Д. Норт). Відповідно до названих економічних концепцій позитивні еволюційні зміни відбуваються лише за умови інноваційного розвитку та модернізації виробничих потужностей. При цьому необхідним є рівномірний розвиток усіх складників, починаючи від рівня підприємстві закінчуючи розробкою національної державної інноваційної стратегії.

Опрацювання літературних джерел дає підстави стверджувати, що генезис теорії інноваційного розвитку найбільш повно розкритий у працях провідних науковців: Й. Шумпетера, Б. Твіса, М. Портера, Ф. фон Хайека, М.Д. Кондратьєва, П. Сорокіна, Г. Менша та ін. (табл. 1.3). Узагальнюючи їхні дослідження, зазначимо, що інноваційна економіка розглядається з позиції історичного розвитку суспільства як нова суспільно-економічна формація, в основі якої лежить соціально-творча людина. При цьому наука є провідною базою економічного розвитку. Використання наукових розробок та сучасних технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства є необхідною передумовою досягнення високих економічних та соціальних результатів.

Й. Шумпетер заклав фундаментальні основи теорії інновацій, особливо технологічних і соціокультурних. Найбільш повний опис інноваційних процесів було представлено в роботі Й. Шумпетера «Теорія економічного розвитку» (1912 р.). Автор трактував інновації як нові комбінації змін у розвитку, що сформувалися внаслідок підприємницької діяльності.

Вводячи в науковий обіг поняття інновації і даючи його характеристику, Й. Шумпетер у своїй праці «Теорія економічного розвитку» виділив п'ять типових інноваційних змін:

1. Впровадження нового продукту, з яким споживач ще не знайомий, або нового рівня якості наявної продукції, яка задовольняє широкий спектр потреб покупців.
2. Впровадження нових методів виробництва, які або ґрунтуються на наукових відкриттях, або можуть являти собою новий спосіб комерційного використання продукту чи сировини.
3. Відкриття нового ринку, який ще не освоїла певна галузь виробництва деякої країни, незалежно від того, існував цей ринок раніше чи ні.
4. Захоплення нового джерела сировини або напівфабрикатів, що дозволяє знижувати собівартість та отримувати переваги в конкретному ринковому сегменті.
5. Займання монопольної позиції через створення трастів та отримання контролю над ринком у певному регіоні [344, с. 11].

Апробуючи концептуальні положення теорії Й. Шумпетера, питаннями інновацій та їхнім впливом на розвиток промисловості та сільського господарства почали цікавитися й інші науковці. Так, Б. Твіс визначає інновацію як процес, у якому винахід або ідея набувають економічного змісту.

Таблиця 1.3

Гене́за теорії інноваційного розвитку в працях провідних науковців

Дослідник	Основні положення
Й. Шумпетер – основоположник теорії інновацій	акцентував увагу на економічних інноваціях, асоціюючи їх тільки з промисловістю; розмежував поняття «винахід» і «нововведення» з відповідною характеристикою кожного з них; стверджував, що динамічні зміни в економіці відбуваються завдяки підприємцю-інноватору; підкреслював, що вихід із глобальної циклічної кризи можливий через стимулювання базисних інновацій
Б. Твіс – дослідник нововведень	досліджував чинники, від яких залежить успішність перетворення винаходів на нововведення; вивчав ефективність та специфіку запровадження інновацій у різних галузях економіки, зокрема в сільському господарстві
М. Портер – розробник теорії конкурентних переваг	співвідносив конкурентні переваги компанії і її здатність до проведення та впровадження інновацій; стверджував, що організація інноваційного бізнесу є ключовим чинником успіху в глобальній конкурентній боротьбі
Ф. фон Хайек – розробник концепції «розсіяного знання»	розвивав і обґрунтовував тезу про принципову обмеженість наукового знання, оскільки будь-яка інформація про систему гірше й бідніше за ту, яка в ній циркулює; невизначеність умов інноваційного процесу; довів закономірність: більше шансів на розвиток спонтанних процесів науково-технічного розвитку в тих державах, де менш жорсткими й централізованими є державне управління та контроль за використанням наявних ресурсів
М.Д. Кондратьєв – розробник «теорії довгих хвиль»	виявив циклічність чергування змінюваних фаз у промисловому виробництві; довів множинність циклів; розробив моделі циклів з урахуванням чинників внутрішнього та зовнішнього впливу
П. Сорокін – засновник теорії «інноваційного соціокультурного розвитку»	виявив різні типи культури в суспільстві; доводив, що переважання одного з них обумовлює характерні риси суспільства, країни, цивілізації; обґрунтував взаємозв'язок між культурним розвитком та залученням інновацій і переходом до нових технологічних циклів розвитку
Дж. Бернал – дослідник нововведень	обґрунтував кореляцію між науковими, технічними та соціальними нововведеннями; довів, що періоди розквіту науки зазвичай збігаються з періодами посилення економічної активності, технічного прогресу, модернізації виробництва
Г. Менш – розробник «S-моделі інвестицій»	увів поняття «технічний пат», вихід з якого неможливий без інновацій; стверджував, що інноваційний розвиток відбувається після фази депресії, яка стимулює до модернізації та пошуку неординарних ідей; сформував та описав життєвий цикл технологічного укладу
С. Кузнець – розробник моделі «епохальних інновацій»	сформулював ознаки економічного зростання, серед яких провідні позиції займають такі чинники: стабільне зростання національного продукту, технічний прогрес, ідеологічні та інституційні зміни; довів, що епохальні інновації лежать в основі переходу на іншу стадію розвитку виробництва

Джерело: систематизовано автором за даними [302, с. 316–317; 335, с. 257; 352, с. 112].

Б. Санто вважає, що інновація – це такий суспільно-техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей і винаходів сприяє

створенню кращих за своїми властивостями виробів і технологій, і в разі якщо інновація орієнтована на економічну вигоду, її поява на ринку може принести додатковий дохід [267, с. 54]. При цьому етапи формування та розвитку інновацій можна розділити на три часові проміжки: перший – кінець XIX ст. – 30-ті рр. XX ст., другий – 40-ві рр. – середина 70-х рр. XX ст., третій – кінець 70-х рр. – 90-і рр. XX ст. (рис. 1.4).

Основна ідея першого етапу полягала в тому, що загальною закономірністю розвитку ринкової економіки є її безперервний рух за циклом «підйом–спад–підйом», а основним чинником економічного зростання є інновації. Цей етап ознаменувався відкриттям «довгих хвиль» М.Д. Кондратьєва, формулюванням основних положень теорії інновацій та підприємництва Й. Шумпетера, що розкривають сутність інновацій та нову роль підприємця в інноваційному процесі.

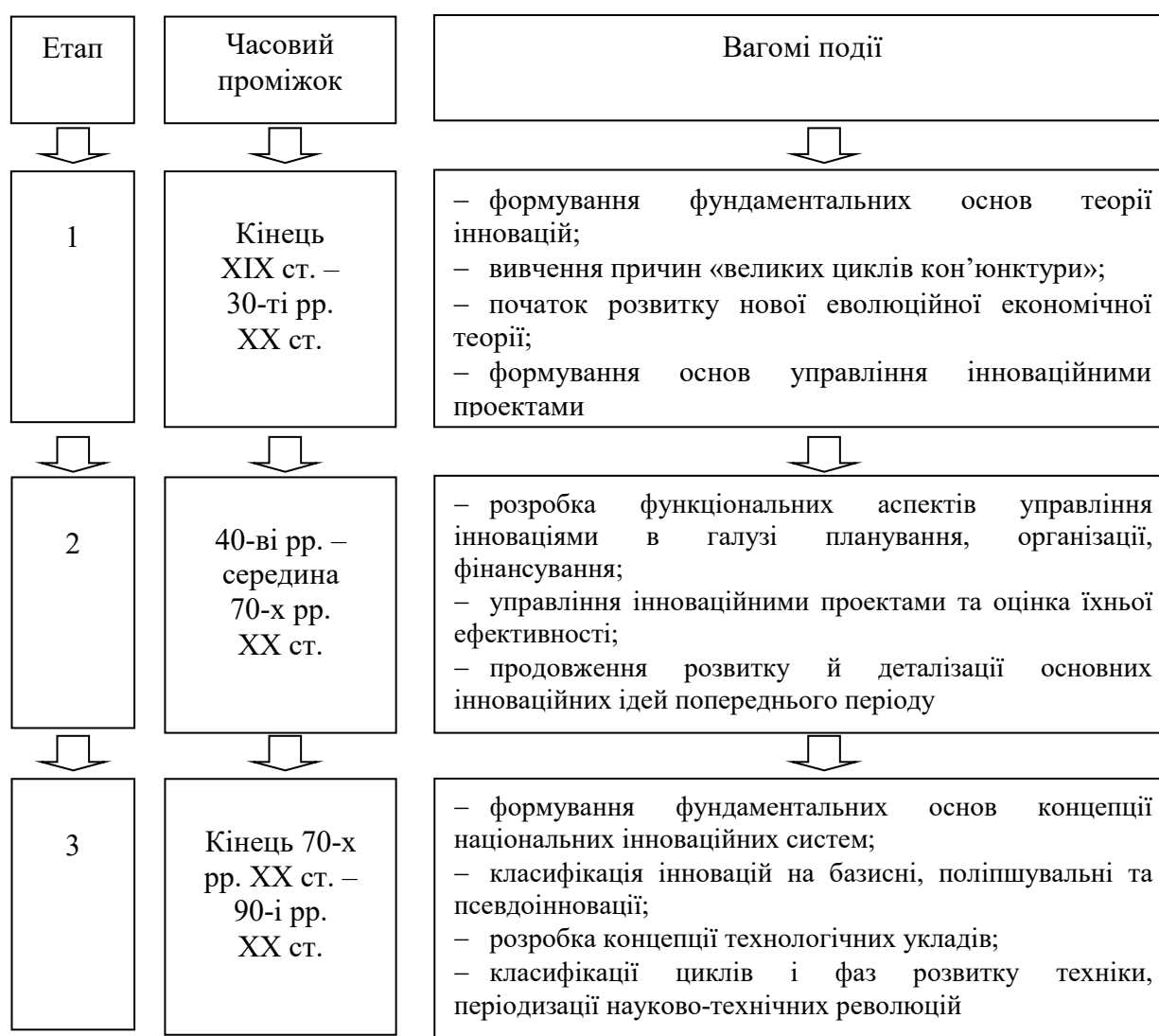

Рис. 1.4. Ретроспектива етапів формування та розвитку інновацій
Джерело: систематизовано автором на основі [69].

На другому етапі необхідно було забезпечити розвиток науки, створити своєрідний запас перспективних розробок, які пізніше, з виникненням потреб у них, використовувалися б у виробництві. Водночас враховуючи значні

затрати на розробку інноваційних продуктів, використання їх на практиці відбувалося досить повільно. Особливо це актуально для аграрного сектора економіки, який не міг конкурувати з промисловістю за темпами залучення інноваційних розробок.

На третьому етапі значна увага приділялася взаємозв'язку інновацій та економічного зростання. Зазначеній проблематиці було присвячено працю С. Кузнеця, у якій сформульовано ряд нових підходів до теорії інновацій, що розвивають ідеї Шумпетера і Бернала [267, с. 68]. У цей період відбувається поширення інновацій на різні сфери життя людини, а саме: економіку, науку, соціальну й культурну сфери, політичні, етичні та релігійні взаємовідносини. Значні напрацювання з вивчення інновацій здійснені в роботах А. Шлезінгера, який вводить поняття «циклічність інновацій» як джерела прискореного економічного зростання [148, с. 57]. Серед фундаментальних робіт третього етапу слід зазначити монографію видатного англійського вченого Д. Бернала «Наука в історії товариств», видану в Лондоні, де описано роль інноваційних розробок у промисловій революції та торгівлі.

Проведений аналіз етапів формування та розвитку інновацій засвідчує, що інноваційний розвиток суспільства визначається основним принципом сучасного відтворення – циклічністю розвитку науки і техніки, яка виявляється у періодичній зміні поколінь і напрямів розвитку техніки й технологій виробничого процесу, що підвищує ефективність використання продуктивних сил.

Отже, інновації виступають чинником відтворювального процесу і його результатом одночасно. Проведений теоретичний аналіз і систематизація різних концепцій і теорій економічного розвитку дозволили визначити внесок кожного наукового напрямку економічної теорії у формування теорії інноваційної економіки й теорії підприємництва, а також виділити етапи їхнього розвитку, простежити взаємозв'язок цих теорій і зробити висновок про те, що вони не суперечать, а доповнюють одна одну.

Систематизація наукових напрацювань дає підстави стверджувати, що сучасний етап у розвитку теорії інновацій веде відлік від публікації монографії німецького вченого Г. Менша «Технологічний пат: інновації долають депресію» і вслід за нею публікацій і міжнародних конференцій, присвячених теорії довгохвильових коливань в економіці. Дослідники аналізують цей етап, на якому відбувається обґрунтування концепції «технологічної квазіренти», відповідно до якої головний результат і стимул інноваційної діяльності – отримання надприбутку в період поширення ефективних інновацій [369, с. 231]. Ці пропозиції доповідалися на засіданні круглого столу глобального громадянського форуму Всесвітньої зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 р. Таким чином, розглядаючи весь шлях розвитку теорії інновацій, можна побачити, що ідеї циклової динаміки Й. Шумпетера, Г. Менша, М. Кондратьєва та П. Сорокіна стали основою для подальшого розвитку цього наукового напрямку в ХХІ столітті.

Виокремленими в процесі опрацювання літературних джерел домінуючими ознаками розвитку теорії інновацій є: дослідження сутності інновацій та їхньої ролі в економічному розвитку (перший етап); дослідження функцій управління інноваційною діяльністю (другий етап); перехід до розуміння системності інновацій та взаємозалежне дослідження технології, економіки й суспільства (третій етап). У цьому полягає головна закономірність еволюції теорії інноваційного розвитку.

Розвиток інноваційного укладу має характеризуватися внутрішньою збалансованістю цілісної технологічної системи, лише за такої умови буде забезпечуватися її ефективність. Враховуючи вищезазначене, необхідно розглядати цілісні організаційно-економічні структури, центральною ланкою яких є нові технології. А це насамперед можливо лише на основі формування нових (або трансформації діючих) інновацій, які в сучасних умовах ринкової економіки надають можливість підтримання високого рівня цін на етапі виходу на ринок продукту, забезпечують зростання попиту за рахунок створення нової споживчої корисності, формують стійку конкурентну перевагу для інноваційно активних підприємств (рис. 1.5).

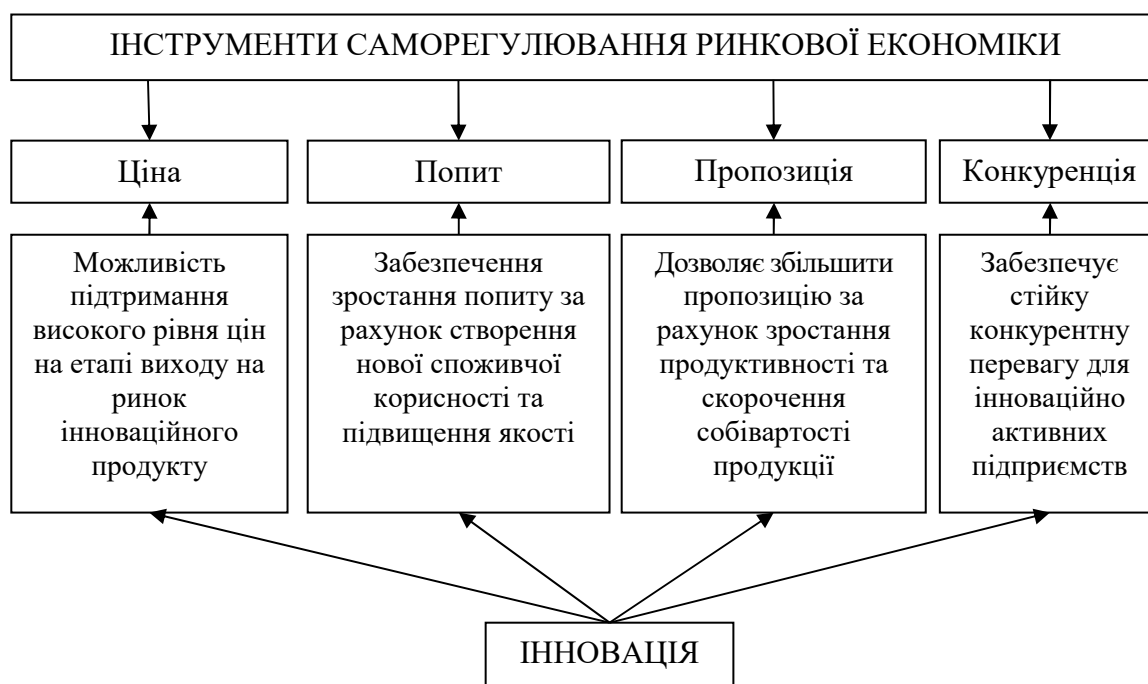

Рис. 1.5. Роль інновацій у ринковій економіці
Джерело: власні дослідження.

Інноваційні розробки поступово поширюються з промисловості в аграрний сектор та на сільські території. З метою підвищення ефективності господарської діяльності аграрні товаровиробники значні фінансові ресурси спрямовують на інфраструктурне забезпечення сільських територій, де зосереджені виробничі потужності підприємств. Відповідно, у цей період приватний капітал стає активним суб'єктом ринку інновацій, і фінансова підтримка науки з його боку постійно зростає. Водночас бажаних результатів соціоекономічного розвитку сільських територій вдається досягнути лише за

умови належної державної підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності. Екстенсифікація виробництва, що є характерною для аграрного сектора економіки, може забезпечити зростання ефективності господарської діяльності лише на певний період часу. Далі необхідним є інтенсифікація виробничого процесу, зокрема за рахунок інноваційних розробок.

На початку ХХІ ст. значно підвищилася роль біотехнологій та високотехнологічних розробок в аграрному секторі економіки. Це призвело до фундаменталізації досліджень, особливо це твердження стосується сільського господарства. Досліджуючи сучасні тенденції агропромислового виробництва, І.О. Іртишева та інші дослідники зазначають, що інноваційну діяльність у цій галузі слід розуміти як сукупність послідовно здійснюваних дій зі створення нової або поліпшеної сільськогосподарської продукції, результату її переробки або вдосконаленої технології та організації їхнього виробництва на основі використання результатів наукових досліджень [93, с. 64–65].

Постійному й безперервному здійсненню інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки сприяло формування інноваційного процесу. При цьому характер та специфіка інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки зумовили появу багатьох інших термінів, пов'язаних із особливостями агропромислового виробництва. Так, М.І. Стегней використовує поняття інноваційної політики в аграрному секторі економіки, що означає частину аграрної політики держави, спрямовану на розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві, яка формується й реалізується в галузі з метою забезпечення її інноваційного розвитку [301, с. 302]. При цьому інноваційний процес в аграрному секторі економіки має свою специфіку, обумовлену насамперед особливостями агропромислового виробництва і, зокрема, діяльністю в сільському господарстві: значна залежність технологій виробництва від погодних умов; високий ступінь територіальної роз'єднаності сільськогосподарського виробництва; істотна диференціація окремих регіонів за умовами виробництва; різний соціальний рівень працівників сільського господарства, що вимагає значно більшої уваги до підготовки кадрів і підвищення рівня їхньої кваліфікації.

Вивчаючи особливості розробки політики розвитку сільських територій та досліджуючи процес формування інфраструктури в системі агропромислового комплексу, В.В. Липчук і Б.І. Шувар відзначають його залежність від таких чинників: ґрунтово-кліматичних умов, рельєфу місцевості, стану доріг, місця розташування господарства, особливостей застосованих технологій, специфіки розміщення виробничих об'єктів, рівня спеціалізації та концентрації виробництва [168, с. 43].

Організація інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки передбачає чотири основні взаємопов'язані блоки (рис. 1.6). Представлений на принциповій схемі загальний блок управління інноваційною діяльністю в аграрному секторі економіки містить блок управління виробництвом, науково-технічною діяльністю та інноваційним процесом. Відповідно до запропонованої блок-схеми освоєння інновацій товаровиробниками

аграрного сектора поступово створює умови для прискорення науково-технічного прогресу всієї економіки, розвитку сільських територій.

Рис. 1.6. Схема організації інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки

Джерело: розроблено автором.

Досліджуючи ефективність інноваційних розробок, слід зазначити, що вони визначаються кількістю додаткової продукції з одиниці наявної площі, скороченням понесених витрат на одиницю продукції та отриманням додаткового доходу. В ідеалі цей сукупний додатковий дохід повинен перевищувати витрати на створення й освоєння інновацій. При цьому необхідно враховувати, що сукупного додаткового ефекту, одержуваного безпосередньо у виробництві від науково-технічного прогресу, недостатньо для фінансування науково-технічної сфери.

З огляду на вищесказане, зазначимо, що у всіх розвинутих країнах науково-технічна сфера фінансується переважно з державного бюджету. Чим більше виділяється засобів для розвитку науки, тим вищі темпи розвитку науково-технічного прогресу. Така закономірність протягом останнього

століття стійко простежується, особливо в державах із досить високим рівнем науково-технічного розвитку. При цьому з кожним роком збільшується частка інвестицій в інноваційний розвиток сільських територій, що має свої позитивні результати, які виявляються в нарощенні виробництва продукції та покращенні умов проживання сільського населення.

Аналізуючи процеси, що відбулися в аграрному секторі економіки у ХХ – на початку ХХІ століття, можна виділити п'ять етапів розвитку технологічного рівня світового сільського господарства: механізація (1930 – 1950 рр.), хімізація (1960 – 1970 рр.), біотехнологія (1970 – 1980 рр.), техніко-технологічний (1980 – 2000 рр.) та рівень високих технологій (з 2000 – дотепер) (табл. А.1, додаток А). Для перших етапів характерним було негативне ставлення до науки й наукових досягнень з боку більшості працівників матеріальної сфери, їхня безініціативність була пов'язана передусім із відсутністю прямого інтересу керівників і фахівців, а також рядових працівників до інноваційних продуктів, оскільки результати їхнього використання виявляються лише з часом.

Надалі в межах розвитку капіталістичних відносин в економічних системах країн світу відзначається зростання інтересу суб'єктів підприємницької діяльності до впровадження інновацій і новацій у власну виробничо-господарську діяльність. При цьому зростає зацікавленість працівників агропідприємств у збільшенні результатів власної праці та покращенні умов здійснення трудової та інших видів діяльності.

Протягом періоду автоматизації виробничих процесів відбулося зростання продуктивності сільського господарства, покращення соціального розвитку сільських територій. Спостерігається поступова модернізація інфраструктурного забезпечення села, покращення умов праці та проживання на сільських територіях. Багато зарубіжних країн обрали інноваційний шлях розвитку, у зв'язку з цим головною в державній політиці цих країн стала реалізація комплексу законодавчих й організаційних заходів, спрямованих на створення й підтримання інноваційного клімату розвитку сільських територій. Водночас разом із позитивним було спричинено негативний вплив на якість продукції, навколишнє середовище, здоров'я людини.

У техніко-технологічний період почали широко впроваджуватися інтенсивні технології в рослинництві та тваринництві. Намітилася закономірна тенденція зростання врожайності та продуктивності. Ефективно почали працювати тваринницькі комплекси, птахофабрики, тепличні комбінати, що сприяло розвитку інфраструктурного забезпечення сільських територій. Характерним стало те, що проблеми визначення та встановлення ступеня впливу різних чинників на розвиток об'єктів інфраструктури сільських територій та аграрного сектора економіки почали привертати увагу багатьох авторитетних фахівців – теоретиків і практиків. Сьогодні цей сектор є провідним щодо залучення інновацій та вкладання інвестиційних коштів. Водночас це відбувається в розвинутих країнах із відповідним фінансовим забезпеченням.

У сучасних умовах господарювання аграрний сектор економіки є локомотивом народногосподарського виробництва нашої держави. На аграрний сектор економіки припадає дві третини валового виробництва країни. За останні п'ять років значно зросло виробництво зернових та технічних культур. Однак це відбувається в основному шляхом екстенсивного методу господарювання, і майже вся вироблена продукція як сировина йде на експорт, не залишаючи для власної країни доданої вартості. Значна кількість виробленої продукції, особливо галузь тваринництва, не знаходить збуту на європейських ринках у наслідок її низької якості. Це є свідченням того, що в аграрний сектор економіки мало надходить інвестиційних коштів, які б стимулювали запровадження сучасних інновацій. До складників, які стримують впровадження інновацій в аграрний сектор, передусім належить відсутність надійної нормативно-правової бази. Ця законодавча політика у сфері аграрного виробництва не дає впевненості інвестору в завтрашньому дні вкладених коштів. Зокрема це стосується й земельних питань, які на сьогодні не врегульовані на законодавчому рівні.

Відсутність належних правових актів, які регулюють земельні відносини, не дозволяє відмінити мораторій на продаж землі. Земля як основне багатство нашої держави, як головний засіб виробництва не має надійного господаря, який би її ефективно використовував та підвищував родючість. Серед власників земельних паїв понад 60 % – пенсіонери, які мало переймаються цими питаннями. А орендарі, які взяли землю на коротко- та середньостроковий термін використання, теж мало думають про її родючість, а більше – про інтенсивне використання під енергетичними культурами, які дають надприбутки.

Саме гонитва за прибутками й невпевненість у завтрашньому дні змусили товаровиробників вирощувати лише ті культури, які користуються попитом на світових ринках. Це в основному культури інтенсивного типу, такі як: кукурудза на зерно, соняшник, ріпак, які на формування одиниці продукції виносять із ґрунту значну кількість поживи та вологи, деградують його та виснажують. Держава майже не контролює ці процеси, а прийняті постанови Кабінету Міністрів України не виконуються повною мірою.

За останні роки значно погіршився взаємозв'язок науки й виробництва. Велика кількість дослідних господарств та учгоспів, які належали навчальним та науковим закладам, роздержавлено й передано у приватну власність. Сучасні холдингові компанії, які орієнтовані на шлях інтенсифікації по окремих культурах, не користуються послугами вчених відносно культури землеробства, впровадження сівозмін, сортової агротехніки, ведення органічного виробництва та охорони навколишнього середовища.

На рівні держави не існує стратегії та довгострокової перспективи розвитку аграрного сектора економіки, не виділяються капіталовкладення на впровадження інновацій. Як наслідок, зникає як така галузь тваринництва. Жодна з цивілізованих країн світу цього собі не дозволить, тому що галузь тваринництва є у них ключовою у виробництві продуктів харчування та

підтримки агроєкоценозів. Відсутність належної аграрної політики в аграрному секторі стримує діяльність не лише вітчизняних, але й іноземних інвесторів. Окремі іноземні інноваційні розробки є надто дорогими й непосильними для впровадження у вітчизняне виробництво.

Проаналізувавши теоретико-методологічні напрацювання щодо розвитку аграрного сектора економіки та його інфраструктурного забезпечення, доходимо висновку, що Україна перебуває на стадії техніко-технологічної автоматизації виробничих процесів, причому це відбувається лише у великих аграрних підприємствах корпоративного типу. У сучасних умовах сільські території та сільське господарство України змушені функціонувати й розвиватися з урахуванням незадовільного стану всієї системи аграрного господарювання та сільського укладу життя.

У межах трансформації національної економічної системи та побудови економіки ринкового типу науково-інноваційна сфера українського сільського господарства, стикаючись зі значними труднощами, проходила період адаптації та перебудови, формуючи одночасно вітчизняний ринок науково-технічної продукції аграрного спрямування, що повинен був працювати в умовах зростання конкуренції між виробниками і споживачами такої продукції, забезпечуючи баланс попиту і пропозиції на ньому.

Існує значна проблематика щодо розвитку вітчизняного ринку науково-технічної продукції та інновацій у сфері сільського господарства через зниження платоспроможного попиту агровиробників, що стало ключовим стримувальним чинником для сталого розвитку всіх суб'єктів цього ринку (агровиробники, продуценти інновацій, споживачі агропродукції, робітники аграрних підприємств, державні інститути та ін.). Зазначене спостерігається у зв'язку із сировинною спрямованістю вітчизняного аграрного сектора, де вдається отримувати стабільні результати господарювання без значних інвестицій в інноваційні та інфраструктурні елементи. Водночас переважна більшість інноваційних розробок, які застосовуються, розробляється закордоном.

У межах стимулювання зростання інноваційної активності в сільському господарстві країни та на її сільських територіях необхідно розуміти обопільну зацікавленість у розвитку інновацій агровиробників, що є головними споживачами інновацій у цій сфері національної економіки, і продуцентів інновацій, оскільки співпраця цих двох груп економічних суб'єктів дозволить підвищити їхню конкурентоспроможність, прибутковість та результативність діяльності й позитивно вплине на розвиток економічної системи України. Особливо ці питання активізувалися в умовах децентралізації та розширення повноважень об'єднаних територіальних громад щодо розпорядження фінансовими ресурсами, частина з яких іде на інноваційний розвиток сільських територій.

Зважаючи на вищесказане, зазначимо, що важливим завданням стає необхідність інтеграції інновацій в систему управління аграрним сектором. Досліджуючи специфіку інноваційного оновлення агропродовольчої сфери, І.О. Іртищева зауважує, що державна інноваційна політика в аграрному

секторі – це створення й підтримка відповідних інститутів і механізмів, що забезпечують просування у виробництво високотехнологічних ресурсозберігаючих проєктів та науково-технічних розробок, стимулювання інноваційної активності підприємств [92, с. 142]. Механізм управління та реалізації інноваційної політики на сільських територіях може включати такі структурні елементи: цілі управління; чинники управління; методи впливу на чинники; ресурси управління. Механізм управління інноваційною політикою – частина інноваційної системи, яка включає інноваційні об'єкти й суб'єкти.

Управління інноваціями зазнало певних змін в умовах децентралізації та розширення повноважень об'єднаних територіальних громад. Врівноважений розвиток сільських територій передбачає скоординований і пропорційний розвиток трьох основних складників сфер сільського життя – економічного, соціального та екологічного, що потребує вирішення цілого комплексу проблем. Краще за всіх розібратися з пріоритетністю вирішення цих проблем може саме місцеве населення й відповідні органи місцевого самоврядування, які мають для цього повноваження й ресурси, за умови завершення розпочатого реформування.

Необхідність інноваційної діяльності, здатність до нововведень виступає як законна вимога часу та необхідна передумова подальшого розвитку сільських територій. Досягнути конкурентної переваги можливо завдяки нововведенням, до яких відносять: нові технології, способи маркетингу, виробництва або доставки й поліпшення відповідних послуг; зміну вартості або появу нових компонентів виробництва; зміну параметрів урядового регулювання, таких як нові стандарти, посилення вимог до охорони навколишнього середовища, вимоги до нових галузей та ін.

Водночас відповідно до сучасних концепцій соціоекономічного людиноцентричного підходу завдання розвитку сільського господарства висувають нові вимоги до позиціонування складників галузевого господарського механізму й сільських територій, визначення та обліку відповідних чинників розвитку. При цьому вчені пропонують різні підходи до вирішення проблеми розвитку сільських територій та їхньої інфраструктури.

Відповідно до досліджень М.А. Хвесика, І.К. Бистрякової, Л.В. Левковської та В.В. Пилипів пріоритетним напрямом розвитку сільських територій слід визнавати сільське капітальне будівництво в населених пунктах із комплексно облаштованими функціональними зонами, необхідним інженерним обладнанням з метою усунення історично існуючих відмінностей між містом і селом, а також запобігання руйнуванню системи сільського розселення [297, с. 191–194].

На думку Л.М. Газуди, на особливу увагу в сучасних умовах заслуговує вдосконалення механізму управління створення інженерної інфраструктури сільських територій, оскільки будівництво інженерних мереж покращує якість життя сільського населення й поліпшує умови виробництва [45, с. 79]. Пропозиції щодо розширення інженерного й житлового будівництва в

сільських населених пунктах підтримуються й іншими авторитетними вченими, які досліджували зарубіжний досвід, зокрема країн-членів ЄС.

Слід зауважити, що необхідність підвищення рівня інфраструктурного забезпечення сільських територій стримується системною кризою галузі, характерними рисами якої, на думку В.С. Дієсперова [62, с. 56–57], Л.О. Мармуль [192, с. 81] та І.В. Прокопи [256, с. 48–49], є: структурна деформація галузевого господарського механізму, руйнування сформованих зв'язків і пропорцій; зниження рівня ґрунтової родючості; зниження рівня державної підтримки галузі; негативні тенденції соціального розвитку села, зникнення населених пунктів, скорочення чисельності сільського населення, вивільнення працівників ліквідованих аграрних підприємств, міграційні процеси.

Опрацювання теоретичних та методологічних підходів до інноваційного розвитку сільських територій дозволяє виокремити функції управління інноваціями: прогнозування впровадження нових розробок та винаходів; формування інноваційних цілей на короткострокову та довгострокову перспективу; планування витрат, необхідних для залучення іноземних інноваційних розробок або фінансування вітчизняних; координація дій усіх потенційних стейкхолдерів для впровадження інноваційних продуктів; стимулювання суб'єктів господарської діяльності для модернізації виробництва на інноваційній основі; контроль за ефективністю впровадження інноваційних продуктів (рис. 1.7).

Аналіз сучасних теоретичних підходів до інноваційного розвитку та функцій управління інноваціями на сільських територіях дозволяє зробити узагальнення:

по-перше, переважна більшість пропозицій стосується системи сталого розвитку сільських територій загалом;

по-друге, конкретні пропозиції охоплюють питання забезпечення необхідного фінансування програм розвитку сільських територій, зростання рівня добробуту сільського населення, збереження і вдосконалення системи сільського розселення, необхідності врахування природних умов та екологічного стану, зростання темпів житлового будівництва і вдосконалення інженерної інфраструктури;

по-третє, недостатньо пропозицій, акцентованих на дослідження чинників, що впливають безпосередньо на модернізацію інфраструктури сільських територій та її окремих елементів.

Головним чинником розвитку інфраструктури сільських територій є стан економіки загалом. Рівень розвитку народногосподарського комплексу країни і її регіонів обумовлює можливість виділення певних пріоритетів, що мають важливе значення для суспільства й держави. Збереження сільського укладу життя, сільських населених пунктів, сільського населення є найважливішим національним пріоритетом, а реалізація цього напряму цілком залежить від стану економіки держави.

Рис. 1.7. Схема функції управління інноваціями в умовах децентралізації та розширення повноважень об'єднаних територіальних громад

Джерело: власні дослідження.

Проведене дослідження еволюції теорії інноваційного розвитку та функцій управління інноваціями дозволяє констатувати, що сучасна аграрна політика повинна бути спрямована на стабілізацію негативних тенденцій і забезпечення умов позитивної динаміки розвитку сільських територій, які виступають основою для виведення сільського господарства з кризи, задоволення потреби населення у вітчизняних продуктах харчування, формування експортних партій продукції. При цьому ніякі напрями державної політики не можуть бути реалізовані без відповідного фінансового забезпечення, яке слугує головним інструментом державного регулювання. Тому розвиток елементів інфраструктури сільських територій визначається наявністю фінансування. Наявність і рівень розвитку необхідних кредитно-банківських та фінансових установ – важливий чинник інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій. Саме ці інститути можуть забезпечити своєчасне фінансування запланованих заходів щодо вдосконалення інфраструктури.

1.3. Систематизація принципів, цілей і завдань забезпечення інноваційного розвитку сільських територій

Одним із визначальних чинників благополуччя України є стійкість розвитку сільських територій. Вжиті державними органами управління заходи з розвитку сільського господарства в умовах проведення аграрної реформи забезпечили часткову стабілізацію і певне зростання обсягів сільськогосподарського виробництва, але не сприяли стабільному поліпшенню соціально-економічної ситуації на селі. У суспільстві й надалі існує недооцінка функцій сільських територій.

Досліджуючи специфіку децентралізації системи управління в забезпеченні сталого розвитку сільських територій, І.О. Іртищева, Ю.М. Хвесик та М.І. Стегней зазначають, що в сучасних умовах сільську територію слід розглядати як складну територіальну систему, що володіє рядом об'єктивних властивостей – це протяжність території, площа, рельєф, природні ресурси, чисельність населення, рівень економічного й соціального розвитку [93, с. 64–65]. При цьому багатофункціональність сільських територій визначається різноманіттям виконуваних функцій:

- соціально-демографічної – забезпечення відтворення населення, поповнення робочої сили;
- культурно-етнічної – збереження самобутньої культури, народних традицій, звичаїв, обрядів, фольклору, охорона пам'яток природи та історії, які є в сільській місцевості;
- економічної – виробництво продуктів харчування, вирішення продовольчих проблем, створення робочих місць, розміщення об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури;
- екологічної – підтримання екологічної рівноваги на території країни, раціональне використання та відтворення природних ресурсів;
- рекреаційної – забезпечення умов для відпочинку та відновлення здоров'я населення [230, с. 273].

Індикативним показником, що дозволяє оцінити ступінь стійкості та ефективності соціально-економічного розвитку сільських територій, є відтворення населення і трудових ресурсів. Отже, однією з найважливіших функцій сільських територій необхідно вважати створення умов для відтворення населення через забезпечення сільських жителів необхідними умовами праці, побуту й відпочинку, підтримку та модернізацію інфраструктурного забезпечення.

Оцінюючи багатофункціональність сільських територій та досліджуючи організацію комплексного розвитку агропромислового виробництва, М.Ф. Кропивко зазначає, що сільське населення є найважливішим складником демографічної ситуації в країні і містоутворювальною базою для міських поселень. Так, наприклад, у XX столітті в Україні серед сільських сімей більшість були багатодітними, саме цим пояснюється те, що сільські території були важливим джерелом поповнення трудових ресурсів і міського населення [159, с. 110]. За

соціально-економічного розвитку й комплексного благоустрою сільських територій через інвестування в інфраструктурні проекти та залучення інноваційних розробок ця тенденція могла б поновитися.

В Україні сільські території виконують багатогранну культурну функцію, мають цінні пам'ятки культури, історії та архітектури. Сільське населення є носієм культурних звичаїв і традицій, що відіграє важливе духовне значення. Сільські території підтримують екологічний баланс, зменшують надмірне антропогенне навантаження. Сільськогосподарські угіддя, лісові масиви й водне плесо виконують природоохоронну функцію, а також підтримують рівноважний стан природного середовища.

Обґрунтовуючи сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій, М.І. Стегней зазначає, що сьогодні зростає роль рекреаційної функції сільських територій. Унікальні рекреаційні ресурси – чисте повітря, термальні джерела, водні та лісові угіддя – знаходяться саме на сільських територіях. При цьому їхнє використання забезпечує сільському населенню нову сферу зайнятості: агротуризм, обслуговування санаторіїв, зон і баз відпочинку [302, с. 317]. Резюмуючи вищесказане, слід зазначити, що реалізація стратегії сталого багатофункціонального розвитку сільських територій буде здійснена за умови зацікавленості, ефективної взаємодії держави, населення й бізнесу та організації інноваційної діяльності на сільських територіях.

Стійкий багатофункціональний розвиток сільських територій можливий у разі розширеного відтворення людського капіталу та продуктивної зайнятості сільського населення, створення додаткових робочих місць, перенесення виробничих потужностей аграрних формувань до сировинних зон, підвищення рівня і якості життя населення, раціонального використання й відтворення природних ресурсів [26, с. 179]. Зазначене реалізується за умови зміни підходів до сучасного сільськогосподарського виробництва та переосмислення ролі інновацій у ньому.

Сільське господарство як галузь економіки виконує основну, виробничу, функцію і вторинні – соціальну та екологічну. Виробнича функція виявляється у виробництві продуктів харчування для населення й сировини для різних видів промисловості. Виконання основної функції передбачає і здійснення соціальної, яка виявляється у формі забезпечення зайнятості сільського населення, що є певним джерелом отримання доходів сільських жителів. Екологічна функція полягає у виробництві екологічно безпечної продукції, облаштуванні ландшафтів і поліпшенні навколишньої агроєкосистеми. Водночас виконання цих функцій можливе за умови відповідного інвестиційного та інноваційного забезпечення, збалансованого розвитку аграрного виробництва.

В економічній науці доводиться багатофункціональність сільського господарства як складної природно-соціально-економічної системи життєзабезпечення соціуму [234, с. 150]. При цьому перед сучасним сільським господарством виникають нові завдання: збільшення обсягів

виробництва й розширення асортименту продукції, залучення інноваційних розробок, розбудова інфраструктури сільських територій, підвищення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції, виробництво біопалива та сировини для фармакології. Зазначені завдання повинні вирішуватися на основі досягнень науково-технічного прогресу, залучення інновацій у рамках функцій, властивих сільському господарству.

Аналізуючи ретроспективу розвитку аграрного виробництва, слід зазначити, що радянський період економіки характеризувався вузькогалузевим аграрним підходом до розвитку сільських територій. У той період склалася система, за якої сільськогосподарські підприємства виконували функції, що перевищували початкові завдання при їхньому формуванні: створення й підтримка соціальної інфраструктури, комунальних і соціальних установ, облаштування сільських територій [272, с. 5]. На початку 1990-х років така багатофункціональність сільського господарства вважалася однією з перешкод для його ефективного розвитку.

Після переходу цих функцій від сільськогосподарських підприємств до органів місцевого самоврядування складно говорити про багатофункціональність сільського господарства. У сучасній економіці знову перекласти ці функції на сільськогосподарські підприємства навряд чи можливо. У сільському господарстві в основному домінує приватний власник, який не захоче взяти на себе тягар соціальних витрат на сільських територіях, особливо фінансування інноваційних проєктів, які потребують значних капіталовкладень.

Водночас монопольне становище сільського господарства як єдиного роботодавця в сільській місцевості, яке сформувалося протягом багатьох десятиліть, призвело до того, що в аграрному секторі низька заробітна плата, нерозвинуте інфраструктурне забезпечення та незбалансоване розміщення виробничих потужностей. Власники сільськогосподарських підприємств, розуміючи свою монополію на ринку праці, не прагнуть підвищувати заробітну плату працівникам, а працівниками є в основному жителі сільських територій, де розташовуються господарства. Водночас у значної частини сільських територій сільське господарство перестає бути головним джерелом зайнятості та доходів, і ця тенденція буде в майбутньому посилюватися. Тому не слід цілком покладатися на традиційне сільське господарство як на виробника суспільних благ.

Досліджуючи соціальні аспекти розвитку сільських територій, І.В. Прокопа доводить, що в майбутньому лише інноваційний розвиток сільських територій допоможе вирішити наявні економічні, екологічні та соціальні проблеми. При цьому освоєнню інновацій у виробництві сприяє не тільки підтримання певного виробничого рівня, а й прискорення прогресу, що, як правило, супроводжується підвищенням стійкості самого процесу виробництва, випуском конкурентоспроможної продукції та здійсненням розширеного відтворення [256, с. 49].

Світова практика свідчить, що вирішальною умовою прискорення науково-технічного прогресу є інноваційна діяльність в аграрному секторі

економіки як сукупність послідовно здійснюваних заходів з організації досліджень і створення інновацій з подальшим освоєнням їх безпосередньо у виробництві з метою створення нової або поліпшеної продукції, удосконалення технології її виробництва. Інноваційний процес, як правило, не тільки заохочується, але й регулюється державою, шляхом створення й реалізації інноваційної політики, яка є частиною державної аграрної політики, оскільки серед її сучасних пріоритетів поряд з економічними, інвестиційними, інституційними важливе значення має приділятися інноваційним пріоритетам [230, с. 275].

Сучасні інновації в аграрній сфері економіки можна поділити на селекційно-генетичні (гібриди культур та породи тварин, які відрізняються якісними відмінностями від уже наявних), техніко-технологічні (прогресивні системи здійснення господарської діяльності, які застосовуються в різних галузях аграрного сектора економіки), організаційно-управлінські та економічні (формування інтегрованих структур, розробка інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємств, нові форми менеджменту організацій) і економіко-соціоекологічні (формування системи кадрового та науково-технічного забезпечення, поліпшення умов праці) (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Види інновацій в аграрному секторі економіки

Вид	Характеристика
Організаційно-управлінські та економічні	формування інтегрованих структур; розробка інноваційно-інвестиційного потенціалу підприємств; альтернативні форми управління та маркетингу в аграрному секторі економіки; створення консалтингових систем у сфері науково-технічної діяльності
Економіко-соціоекологічні	формування системи кадрового й науково-технічного забезпечення; поліпшення умов праці; вирішення проблем охорони здоров'я, освіти й культури працівників; охорона навколишнього природного середовища; адаптація інфраструктурного забезпечення до комфортних умов життя
Селекційно-генетичні	трансгенна інженерія; нові методи та засоби боротьби зі шкідниками та захворюваннями; сортів рослин та породи тварин, які мають якісні переваги порівняно з попередніми
Техніко-технологічні та виробничі	нова техніка; альтернативні, енергозберігаючі технології догляду за рослинами та тваринами; екологічно безпечні добрива та добавки до раціонів тварин; біотехнології

Джерело: власні дослідження.

Проблеми інноваційних процесів, можливостей та необхідності їхнього запровадження на сільських територіях знайшли своє відображення у працях таких провідних вітчизняних учених, як О.А. Белевят [16], В.В. Бойко [21], О.М. Бородіна, І.В. Прокопа [27], О.Г. Булавка [29], Л.М. Газуда [45], В.С. Дієсперов [62], В.М. Єрмоленко [73], В.Д. Залізко, В.І. Мартиненков [80], І.О. Іртищева [92], П.В. Кривобок [158], В.В. Юрчишин [349]. Ці науковці провели аналіз розвитку інноваційних процесів в аграрному секторі, розробили економіко-математичні моделі їхнього застосування на сільських територіях.

Найбільш повну класифікацію інноваційної діяльності наводить М.І. Стегней. Науковець виділяє такі елементи інноваційного розвитку: підтримання високого технічного рівня, розробка нових видів продукції і процесів, заміна застарілих; розширення асортименту продукції, що випускається; використання стратегічних інновацій; докорінне оновлення і збільшення кількості одиниць виробничого обладнання; проникнення на нові ринки всередині країни й за кордоном: розробка диференційованих продуктів і процесів; науково-технічне забезпечення процесів виведення товарів на ринок; підвищення конкурентоспроможності продукції; посилення гнучкості виробництва; прискорення проектування та освоєння виробництва нових виробів [301, с. 300].

Особливістю сучасного періоду розвитку всіх галузей і сфер агропромислового виробництва є необхідність прискорення науково-технічного прогресу на основі інноваційних процесів. Зазначене дозволить вести модернізацію та оновлення виробничих потужностей.

У нинішніх умовах господарювання попит на продукцію формує ринок, і основним завданням сучасного аграрного менеджера є забезпечення необхідної пропозиції та високої її якості. Глобальні світові проблеми з продуктами харчування змушують аграріїв планети задуматися над вирішенням питання продовольчої безпеки. Тому без запровадження у виробництво сучасних інноваційних технологій та методів управління не обійтись.

Для забезпечення потреб людства у продуктах харчування в передових країнах світу широко використовуються сучасні біотехнології, генна інженерія, трансгенні сорти сільськогосподарських культур; вноситься значна кількість засобів хімізації, стимуляторів росту живих організмів та інших інгредієнтів. При цьому іде значне токсикологічне навантаження на землю, вона деградує і втрачає свою природну родючість. Від таких непередуманих технологічних процесів руйнується не лише земля – головний засіб виробництва, але й забруднюється середовище, яке оточує людину.

Тому дуже важливо при запровадженні у виробництво сучасних інновацій враховувати їхні економічний і екологічний складники. Окремі господарства нашої держави вже працюють над вирішенням цієї проблеми. Зокрема, це ПП «Галекс-Агро», що знаходиться в Житомирській області. Це високотоварне інтегроване підприємство, яке спеціалізується на виробництві екологічно чистої органічної продукції. Унаслідок запровадження у

виробництво нових сортів рослин та порід тварин, надійної кормової бази, забезпечення сучасною технікою всіх технологічних процесів від виробництва до переробки й реалізації продукції господарство щорічно має значні прибутки та ефективно веде аграрний бізнес. Саме інтегрований метод виробництва за рахунок міжгалузевої інтеграції дає можливість господарству розвивати різні галузі рослинництва, тваринництва, переробної промисловості.

За допомогою будівництва нових тваринницьких комплексів, комбікормового та м'ясо-молочного заводів, елеватора та інших приміщень для зберігання та реалізації продукції на території села розвивається інфраструктура. За останні роки в населених пунктах, де розміщене таке господарство, зросла кількість сільських жителів, які забезпечуються цілорічною роботою. Для потреб молоді побудовано сучасну середню школу, функціонують дошкільні дитячі заклади. Такий приклад сучасного інтегрованого сільськогосподарського підприємства може слугувати іншим товаровиробникам аграрного бізнесу прикладом запровадження у виробництво інновацій та розбудови інфраструктури на селі.

Передумовою запровадження інноваційної діяльності в аграрному секторі та економіці країни загалом є втрата виробничими потужностями своїх характеристик, їхнє старіння та невідповідність сучасним вимогам ринку. Опрацювання наукових джерел, присвячених дослідженню ролі інновацій у розвитку аграрного сектора економіки [92, с. 112; 158, с. 52–53; 213, с. 68], дозволяє виділити загальні принципи організації інноваційної діяльності: системність інноваційної діяльності, адаптивність до змін зовнішнього та внутрішнього середовищ, ієрархічність на всіх рівнях, цільова орієнтація, оптимальність, економічність щодо залучення додаткових ресурсів (табл. 1.5).

І.В. Ксьонжик, досліджуючи соціально-економічний розвиток сільських територій як об'єкт інфраструктурного забезпечення, виділяє специфічні принципи організації інноваційної діяльності, а саме: створення атмосфери, що стимулює пошук і освоєння інновацій; націленість інновацій на потреби сільських жителів; здійснення організації інновацій за принципом територіальної паралельності їхнього виконання [161, с. 63]. Дотримання всіх організаційних принципів повинно забезпечити прийняття більш обґрунтованих і правильних рішень, а не копіювання наявного досвіду без урахування соціально-економічних та природних особливостей певних територій.

Організація інноваційної діяльності на сільських територіях має свої особливості, пов'язані із специфікою здійснення господарської діяльності в сільському господарстві, для якого характерними є сезонність виробництва, залежність від природно-кліматичних умов та взаємодія з біологічними активами. Відповідно свої особливості має процес здійснення інноваційної діяльності, яка повинна підпорядковуватися певним принципам, головними з яких є функціональні, економічні та соціальні.

Принципи організації інноваційної діяльності

Принцип	Характеристика
ієрархічності	Забезпечення ієрархічної взаємодії між елементами інноваційної діяльності на будь-яких вертикальних і горизонтальних рівнях системи
цільової орієнтації	Організація інноваційної діяльності повинна сприяти безперервному протіканню інноваційного процесу. Під безперервністю розуміється цілісність інноваційної системи, яка повинна сприяти подоланню негативних аспектів при передачі інформації на стадіях інноваційного циклу
системності	Наявність чітко визначених функцій, виконавців і взаємодій між ними у процесі здійснення інноваційної діяльності
адаптивності	Діяльність суб'єкта господарювання повинна адекватно відображати вплив чинників зовнішнього, внутрішнього середовищ на процеси створення інновацій, що враховує і тенденції їхньої зміни
економічності	Організація інноваційної діяльності повинна сприяти оптимальній результативності інноваційного процесу шляхом скорочення інноваційного циклу, підвищення конкурентоспроможності нових виробів, своєчасного реагування на запити споживачів

Джерело: систематизовано автором за даними [92, с. 112;158, с. 52–53].

Головним функціональним принципом є принцип попиту і пропозиції, який визначає необхідність створення інноваційного клімату, його цілі та завдання. В умовах ринку вихідною умовою залучення інноваційних розробок, з одного боку, є замовлення споживачами науково-технічної продукції, тобто перелік послуг, яких вони потребують, і з іншого, – пропозиції надання цих послуг від розробників інноваційних продуктів.

Для успішного функціонування й розвитку інноваційних формувань економічні принципи їхньої діяльності в умовах ринкової економіки виходять на перший план. Найважливішим із них є принцип повної економічної самостійності й незалежності цих формувань від будь-яких органів управління аграрним сектором економіки та інших супутніх організацій. Економічною основою їхнього функціонування є договір. Тому принцип договірних відносин є дуже важливим. Він невіддільний від принципу взаємовигідності та паритетності всіх учасників інноваційного процесу.

До важливих соціальних принципів належить принцип поєднання різних форм власності. Інноваційні розробки в умовах ринкових відносин повинні запроваджуватися в різних формах власності: державній, кооперативній та індивідуальній, що зосереджені на сільських територіях. В умовах ринку за наявності повної економічної самостійності суб'єктів господарювання їхні взаємини з органами управління та з ринковими

структурами повинні складатися на принципах повної економічної незалежності цих формувань.

Враховуючи специфіку аграрного виробництва, інноваційна діяльність на сільських територіях повинна бути зосереджена на вирішенні головних завдань:

1. Проведення маркетингових досліджень з метою виявлення необхідності в новаціях, адже за останні роки в умовах економічної та соціальної кризи, яка найбільше вплинула на сільські території, там відбулися відчутні трансформаційні процеси. Змінилася структура виробництва та суб'єкти господарської діяльності, що розвивають власний бізнес. Відбулися також демографічні зміни, значна кількість населення виїхала до великих міст чи закордон. Вищезазначене обумовлює необхідність маркетингових досліджень стану сільських територій з метою виявлення потреби в запровадженні інновацій.

2. Пошук нових технологій, ноу-хау й налагодження виробництва продукції, що буде конкурентоспроможною на внутрішньому та зовнішньому ринках. Продукція, яка виробляється на сільських територіях, повинна відповідати сучасним вимогам безпеки та якості, мати прийнятну собівартість, що обумовлює необхідність модернізації виробництва, залучення інноваційних продуктів.

3. У довгостроковій перспективі сталий розвиток можливий лише за умови широкого залучення вітчизняних інноваційних розробок, що обумовлює необхідність організації дослідного виробництва та освоєння нововведень. Кошти, отримані від міжнародних донорів та інвестиційних фондів, варто направляти на науково-дослідну діяльність, яка в перспективі принесе дивіденди для всієї країни.

Досліджуючи інституційні засади формування європейської мережі сільського розвитку в контексті євроінтеграційного вибору України, Н.М. Куцмус зазначає, що ключовими завданнями організації інноваційної діяльності, яка запроваджується на сільських територіях, є вирішення наявних соціоекономічних проблем: поширення міграційних процесів, відсутність переробних потужностей, сировинна спрямованість аграрного виробництва, застарілість обладнання та відсутність інвестицій в інноваційні інфраструктурні проекти [165, с. 63]. Вирішення наявних проблемних питань займе певний проміжок часу. При цьому організація інноваційної діяльності повинна відбуватися в декілька етапів.

1. Планування інноваційної діяльності починається з формулювання місії. Наступний крок – це визначення стратегічних напрямів інноваційної діяльності та постановка цілей у кожному з них. Згодом обирається оптимальна для кожного напрямку інноваційна стратегія розвитку. На її основі формуються довгострокові, середньострокові та короткострокові плани.

2. Організація інноваційної діяльності полягає у формуванні процесів і структур, що підтримують інновації. Якщо формування й реалізація стратегій, спрямованих на розвиток за рахунок інновацій, не є на сьогодні

великою рідкістю, то створення специфічних структур, що дозволяють управляти потенційними інноваціями, характерне лише для деяких сільських територій в умовах децентралізації та утворення об'єднаних територіальних громад.

3. Мотивація є однією з найбільш обговорюваних проблем запровадження інноваційних розробок. Формування сприятливої організаційної культури, створення креативної команди, здатної досягати поставлених цілей, встановлення ефективної системи винагороди праці – усе це завдання мотивації персоналу. Водночас інноваційну діяльність необхідно постійно оцінювати для того, щоб перевіряти правильність обраної стратегії і вчасно виконувати дії [306, с. 3].

В умовах децентралізації та розширення повноважень територіальних громад інноваційний процес в аграрному секторі економіки має чотири взаємодоповнювальних цілі (рис. 1.8):

Рис. 1.8. Основні цілі запровадження інновацій на сільських територіях
Джерело: власні дослідження.

1. Розвиток людського капіталу та лідерських здібностей. Реалізація цього напрямку можлива тільки за умови поліпшення освіти, створення та підтримки науково-дослідних підприємств і організацій, банку даних з

інновацій, а також системи з інформування та консультування економічних агентів, зайнятих у сфері сільськогосподарського виробництва.

2. Інвестування в постійний розвиток біологічних ресурсів, що здійснюється на основі створення та використання нововведень, які підвищують родючість ґрунту, збільшують врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність худоби.

3. Створення нових технологій, що забезпечує вдосконалення сільськогосподарського виробництва за рахунок застосування енергозберігаючої, а також ресурсозберігаючої наукомісткої техніки, яка дозволяє підвищити продуктивність праці й ефективність діяльності.

4. Сприяння швидкому економіко-соціальному розвитку об'єднаних територіальних громад завдяки налагодженню виробництва продукції із замкнутим циклом, що сприятиме створенню додаткової вартості.

Дослідження інноваційної діяльності провідних вітчизняних аграрних холдингів («Landkom International», «Кернел», «МСВ Agricole», «Миронівський хлібопродукт», «Sintal Agriculture», «Мрія». ММК ім. Ілліча, «Райз-Агро», «Дакор Агро Холдинг», «Укрпрос», «HarvEast», «Смарт-холдинг», «А.Т.К», «ТАКО») дозволяє виділити ряд загальних положень, що характеризують сучасні особливості організації інноваційного процесу інтегрованими формуваннями корпоративного типу, а саме: поширення інноваційних розробок по всьому технологічному ланцюгу виробництва, переробка та збут сільськогосподарської продукції; створення центрів досліджень безпосередньо в сировинних зонах з метою наближення до польових умов та економії коштів; створення власних наукових лабораторій.

У структурі сільськогосподарських підприємств, які виробляють продукцію, холдинги складають майже половину відсотків. За даними обласного управління статистики, майже 90 відсотків високотоварних холдингових підприємств займаються лише веденням галузі рослинництва. Більшість із них вирощує лише інтенсивні, високоенергетичні культури, такі як: соняшник, соя, кукурудза на зерно, ріпак. Має місце й вирощування їх як «монокультур», що негативно позначається на урожайності й, особливо, на родючості ґрунтів.

За такого ведення господарювання практикується вахтовий метод посіву, догляду та збирання врожаю. Майже вся вирощена таким методом продукція іде на експорт. Для отримання високих врожаїв енергетичних культур та, відповідно, прибутків холдингові компанії використовують інтенсивні методи ведення господарства. Закуповують сучасні інтенсивні сорти та гібриди сільськогосподарських культур, вносять необхідну кількість на запланований урожай мінеральних макро- та мікродобрив, стимуляторів росту рослин, застосовують повною мірою засоби захисту рослин та ретарданти.

В агротехніці мають місце сучасні технології, у яких задіяні потужні широкозахватні агрегати в основному іноземного походження. Такі методи господарювання дають можливість власникам холдингових компаній

отримати високі прибутки. Окремі з них навіть і податки платять за місцем реєстрації агрохолдингів.

Для населення сільської території, яке проживає в зоні діяльності холдингів, ніякої вигоди немає. Адже, навпаки, сільські жителі залишилися без роботи, на селі не розвивається інфраструктура, розбиваються дороги. За порушення технологічних процесів при обробі посівів отрутохімікатами мають місце загибель у сільського населення бджіл, городніх культур та живності.

Водночас є й позитивний приклад ведення аграрного бізнесу на селі. Це ПП «Сігнет – Центр» Попільнянського району Житомирської області. Це високотоварне холдингове підприємство, яке шляхом міжгалузевої інтеграції вміло поєднує всі виробничі процеси, переробляє і реалізує власну продукцію. У своєму арсеналі має цукровий завод і сировинну базу, зернове господарство, млин, хлібопекарню.

У галузі тваринництва – сучасні тваринницькі приміщення, комбікормовий завод та забійні цехи. На території населених пунктів господарства діє торговельна мережа. У населених пунктах збільшується кількість населення, особливо молоді, для яких створено всі умови для навчання, спортивної та суспільно корисної роботи. За такими холдинговими підприємствами перспектива. У цьому агрохолдингу тісно поєднується інвестиційно-інноваційна робота, яка спрямована на економічний розвиток та розбудову інфраструктури на селі.

За глобалізації економіки та залучення значної кількості інноваційних розробок спостерігається протиріччя в ефективності використання нових розробок. Це протиріччя виявляється в найрізноманітніших формах: стосовно невеликих компаній – у нестачі фінансових, матеріальних і трудових ресурсів. Компанії-першовідкривачі страждають у перші роки свого існування від нестачі капіталу, кадрів керівників і технологів, необхідних для створення та налагодження виробництва і збуту продукції. Агрохолдинги часто не зацікавлені у впровадженні інноваційних розробок, навіть власних, що пов'язано зі значними ризиками в довгостроковій перспективі.

Водночас у сучасних умовах глобальних викликів іншого, окрім інноваційного, вектору розвитку не існує. Лише за рахунок модернізації аграрного сектора економіки, що базується на нових технологіях, можливо подолати сучасні проблеми сільських територій: низьку продуктивність праці, яка у вісім – десять разів нижча, ніж в економічно розвинених країнах, низьку врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин, застарілу матеріально-технічну базу, відсутність належного інфраструктурного забезпечення, низький рівень використання трудових, природноландшафтних і фінансових ресурсів.

У сільському господарстві діє ряд чинників, які перешкоджають стабільному зростанню інноваційної активності. До них можна віднести:

- старіння наявної технологічної та науково-технічної бази сільськогосподарської галузі та її невідповідність новим світовим виробничим й економічним вимогам. Зниження виробництва традиційних

видів сільськогосподарської продукції, слабка політика держави, яка практично не сприяє підтримці аграрного сектора й сільських територій, та висока вартість нової техніки й технологій не дозволяють розвивати інноваційну діяльність у сільськогосподарській галузі;

- диспропорції обміну між аграрним сектором та іншими галузями економіки призводять до його деградації. Варто зазначити, що істотно погіршують становище сільськогосподарської галузі постійно зростаючі ціни на енергоносії, а це призводить до ще більшого виснаження аграрного сектора економіки загалом;

- несприятлива інвестиційна ситуація в сільськогосподарській галузі та низька норма прибутковості значної кількості економічних агентів, задіяних у цій сфері економіки країни. Незважаючи на те, що в останні роки відбувається процес активізації інвестиційної діяльності в сільському господарстві за рахунок діяльності аграрних холдингів, його частка до цього часу не вище одного відсотка видаткової частини бюджету.

Варто зазначити, що й ресурсів, необхідних для ефективної інноваційної діяльності на сільських територіях, значно менше, ніж це потрібно для збалансованого розвитку сільськогосподарської галузі. До того ж, за останні десять років у понад два рази зменшилися власні кошти сільськогосподарських підприємств, які служать основним джерелом інвестування в основний капітал і виробництво сільськогосподарської продукції, що є не тільки стримувальним аспектом інноваційної діяльності аграрного сектора, але й створює загрозу невиплати отриманих кредитів.

Обґрунтовуючи шляхи підвищення ефективності виробничих ресурсів сільського господарства України в контексті зміцнення економічної безпеки, В.Д. Залізко зазначає, що для вирішення проблеми підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва необхідна його модернізація [80, с. 20]. У зв'язку з цим варто вирішити такі завдання: забезпечити зростання інвестиційної привабливості сільськогосподарської галузі для приватних інвесторів – вітчизняних і зарубіжних; підвищити темпи техніко-технологічного переоснащення сільськогосподарських підприємств і організацій; здійснити збалансований розвиток соціальної інфраструктури на муніципальному рівні, що повинно забезпечити приплив кваліфікованих кадрів у село; розробити і впровадити нові технології на інноваційній основі.

М.Й. Малік визначає такі невідкладні заходи щодо підтримки залучення сільськогосподарськими підприємствами інновацій: перебудова структури сільськогосподарського виробництва з метою адаптації підприємств до загальносвітових умов; розробка та впровадження ресурсозберігаючої техніки й технологій; введення заохочувальних заходів для агропромислової кооперації та сільськогосподарської інтеграції; розвиток лізингу й підвищення ефективності використання кредитних ресурсів; розробка державної програми з навчання сільськогосподарських підприємств; підвищення ефективності субсидування аграрного сектора через переорієнтацію субсидій з рівня виробника сільськогосподарської продукції на рівень її споживача; використання нових управлінських методик

та інших інновацій у сфері управління [185, с. 11]. Водночас у зв'язку з відсутністю необхідних фінансових ресурсів реалізація зазначених заходів на сільських територіях відбувається надто повільно.

Суспільство загалом має усвідомлювати важливість сільських територій та аграрного виробництва для безпеки країни і сприяти створенню такої атмосфери, коли ніхто не хоче спокійно спостерігати стагнацію такої найважливішої галузі економіки, якою є сільське господарство, а кожен бажає вживати якісні продукти харчування власного виробництва та зобов'язує уряд зробити для цього все необхідне. Впровадження інноваційних технологій у сільське господарство – правильний шлях до досягнення очікувань суспільства.

Підсумовуючи сказане, можемо чітко сформулювати головні цілі інноваційної діяльності, до яких слід віднести: збільшення ефективності виробничих процесів у межах оновлення самої виробничої системи і її складників; визначення й локалізацію конкурентних переваг суб'єкта підприємницької діяльності на основі розробки та запровадження інновацій у його науково-технічну, інтелектуальну й економічну сфери діяльності.

Відповідно до наявних нормативно-правових документів, прийнятих в Україні в 2010 – 2016 рр., основними цілями, на які спирається державна програма розвитку сільського господарства, є: стабільний розвиток муніципальних утворень, переважно сільських територій, збільшення робочих місць і доходів населення; підвищення конкурентоспроможності продукції сільського господарства; правильне використання сільськогосподарських ресурсів, їхнє збереження та відтворення; інноваційне переоснащення виробництва.

Для здійснення визначених цілей необхідно створити сприятливий клімат для стабільного розвитку села. Для цього потрібно здійснити комплекс заходів, що включають поліпшення соціальної інфраструктури, виділення державних і регіональних субсидій з метою поліпшення умов життя села, підвищення зайнятості та доходів сільського населення за рахунок розвитку різних видів діяльності сільськогосподарських і несільськогосподарських промислів. Крім того, необхідно вдосконалювати земельне й податкове законодавство, здійснювати грамотну антимонопольну політику, створювати асоціації та спілки сільськогосподарських організацій, покращувати інформаційну базу й доступ до неї, підтримувати родючість ґрунту.

У сучасних умовах господарювання, враховуючи дисбаланс виробництва, важливо забезпечити прискорений розвиток пріоритетних напрямів сільськогосподарської галузі регіонів, передусім тваринництва, шляхом удосконалення і придбання нових основних фондів, ефективного використання ресурсного та виробничого потенціалу, вибудовування більш досконалого механізму регулювання сільськогосподарської галузі. Важливим завданням є усунення диспропорцій в агропромисловому секторі завдяки підтримці тих підприємств, які найбільш рентабельні й

конкурентоспроможні, але без державних субсидій і дотацій не зможуть реалізуватися в повному обсязі.

Однією з причин необхідності активізації інноваційних процесів є адаптація до сучасних глобалізаційних викликів, які виявляються й на сільських територіях. Розвиток глобалізаційних процесів у контексті сучасної цивілізації – реальність сьогодення. Глобалізація – це об’єктивна реальність сфери економіки, сфери міждержавних відносин, міжкультурних взаємодій і національних культур. Історично склалось так, що село як було, так і є хранителем культурних традицій, а місто – активний користувач новацій соціального й культурного планів. Сам уклад життя на селі спирається на стійкі та перевірені часом соціокультурні механізми взаємодії і взаємодопомоги та виступає способом громадського самоврядування населення. Місто зароджувалося як новаторський уклад для принципово нових конкурентних взаємин ремісників і промисловців і як адміністративний центр управління територіями. Для безпечного та сталого розвитку суспільства й держави необхідний баланс цих двох комплементарних тенденцій.

Підсумовуючи дослідження принципів, цілей та завдань забезпечення інноваційного розвитку сільських територій, варто відзначити, що в сучасних умовах доцільно відмовлятися від усталеного поділу життєвого простору на місто й село та поступово переходити на новий принцип територіального соціально-економічного устрою і новий уклад життя суспільства залежно від промислової або аграрної спеціалізації регіону або району. Тобто необхідні розвинений аграрний сектор економіки й перехід від мегаполісної до ландшафтно-поселенської урбанізації життєвого простору країни. Великі культурні центри не повинні втрачати своєї актуальності, але робочі місця й сучасна соціальна інфраструктура повинні бути рівномірно розосереджені на території країни.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1. Методичний інструментарій оцінки розвитку сільських територій в Україні

Вирішення соціальних проблем сільського населення має визначатися багатофункціональним розвитком сільських територій, інфраструктурним забезпеченням, створенням додаткових переробних потужностей, що сприятиме збалансованому використанню сировинних ресурсів, безпосередньо пов'язаних із сільськогосподарським виробництвом. У кожній державі сільське господарство є важливою галуззю народного господарства. В Україні, враховуючи наявний земельний потенціал та сприятливі природно-кліматичні умови, розвиток сільських територій, виробництво продуктів харчування та налагодження переробки сільськогосподарської сировини повинні бути пріоритетними напрямками розвитку країни на довгостроковий період.

Реалії сьогодення свідчать, що європейський вектор розвитку вітчизняної економіки вимагає проведення реформування інфраструктурного та інституційного забезпечення аграрного виробництва та збалансованого розвитку сільських територій з метою вирішення наявних галузевих, технологічних, соціальних, економічних та екологічних проблем, які з кожним роком загострюються та потребують вирішення (рис. 2.1).

У сучасних умовах господарювання відповідно до досліджень П. Саблука [271, с. 21], В. Юрчишина, О. Онищенко [350, с. 6–7] основними проблемами, що перешкоджають розвитку сільських територій України, є: відсутність належного інфраструктурного забезпечення, демографічні проблеми, неналежний доступ до освітніх та медичних послуг. Соціальна сфера села продовжує занепадати.

Реалії сьогодення свідчать, що Європейський союз (ЄС) одним із пріоритетів стратегічного розвитку визначає збалансування аграрного сектора та сільських територій, що передбачено у стратегії «Європа-2020» (рис. 2.2). Узявши до уваги обраний на державному рівні євроінтеграційний вектор розвитку, Україна визнає необхідність вивчення європейського досвіду та його практичну апробацію. Перехід до сталого розвитку сільських територій неможливий без об'єктивної оцінки наявної фінансово-економічної, соціальної, екологічної ситуації, а також врахування інституціонального чинника.

На сьогодні відсутня єдина методика комплексної оцінки стійкості сільських територій. Наявний механізм оцінки розвитку сільських територій базується виключно на аналізі застосовуваних так званих рейтингових, експертних оцінок, які використовуються в окремих галузях, сферах і стають базовими для ранжирування конкретної території в ряді адміністративно-

територіальних суб'єктів. Але, як правило, навіть така оцінка не застосовується на рівні сільських територій.

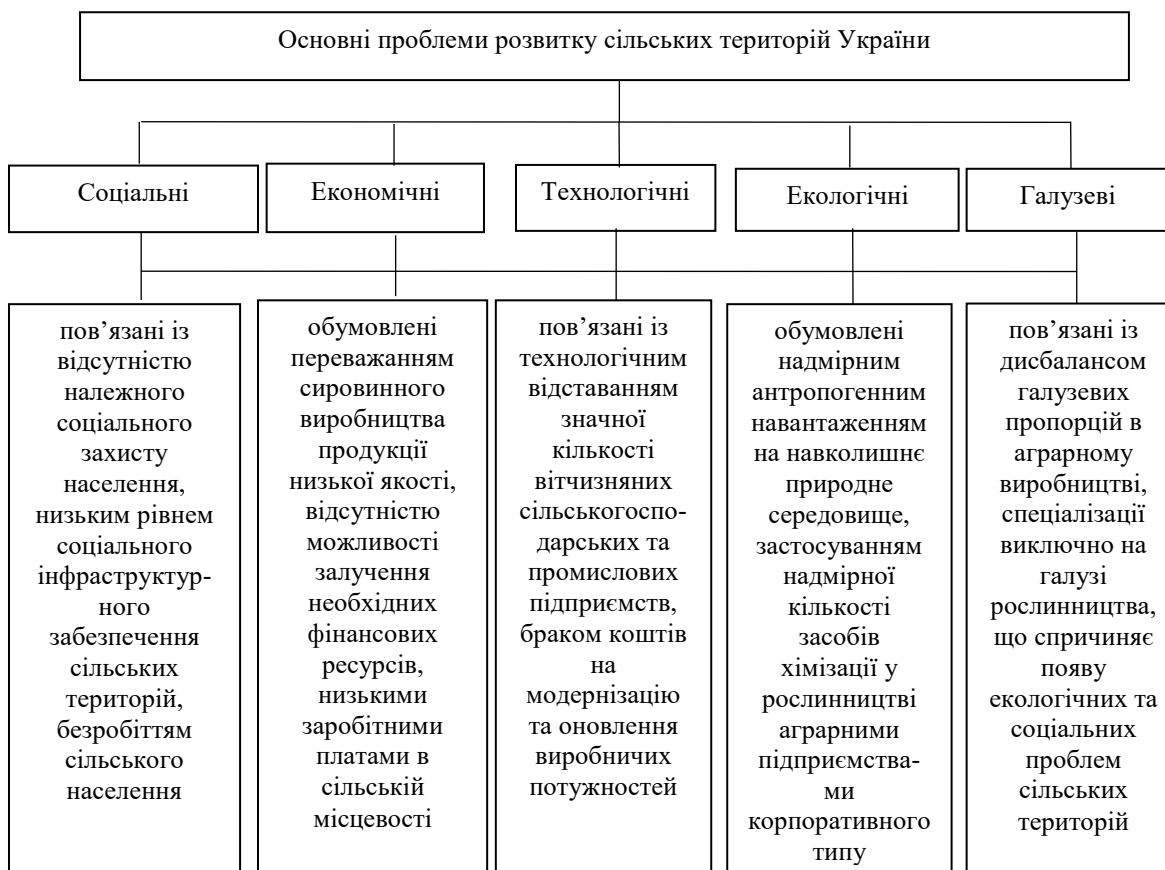

Рис. 2.1. Проблемні аспекти розвитку сільських територій України в умовах європейської інтеграції

Джерело: власні дослідження.

Часто розвиток території оцінюється за допомогою окремих показників, які не дають узагальнену оцінку рівню розвитку певної сільської території. Тому існує необхідність комплексної системи оцінювання, що включає оцінку соціально-економічного, екологічного та інституційного стану сільських територій. Об'єктивні результати цієї оцінки будуть сприяти прийняттю обґрунтованих управлінських рішень і формуванню ефективної політики на регіональному та місцевому рівнях.

Сталий розвиток сільських територій – складне явище. Для таких систем важко знайти репрезентативний набір показників через складнощі зв'язків і тому, що показники залежать від географічних, кліматичних, політичних, культурних та інших умов. Мета сталого розвитку сільських територій полягає у створенні першочергових умов для досягнення добробуту населення, формування та саморозвитку самобутньої соціо-еколого-економічної регіональної системи. Сталий розвиток має бути спрямовано на протидію антропогенному перевантаженню й деградації ландшафту, збереження культурних цінностей, забезпечення відтворення й

довгострокового використання природних ресурсів. Вищезазначене зумовлює стабільне забезпечення життєдіяльності сільського населення.

Рис. 2.2. Сільський розвиток у контексті Стратегії «Європа 2020»

Джерело: власні дослідження.

У цьому сенсі ми цілком згодні з науковою точкою зору І.В. Гончаренко, що сталий розвиток сільських територій – це процес переходу сільської спільноти на якісно новий рівень, що забезпечує економічно й екологічно обґрунтоване, соціально орієнтоване розширене відтворення, підтримку й розвиток життєвого, виробничого та природно-ресурсного потенціалу сільських територій, підвищення якості життя населення на основі фінансової та інвестиційної стратегій [52, с. 76]. Важливу наукову тезу щодо цієї проблеми висловлює в узагальненому вигляді Т.М. Максимова, яка під стійким сільським розвитком розуміє збалансоване функціонування громадян, що стимулює зростання ефективності сільської економіки, підвищення рівня життя населення, підтримання екологічної рівноваги, збереження й поліпшення ландшафту в сільській місцевості [182, с. 152]. Доходимо висновку, що на сьогодні найбільш виразно виявляється вплив сучасних глобалізаційних викликів на аграрний сектор економіки та сільські території. Водночас очевидно, що сталий розвиток сільських територіальних утворень цілком залежить від стабільного позитивного розвитку держави та соціально-економічних систем більш високого рівня, де сільська територія є лише компонентом.

Крім того, не можна забувати і про сталий розвиток соціально-економічних об'єктів нижчого рівня, з яких складається територіальне утворення. У цьому сенсі до вивчення й дослідження територій необхідно

підходити комплексно й системно. Інший важливий висновок полягає в тому, що сталий розвиток сільських територій не слід змішувати з їхньою соціально-економічною стійкістю. Адже сама стійкість території – це її здатність залишатися на одному й тому самому рівні розвитку, що означає вміння протистояти впливу різних зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на екологію, економіку та соціальну сферу регіонального підкомплексу [22, с. 299]. Тому в рамках цієї проблеми на рівні сільського регіону та його муніципальних територій необхідно прагнути до соціо-еколого-економічного розвитку й головним чином – до позитивних змін усіх виробничих і соціальних процесів в агропромисловому комплексі. Таким чином, поняття «сталий розвиток» сільських територій може бути визначено як їхній раціональний, а також стабільний у довгостроковій перспективі й постійно зростаючий соціально-економічний розвиток, що характеризується необхідним приростом обсягів виробництва, ефективністю аграрного сектора, розумним і дбайливим використанням ресурсів природного середовища, оптимальним формуванням трудових ресурсів села й раціональним використанням виробничого й людського потенціалу галузей сільської економіки. Основу дослідження сталого розвитку сільських територій складає їхній соціо-еколого-економічний моніторинг, а також об'єктивна оцінка цього процесу. При цьому оцінка розвитку сільських територій складається з декількох послідовних етапів.

На першому етапі проводиться збір інформації. Інформаційною базою для цього дослідження відповідно до наукових напрацювань Ю.О. Лупенка, М.Й. Малика та О.Г. Булавки можуть бути такі показники [306, с. 17]: кількість товаровиробників аграрного сектора й кількість малих підприємств у розрахунку на 100 наявного населення сільської території; загальна чисельність працездатних на селі в розрахунку на 1 тис. населення; обсяг продукції: сільського господарства (зокрема на 100 га с.-г. угідь), промисловості (зокрема переробної), будівництва, роздрібного товарообігу; сальдований фінансовий результат району; інвестиції в основний капітал у розрахунку на одного жителя сільської місцевості; фондоозброєність праці одного зайнятого в аграрному секторі; обсяг відвантажених товарів на одного зайнятого; питома вага рентабельних організацій у загальній кількості (так звані індикатори економічного розвитку території); загальна чисельність зайнятого населення й безробітних на селі в розрахунку на 1 тис. населення; частка зайнятих в аграрному секторі; середньомісячна заробітна плата одного працівника; грошові доходи в середньому за рік і житлова площа в розрахунку на одного жителя; платні та побутові послуги на душу населення; питома вага житлової площі з якісним наданням послуг; чисельність медперсоналу на 10 тис. жителів; рівень трудової активності; рівень безробіття на селі (індикатори соціального розвитку території); обсяг викиду шкідливих речовин в атмосферу, зокрема в розрахунку: на одного жителя, на 100 га с.-г. угідь, на 1 кв. км території; обсяг мінеральних добрив на 100 га посівів та інші.

На другому етапі дослідження по кожному чиннику-показнику в динамічному ряді визначаються відповідні коефіцієнти стійкості. $K_{ст}$ – коефіцієнт стійкості динаміки по окремо взятому показнику, який розраховується як середня геометрична величина інтегрованих у нього коефіцієнтів, що мультиплікативно визначають інтенсивність зміни, спрямованість і швидкість розвитку факторної ознаки в динаміці:

$$K_{ст} = \sqrt[4]{K_{абс} \cdot K_{від} \cdot K_{пр} \cdot K_{кор}}, \quad (2.1)$$

де $K_{абс}$ – коефіцієнт стійкості абсолютних величин, що вказує на інверсію варіативності зміни розглянутого показника в динамічному ряді; $K_{від}$ – коефіцієнт стійкості відносних величин, який вказує на стійкість динаміки ланцюгових приростів; $K_{пр}$ – коефіцієнт інтенсивності розвитку й динаміки – вказує на швидкість зміни, спрямованість і динаміку процесу; $K_{кор}$ – коефіцієнт кореляції рівнів – свідчить про тісноту зв'язку між ними, а також про напрям взаємозв'язку.

На третьому етапі дослідження отримані коефіцієнти мультиплікативно об'єднуються у три основні групи індикаторів, що характеризують незалежно економічну, соціальну й екологічну компоненти сталого розвитку окремо взятої сільської території. Середнє геометричне їхнє значення уявляється в розрахунковому вигляді як інтегральний коефіцієнт стійкого розвитку сільської території. На сьогодні існує проблема оцінки економічного стану сільських територій. В українській і зарубіжній статистиці базовим економічним індикатором на рівні країни є валовий внутрішній продукт, на регіональному – валовий регіональний продукт. На рівні територіальних утворень – валовий територіальний продукт. На сьогодні немає офіційної методики розрахунку цього показника. Тільки в країнах Євросоюзу розраховуються економічні показники для малих територіальних одиниць.

У науковій літературі існує три методи розрахунку валового територіального продукту.

Метод факторної оцінки. Перевага цього підходу полягає в тому, що він не вимагає прямого рахунку. Метод заснований на концепції виробничих чинників, відповідно до якої матеріальні блага виробляють у взаємодії основних факторів (капітал, праця, земля). Така залежність представлена виробничою функцією Кобба-Дугласа.

Розподільчий метод. Розрахунок здійснюється як сума первинних доходів, розподілених між виробниками товарів і послуг.

Результуючий метод. Автори цієї методики пропонують таку формулу розрахунку валового територіального продукту: $V_{тп} = П_{со} + V_{ід} + О_{пу} + О_{бу} + О_{чп} + О_{рт}$, де $П_{со}$ – виробництво сільськогосподарських організацій; $V_{ід}$ – відвантажено товарів власного виробництва, виконано робіт і послуг власними силами муніципальної освіти; $О_{пу}$ – обсяг платних послуг

населенню; $O_{бу}$ – обсяг побутових послуг населенню; $O_{чп}$ – оборот громадського харчування; $O_{рт}$ – оборот роздрібної торгівлі [281, с. 90].

С.А. Костенко [152, с. 929] та Т.С. Максимова [183, с. 301–302] зазначають, що для проведення оцінки розвитку сільських територій необхідним є здійснення постійного моніторингу його стану. З огляду на завдання державної політики в галузі розвитку сільських територій основними напрямками моніторингу сільського розвитку повинні бути такі: моніторинг демографічної політики і створення умов для переселення в сільську місцевість; моніторинг диверсифікації сільської економіки, політики підвищення зайнятості та доходів сільського населення; моніторинг поліпшення житлових умов сільського населення, розвитку соціальної, інженерної і транспортної інфраструктури; моніторинг політики сільського розселення; моніторинг екологічної політики; моніторинг розвитку поселень, що мають переробну спеціалізацію.

На наш погляд, методика проведення моніторингу розвитку сільських територій повинна включати такі етапи: визначення мети й завдань проведення моніторингу сільського розвитку; визначення і вибір основних складників напрямів сталого розвитку сільських територій; вибір показників сталого розвитку сільських територій окремо для кожного напрямку; розробка комплексної оцінки рівня розвитку сільських територій; проведення класифікації або типологізації сільських територій за рівнем їхнього розвитку; розробка та впровадження рекомендацій, спрямованих на підвищення стійкості сільських територій різних типів (табл. 2.1).

Створення системи моніторингу сталого розвитку сільських територій на основі аналізу статистичної та оперативної інформації дозволить оцінювати ефективність проведення заходів щодо поліпшення соціально-економічного становища території, надавати цілеспрямовану бюджетну підтримку, прогнозувати розвиток територій, розробляти необхідні документи, спрямовані на їхній сталий розвиток (цільові програми, стратегічні плани).

На сучасному етапі розвитку економіки країни в умовах децентралізації системи управління можна виділити основні вимоги до проведення комплексної оцінки, дотримання яких дозволяє досягти об'єктивності отриманих результатів:

- облік диференційованого характеру елементів територіального розвитку;
- обґрунтованість та прямий взаємозв'язок базових показників з індикативними;
- відсутність або формалізація системи ваг і інших чинників, що впливають на результат дослідження;
- об'єктивність досліджуваних показників завдяки використанню діючої статистичної звітності;
- можливість порівняльного аналізу однорідних показників для різних сільських територій і можливість побудови рейтингу;
- наочне відображення отриманих результатів;

Таблиця 2.1

Етапи методики проведення моніторингу розвитку сільських територій

Етап	Назва	Характеристика
1 етап	Визначення мети й завдання моніторингу сільського розвитку	Метою моніторингу розвитку сільських територій є формування відомостей про основні напрями розвитку, ефективне дотримання яких забезпечить оптимальне використання ресурсів, стабільний розвиток територій і поліпшення життя сільського населення
2 етап	Визначення та вибір основних складників сталого розвитку сільських територій	З огляду складники сталого розвитку (економіка, соціальна сфера, що включає якість і рівень життя населення, і екологічний складник) проведення моніторингу відбувається за напрямками: 1) моніторинг економіки сільських територій; 2) моніторинг соціальної сфери, що включає рівень і якість життя населення сільських територій
3 етап	Вибір показників окремо для кожного напрямку	Проводиться вибір показників, що характеризують рівень розвитку певної сільської території. Враховується необхідність максимального використання даних офіційної державної статистики, що, з одного боку, є гарантією дотримання певних наукових методологічних принципів їхнього формування та, з іншого боку, має забезпечити періодичність розрахунків і їхню спадкоємність у майбутньому
4 етап	Розробка комплексної оцінки рівня розвитку сільських територій	Процедура комплексної оцінки розвитку території є основою моніторингу. Комплексна оцінка соціально-економічного розвитку територій дозволяє оцінити макрота мікроекономічні показники внутрішнього розвитку й між окремими територіями досліджуваного регіону. Аналогом комплексної оцінки є побудова інтегрального показника, за яким буде оцінюватися рівень стійкості територій
5 етап	Проведення класифікації або типологізації сільських територій	Проведення аналізу та виявлення основних типів сільських територій зумовлено низкою об'єктивних причин: а) типологія дозволить усвідомити закономірності територіального розвитку сільської місцевості, тобто діагностувати реакцію районної системи та її окремих елементів; б) істотне значення в сучасних методичних підходах займає питання про інтегрованість стратегій низових територій
6 етап	Розробка і впровадження рекомендацій	Проведене групування сільських територій є інструментом, що дозволить об'єднати сільські території у групи. Механізм угруповання дозволяє впорядкувати наявну сукупність, виділивши за проблемно-галузевими принципами групи зі схожими проблемами й підходами до їхнього вирішення. Це дозволяє розробляти необхідні заходи щодо підвищення рівня стійкості територій залежно від сформованого рівня цієї ознаки

Джерело: сформовано на основі [56, с. 69; 306, с. 15].

- можливість побудови інтегрального показника, що характеризує рівень стійкості розвитку сільських територій та угруповання сільських територій за ступенем їхньої стійкості;

- очевидність, доступність для розуміння результатів проведення комплексної оцінки, тобто відсутність необхідності додаткового аналізу й залучення інших методик для обробки та відображення отриманих даних.

Комплексна оцінка повинна забезпечити можливість: 1) горизонтального зіставлення окремих показників розвитку сільських територій; 2) зіставлення цих показників із середніми параметрами; 3) виявлення відхилень, що дозволить визначити напрями проведення державної політики їхнього вирівнювання. Розглянувши наявні методики комплексної оцінки, їхні переваги та недоліки, ми пропонуємо таку методику комплексної оцінки стану розвитку сільських територій. Покроковий механізм методики представлено на рис. 2.3.

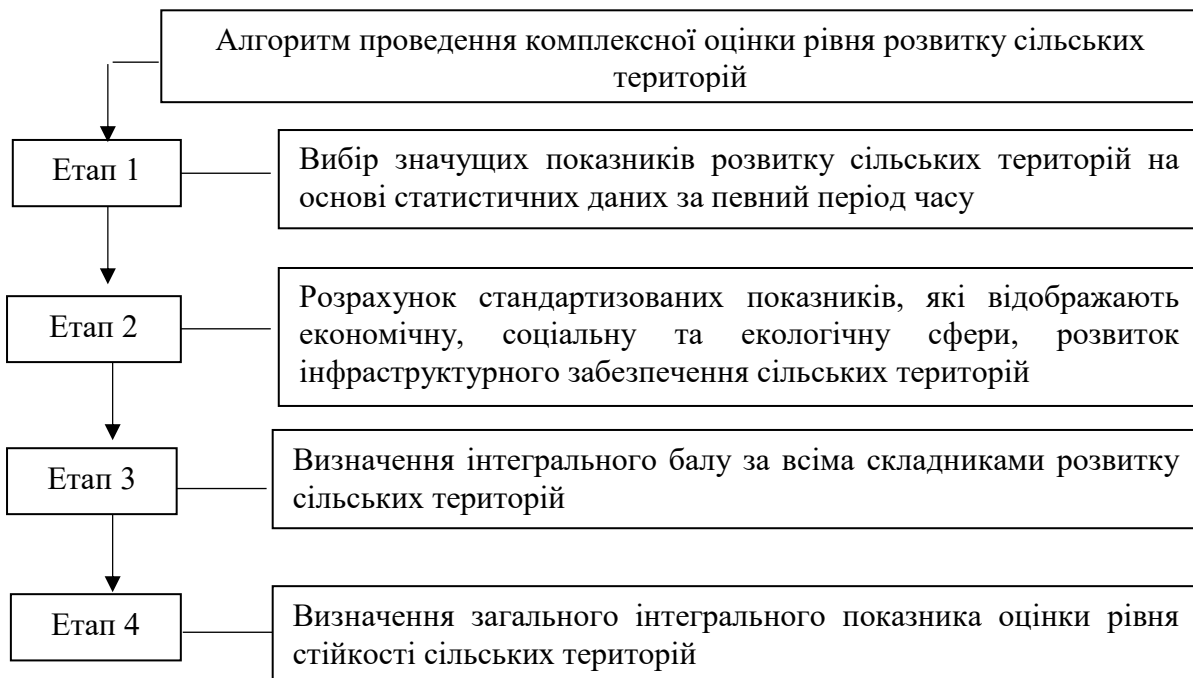

Рис. 2.3. Алгоритм проведення комплексної оцінки стану розвитку сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Після збору й отримання зведеної матриці показників розвитку сільських територій необхідно перейти до показників із стандартизованим коефіцієнтом. При цьому слід врахувати, що первинні показники можуть здійснювати і позитивний, і негативний вплив на рівень розвитку. Тому необхідним є розрахунок нормативного значення. Потім розраховується інтегральний показник рівня економічного розвитку сільських територій, рівень розвитку соціальної сфери, рівень екологічного благополуччя й загальний рівень стійкості сільських територій, який становить сумарну оцінку економічного, соціального та екологічного складників. Отримані бали часткових індикаторів підсумовуються, визначається загальна кількість балів

сільської території i , відповідно, місце (рейтинг), яке розраховується за формулою:

$$I_r = \text{SUM } R_i, \quad (2.2)$$

де I_r – рейтинг сільської території;

R_i – бал сільської території за окремими індексами.

Таким чином, отримується інтегральний показник рівня розвитку сільських територій, який може варіюватися від 0 до N , де N – кількість показників, що використовуються в методиці. Сума балів, отримана при оцінці всіх показників, характеризує рівень розвитку сільської території. За сукупним балом усі сільські території можна поділити на групи, тобто провести їхню типологізацію. Отже, за рівнем розвитку сільські території поділяються на: території сталого розвитку (понад 30 балів), стан, наближений до сталого розвитку (26 – 30 балів), середній рівень розвитку (21 – 25 балів), стан нестабільного розвитку (16 – 20 балів), стан нестійкого розвитку (до 15 балів). Методологія виконання угруповання досить суб'єктивна, оскільки не визначені чіткі критерії при виборі числа груп, рівномірності інтервалів, наповнюваності груп (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Класифікація сільських територій за рівнем розвитку

Рівень стійкості	Сума балів	Характеристика групи
Сталий розвиток	понад 30	Сільські території з високим рівнем розвитку економіки, з розвиненою інфраструктурою, з оптимальним розселенням, що забезпечують високий рівень життя населення
Стан, наближений до сталого розвитку	26 – 30	Території, на яких розвивається економіка, зростають доходи населення, органи місцевого управління належну увагу приділяють питанням розвитку інфраструктури
Середній рівень розвитку	21 – 25	Сільські території, у яких розвиток усіх сфер життєдіяльності перебуває на середньому рівні або виражений більшою або меншою мірою
Стан нестабільного розвитку	16 – 20	Сільські території, у яких не розвинена економіка, спостерігається низький рівень життя населення, рівень розвитку інфраструктури не відповідає поставленим вимогам
Стан нестійкого розвитку	до 15	Території, у яких не розвинена економіка, не приділяється увага розвитку інфраструктури, велика частина населення немає достатньо коштів для купівлі продуктів харчування

Джерело: власні дослідження.

Найчастіше в рамках загальної системи виділяють економічні, екологічні та соціальні підсистеми показників [329, с. 121]. Унаслідок методологічних проблем, пов'язаних із приведенням великого числа показників до порівнянної величини, загальновизнаного інтегрального індикатора поки не існує. Підхід, що базується на побудові системи показників, більш поширений. Міжнародні системи показників складаються переважно з індикаторів за окремими сферами розвитку й проблем, таких як нерівність у доходах, безробіття, освіта, різні аспекти здоров'я, доступність медичних послуг [229, с. 33]. При цьому вважаємо за доцільне в межах розробки системи показників сталого розвитку України використовувати комплекс таких показників, що стосується максимально великої кількості сфер дослідження.

Аналіз зарубіжних методик розвитку сільських територій, здійснений вітчизняними авторами Г. Балабановим [10, с. 124], М. Барановським [13, с. 89–90], О. Бородіною, І. Прокопою [27, с. 59–60], О. Гуторовою [56, с. 68–69] та М. Маліком [184, с. 51], дозволяє виділити їхні особливості:

По-перше, існують відмінності в цілях вимірювання: у світовій практиці поняття «соціально-економічний розвиток» фактично відсутнє в інтегральних оцінках, які націлені на більш чітко позначені соціальні, інституційні, інвестиційні або більш привабливі для користувачів цілі.

По-друге, є значні відмінності в методології вимірювань: у міжнародних методиках ширше представлені якісні та експертні оцінки. Їхня необхідність для вимірювання рівня організації, підприємницького клімату, інвестиційної привабливості, соціального самопочуття очевидна, але ступінь прозорості й достовірності таких оцінок не завжди виглядає переконливим.

По-третє, не існує магістрального напрямку, домінуючого способу нормування та інтегрування. Зауважимо, що широке використання балів характерно в основному для інтегральних індексів публічного типу. Використовувати зарубіжний досвід для розробки методики оцінки стійкості соціально-економічного розвитку важко, оскільки готових рішень цей досвід не дає. Кожна країна та кожні сільські території мають власну специфіку.

З цієї причини пропонується проводити комплексну оцінку стану й потенціалу розвитку сільських територій, а також аналіз стійкості їхнього розвитку на основі визначення простих узагальнювальних показників та індикаторів. Прості показники, як правило, використовують для оцінки поточного стану досліджуваного об'єкта.

Простим можна назвати показник, що відображає в кількісній формі стан одного з параметрів досліджуваної системи, за яким складно провести аналіз без наявності додаткових відомостей, не будучи фахівцем у цій галузі. Прості й узагальнювальні показники, а також індикатори, призначені для керівників різного рівня з метою прийняття управлінських рішень та оперативної оцінки, повинні мати чисельне вираження, щоб їхній стан, динаміку чи відхилення від стандартів можна було відстежувати. Як приклади простих показників можна навести глибину промерзання ґрунтів у

зимовий період; кількість опадів протягом певного періоду; чисельність населення та інші.

Узагальнювальні показники, на відміну від простих, дозволяють робити висновок не про значення одного з параметрів, а про стан цілої підсистеми досліджуваного об'єкта. Вимогами до узагальнювальних показників виступають необхідність вираження характеристичних (найбільш значущих, характерних, репрезентативних) властивостей цієї підсистеми й поєднання декількох простих показників. За значенням узагальнювального показника можна робити оцінку поточної ситуації, але вона буде носити попередній характер і вимагати додаткового обстеження й вивчення. Прикладами узагальнювальних показників є природний приріст населення; коефіцієнт відносної антропогенної напруженості території; індекс забруднення атмосферного повітря; забезпеченість населення об'єктами соціальної інфраструктури.

Характерним для європейських країн та США є застосування індикаторів сталого розвитку населеного пункту, показника, за допомогою якого є можливість оцінити стан певних територій у динаміці та спрогнозувати майбутні зміни [91]. У загальному вигляді принцип формування індикатора показано формулою:

$$I = \Pi_{ic} / \Pi_{ет}, \quad (2.3)$$

де Π_{ic} — значення показника в наявних умовах;

$\Pi_{ет}$ — еталонне, середньогалузеве або середньостатистичне значення показника.

За такого підходу індикатор завжди буде показувати відхилення від деякого значення, прийнятого за еталон, або, іншими словами, ступінь досягнення бажаних результатів, а це найбільш зрозуміла й наочна форма подання інформації для осіб, які приймають управлінські рішення.

Як приклад такими індикаторами є: співвідношення реальних доходів і об'єктивної величини витрат на задоволення основних демографічно обумовлених потреб; кількість аварійних викидів і скидів, обсяг шкідливих речовин, що потрапили в навколишнє середовище протягом певного часу, у відношенні до нормативного; рівень зайнятості працездатного сільського населення.

Враховуючи необхідність системного дослідження сільського розвитку та сільських територій, важливо зробити аналіз та моніторинг сучасного стану їхнього інфраструктурного забезпечення. Індикатори, які оцінюють інфраструктурне забезпечення, пропонується розділити на 5 груп: соціальні (характеризують рівень розвитку соціальної інфраструктури, необхідної для забезпечення умов проживання), економічні (характеризують виробничу інфраструктуру, можливості для налагодження конкурентоспроможної діяльності), інженерні (сприяють логістичному забезпеченню виробничих процесів), ринкові (сприяють прискоренню товарообігу) та інформаційні (дозволяють отримувати доступ до необхідної інформації).

Індикатори можуть використовуватися з метою: вибору оптимального проектного або програмного рішення в області розвитку сільської території на основі зіставлення прогнозних значень індикаторів для різних проектів; побудови системи цільових результуючих показників реалізації програм сталого розвитку сільських територій на основі визначення відхилення фактично досягнутих показників від планових; контролю ефективності реалізації будь-яких заходів державної політики в галузі сталого розвитку сільських територій. Для побудови системи індикаторів сталого розвитку сільських територій України найбільш відповідним є методичний підхід, який отримав у міжнародній практиці назву «проблема-індикатор» і за якого основою для формування індикаторів виступають показники оцінки стану сільської території.

Окрім наведених, можна запропонувати ряд інших заходів державної політики в галузі сталого розвитку сільських територій, які слід враховувати: стимулювання високого рівня народжуваності в сільських сім'ях; оптимізація «старіючої» вікової структури сільського населення; стимулювання розвитку енергозберігаючих технологій; оптимізація використання природних ресурсів; стимулювання використання місцевих екологічно безпечних природних будівельних матеріалів у житловому будівництві; широке застосування альтернативних джерел енергопостачання.

Як було зазначено, без виведення чисельних значень запропонованих індикаторів програмні документи в галузі сталого розвитку територій залишаються не більше ніж декларацією про наміри. Тому необхідно визначити еталонні значення запропонованих показників, за якими можна робити висновок про ступінь відхилення поточної ситуації від бажаної.

Вважаємо, що ефективність сталого розвитку сільських територій визначається цілим комплексом чинників і умов. Основними завданнями сталого розвитку сільських територіальних утворень у найближчій перспективі є:

- неухильне підвищення якості життя сільського населення та забезпечення безперервного розширеного інноваційного відтворення ресурсного потенціалу територіально-господарського комплексу на основі оптимального співвідношення інтересів економічного, соціального та екологічного компонентів території;

- ведення розширеного аграрного виробництва, яке забезпечує випуск необхідної кількості товарів із найменшими витратами за ефективного використання чинників виробництва в необхідні терміни;

- формування й реалізація концепції «органічного землеробства», що передбачає ефективну систему виробничого та екологічного менеджменту, яка заохочує і покращує природне розмаїття території;

- орієнтація науково-технічного прогресу на розвиток особистості й на інституційні позитивні зміни, які повинні бути узгоджені між собою і сприяти зміцненню наявного й майбутнього потенціалу для задоволення потреб сільського населення;

- поступове розширення обсягу екологічного виробництва сільськогосподарської, лісової та рибної продукції, посилення інноваційного складника сільського господарства, досягнення раціональної зайнятості сільського населення.

Таким чином, стратегія стійкості і збалансованого розвитку сільських територій є найважливішим напрямом подальшого розвитку галузей аграрного сектора економіки, включаючи інтегрований і виборчий підходи до соціально-економічних перетворень сільських територій. Реалізація такого підходу на практиці сприятиме інноваційному зростанню підприємств аграрної та несільськогосподарської сфери, подоланню і зниженню рівня бідності населення, а також безробіття на селі.

2.2. Тенденції у застосуванні підходів до управління інноваційним розвитком сільських територій

У сучасних умовах формування інноваційної моделі розвитку країни особливо важливим є пошук механізмів та важелів для системного вирішення питань різних територіальних одиниць: сіл, об'єднаних територіальних громад, районів, регіональних утворень, їхніх територіальних структур, а також господарюючих суб'єктів, що входять до їхнього складу. О.О. Гетьман та В.М. Шаповал, описуючи принципи економічної діагностики, зазначають, що управління територіальним розвитком – це спеціально організовані системні дії, спрямовані на забезпечення сталого і збалансованого відтворення соціального, господарського та природного потенціалів території за позитивної динаміки параметрів рівня і якості життя населення [48, с. 121]. У нинішніх умовах управлінська політика повинна бути зорієнтована на підвищення збалансованості просторового розвитку національної економіки шляхом виявлення переваг кожного регіону, зміцнення нових агломерацій динамічного економічного зростання та розвитку пріоритетних сфер залежно від природно-кліматичних, ресурсних та економіко-соціальних умов.

Управління розвитком територій здійснюється за допомогою різнопланових дій за участі різних методів менеджменту. Місцеві адміністрації та органи управління стимулюють розвиток економіки, створюють нові робочі місця, розширюють реальні можливості залучення інвестицій у ті види діяльності, у яких зацікавлена місцева громада. При цьому розвиток – це якісні структурні зміни, перехід з одного стану в інший. О.І. Лук'яненко зазначає, що розвиток означає зростання, розширення, поліпшення, вдосконалення, зміну, пов'язану з виникненням якісно нового стану [179, с. 103]. Вибір ефективного підходу до управління територіальним розвитком залежить від теоретичного і практичного визнання переваг різних підходів, відомих у світовій практиці. Найпоширенішими підходами є муніципальний, територіальний та системний. Муніципальний підхід передбачає формування міського управління, яке здійснюється через передачу повноважень певним менеджерам, делегованим населенням відповідного регіону. Територіальний підхід передбачає формування системи

управління в межах певних територіальних одиниць, а системний – комплексне поєднання різних інструментів менеджменту.

Досліджуючи основні підходи до управління, слід зазначити, що однією з кінцевих цілей цього процесу є збалансований розвиток сільських територій з урахуванням економічних, екологічних та соціальних чинників. У сучасних умовах необхідність пошуку нових підходів до управління обумовлена такими чинниками, як: збільшення населення; зростання відходів життєдіяльності людини; нераціональне використання енергії та ресурсів взагалі; зростання споживання; соціальні дисбаланси в розподілі доходів і можливості участі в прийнятті рішень; знищення біологічного й культурного розмаїття; бідність. Кінцевою метою ефективного управління повинно стати формування сталого розвитку.

Сталий розвиток – гармонійне, правильне, рівномірне, збалансоване функціонування та трансформація одного стану в інший, що передбачає процес змін, у результаті яких відбуваються структурні перетворення, вони можуть мати значний позитивний ефект для навколишнього середовища та сприяти його функціонуванню [34, с. 47].

Щодо управління, то в подальшому вважаємо за доцільне розуміти під ним вплив суб'єктів управління на об'єкти управління за допомогою відповідного інструментарію з метою підвищення ефективності групової діяльності та отримання запланованих результатів такої діяльності. На сьогодні залежно від об'єкта управління дослідники виділяють різні види управління: фірмове, корпоративне, галузеве, муніципальне, регіональне та державне.

Управлінська діяльність є процесом цілеспрямованого, обумовленого впливу суб'єкта на об'єкт, де суб'єктом виступає людина або організована група людей, а об'єктом – відносини між людьми або групами людей. В основі управління як процесу лежать суперечності між інтересами й мотиваціями людей, що виникають у процесі їхньої взаємодії у виробничій, громадській, сімейній, побутовій та інших сферах. Управління здійснюється за допомогою певного інструментарію: нормативно-правового, адміністративного та соціально-економічного (рис. Б.1, додаток Б).

Управління завжди цілеспрямоване, тобто орієнтоване на досягнення певного результату. Мета управління зумовлюється характеристиками самої діяльності або взаємодії людей та організованих груп. Оскільки саме взаємодія між людьми і їхніми групами в будь-якій суспільній системі вкрай різноманітна й різноспрямована, управління виступає як комплексний процес, що охоплює все різноманіття цілей, мотивацій, інструментів. Кінцевою метою управління розвитком території є благополуччя населення, що проживає на ній, задоволення його економічних, соціальних та духовних інтересів та цілей.

Свою специфіку розвитку має аграрний сектор економіки, що обумовлено впливом природно-кліматичних чинників, взаємодією з живими організмами, прив'язаністю до територіального базису. Відповідно, це має своє відображення і при формуванні системи управління сільськими

територіями та аграрним сектором взагалі.

Під сільськими територіями слід розглядати адміністративно-територіальні системи, які поєднані спільними економічними, природно-кліматичними, географічними та соціальними умовами, об'єднані загальною територією в межах муніципального району. При цьому подальше підвищення ролі та конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського сектора економіки багато в чому залежить від поліпшення якості характеристик трудових ресурсів у сільській місцевості, підвищення рівня життя на селі, більш повного використання наявних трудових ресурсів, залучення висококваліфікованих кадрів і загалом вирішення проблем кадрового забезпечення сільськогосподарських галузей з урахуванням несприятливих прогнозів на найближчі роки відносно демографічної ситуації та формування ресурсного потенціалу села.

У сучасних ринкових умовах господарювання спостерігаються негативні тенденції щодо скорочення сільського населення, а особливо молоді. Великі холдингові компанії, які взяли в оренду майже 60% сільськогосподарських угідь, займаються лише вирощуванням окремих високоенергетичних культур, продукція яких користується попитом на світовому ринку. До таких культур належать кукурудза на зерно, соняшник, ріпак, які здебільшого вирощуються як «монокультури». Виробництво продукції цих культур здійснюється «вахтовим методом» за допомогою сучасної широкозахватної техніки. При цьому сільське населення не залучається до виробничих процесів, не має постійної роботи. Таке негативне явище призводить до скорочення чисельності населення. Молоді люди не мають перспективи залишатися для проживання на сільських територіях.

Для поліпшення ситуації в сільській місцевості необхідно проводити диверсифікацію виробництва, займатися виробництвом не лише продукції рослинництва, а й тваринництва. Це дасть можливість забезпечити сільське населення цілорічною роботою, проводити відновлення інфраструктури на селі, залучати до виробничих процесів молодь.

Для створення трудових ресурсів на селі ще з дитячих років молодь необхідно навчати прогресивних технологічних процесів, роботи на сучасних сільськогосподарських машинах, оснащених електронними приладами, навігаторами та іншим обладнанням. Також необхідно створювати для молоді соціально-культурні умови, залучати до занять спортом, проводити з ними майстер-класи, відповідно виховну та патріотичну роботу. Необхідною умовою є будівництво для молоді житлових приміщень, виділення землі для господарювання. Якщо не буде молоді на селі, не буде ким управляти, не буде відродження та розвитку сільських територій.

Досліджуючи концептуальні засади соціально-економічного розвитку сільських територій, О.М. Бородіна, Т.А. Заяць та В.І. Куценко обґрунтовують, що основними причинами несприятливої ситуації в комплексному розвитку села є остаточний принцип фінансування розвитку соціальної та інженерної інфраструктури в сільській місцевості, будівництва та реконструкції автомобільних доріг загального користування з твердим

покриттям, що ведуть від мережі автомобільних доріг загального користування до найближчих суспільно значимих об'єктів сільських населених пунктів, а також до об'єктів виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, високий рівень витрат комплексного розвитку сільських територій у зв'язку з депресивним характером сільського населення, відсутністю ефективних механізмів сільського розвитку [149, с. 15].

Скорочення й розмежування селищної структури призводить до занепаду сільських територій, виходу з обороту продуктивних земель сільськогосподарського призначення, що загрожує не тільки продовольчій, але й геополітичній безпеці. Однією з причин несприятливої ситуації в комплексному розвитку села є відсутність ефективного менеджменту. Матеріальне становище переважної частини сільського населення та стан розвитку сільських територій дозволяють стверджувати, що сучасні методи управління та планування потребують перегляду та відповідних доопрацювань. Це виявляється у стані матеріального забезпечення населення, розвитку соціальної та виробничої інфраструктур, доступу населення до освітніх та медичних послуг.

Разом із матеріальними проблемами розвитку сільських територій та управління ними актуальною проблемою є стереотипи щодо сільських територій (табл. 2.3). Намір переселитися до села в такій ситуації не може виникнути в принципі, оскільки суспільна думка та в багатьох випадках реальність показують, що це безперспективно. Села наразі поповнюються тільки міською біднотою та людьми, які тікають від цивілізації.

Таблиця 2.3

Стереотипи розвитку сільських територій

Стереотип	Характеристика	Причина
Сільські території – символ відсталості	Сільські території стали об'єктом іронії та сміху. У суспільній свідомості вони абсолютно не модні й асоціюються з місцем без необхідних умов для повноцінного життя. Люди, які живуть там, сприймаються як ентузіасти-фанатики, що не можуть себе реалізувати та досягнути певних кар'єрних успіхів	В інформаційному просторі зараз відсутня достатня кількість прикладів та образів успішної моделі культурного життя на селі, «героїв» села. Водночас нав'язується сурогат сучасної міської культури споживання та розваг
Сільські території – не цікава для життя та освоєння територія	Зникає значна кількість сіл: з одного боку, іде відтік людей із села, зокрема кваліфікованих кадрів, з іншого – відсутні притоки нових людей, демографічна ситуація є негативною. Характерною тенденцією є масовий виїзд населення до міст та в інші країни	Сільські території не пропонують привабливих форм життя, схем соціальної та господарської організації, можливостей особистої реалізації, справедливих механізмів місцевого самоврядування

Джерело: власні дослідження.

Згідно з дослідженнями В.В. Борщевського рівень благоустрою сільського населеного пункту в два-три рази нижчий від міського рівня [266]. Не можуть бути визнані задовільними темпи забезпечення житлом громадян, сільських сімей та молодих спеціалістів, виникають потреби у вдосконаленні житлових умов. Медичні установи територіально доступні лише для 49% сільського населення, для 40% вони важкодоступні, для 9% – недоступні. Заклади культурно-відпочинкового типу доступні лише для 39,6% сільського населення. Низький рівень комфортності проживання в сільській місцевості впливає на міграційні настрої сільського населення, особливо молоді. Відповідно, скорочується джерело розширеного відтворення трудового ресурсного потенціалу аграрної галузі.

Проблемами розвитку сільських територій, що ускладнюють процес управління, є: відсутність порядку в земельних відносинах, занепад сучасної інженерної та соціальної інфраструктури, відсутність у громадян матеріальних можливостей побудови свого житла на селі, технічне відставання сільських територій (табл. 2.4). Причинами є: нерівномірний розподіл земельних, водних, лісових та інших ресурсів, розміщених на сільських територіях; корумпованість регіональних та місцевих влад; слабка участь влади у вдосконаленні та контролі земельного законодавства; відсутність ефективної державної політики розвитку села; відсутність доступних інвестиційних засобів у сільськогосподарських виробників.

А.Б. Котляр та О.М. Грубляк, досліджуючи джерела фінансування розвитку сільських територій, обґрунтовують необхідність розвитку кооперації [155, с. 63–64]. Сільські жителі можуть самотійно ефективно управляти на територіях, де проживають, об'єднуватися в кооперативи. Як показує сучасна передова практика, саме кооперативна форма організації на селі дає позитивні результати. Об'єднання в кооперативи дозволяє селянину отримати необхідну роботу, задовольнити потребу в технічних та матеріальних засобах для ведення сільськогосподарського виробництва. А головне – вирішити найголовнішу проблему на селі – збут вирощеної сільськогосподарської продукції.

Кооперативна форма на селі дає можливість сільському жителю відчувати себе господарем. Цей процес буде відроджувати інфраструктуру, вирішувати нагальні потреби селянина. На відміну від холдингових компаній, які домінують у використанні земель сільськогосподарського призначення, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи будуть надавати послуги малозахисним верствам сільського населення. Ще більша роль кооперативів відчувається при децентралізації управління на селі. Громади самотійно зможуть вирішувати нагальні потреби сільських жителів, а інструментом цього будуть слугувати кооперативи.

Однак, для вирішення поставлених задач на селі необхідна модернізація й осучаснення технологічних процесів, підвищення ефективності управління аграрним виробництвом. Велика роль належить сучасним менеджерам на селі, які зможуть запроваджувати ефективне

управління технологічними процесами, залучати до цього молодь. Позитивні результати дає стажування молодих людей за кордоном.

Таблиця 2.4

Проблеми розвитку сільських територій, що ускладнюють процес управління

Проблема	Характеристика	Причина
Відсутність порядку в земельних відносинах	Значний обсяг земель виведено з сільськогосподарського обігу, що ліквідувало виробничий базис. Земельні акти виявилися розмитими серед роздільних пайщиків або потрапили до рук стратегічних інвесторів, зацікавлених тільки в спекулятивному перепродажу землі. Фермерство так і не набуло масового поширення	Нерівномірний розподіл земельних, водних, лісових та інших ресурсів, розміщених на сільських територіях. Коруптованість регіональних та місцевих влад. Слабка участь влади у вдосконаленні та контролі земельного законодавства
Занепад сучасної інженерної та соціальної інфраструктури	За роки нового покоління інфраструктура села практично не розвинулася. Якщо не вважати підтримання в задовільному стані ще радянських споруд, єдиним помітним позитивним явищем можна вважати тільки газифікацію села. У ситуації занепадаючої або просто відсутньої інфраструктури з урахуванням важких кліматичних умов життя в селі не тільки незручне, але й небезпечне	Відсутність державної політики розвитку села, а також брак необхідного фінансування, капіталоємних вкладень в інфраструктуру. Відсутність на регіональному рівні мотивів та належних фінансових ресурсів для реконструкції наявних та побудови нових інфраструктурних об'єктів
Відсутність у громадян матеріальних можливостей побудови свого життя на селі	На селі елементарно відсутні можливості задоволення основних матеріальних потреб. Сільське населення має низький рівень життя, живе за рахунок пенсій, заробітків у місті, рідких на сьогодні агропідприємств та особистого господарського господарства. Переїзд нових людей до села обмежується перешкодою у вигляді фінансової нестабільності покупки житла	Відсутність достатньої кількості підприємств із замкнутим циклом виробництва. Немоżliвість доступу до кредитних ресурсів для сільського населення та підприємців
Технічне та технологічне відставання сільських територій	Сільськогосподарська техніка (транспорт, машини, обладнання) надто виснажені, застосовані технології сільськогосподарських виробництв застаріли порівняно з сучасним рівнем розвитку науки і техніки. Сільське господарство стало сьогодні технологічно неефективним та надмірно витратним	Відсутність доступних інвестиційних засобів у сільськогосподарських виробників. Інерційність мислення сільськогосподарських виробників. Стрімкий розвиток підприємств корпоративного типу, монополізація ринку

Джерела: власні дослідження.

Велику роль у відродженні аграрного сектора економіки має відіграти розвиток вітчизняної науки і техніки. Виведення нових сортів рослин та порід тварин дасть можливість покращити кількісний та якісний показник вирощеної продукції. Сучасні біотехнології та генна інженерія дозволять осучаснити технологічні процеси, заощадити енергетичні ресурси.

Для вирішення невідкладних проблем на селі необхідна чітка програма та стратегічні напрями планування. По-перше, на законодавчому рівні треба переглянути питання виробництва сільськогосподарської продукції із доданою вартістю, визначити напрями замкнутого циклу виробництва продукції, при цьому провести міжгалузеву інтеграцію, створити кластерну систему господарювання із залученням до цього процесу безпосередньо фермерських та особистих селянських господарств.

Без створення надійної матеріально-технічної бази на селі неможливе ведення ефективного виробництва, особливо без сучасних зерноелеваторів, сховищ для зберігання плодоовочевої продукції, що давало б можливість селянину її реалізовувати у вигідний для нього період року. Відсутність сучасного тваринницького обладнання не дає можливості виробляти високоякісні молочні продукти, які користуються попитом на вітчизняному та іноземному ринках. Це підриває економіку, сільський устрій і призводить до зменшення поголів'я тварин.

Не менш важливим напрямом розвитку сільських територій є комплексне використання рекреаційних ресурсів. У передових країнах світу саме зелений туризм дає основні прибутки на селі. Скористатися цим необхідно й нам, особливо на територіях українського Полісся. Природно-ландшафтний дизайн дає можливість залучити до цього значну кількість іноземних туристів.

Однак, без належних доріг та дорожньої інфраструктури це здійснювати важко. Тому державі й громадам на місцях на це необхідно звернути особливу увагу, використати місцеві запаси будівельних матеріалів, залучити додаткову кількість коштів.

Важливо, щоб на селі для вирішення економічних та соціальних питань не забували про екологію та охорону навколишнього середовища. Нещадне використання земель за принципом монокультури призводить до деградаційних процесів, проявів водної та вітрової ерозій, зниження природної родючості ґрунтів.

Значна кількість побутових відходів також негативно впливає на навколишнє середовище. Лише правильне їхнє зберігання й використання можуть дати позитивні результати. Тобто, коли економічна, соціальна й екологічна системи запрацюють у єдиному інтеграційному процесі на селі, усі будуть від цього у виграші.

Для розвитку сільських територій необхідно залучати кредитні та інвестиційні ресурси, зокрема збільшити потік іноземних інвестицій. Такі надходження можливі за умови належної правової та законодавчої бази, стабільності національної економіки держави, міжнародної співпраці.

Т.М. Булах, досліджуючи соціальний розвиток сільських територій, зазначає, що створення інфраструктури – головний матеріальний чинник відродження села [30, с. 97]. Повинні бути прийняті державні програми створення сільської інфраструктури: інженерної (водопровід, каналізація, газ, теплопостачання та ін.); соціальної (установи освіти, охорони здоров'я, відпочинку та ін.); інформаційної (інтернет-канали тощо).

На селі повинен з'явитися «господар». Для цього потрібно навести порядок у земельних відносинах на селі. Метою державної політики в цьому питанні повинні стати: вилучення сільськогосподарських земель у нинішніх власників (зокрема власників паїв) у разі нецільового використання або занедбання землі (високе оподаткування або відчуження); конкурсний перерозподіл між наявними і знову створюваними господарствами.

Усі програми розвитку села повинні бути в достатньому обсязі забезпечені фінансовими ресурсами, які необхідно довести до кінцевих одержувачів у вигляді кредитів, позик, субсидій, дотацій найменш витратними способами – через регіональну мережу підрозділів спеціалізованого або акредитованого державою банку. При цьому розміщення населення повинно бути пов'язане з розташуванням об'єктів соціальної, транспортної та ділової інфраструктур.

А.С. Гальчинський та В.М. Геєць, розробляючи стратегію економічного й соціального сільського розвитку, обґрунтовують, що ефективність комплексного підходу до формування умов для сталого розвитку сільських територій у взаємозв'язку з точками економічного зростання аграрного сектора наочно ілюстровано результатами реалізації заходів щодо підтримки комплексної компактної забудови та благоустрою сільських населених пунктів у країнах-членах ЄС [307, с. 256].

Досвід країн-членів ЄС щодо управління інноваційним розвитком сільських територій передбачає: взаємозв'язок цілей установок стійкого розвитку сільських територій із пріоритетами соціально-економічного розвитку в частині підвищення рівня та якості життя на селі, створення соціальних основ для економічного зростання сільськогосподарської та інших галузей економіки; довгострокового характеру соціальних проблем сільських територій, що потребують системного підходу до їхнього вирішення.

Складові риси управління інноваційним розвитком сільських територій мають три форми: комплексне планування, створення інфраструктурних об'єктів та формування системи державно-приватного партнерства (рис. 2.4).

І.О. Іртищева, Т.В. Стройко та М.І. Стегней, проводячи моніторинг сталого розвитку сільських територій, зазначають, що для забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій та створення умов для ефективного функціонування агропромислового виробництва необхідним є прийняття рішення посилення державної підтримки [309, с. 109–110]. Зазначене повинно включати соціальне та інженерне забезпечення населених пунктів, розташованих у сільській місцевості, а також будівництво та реконструкцію автомобільних доріг. З урахуванням об'єктивних

особливостей розвитку сільських територій та наявного значного розриву у рівні та якості життя на селі порівняно з міськими територіями досягнення прогресивної зміни такої ситуації можливе лише за умов використання програмно-цільового методу, зокрема постановки завдання, визначення шляхів його вирішення із залученням коштів державної підтримки.

Рис. 2.4. Складові риси управління інноваційним розвитком сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Під інноваційним розвитком агропромислового комплексу розуміється здійснення сільськогосподарським товаровиробником капітальних вкладень, пов'язаних із будівництвом (реконструкцією, модернізацією) об'єктів сільськогосподарського призначення, об'єктами переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, придбанням сільськогосподарських тварин, техніки та обладнання, у процесі якого створюються високотехнологічні робочі місця. Управління інноваційним розвитком сільських територій повинно відбуватися поетапно (табл. 2.5).

Оцінка ефективності управління може бути проведена лише за умови наявності відповідних індикаторів, які виражені певними показниками, що відображають економічні, соціальні та екологічні зміни у процесі прийняття

управлінських рішень. Щорічно оцінка ефективності реалізації розвитку сільських територій буде проводитися на основі системи цільових індикаторів, що забезпечують моніторинг динаміки змін у розвитку сільських територій за звітний період з метою уточнення або коригування поставлених завдань та проведених заходів.

Таблиця 2.5

Етапи управління інноваційним розвитком сільських територій

Етап	Характеристика
Початковий етап	Подолання наявних диспропорцій розвитку за рахунок підтримки фермерських господарств та сприяння розвитку обслуговуючих кооперативів з метою підвищення ефективності діяльності дрібних товаровиробників
Проміжний етап	Формування виробничої та соціальної інфраструктури з метою забезпечення гідних умов проживання та налагодження конкурентоспроможного виробництва
Заключний етап	Налагодження замкнутих циклів виробництва продукції із використанням місцевої сировини та залученням спеціалістів

Джерело: власні дослідження.

О.М. Алимов, І.М. Лицур та В.В. Микитенко, досліджуючи можливості сталого розвитку, доводять, що управління розвитком сільських територій передбачає комплекс заходів щодо запобігання негативних наслідків, які можуть виникнути при їхній реалізації [240, с. 54]. При проектуванні об'єктів соціальної та інженерної інфраструктури, об'єктів будівництва та реконструкції автомобільних доріг у рамках реалізації Програми будуть передбачені заходи щодо захисту навколишнього середовища, включаючи застосування енергоресурсозберігаючих та екологічно безпечних матеріалів і технологій. Реалізація програмних заходів сприятиме створенню умов для сталого розвитку сільських територій та забезпечить досягнення таких позитивних результатів, що визначають її соціально-економічну ефективність:

- поліпшення житлових умов, що дозволяє вирішити житлову проблему для сімей, які проживають у сільській місцевості та потребують поліпшення умов проживання;
- забезпечення житлом молодих сімей та молодих спеціалістів, що дозволяє скоротити потреби організацій агропромислового комплексу та соціальної сфери села у кваліфікованих спеціалістах;
- підвищення рівня соціально-інженерного забезпечення;
- сприяння підвищенню активності громадян у вирішенні суспільно значимих проблем у сільських населених пунктах;
- сприяння покращенню демографічної ситуації в сільській місцевості, збереження тенденцій зростання народжуваності та збільшення тривалості життя сільського населення;
- підвищення громадської значимості розвитку сільських територій у загальнодержавних інтересах та привабливості сільської місцевості для комфортного проживання та застосування праці.

А.А. Кочкаров, М.Б. Салпагаров, досліджуючи моделювання соціально-економічних систем, обґрунтовують, що економічна ефективність реалізації заходів розвитку сільських територій виявляється у збільшенні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції за рахунок зростання продуктивності праці, підвищення кадрового потенціалу агропромислового комплексу на основі поліпшення умов життєдіяльності в сільській місцевості [156, с. 137–138].

Реалізація заходів щодо переходу на газове опалення, організація постійного водопостачання замість привозного способу дозволить досягти економічного ефекту. Використання механізму фінансування програмних заходів сприятиме залученню коштів позабюджетних джерел на соціально-інженерне облаштування населених пунктів, розташованих у сільській місцевості, на будівництво та реконструкцію автомобільних доріг, що ведуть до об'єктів переробки та виробництва сільськогосподарської продукції.

М.Й. Малік та М.А. Хвесик, досліджуючи принципи сталого розвитку сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого-безпечного агропромислового виробництва, обґрунтовують використання комплексного підходу до підвищення рівня комфортності житла в сільській місцевості з урахуванням застосування сучасних технологій в організації праці, підвищення податкової бази бюджетів муніципальних утворень та забезпечення зростання сільської економіки загалом [187, с. 4].

Підвищення ефективності управління інноваційним розвитком сільських територій можливе в умовах децентралізації та розширення повноважень об'єднаних територіальних громад. Такої думки дотримуються Л.С. Марков [191], О.Г. Осауленко [264] та Е.М. Лібанова [294]. На шляху до фінансової децентралізації Україна зробила перший крок.

Головною ідеєю змін принципів управління та розширення повноважень об'єднаних територіальних громад є перерозподіл ресурсів та важелів управління ними. Раніше вирівнювання бюджетів місцевого самоврядування здійснювалося за витратами. Якщо в місті чи селі формувалося більше ресурсів, ніж складали витрати на бюджетні установи та управління, залишок направлявся до бюджету вищого рівня. У такому стані розвитку економіки міста чи села не були зацікавлені ні держава, ні самі міста та села.

Система управління та розподілу валових прибутків регіонів не сприяла розвитку населених пунктів. Тепер же вирівнювати бюджети будуть за доходами. Залежно від рівня доходів місцевого бюджету у багатих громад будуть вилучати половину суми. Бідним же громадам дадуть додаткові кошти, але не 100%, а тільки 80% від різниці доходу громади й середньоукраїнського показника. Схематично управління інноваційним розвитком сільських територій в умовах децентралізації представлено на рис. 2.5.

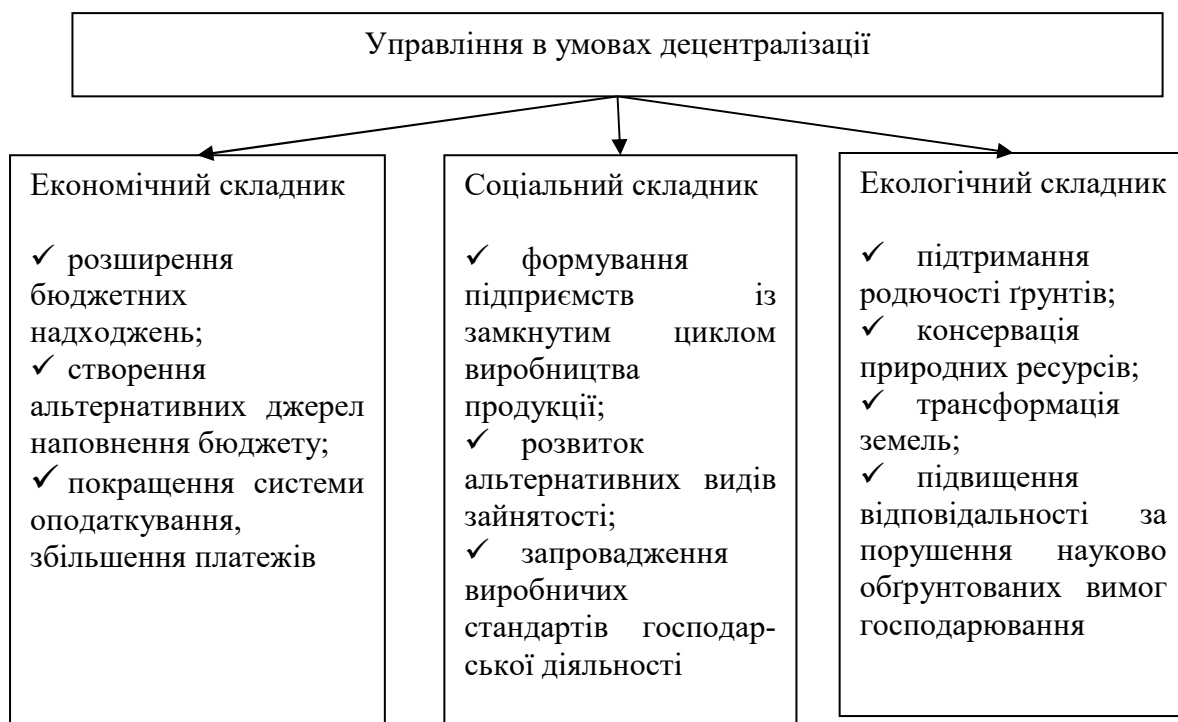

Рис. 2.5. Управління інноваційним розвитком сільських територій в умовах децентралізації
Джерело: власні дослідження.

В умовах децентралізації скорочується кількість сілрад приблизно у вісім разів. Сильні об'єднані територіальні одиниці сформують території нових районів, число яких скоротиться втричі (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Можливості територіальних громад при об'єднанні

Переваги	Характеристика
Фінансові	Після об'єднання бюджети нових територіальних громад збільшаться.
Ресурсні	Об'єднані громади отримають можливість контролювати використання землі за межами населених пунктів
Управлінські	На баланс місцевих рад повернуться установи освіти, охорони здоров'я та культури. Центри об'єднаних територіальних громад повинні будуть піклуватися про населені пункти, приєднані до них у результаті реформи
Адміністративні	У питаннях витрачання власних коштів місцеві ради будуть більш незалежними. Тепер саме місцеві органи влади стануть давати дозвіл на будівництво, приймати будівлі в експлуатацію, а також створювати муніципальну поліцію. У розпорядження громад надійдуть станції швидкої допомоги та управління пожежної охорони
Інвестиційні	У бюджеті об'єднаних територіальних громад після всіх виплат залишиться достатньо коштів на власний розвиток. У тих, хто зможе більше заробляти, держава буде забирати лише половину «надлишків». А тим, хто не зможе себе утримувати, буде компенсувати 80% від потреби. Громади отримають можливість брати кредити й залучати інвестиції

Джерело: сформовано на основі [60; 308].

Однак, архітектори реформи зауважують: скорочення – не самоціль. Об'єднання повинно бути добровільним, щоб не розхитувати й без того непросту ситуацію в країні.

У результаті реформи децентралізації та розширення повноважень об'єднаних територіальних громад зникнуть поняття «сільрада» і «міськрада». Їх замінять ради об'єднаних територіальних громад зі своїми виконавчими комітетами. Замість голів селяни оберуть старост, які будуть лобювати інтереси свого села у виконкомах. Раніше впливу на формування бюджету у сільського голови практично не було. Оскільки міста в Україні – економічно найсильніші гравці, безліч сіл планують приєднати саме до них.

Проведені дослідження тенденцій у застосуванні підходів до управління інноваційним розвитком сільських територій дозволяють стверджувати, що розширення повноважень на місцевому рівні сприятиме підвищенню ефективності використання наявних ресурсів, забезпечить підвищення інвестиційної привабливості сільських територій. Водночас реалізація зазначеного можлива в умовах відповідного бюджетного фінансування та системності проведення усіх реформ.

2.3. Моделі та методи сталого розвитку сільських територій на основі інфраструктурного забезпечення

В умовах ринкової економіки сільські території є важливим елементом життя будь-якої країни, у якому зосереджено потужний економічний, природний, демографічний і соціально-культурний потенціал. Його активізація і використання багато в чому визначають темпи розвитку певного регіону, а також впливають на рівень життя сільського населення. Тому будь-яка країна повинна розглядати розвиток сільських територій як перспективний крок не тільки до збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, а й до зростання валового продукту загалом. Відповідно, необхідно обирати модель розвитку сільських територій, яка дозволяла б вирішити поставлені завдання.

Водночас обрана наразі модель розвитку аграрного сектора економіки, де провідне місце займають аграрні холдинги, має негативні екологічні та соціальні наслідки. Перш за все сюди належить неефективне використання основного засобу виробництва – землі. Великі холдингові компанії, які орендують більше половини земель сільськогосподарського призначення, вирощують лише окремі високоенергетичні культури. При цьому не витримуються сівозміни, вноситься значна кількість засобів хімізації та повна відсутність органічних добрив. За таких технологій відбувається зниження родючості ґрунтів. Землі піддаються дії водної та вітрової ерозії. Використання «монокультури» сприяє накопиченню в ґрунті важких металів, пестицидів, збудників різних хвороб. Порушення чергування культур у сівозміні сприяє накопиченню значної кількості шкідників та забур'яненості полів.

Майже вся вирощена продукція у великих холдингових компаніях іде на експорт у вигляді сировини. Водночас товаровиробники не отримують доданої вартості, яка має бути при переробці продукції та її реалізації і цим самим наносять збитковість агропромислому виробництву, лишають сільське населення роботи, стримують розвиток соціальної та виробничої інфраструктури на селі.

Окрім цього, холдингові компанії, які мають у своєму арсеналі сучасну широкозахватну техніку, достатню кількість елеваторно-складських приміщень та коштів для придбання засобів хімізації, лишають конкурентоспроможності малі сільськогосподарські та фермерські господарства. Це призводить до скорочення кількості таких підприємств, а відтак і до зменшення виробництва продовольчих культур, зокрема плодовоовочевої продукції, вирощуванням якої займаються фермерські господарства.

Досліджуючи сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектора України, Ю.О. Лупенко зазначає, що для захисту фермерських та особистих селянських господарств, дрібних землевласників необхідна державна підтримка, особливо для відродження галузі тваринництва, де зараз і зосереджено це виробництво. Обмеженість бюджетного фінансування села та аграрного виробництва є одним із вагомих чинників, які негативно впливають на розвиток агропромислового виробництва, спричиняють занепад сільських територій [180, с. 7].

Враховуючи депресивність сільських територій, спостерігається негативна тенденція до скорочення платоспроможного попиту населення на продовольчі товари, зокрема на виробництво екологічно чистої органічної продукції. Це стримує виробництво таких продуктів, які вкрай необхідні для оздоровлення нації.

Проблемним питанням інфраструктурного забезпечення аграрного сектора економіки є також дефіцит необхідної потенційним стейкхолдерам комерційної, юридичної та ринкової інформації, що обмежує їхню інвестиційну діяльність. Непередбачувані зміни в податковій політиці держави також залишили негативний слід у розвитку аграрного сектора економіки. Усе це потребує негайного перегляду законодавчо-правової бази для подальшого розвитку агропромислового виробництва України.

Таким чином, проблеми сільських територій очевидні, разом з тим очевидно виникнення небезпеки збереження територіальної збалансованості. Характерним наразі є зникнення з карти багатьох населених пунктів. Як відомо, однією з основних причин такого становища є криза базової галузі економіки – сільського господарства. М. Барановський, досліджуючи концептуальні підходи до реформування сільського сектора, зазначає, що в Україні протягом багатьох десятиліть основний шлях розвитку сільських територій, незалежно від їхнього аграрного потенціалу, зводився до вузькогалузевого аграрного підходу, якому було властиве збереження одностороннього розвитку села й недопущення розвитку інших виробництв, крім сільськогосподарського [12, с. 29–30]. Вищезазначене обумовлює

необхідність поглиблення теоретико-методологічних досліджень у сфері системного розвитку сільських територій з напрацюванням інноваційних моделей розвитку, адаптованих до сучасних викликів.

Теоретичні основи залучення інновацій в інфраструктуру аграрного розвитку й теоретико-методологічну парадигму відродження сільських територій в Україні та, зокрема, сільської економіки розробили відомі вітчизняні та зарубіжні вчені. Т.М. Лозинська досліджувала інституційну ефективність трансформацій в аграрному секторі економіки [175, с. 163–169]. Тенденції, суб'єкти та перспективи реформування сільських територій України стали об'єктом вивчення А. Єрмолаєва, І. Клименка, В. Ємця та С. Тарана [72, с. 21–23]. Сучасний стан та перспективи розвитку сільських територій, їхнє інфраструктурне забезпечення в умовах міжнародної інтеграції аграрного сектора України досліджували Ю.О. Лупенко [180, с. 6–8] та П.Т. Саблук [271, с. 21–22]. М.О. Барановський аналізував сільські території в контексті рівня їхнього розвитку, трансформаційних змін та концепцій реформування [14, с. 19–25]. М.В. Поленкова вивчала господарський комплекс сільських територій, зокрема інтегральний аспект розвитку [229, с. 32–34]. А.В. Лісовий досліджував методичні підходи до оцінювання сільських територій України та необхідність їхнього інноваційного розвитку, формування інфраструктурного забезпечення [173, с. 123–125].

Наукові напрацювання вищезазначених дослідників, які засновані на класичних підходах до аграрної економіки та враховують специфіку вітчизняного розвитку аграрного сектора, стали основою формування моделей сільського розвитку. Наукові праці економістів-аграрників вагомі для розробки стратегічних векторів подальшого розвитку сільських територій. Зазначені напрацювання дозволяють виокремити дві моделі розвитку сільських територій на інноваційній основі: руралізм та неоруралізм (рис. 2.6).

Дослідження на глобальному рівні включає аналіз питань про природний, духовний та господарський розвиток сільських територій в умовах сучасних викликів, пов'язаних зі зміною кон'юнктури світових товарних ринків, зростанням продовольчих проблем та урбанізацією. Національний рівень передбачає дослідження, пов'язані зі специфікою кожної країни, її ресурсним забезпеченням та особливостями організації виробництва, обраною моделлю розвитку. Неоруралізм набув поширення в умовах децентралізації та розширення повноважень об'єднаних територіальних громад. Отримавши достатні фінансові ресурси та можливість розпоряджатися активами, зосередженими на сільських територіях, новоутворені об'єднання можуть вирішити велику кількість наявних економічних, екологічних та соціальних проблем.

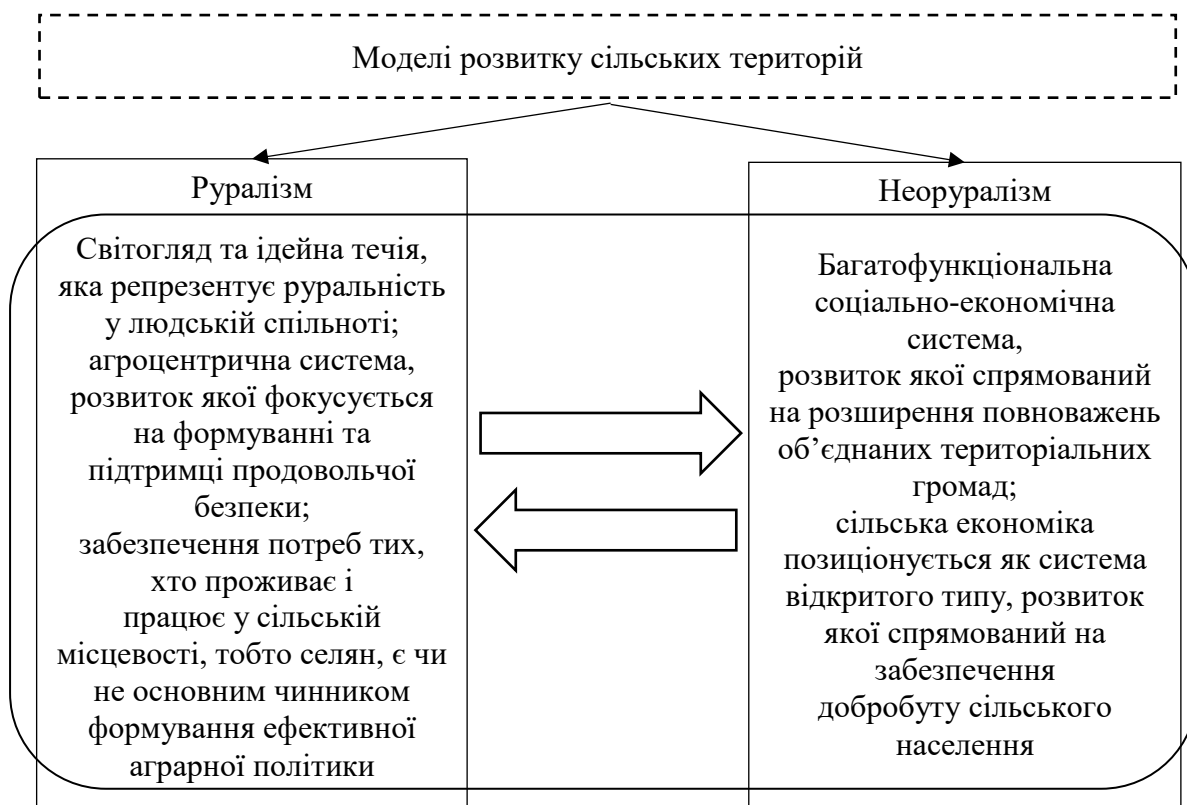

Рис. 2.6. Наукові підходи до формування моделі сільської економіки крізь призму руралізму та неоруралізму
Джерело: власні дослідження.

Незважаючи на значні теоретичні та прикладні наукові розробки, формування в Україні соціально орієнтованої економіки залишається надзвичайно актуальною проблемою й потребує подальших наукових пошуків. П.М. Матвеев, досліджуючи еколого-економічні засади формування ефективного сільськогосподарського виробництва, обґрунтовує, що ключовою галуззю реального сектора економіки є сільське господарство, ефективний і раціональний розвиток якого за умови раціонального землекористування є гарантією продовольчої та екологічної безпеки будь-якої країни.

Теоретичні та методологічні підходи руралістики та неоруралізму складаються з декількох рівнів, а саме: глобального та національного. Сучасний стан та проблеми трансформацій в аграрній сфері України ґрунтовно проаналізовано в працях А. Юрченка. Виходячи з того, що сільське господарство – важливий чинник підвищення добробуту населення, автор зазначає, що виникає необхідність формування відповідної моделі, яка б забезпечувала стійкість розвитку цієї галузі, адже країна завдяки наявним земельним ресурсам та сприятливим природно-кліматичним умовам має конкурентні переваги на світовому ринку [348, с. 28-30]. Складником сталого розвитку сільських територій є ефективне функціонування галузі сільського господарства, представленої багатофункціональним виробництвом (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Складники сталого аграрного виробництва як системоутворювальної частини сільського розвитку

Джерело: власні дослідження.

О.М. Бородіна, окреслюючи політику сільського розвитку на базі громад в Україні, обґрунтовує, що саме концепція багатофункціональності є методологічною основою формування стратегій для аграрного сектора багатьох розвинених країн світу, зокрема країн ЄС [26, с. 179].

В умовах глобалізації економіки та загострення конкуренції між світовими виробниками сільськогосподарської продукції необхідною є розробка моделей подальшого розвитку аграрного сектора та сільських територій з виокремленням системи показників для їхньої оцінки (рис. 2.8).

Ці показники дозволяють розподілити їх на чотири групи залежно від функціонального призначення, а саме: економічні – характеризують економічну ефективність ведення господарської діяльності, інституційні – відображають стан нормативно-правового забезпечення, соціальні – відображають соціальну ефективність, екологічні – характеризують екологічний стан.

Для забезпечення сталого розвитку сільських територій відповідно до неоруральної моделі сільського розвитку необхідно розробити та затвердити планову систему дій, які зорієнтовані на довгострокову перспективу й

передбачають вирішення наявних соціальних, економічних та екологічних проблем. Одним із важливих складників сталого розвитку сільських територій є наукове супроводження цього процесу. Воно включає: ініціацію розроблення, популяризацію ідей, створення робочої групи та проведення наукових досліджень. Водночас наукові дослідження проводяться за двома напрямками. Це по-перше, оцінювання рівня конкурентоспроможності території, по-друге, визначення конкурентних переваг та критичних відставань у розвитку території. Кінцевим результатом наукової роботи є обговорення та затвердження результатів досліджень.

Рис. 2.8. Групи показників оцінки моделі розвитку сільських територій
Джерело: власні дослідження.

Планова система має три напрями діяльності, які спрямовані на розробку системних цільових, міжгалузевих програм та проектів розвитку на основі конкурентних переваг. Розробка системних цільових програм включає: кадрове забезпечення, просторове планування, електронний уряд. Розробка міжгалузевих програм передбачає: енергозабезпечення, охорону навколишнього середовища, модернізацію житлово-комунального господарства. До розроблення проектів розвитку на основі конкурентних переваг належать: створення кластерів інноваційно-інвестиційного розвитку, формування портфелів інноваційних проектів, розробка механізмів та інструментів ресурсного забезпечення.

Не менш важливим чинником у розбудові планової системи є управління та моніторинг. Усі запрограмовані компоненти повинні бути скориговані і своєчасно виконані. Лише за умови тісної співпраці науки й виробництва, надійного менеджменту та маркетингу можна здійснити функціонування планової системи забезпечення сталого розвитку сільських територій. Водночас за роки незалежності розроблені в Україні стратегічні вектори розвитку аграрного сектора та сільських територій так і не були повною мірою реалізовані на практиці, а наявні програми мали лише декларативний характер.

Подальше зростання аграрного сектора економіки не можливе без основних напрямів та пріоритетів удосконалення інфраструктури. Важливо наразі сформувати організаційно-економічний, фінансово-інвестиційний та логістичний складники сільського розвитку. Усі вони тісно пов'язані між собою і створюють єдину систему розбудови та вдосконалення інфраструктури.

Для відродження сільських територій та розбудови інфраструктури на селі необхідні відповідні інститути, що формують інституційно-правовий механізм інноваційного розвитку. За своїм напрямом діяльності інститути поділяються на формальні та неформальні. У свою чергу формальні та неформальні інститути мають подальший поділ. Так, формальні поділяються на економічні та правові, а неформальні – на соціальні, психологічні та культурні.

До економічних інституцій належать: власність, управління, праця, гроші, підприємництво, конкуренція, кооперація та державне регулювання. Правові інститути включають закони, політичні організації та державну владу. До складу соціальних, психологічних та культурних неформальних інституцій входить сім'я, звичаї, традиції, релігія та менталітет.

Проведений аналіз та систематизація наукових напрацювань А. Юрченка [348], О. Сас [279], М. Барановського [11], Г. Белехової, К. Калашникова та В. Шарова [17] дозволяють стверджувати, що ніякі напрями державної політики не можуть бути реалізовані без відповідного фінансового забезпечення, яке виступає головним інструментом державного регулювання. Тому розвиток елементів соціальної інфраструктури сільських територій визначається наявністю фінансування. Наявність і рівень розвитку необхідних кредитно-банківських та фінансових установ – важливий чинник

розвитку сільських територій, їхнього інфраструктурного забезпечення. Саме ці інститути можуть забезпечити своєчасне фінансування запланованих заходів щодо вдосконалення інфраструктури. Відповідно обрана політика децентралізації не може мати швидких позитивних наслідків для сільських жителів.

Досліджуючи політику сільського розвитку на базі громад в Україні, О.М. Бородіна, І.В. Прокопа та О.Л. Попова обґрунтовують пріоритетність європейської моделі сільського розвитку [232, с. 47]. Методологічною основою формування стратегій для аграрного сектора в Європейському Союзі та розвинених країнах світу є концепція багатофункціональності сільського господарства [204, с. 4]. А.В. Лісовий, досліджуючи методичні підходи до оцінювання сільських територій, необхідність їхнього інноваційного розвитку та формування інфраструктурного забезпечення, обґрунтовує, що аграрна галузь поступово перетворюється на індикатор економічного зростання, демонструючи в останнє десятиліття високу економічну ефективність аграрного виробництва, постійне зростання інноваційної здатності [173, с. 124].

Аналізуючи сталий розвиток сільського господарства в умовах євроінтеграційної адаптації, Т.О. Зінчук зазначає, що навіть в умовах світової фінансової і продовольчої кризи динаміка міжнародної торгівлі вітчизняною сільськогосподарською сировиною загалом мала позитивну тенденцію до зростання. Однак аграрні перетворення і перш за все модернізація сільського господарства як основна вимога забезпечення його стійкості, підвищення конкурентоспроможності виробництва сільськогосподарської продукції і виконання вимог у рамках членства України в СОТ потребують свого розгляду крізь призму світових тенденцій з метою адаптації до сучасних глобальних викликів [86, с. 42].

Стратегічними орієнтирами розвитку вітчизняних сільських територій відповідно до стратегії Європа-2020 є: розумне зростання – за умови збалансованого розвитку економіки та соціальної сфери; стає зростання – за умови дотримання науково обґрунтованих норм; інклюзивне зростання – за умови врахування соціальних стандартів розвитку (рис. 2.9).

Цієї моделі та основних її положень дотримуються провідні вітчизняні вчені та практики аграрної економіки: О. Бородіна [26, с. 201], А. Єрмолаєва, І. Клименко [72, с. 21], Ю. Лупенко [180, с. 6], П. Саблук [271, с. 22], М. Барановський [14, с. 19], М. Поленкова [229, с. 34], А. Лісовий [173, с. 125] та інші.

Водночас реалізація європейських ініціатив є проблемною в країні, адже такі заходи потребують значного фінансування. Аграрний сектор країн-членів ЄС є дотаційним, на його підтримку та на розвиток сільських територій виділяються значні фінансові ресурси. Одним із напрямів реформування національної економіки України та акумулювання необхідних фінансових ресурсів для розвитку сільських територій є децентралізація.

Розумне зростання – за збалансованого розвитку економіки та соціальної сфери	✓ Підтримка конкурентоспроможності малого й середнього бізнесу (підтримка бізнесу на стадії започаткування, запровадження програм фінансування аграрних стартапів); ✓ розвиток сільського туризму; ✓ забезпечення населення водою та продуктами харчування
Стале зростання – за дотримання науково обґрунтованих норм	✓ Інновації для розумової спеціалізації; ✓ інновації для низьковуглецевої економіки; ✓ фінансування проектів та залучення коштів донорів для розвитку природного капіталу, збереження довкілля; ✓ запровадження геоінформаційних технологій
Інклюзивне зростання – за врахування соціальних стандартів розвитку	✓ Розвиток навичок робочої сили; ✓ удосконалення навичок та підтримка прагнення молоді до розвитку; ✓ реалізація потенціалу працівників низько-оплачуваних професій; ✓ підтримка молодих безробітних; ✓ створення додаткових робочих місць у сільській місцевості

Рис. 2.9. Стратегічна орієнтація розвитку сільських територій відповідно до стратегії Європа-2020

Джерело: власні дослідження.

Процес децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування визначено пріоритетом у сучасній політиці держави. Особливо це має позитивно позначатися на відродженні сільських територій (рис. 2.10).

Децентралізація – це передача прав, обов’язків та бюджетів від всеукраїнських органів державної влади до місцевих.

Заснована на ідеї неоруралізму, децентралізація надала органам місцевого самоврядування стимул покращувати умови для місцевого бізнесу. Принцип простий: якщо умови для підприємців будуть кращими, то й зароблятимуть вони більше. А отже, це призведе до збільшення податкових надходжень до бюджетів. Ці кошти спрямовуватимуться на потреби громади – облаштування місцевої інфраструктури, модернізацію шкіл та лікарень, закупівлю пожежних машин тощо. У місцевому бюджеті залишатиметься 100 % єдиного податку, податку на прибуток підприємств, установ комунальної власності та податку на нерухомість. Також у громадах залишатиметься 60% податку на прибуток фізичних осіб, 25% екологічного

податку, 5% акцизного податку. Крім цього, всі кошти, отримані за надання адміністративних послуг, також будуть іти до місцевого бюджету [63].

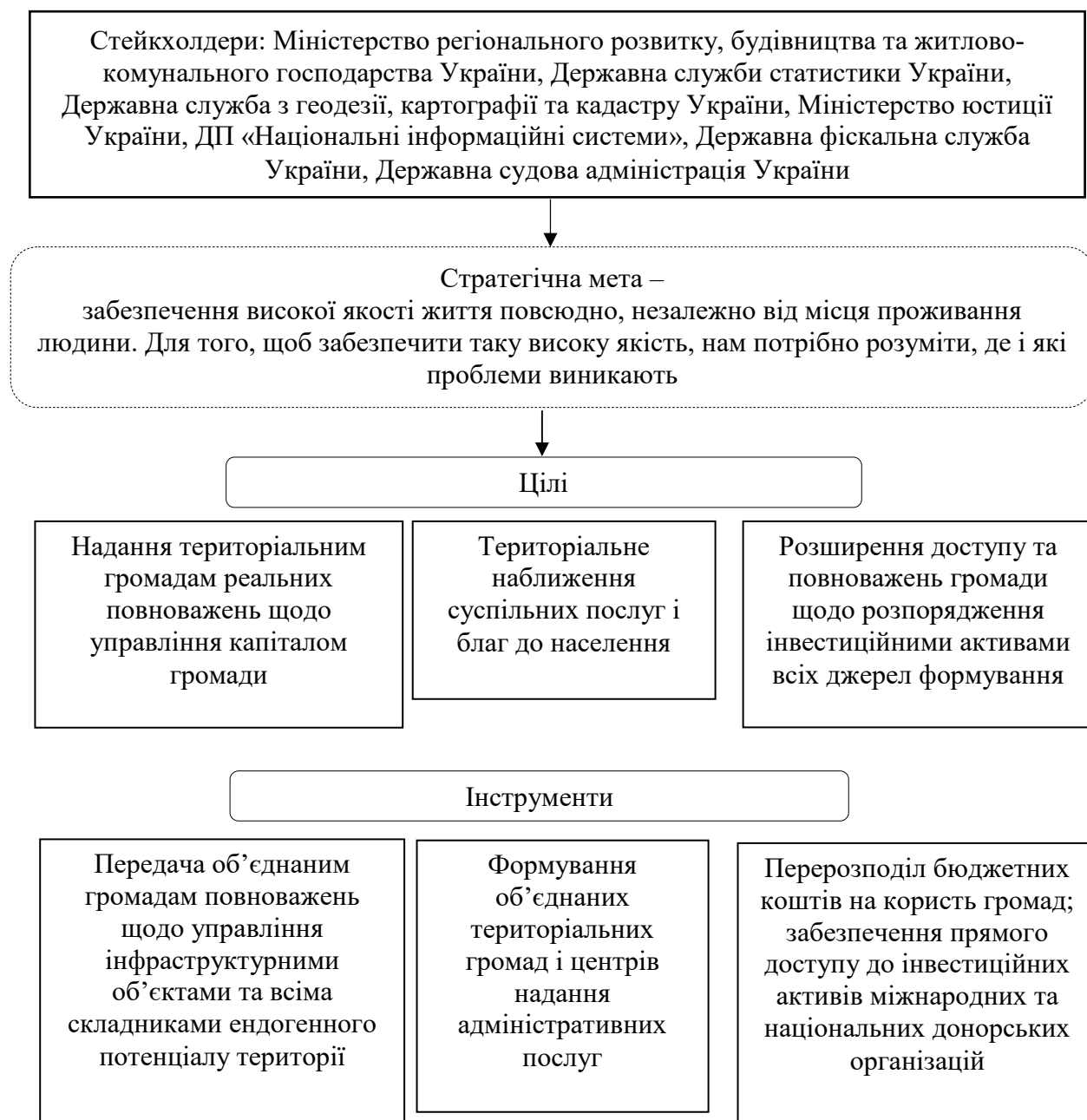

Рис. 2.10. Цілі розвитку сільських територій в умовах децентралізації державної влади та розширення повноважень об'єднаних територіальних громад

Джерело: власні дослідження.

Важливим кроком у розбудові та відродженні сільських територій є продовження децентралізації влади на місцях. Початковий процес об'єднання громад дає свої позитивні результати. Для подальшого розвитку сільських територій необхідна стратегія і система вирішення поставлених завдань. Перш за все необхідно визначитися із функціями сільських територій. До них належать: виробничо-господарська, оздоровчо-рекреаційна, природоохоронна та соціальна. Виробничо-господарська функція носить

глобальний характер, адже це вирішення питань продовольчої безпеки нашої держави, забезпечення громади села необхідними засобами виробництва та створення надійних законодавчо-правових правил гри на ринку сільськогосподарської продукції.

Поряд із економічними питаннями повинні вирішуватися й екологічні. Саме до них належать оздоровчо-рекреаційний та природоохоронний складники. Важливим напрямом у розвитку сільських територій має бути зелений туризм. Охорона навколишнього середовища та ефективно й раціональне використання природних ресурсів має бути домінуючою функцією в сільській місцевості.

Не менш важливим є соціальний складник функціонування сільських територій. Він включає: розбудову інфраструктури села, забезпечення сільських жителів цілорічною гарантованою роботою. Створення належних умов для праці й відпочинку, забезпечення молоді необхідними засобами для навчального, культурного та спортивного розвитку.

Для вирішення поставлених завдань на селі необхідно пройти стадію відродження та стадію сталого розвитку. Однак, перед цим необхідно визначитися в суспільному призначенні сільських територій. Разом з тим необхідно встановити надійний контроль над використанням природних ресурсів, звернути особливу увагу на землю як основний засіб виробництва, підвищувати родючість ґрунтів та охороняти природне навколишнє середовище, підтримувати баланс між економічним, екологічним та соціальним розвитком.

Основними цілями розвитку сільських територій в умовах децентралізації державної влади та розширення повноважень об'єднаних територіальних громад є надання громадам реальних повноважень, їхнє розширення, наближення соціальних благ до споживачів та інші. За даними фахівців, які проводять моніторинг процесу децентралізації в нашій державі, на перших етапах спостерігаються позитивні результати. Так, станом на 17 жовтня 2017 року було створено 665 об'єднаних територіальних громад. З них 252 громади виявили бажання йти на вибори. Це вже є позитивним імпульсом щодо подальшого розвитку та реформування сільської місцевості [198].

Проведений аналіз за 2015–2017 рр. засвідчує позитивну динаміку формування об'єднаних територіальних громад. Так, якщо в 2015 р. їх було 159, то в 2016 р. їхня кількість збільшилась до 366 (на 207 більше, ніж попереднього року). На 299 зросла кількість об'єднаних територіальних громад у 2017 р., і на кінець року їх налічувалось 665 [217].

Слід відзначити й позитивне зростання кількості територіальних громад, що утворили об'єднані територіальні громади. Якщо у 2015 р. територіальних громад, що утворили об'єднані територіальні громади, було 795 одиниць, то у 2016 р. їх стало 1739, а у 2017 р. цей показник збільшився на 1379 і становив 3118. Тобто, за період з 2015–2017 рр. 3118 територіальних громад об'єдналися в 665 об'єднаних територіальних громад,

що становить майже 28 % від загальної кількості рад базового рівня станом на 01.01.2015 року [217].

Аналіз динаміки кількості жителів в об'єднаних територіальних громадах свідчить про позитивні зрушення. Якщо загалом по державі в 2015 р. їх було 1,4 млн. осіб, то в 2017 р. цей показник становив 5,7 млн. осіб, або 13,4 % від загальної кількості населення України. При цьому слід зазначити, що середня чисельність населення однієї об'єднаної територіальної громади за 2015–2017 рр. складала 8565 осіб. Водночас середня кількість територіальних громад, які створили одну об'єднану територіальну громаду, за 2015–2017 роки становила 4,7.

За результатами рейтингової оцінки перше місце здобула Хмельницька область, друге – Житомирська і третє – Чернігівська. За покриттям площ об'єднаними територіальними громадами Житомирська область виборола перше місце. Від усієї площі області, яка складає 29,8 тис. км², об'єднані територіальні громади займають 16,1 тис. км², або 54%.

Для покращення організаційної роботи на місцях в об'єднаних територіальних громадах введено інститут старост. Станом на 17.10.2017 року загальна кількість старост в об'єднаних територіальних громадах складала 2362, з них 600 осіб обрано на виборчій основі. Процес удосконалення управлінської роботи в об'єднаних територіальних громадах триває [198].

Одним із стратегічних напрямів розвитку та функціонування об'єднаних територіальних громад є міжмуніципальне співробітництво. Це належить до сфери соціального забезпечення, житлово-комунального господарства, освіти, охорони здоров'я, благоустрою, пожежної безпеки, екологізації та інших аспектів побуту. Така співпраця передбачена на заключенні договорів міжмуніципального співробітництва. За інформаційними даними, з офіційного сайту децентралізації понад 500 територіальних громад використовують такі інструменти.

Важливим індикатором результатів фінансової децентралізації є зростання місцевих бюджетів. Аналіз, проведений протягом 2014–2017 рр., показує позитивні зрушення відносно власних доходів місцевих бюджетів. Якщо в 2014 р. вони складали 68,6 млрд грн., то в 2017 р. – майже 135 млрд грн, що вдвічі більше від попереднього показника. Слід зазначити, що зростає і частка місцевих (з трансфертами) у зведеному бюджеті держави. Так, у 2015 році вони складали 45,6%, тоді як у 2017 році зросли до 49,3%.

Одним із результативних показників функціонування територіальних громад є наявність власних доходів місцевих бюджетів. Аналіз за 2017 р. свідчить про те, що цей показник порівняно з цим періодом минулого року збільшився в 1,8 рази. Якщо в 2016 р. власні доходи громад складали 3,5 млрд грн., то у 2017 р. – 6,3 млрд. грн., або на 2,8 млрд. грн. більше [217].

Важливим складником результатів фінансової децентралізації є темпи зростання місцевих податків та зборів місцевих бюджетів. Аналіз проводився за період із січня до вересня 2017 року й за аналогічний період 2016 року. Розглядалися такі показники: місцеві податки і збори, плата за землю, єдиний

податок, податок на нерухоме майно. Для зіставлення взято: місцеві бюджети України та бюджети міст обласного значення.

Результати досліджень темпів зростання показали, що за всіма показниками об'єднані територіальні громади мають найкращі результати. Так, зростання місцевих податків і зборів складає 30,6%, плата за землю – 20,2%, єдиний податок – 42,3% та податок на нерухоме майно – 39,8%. Разом з тим показник з надання адміністративних послуг за аналогічний період збільшився майже у 5 разів і складає 495%.

Не менш важливим показником є видатки бюджету розвитку на одну особу. За період із січня до серпня 2016, 2017 рр. в об'єднаних територіальних громадах цей показник збільшився у 2,2 рази і склав 372 гривні, тоді як місцеві бюджети України та бюджети міст обласного значення мають приріст відповідно 57,4% та 50,6%. Як результат позитивної діяльності в об'єднаних територіальних громадах на кінець 2017 року залишилося найбільше коштів загального фонду, які вкладено на казначейські та депозитні рахунки. Зокрема, за 2017 рік приріст за такими рахунками склав 2,4 рази. Це дає можливість мати перехідний фонд коштів для розбудови інфраструктури. Значних результатів вдалося досягнути за рахунок коштів донорів.

Міжнародні донори виділяють великі кошти для реформування місцевого самоврядування. Найбільші суми коштів виділено на такі проекти: «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», «Гендерне бюджетування в Україні», «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду», «Підтримка децентралізації в Україні», «Місцеве самоврядування та верховенство права», «Експертна підтримка врядування та економічного розвитку», «Відновлення врядування та примирення на територіях України», «Партнерство для розвитку міст», «Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади», «Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні», «Програма U-LEAD», «Спільна програма ПРООН та ООН», «Програма DOBRE» (табл. 2.7).

За період 2014–2017 рр. фінансова підтримка розвитку об'єднаних територіальних громад зросла майже в 30 разів. Якщо в 2014 р. було виділено 0,5 млрд грн, то у 2017 р. цей показник склав 14,9 млрд грн. Серед них 4,0 млрд грн – субвенція на розвиток медицини в сільській місцевості, 1,5 млрд грн пішли на розбудову інфраструктури об'єднаних територіальних громад, 5,0 млрд грн – на соціально-економічний розвиток, 3,5 млрд грн виділено з державного фонду регіонального розвитку.

Держава проводить значну роботу з децентралізації у сфері освіти. Так, за період 2015–2017 рр. для покращення якості освіти в державі створено 441 опорну школу, зокрема 145 шкіл – безпосередньо в об'єднаних територіальних громадах.

Децентралізація у сфері охорони здоров'я передбачає формування госпітальних округів в областях. У 17 областях держави створено 63 госпітальних округи. Робота з формування таких округів триває і в інших областях держави. Водночас ведеться робота з децентралізації у сфері

архітектурно-будівельного контролю та передачі повноважень територіальним громадам. Із міст обласного значення та об'єднаних територіальних громад отримали повноваження архітектурно-будівельного контролю лише 84 одиниці, зокрема тільки 8 об'єднаних територіальних громад. Бажає кращого і розвиток децентралізації у сфері надання адміністративних послуг. За 10 місяців 2017 року створено лише 32 нових центри та територіальних підрозділи цього напрямку. Проблемним питанням залишається інфраструктурне, кадрове та фінансове забезпечення сільських територій та новостворених об'єднаних територіальних громад.

Таблиця 2.7

Міжнародні проекти реформування самоврядування в Україні в умовах формування моделі децентралізованого розвитку сільських територій

Міжнародний проект	Сума допомоги	Сфера фінансування
Проект DESPRO	9,3 млн. швейцарських франків	Впровадження адміністративно-територіальної реформи (АТР), розвиток соціальної інфраструктури
Зміцнення місцевої фінансової ініціативи	4,7 млн. дол. США	Впровадження адміністративно-територіальної реформи
Гендерне бюджетування в Україні	46, 6 млн. крон	Впровадження адміністративно-територіальної реформи
Шведсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні»	31,8 млн. шведських крон	Впровадження адміністративно-територіальної реформи, розвиток соціальної інфраструктури
Місцеве самоврядування та верховенство права	28,3 млн. крон	Впровадження адміністративно-територіальної реформи
Експертна підтримка врядування та економічного розвитку	18,8 млн. канадських дол.	Впровадження адміністративно-територіальної реформи, розвиток соціальної інфраструктури
Відновлення врядування та примирення на територіях України	3 млн. дол. США	Впровадження адміністративно-територіальної реформи, розвиток соціальної інфраструктури
Електронне врядування для підзвітності влади та участі громади	4,3 млн. швейцарських франків	Впровадження адміністративно-територіальної реформи, розвиток соціальної інфраструктури
Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні	8,2 млн. дол. США	Впровадження адміністративно-територіальної реформи, розвиток соціальної інфраструктури
Програма U-LEAD	102 млн. євро	Впровадження АТР
Спільна програма ПРООН та ООН	10 млн. євро	Впровадження адміністративно-територіальної реформи
Програма DOBRE	50 млн. дол. США	Впровадження АТР

Джерело: сформовано за даними [299;365;390].

Обрана модель розвитку сільських територій заснована на ідеї децентралізації управлінської влади та передачі повноважень сільським територіям, що показала свою ефективність у розвинених країнах світу.

Водночас вона формувалася тривалий період, подекуди до двадцяти років. При цьому було сформовано відповідне інфраструктурне та інституційне забезпечення, що дозволило досягнути бажаних економічних, екологічних та соціальних результатів. Україна перебуває лише на початковій стадії впровадження цієї моделі сільського розвитку, її системні результати будуть помітні лише після повної реалізації усіх компонентів розпочатих реформ.

РОЗДІЛ 3

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

3.1. Аналіз стану і тенденцій розвитку сільських територій у світі в умовах глобалізації

Поступовий перехід від економіки індустріального типу до постіндустріальної («економіки знань») при підвищенні інтенсифікації глобалізаційних процесів активно впливає на розвиток сільських територій у світі. Початок ХХІ століття характеризується кардинальними змінами у світовій економічній системі, що має ключовий вплив і на сільське господарство, і на сільські території. Відповідно до статистичних даних FAO (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) на сільські території у світі у 2007 – 2017 роках відводиться понад 80% території, на якій проживало понад 40% населення (рис. 3.1).

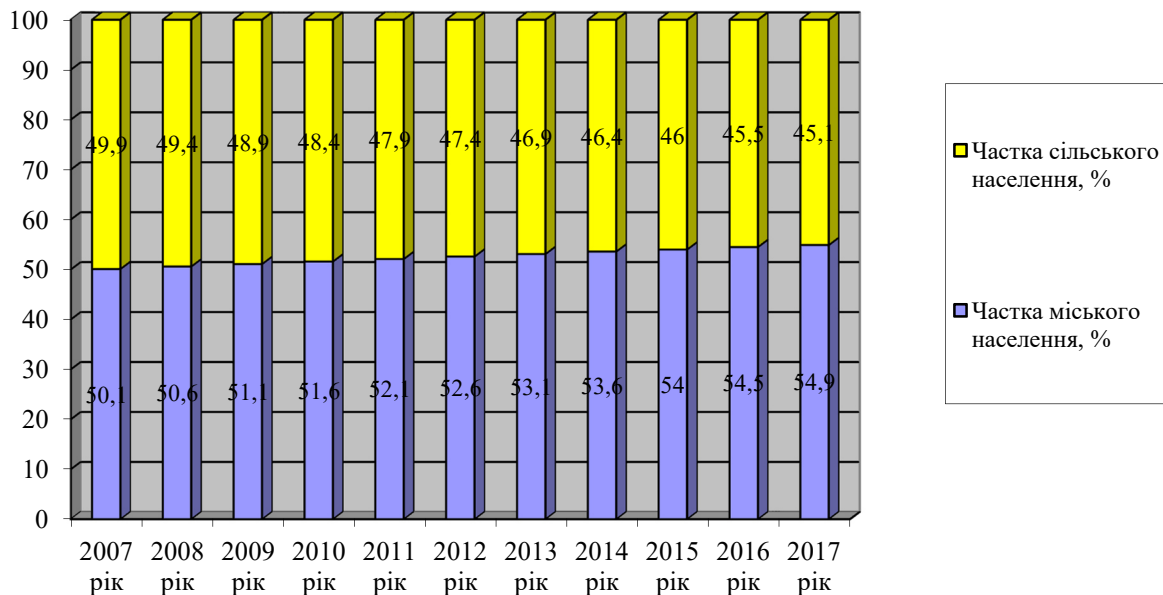

Рис. 3.1. Частка міського та сільського населення у світі у 2007 – 2017 роках

Джерело: сформовано на основі [356].

Зіставлення частки міського та сільського населення (див. рис. 3.1) вказує на поступове зменшення питомої ваги мешканців сільських територій. Це спричинено низкою основних тенденцій у розвитку таких територій. При цьому вважаємо, що неможливо поєднати в єдине ціле тенденції розвитку сільських територій у всіх країнах світу, тому, критично дослідивши міжнародну практику класифікації держав світу [358; 389; 391], пропонуємо відповідний розподіл країн, а саме: економічно розвинуті країни (США, Німеччина, Франція, Японія та ін.); країни-переслідувачі (Польща, Чехія, Чилі, Аргентина та ін.); країни, що розвивають власні економічні системи

(Туреччина, Мексика, Китай, Бразилія та ін.); країни-аутсайтери (більшість країн Африки, Таджикистан, Киргизія, Афганістан та ін.).

У контексті поділу країн вважаємо за доречне використати критерії класифікації, що запропоновані групою вітчизняних науковців на чолі з В.В. Ковалевським [68, с. 18]. Тоді поділ країн світу буде здійснено за розміром валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення, і до економічно розвинутих країн будемо відносити країни з ВВП на душу населення понад 20 тис. дол. США, до країн-переслідувачів слід віднести країни, які мають розмір ВВП на душу населення в межах від 10 до 20 тис. дол. США, до країн, що розвивають власні економічні системи, – країни з ВВП на душу населення від 5 до 10 тис. дол. США та до країн-аутсайдерів – ті, що мають розмір ВВП на душу населення менше 5 тис. дол. США.

Згідно з наведеною класифікацією країн світу дослідимо тенденції розвитку сільських територій, розпочавши з економічно розвинутих країн (рис. 3.2).

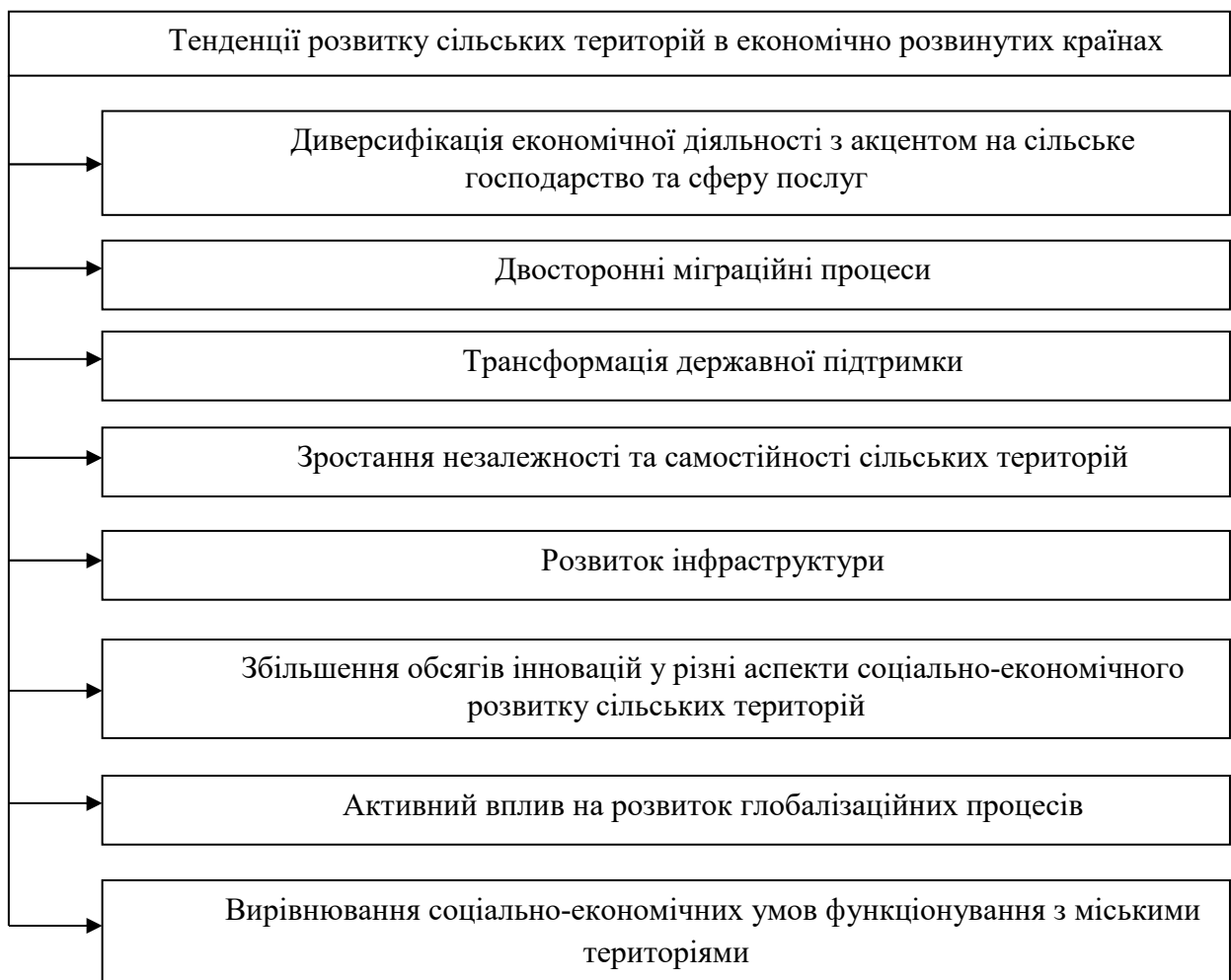

Рис. 3.2. Тенденції розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах

Джерело: власні дослідження.

Зазначимо, що на розвиток сільських територій в економічно розвинутих країнах світу в період з 2007 до 2017 року впливало декілька ключових чинників: трансформаційні процеси у зв'язку з переходом на постіндустріальний тип побудови економічної системи; активізація глобалізаційних процесів; зростання попиту на екологічно чисту продукцію сільського господарства; підвищення частки зайнятих як «фрилансери»; зростання світового попиту на агропродукцію.

Однією з головних тенденцій, що вплинула на розвиток сільських територій в економічно розвинутих країнах, стала активна диверсифікація економічної діяльності, яка відбувалась у межах розвитку світової економіки та змін у її структурі в період дослідження (рис. В1 та В.2, додаток В).

Щодо розвитку світової економіки можемо визначити такі головні тенденції: зростання світової економічної системи (+34,79% за період дослідження) за наявності різноспрямованих векторів зміни розмірів економіки світу в різні роки (зростання – 2007, 2008, 2010 – 2014, 2016 – 2017 роки; зменшення – 2009, 2015 роки); випереджувальне зростання «третинного сектора» (+ 52,89% за період дослідження), що призвело до збільшення його частки у світовому ВВП (+ 7,49% за період дослідження) до 63,05% у 2017 році; повільне зростання промисловості (+25,76% за період дослідження) на фоні різноспрямованих векторів її розвитку (зростання – 2007, 2008, 2011 – 2014, 2017 роки; зменшення – 2009, 2010, 2015, 2016 роки) та зменшення її частки у світовому ВВП (-2,15% за період дослідження) до 29,88% у 2017 році; значні проблеми в сільському господарстві, починаючи з 2013 року, пов'язані зі зниженням його розмірів та частки у світовому ВВП до 7,07% у 2017 році (див. рис. В.1 та В.2, додаток В). Зазначимо, що проблематику сільського господарства буде детально проаналізовано в контексті дослідження тенденцій розвитку сільських територій різних груп країн світу.

Враховуючи наведену статистику щодо світової економіки та сільського господарства й наукові напрацювання ряду вітчизняних науковців [37; 163; 303; 351], можемо відзначити диверсифікацію економічної діяльності на сільських територіях економічно розвинутих країн, де перевага надається розвитку сільського господарства та сфери послуг. При цьому стосовно розвитку сільського господарства спостерігаємо такі тенденції: інтенсифікацію виробництва сільськогосподарської продукції з активним залученням інновацій у рослинництво та тваринництво (нові сорти рослин, тварин, автоматизація процесів вирощування рослин, тварин та ін.); жорстку цінову конкуренцію на національних та світових ринках сільгосппродукції; розвиток виробництва високомаржинальних агропродуктів, зокрема джерел альтернативної енергії (біопаливо, паливні палети та ін.); різке зростання виробництва екологічно чистих (органічних) сільськогосподарських продуктів та агропродуктів, що зроблені за допомогою ручної праці («крафтова» агропродукція).

При дослідженні тенденцій розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах на особливу увагу заслуговують виробництво органічних

продуктів та «крафтових» агропродуктів. Так, згідно з даними Дослідного інституту органічного сільського господарства (Research Institute of Organic Agriculture (FiBL)) світовий ринок органічної продукції за 2007 – 2017 роки збільшився на 328,57% і досяг у 2017 році обсягу 90 млрд. дол. США, з яких на економічно розвинуті країни припадає понад 60% [386]. Ринок крафтової агропродукції у світі за 2007 – 2017 роки збільшився на 412,46% та склав у 2017 році близько 115 млрд. дол. США, з яких на економічно розвинуті країни припадає понад 75% [383].

Різке зростання обсягів ринків органічної та «крафтової» агропродукції в економічно розвинутих країнах світу було викликане низкою чинників: високим рівнем сукупних доходів домашніх господарств; підвищенням кількості осіб, що пропагують здоровий спосіб життя; інформаційним та маркетинговим впливом виробників такої продукції; підтримкою державних та муніципальних інститутів; зростанням обсягів «зеленого» туризму. При цьому таке агровиробництво несе кілька суттєвих переваг для економік розвинутих країн: зростання кількості зайнятих у сільській місцевості; суттєве збільшення доходів та прибутків агровиробників і окремих домашніх господарств; збільшення витрат на інновації та розвиток інфраструктури (особливо виробничої) у сільській місцевості; збільшення податкових надходжень у державний та місцеві бюджети, що дозволяє прискорити процеси вирівнювання розвитку сільських і міських територій.

Переважання частки послуг у ВВП економічно розвинутих країн над «первинним» та «вторинним» секторами їхньої економіки відбувається завдяки, зокрема, інтенсифікації розвитку цієї сфери в сільській місцевості. Диверсифікації економічної діяльності сільських мешканців за рахунок збільшення надання ними різноманітних послуг є головним аспектом розвитку сільської місцевості в цих країнах. До ключових послуг, що мають активний розвиток у сільській місцевості економічно розвинутих країн, відносимо: «зелений» туризм та всі види послуг, які з ним пов'язані (інформаційні, консультаційні, транспортні та ін.); торгові та побутові послуги; транспортні послуги; послуги, пов'язані з обслуговуванням сільського господарства (інформаційні, консультаційні, транспортні, фінансові та ін.). Серед нових послуг, що отримали розвиток у сільській місцевості держав з розвинутою економікою, необхідно виділити ІТ-послуги.

Водночас оцінка частки ринку послуг, послуг у сільській місцевості у ВВП економічно розвинутих країн (США, Великобританія, Франція) вказує (рис. 3.3) на те, що сфера послуг у сільській місцевості значно відстає від сфери послуг взагалі та в містах зокрема.

Серед чинників, що стимулюють розвиток сфери послуг у сільській місцевості в країнах з розвинутою економікою, можна назвати: зусилля державних та місцевих владних інститутів щодо розвитку ринку послуг на сільських територіях; міграцію частини міського населення на сільські території; активний розвиток та пропагування «зеленого» туризму. З іншого боку, зростання сфери послуг у сільській місцевості має ті самі переваги, що й виробництво органічної та «крафтової» агропродукції (див. вище). Серед

проблем інтенсифікації збільшення ринку послуг на сільських територіях в економічно розвинутих країнах можемо назвати: проблеми з ефективністю надання державної та недержавної підтримки; дефіцит підготовлених кадрів; інертність сільського населення, особливо молоді; міграцію найбільш активних індивідуумів у міста.

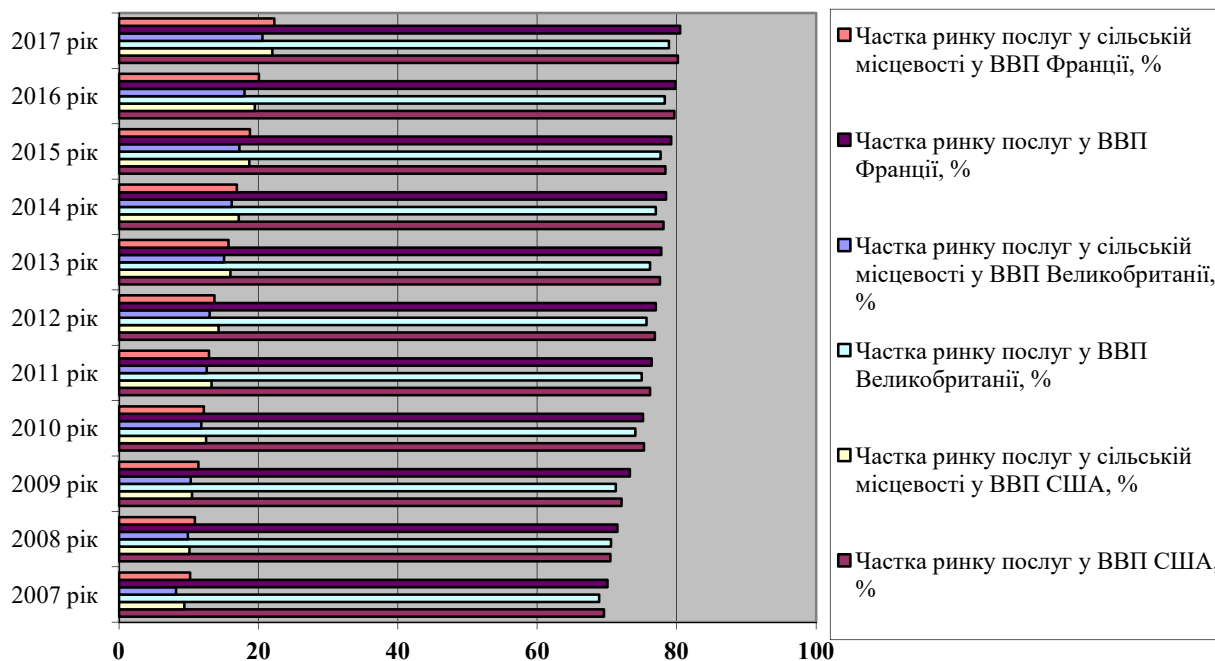

Рис. 3.3. Динаміка частки ринку послуг, послуг у сільській місцевості у ВВП економічно розвинутих країн

Джерело: сформовано на основі [367;372].

Позитивним для сільських територій країн, що мають розвинуті економічні системи, є двосторонні міграційні процеси, коли на фоні міграції сільської молоді в міста у зворотному напрямку відбувається міграція людей старшого віку, що мають стабільне фінансове положення. Чинниками, що викликають міграцію населення в сільську місцевість, тут виступають: отримання роботи фахівцями в межах розвитку сільських територій (менеджери, працівники освіти, сфери охорони здоров'я та ін.); підвищення частки самозайнятих, зокрема «фрилансерів», які мігрують у сільську місцевість переважно біля великих міст; покращення інфраструктури, особливо транспортної та інформаційної; пропагування здорового способу життя; нижча вартість нерухомості порівняно з містами. Водночас необхідно зазначити, що, незважаючи на наявність двосторонніх міграційних процесів, загалом частка сільського населення в економічно розвинутих країнах знижується. Так, згідно з даними FAO у США з 2007 до 2017 року частка сільського населення знизилась на 1,73% до 18% у 2017 році, у Німеччині – на 2% до 24,3% у 2017 році, у Японії – на 6,3% до 5,7% у 2017 році, в Австралії – на 1,3% до 10,3% у 2017 році [366].

Визнавши важливість сільських територій для національних економічних систем, економічно розвинуті країни активно підтримують їхній

розвиток у межах відповідної державної політики. Необхідно відзначити наявність значної кількості моделей, механізмів та інструментів такої підтримки в цих країнах, що з урахуванням виявленої недостатньої ефективності стимулюючих впливів держави на початку ХХ століття трансформуються з метою підвищення якості державної підтримки розвитку сільської місцевості (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Складники державної підтримки сільських територій в економічно розвинутих країнах

Складник	Різновиди	Характеристика
Підхід	Закріплення підтримки в межах єдиного законодавчого акта	Централізація державного впливу на розвиток сільських територій за ключової ролі держави
	Наявність значної кількості програм та нормативних документів	Децентралізація впливу на розвиток сільських територій за значної ролі держави
Модель	Галузева	Акцент на розвиток сільського господарства завдяки різним джерелам підтримки, зокрема державним і муніципальним
	Перерозподільча	Акцент на вирівнювання розвитку сільських територій за активної підтримки держави
	Територіальна	Комплексний розвиток сільських територій з максимальною ефективністю використання їхнього потенціалу за суттєвої підтримки державних владних інститутів
Категорії державної підтримки (згідно з класифікацією СОТ)	«Жовта скринька»	Акцент на фінансову та інші види прямої державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції
	«Зелена скринька»	Акцент на грантову підтримку з державних та недержавних джерел розвитку сільських територій і збільшення їхньої самостійності, передусім фінансової
Інструменти підтримки	Прямі	Дотації, субсидії, компенсація відсотків за кредитами, пільги в оподаткуванні
	Непрямі	Гранти, безкоштовне надання інформаційної та консультаційної підтримки, безкоштовне підвищення кваліфікації або перекваліфікація мешканців сільських територій, стимулювання інвестицій у сільські території, стимулювання інноваційної діяльності в сільській місцевості

Джерело: сформовано на основі [37; 222; 274; 380].

Розкриваючи складники державної підтримки сільських територій в економічно розвинутих країнах (див. табл. 3.1), можемо відзначити застосування в них різних складників та їхню активну трансформацію в контексті постійних змін зовнішнього та внутрішнього середовища й підвищення ефективності використання державного стимулювання.

Оцінюючи розвиток сільських територій в економічно розвинутих країнах, можемо сказати, що зазначені країни, особливо це стосується країн-членів Європейського Союзу, відмовляються від централізації на користь децентралізації та підвищення рівня незалежності й самостійності таких територій. Стосовно США необхідно зазначити, що вся державна політика цієї країни спрямована на збільшення рівня незалежності та самостійності сільських територій [208; 209; 266]. Такий підхід дозволяє: підвищити ефективність засвоєння державних коштів та коштів інших донорів; збільшити якість управління; значно підвищити рівень економічного та соціального розвитку; збільшити обсяг отриманих доходів сільською громадою взагалі й домашніми господарствами, що функціонують на її території, зокрема.

Розкриваючи тенденції розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах, необхідно зазначити, що вони поступово відмовляються від прямих дотацій і субсидій таких територій на користь грантової підтримки з акцентом на розвиток інфраструктури. Так, згідно з даними Департаменту розвитку сільських територій США (USDA Rural Development) у розвиток сільської інфраструктури за 2007 – 2017 роки було інвестовано близько 25 млрд. дол. США, з яких 12% були надані державними інститутами [387]. Статистичні дані Євросоюзу свідчать, що на розвиток інфраструктури сільських територій за 2007 – 2017 роки було витрачено близько 80 млрд. євро, однак значна частина зазначених коштів пішла на підтримку розвитку сільських територій нових членів ЄС [366].

Також ключовою тенденцією розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах є збільшення обсягів інновацій у різні аспекти соціально-економічного розвитку сільських територій. Необхідно зазначити, що у США фінансування інновацій для сільських територій має децентралізований характер за участі державних інститутів, а у ЄС таке фінансування відбувається через Партнерство Європейських Інновацій (EIP) у межах його програми, що має назву «Продуктивність у сільському господарстві та його сталий розвиток» [220, с. 122].

Значний вплив на розвиток сільських територій в економічно розвинутих країнах мають глобалізаційні процеси, а саме: підвищення попиту на сільськогосподарські продукти у країнах, що розвиваються; перенесення промислових виробництв у країни з низькою оплатою праці та необхідність працевлаштування фахівців, що втратили робочі місця; зростання цінової конкуренції на міжнародних та національних ринках сільськогосподарської продукції; активні інвестиції у сільське господарство країн-переслідувачів, країн, що розвивають власні економічні системи, та країн-аутсайдерів; збільшення кількості іноземних туристів у межах «зеленого» туризму.

Суттєвим у контексті дослідження тенденцій розвитку сільських територій в економічно розвинутих країнах є вирівнювання соціально-економічних умов функціонування з міськими територіями. Покращення інфраструктури, збільшення кількості та якості послуг, зростання кількості

робочих місць, вирівнювання оплати праці, покращення соціального захисту сільського населення роблять сільські території майже однаковими за соціально-економічними умовами з міськими територіями. Однак існує і ряд суттєвих проблем, а саме: проблеми культурного розвитку; значні коливання у якості надання освітніх послуг; доступ до послуг торгівлі та громадського харчування; логістичні витрати на отримання відповідних послуг.

Важливим є також дослідження тенденцій розвитку сільських територій у країнах-переслідувачах (рис. 3.4), що швидко зростають та мають значний вплив на розвиток таких територій у світі.

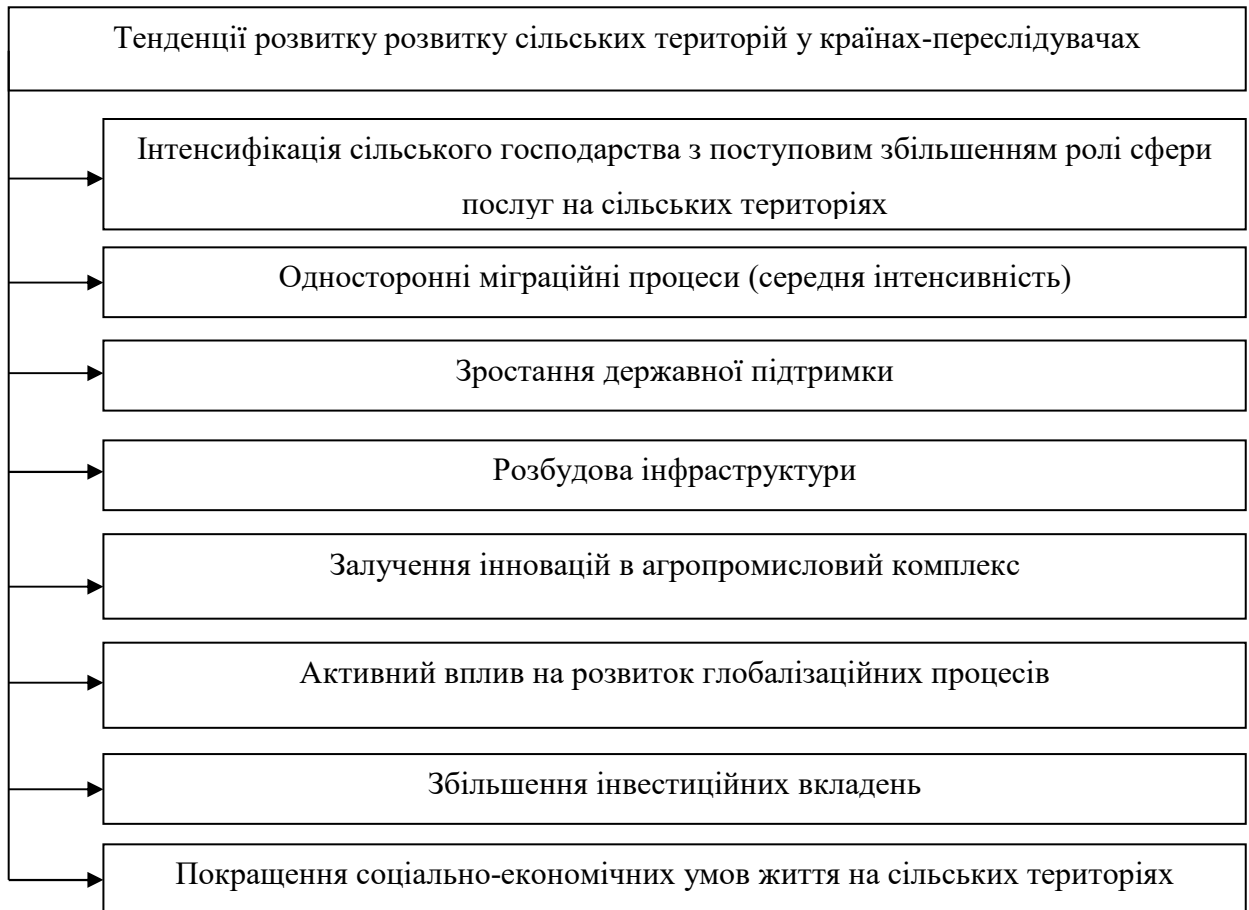

Рис. 3.4. Тенденції розвитку сільських територій у країнах-переслідувачах

Джерело: власні дослідження.

Країни-переслідувачі в розвитку сільських територій роблять акцент на інтенсифікацію виробництва сільськогосподарської продукції з переважанням високомаржинальних товарів та товарів агропереробки. При цьому на агровиробництво в таких країнах припадає від 3 до 5% ВВП країни. Так, у 2017 році на первинний сектор у Польщі припадало 3,5% ВВП, у Чехії – 4,1%, Словаччині – 4,7%. Виключенням є Аргентина, де на агросектор припадало в 2017 році 10,2% ВВП [367]. Водночас відбувається поступовий процес збільшення ролі сфери послуг як елемента економіки сільської місцевості (рис. 3.5).

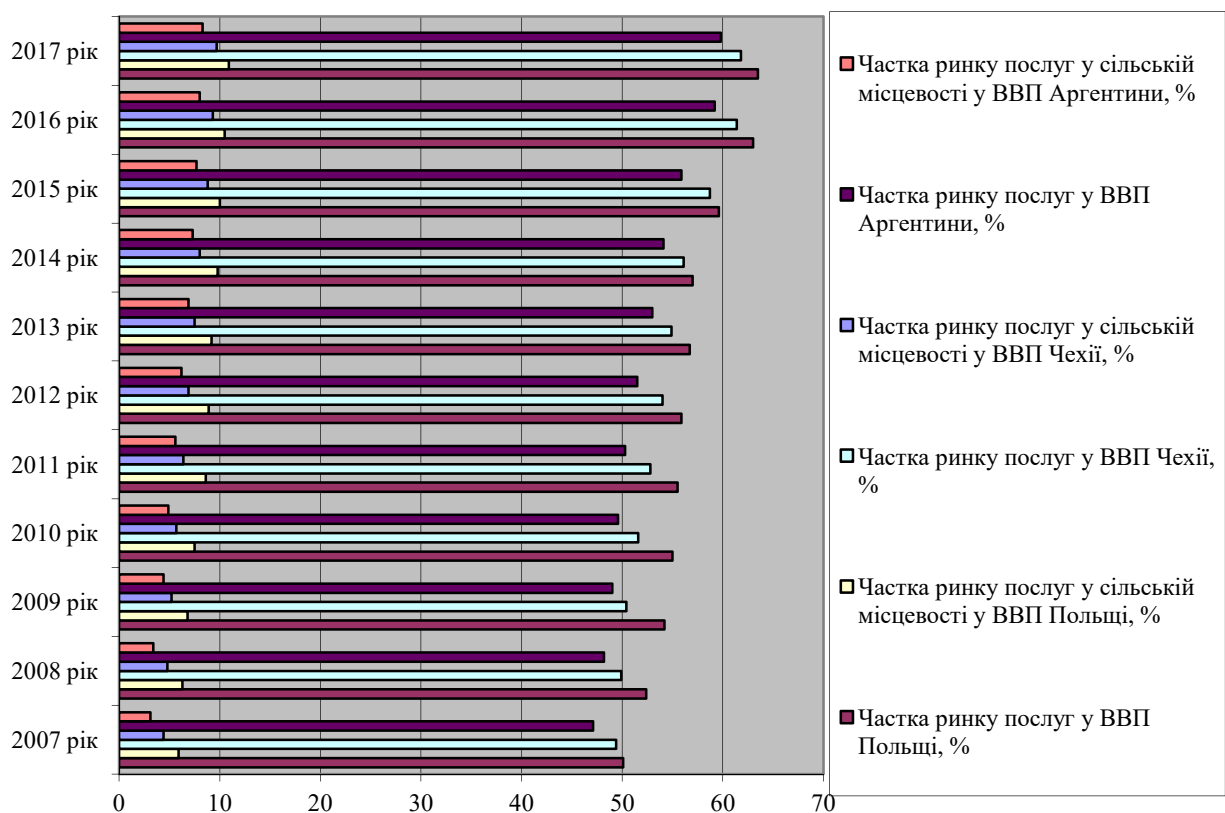

Рис. 3.5. Динаміка частки ринку послуг, послуг у сільській місцевості у ВВП країн-переслідувачів

Джерело: сформовано на основі [367; 372].

Однак необхідно зазначити, що сфера послуг на сільських територіях країн-переслідувачів більшою мірою спрямована на обслуговування виробництва сільськогосподарської продукції. Виключенням є країни-члени Євросоюзу, які за допомоги ЄС диверсифікують сферу послуг у сільській місцевості з акцентом на «зелений туризм», побутові послуги та послуги харчування.

Характеризуючи тенденції розвитку сільських територій у країнах-переслідувачах, необхідно відзначити односторонні міграційні процеси з таких територій у міста. Так, згідно з даними FAO, у Польщі з 2007 до 2017 року частка сільського населення зменшилась на 1,13% до 39,5% у 2017 році, у Чехії – на 1,9% до 27,0% у 2017 році, в Аргентині – на 1,57% до 8% у 2017 році [366]. Зазначаємо наявність односторонніх міграційних процесів середньої інтенсивності. Причинами цього є: суттєва кількість фермерських господарств зі значною часткою ручної праці; диспропорції в оплаті праці між сільською місцевістю та містами; дефіцит робочих місць на сільських територіях; відставання розвитку інфраструктури, особливо соціальної.

Оцінка розвитку сільських територій у країнах-переслідувачах вказує на зростання державної підтримки таких територій з акцентом на розвиток сільського господарства та прямі інструменти державного впливу (табл. 3.2).

Наявність територіальної моделі «зеленої скриньки» та непрямих інструментів у межах державної підтримки сільських територій у країнах-

переслідувачах (див. табл. 3.2) переважно зумовлена дотриманням державами-членами ЄС, що належать до країн-переслідувачів, загальної політики Європейського Союзу щодо розвитку таких територій. У всіх інших випадках акцент за державної підтримки розвитку сільської місцевості робиться на галузеву та перерозподільчі моделі, «блакитну» та «жовту» скриньки і прямі інструменти державного стимулювання.

Таблиця 3.2

Складники державної підтримки сільських територій
у країнах-переслідувачах

Складник	Різновиди	Характеристика
Підхід	Закріплення підтримки в межах єдиного законодавчого акта	Централізація державного впливу на розвиток сільських територій за ключової ролі держави
Модель	Галузева	Акцент на розвиток сільського господарства завдяки різним джерелам підтримки, зокрема державним і муніципальним
	Перерозподільча	Акцент на вирівнювання розвитку сільських територій за активної підтримки держави
	Територіальна	Комплексний розвиток сільських територій з максимальною ефективністю використання їхнього потенціалу за суттєвої підтримки державних владних інститутів
Категорії державної підтримки (згідно з класифікацією СОТ)	«Блакитна скринька»	Прямі субсидії агровиробникам
	«Жовта скринька»	Акцент на фінансову та інші види прямої державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції
	«Зелена скринька»	Акцент на грантову підтримку з державних та недержавних джерел розвитку сільських територій і збільшення їхньої самостійності, передусім фінансової
Інструменти підтримки	Прямі	Дотації, субсидії, компенсація відсотків за кредитами, пільги в оподаткуванні
	Непрямі	Гранти (переважно від міжнародних організацій), безкоштовне надання інформаційної та консультаційної підтримки

Джерело: сформовано на основі [37; 222; 274; 383].

Однією з ключових тенденцій розвитку сільських територій у країнах-переслідувачах є розбудова інфраструктури. При цьому можемо відзначити два аспекти такої розбудови. У країнах-членах ЄС вона відбувається в межах загальної політики Євросоюзу щодо розвитку сільських територій з акцентом на ефективний розвиток усіх її складників (виробничого, соціального, інформаційного) за фінансування Європейського Союзу, самих держав, міжнародних організацій, приватного бізнесу – національного й

міжнародного. В інших країнах акцент робиться на розвиток виробничої інфраструктури за фінансування самих держав, міжнародних організацій, приватного бізнесу – національного й міжнародного – з переважанням останнього джерела фінансування [140; 208; 274].

Також важливою тенденцією розвитку сільських територій у країнах-переслідувачах є активне залучення інновацій в агропромисловий комплекс. Щодо держав-членів ЄС, то інновації в сільську місцевість було розкрито вище. Стосовно інших країн виділяємо три джерела їхнього фінансування та надходження до АПК: держава, міжнародний агробізнес, національний агробізнес.

Країни-переслідувачі розвивають власні сільські території під впливом глобалізаційних процесів. Головними серед них є: проникнення в сільське господарство транснаціональних корпорацій; оренда сільських угідь країнами, що мають значний дефіцит продовольства (Китай, Саудівська Аравія, ОАЕ та ін.); зростання цінової конкуренції на міжнародних та національних ринках сільськогосподарської продукції; підвищення попиту на сільськогосподарські продукти у країнах, що розвиваються; активні інвестиції в сільське господарство країн-переслідувачів економічно розвинутих країн.

Зростання попиту на продовольчі товари призводить до зростання інвестицій у сільське господарство в країнах-переслідувачах. Так, згідно з даними FAO, інвестиції у сільське господарство в Польщі з 2007 до 2017 року зросли на 297,84%, у Чехії – на 206,44%, в Аргентині – на 318,22% [365]. Водночас відзначаємо, що інвестиції переважно йдуть саме в сільське господарство, а не в розвиток сільських територій (виключенням є країни-члени ЄС).

Також суттєвою тенденцією розвитку сільських територій у країнах-переслідувачах є покращення соціально-економічних умов життя на таких територіях, особливо це стосується сільської місцевості держав-членів Європейського Союзу, які отримують значне фінансування від ЄС у рамках функціонування Європейського фонду регіонального розвитку (ERDF), Європейського соціального фонду (ESF), Європейського сільськогосподарського фонду орієнтації та гарантій (EAGGF), Фонду фінансових інструментів підтримки рибальства (FIFG) та інших фондів і програм Євросоюзу [303, с. 128].

Важливим у контексті аналізу стану й оцінки тенденцій розвитку сільських територій у світі в умовах глобалізації є дослідження таких тенденцій у країнах, що розвивають власні економічні системи (рис. 3.6).

Однією з ключових тенденцій розвитку сільських територій у країнах, що розвивають власні економічні системи, є інтенсифікація сільського господарства з акцентом на високомаржинальні сільські продукти.

Причинами цього є: дефіцит продовольства; акцент на збільшення експорту сільськогосподарської продукції; оперування на агроринках таких країн міжнародних аграрних холдингів; розвиток альтернативної енергетики у світі загалом та в цих країнах зокрема; активний вплив державних органів

влади та місцевих органів самоврядування; збільшення допомоги від міжнародних комерційних та некомерційних організацій.

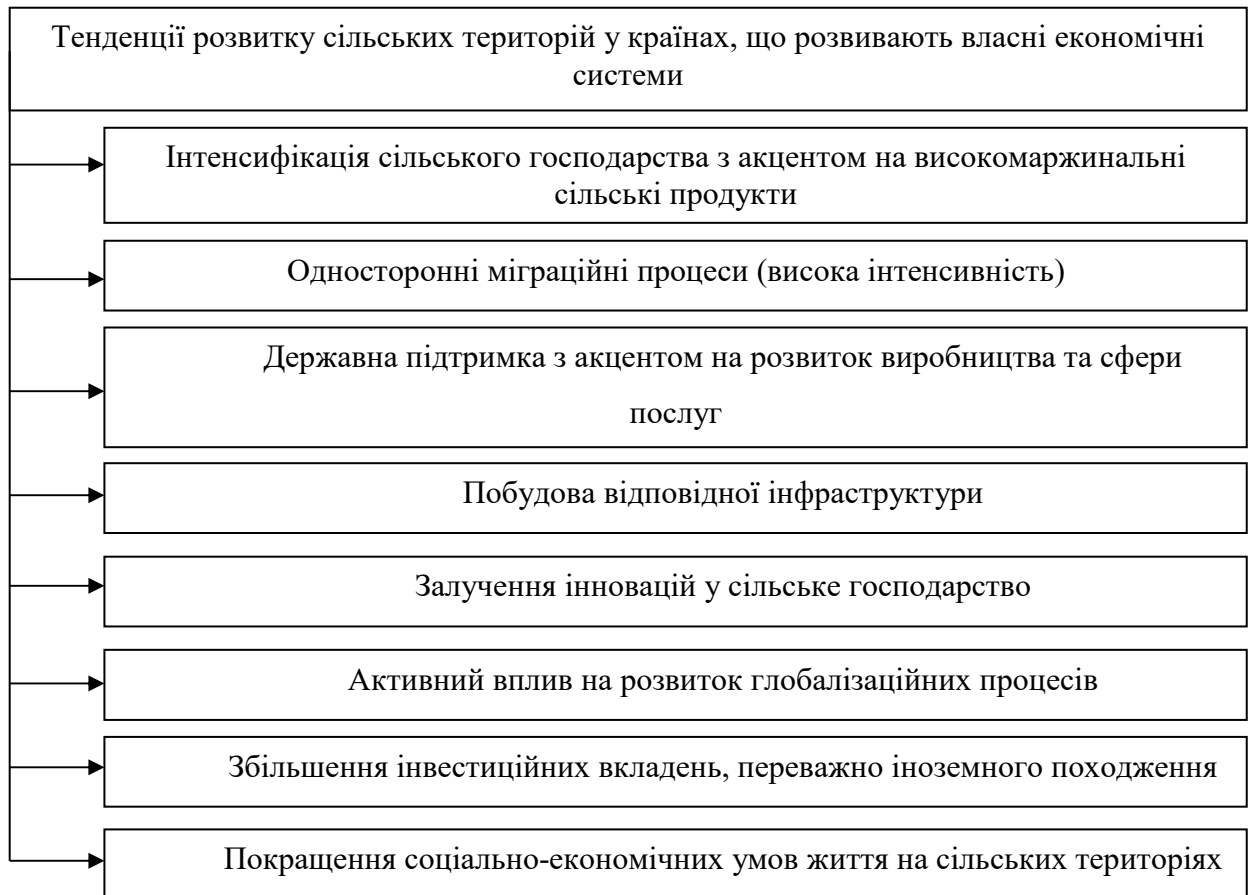

Рис. 3.6. Тенденції розвитку сільських територій у країнах, що розвивають власні економічні системи

Джерело: власні дослідження.

У контексті дослідження тенденцій розвитку сільських територій у країнах, що розвивають власні економічні системи, необхідно відзначити односторонні міграційні процеси з таких територій у міста. Так, згідно з даними FAO, у Китаї з 2007 до 2017 року частка сільського населення знизилась на 12,53% до 41,5% у 2017 році, у Туреччині – на 5,45% до 25,6% у 2017 році, у Бразилії – на 3,1% до 13,8% у 2017 році, у Мексиці – на 2,9% до 20,2% у 2017 році [365]. Відзначаємо односторонні міграційні процеси високої інтенсивності, особливо це стосується розвитку сільських територій у Китаї. Причинами цього є: підвищення продуктивності праці в сільському господарстві; зростання попиту на персонал та робітників у містах внаслідок їхнього швидкого зростання; диспаритет в оплаті праці та соціально-економічних умовах проживання між сільською місцевістю й містами; підвищення рівня освіти мешканців сільських територій та збільшення кількості таких, що отримали вищу освіту. Враховуючи велику частку населення, що проживає на сільських територіях у таких країнах, та

відзначені вище диспаритети з містами, відзначаємо активну державну підтримку з акцентом на розвиток виробництва та сфери послуг (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Складники державної підтримки сільських територій у країнах, що розвивають власні економічні системи

Складник	Різновиди	Характеристика
Підхід	Закріплення підтримки в межах єдиного законодавчого акта	Централізація державного впливу на розвиток сільських територій за ключової ролі держави
	Наявність значної кількості програм та нормативних документів	Децентралізація впливу на розвиток сільських територій за значної ролі держави та міжнародних організацій
Модель	Галузева	Акцент на розвиток сільського господарства за рахунок різних джерел підтримки, зокрема державних і муніципальних
	Перерозподільча	Акцент на вирівнювання розвитку сільських територій за активної підтримки держави
Категорії державної підтримки (згідно з класифікацією СОТ)	«Блакитна скринька»	Прямі субсидії агровиробникам
	«Жовта скринька»	Акцент на фінансову та інші види прямої державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції
Інструменти підтримки	Прямі	Дотації, субсидії, компенсація відсотків за кредитами, пільги в оподаткуванні
	Непрямі	Гранти (переважно від міжнародних організацій), безкоштовне надання інформаційної та консультаційної підтримки

Джерело: сформовано на основі [37; 163; 274].

Визначені вище диспаритети в соціально-економічних умовах проживання між сільською місцевістю та містами в країнах, що розвивають власні економічні системи, та намагання їх зменшити призвели до активної побудови відповідної інфраструктури (виробничої, соціальної та інформаційної) у сільській місцевості в цих країнах. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують зусилля Китаю, який, починаючи з 2015 року та прийняття нової економічної концепції розвитку країни «Один пояс та один шлях», у межах розвитку внутрішніх ринків виділив 45 млрд. дол. США для побудови інфраструктури в сільській місцевості [384].

Враховуючи значні зусилля з інтенсифікації виробництва сільської продукції у країнах, які розвивають власні економічні системи, відзначаємо

активне залучення інновацій у сільське господарство. Дослідивши досвід активізації інноваційної діяльності в агросекторі таких країн, можемо виділити дві тенденції: збільшення інновацій за рахунок державних коштів (Китай); збільшення інновацій за рахунок коштів міжнародних комерційних та некомерційних організацій і транснаціональних агрокорпорацій. На особливу увагу заслуговують напрями залучення інновацій у сільські території у країнах, які розвивають власні економічні системи, – це переважно агровиробництво.

На розвиток сільських територій країн, що розвивають власні економічні системи, активно впливають глобалізаційні процеси, серед головних можемо виділити: збільшення впливу на агроринки транснаціональних агрокорпорацій, які постійно збільшують присутність на ринках сільгосппродукції переважної більшості країн світу; активізацію перенесення агровиробництва з країн, які мають дефіцит продовольства та земель сільськогосподарського призначення, у країни, які розвивають економіку, та країни-аутсайдери, виключенням є Китай, який також активно орендує сільгоспземлі у країнах світу; жорстку конкуренцію на світових ринках продовольства за зростання попиту і пропозиції.

Інтенсифікація виробництва агропродукції у країнах, що розвивають власну економіку, відбувається на фоні збільшення інвестиційних вкладень. Так, згідно з даними FAO, інвестиції у сільське господарство в Китаї з 2007 до 2017 року зросли на 618,22%, у Туреччині – на 208,15%, у Бразилії – на 287,45%, у Мексиці – на 238,19%[383]. При цьому важливою є оцінка структури таких інвестицій (рис. 3.7).

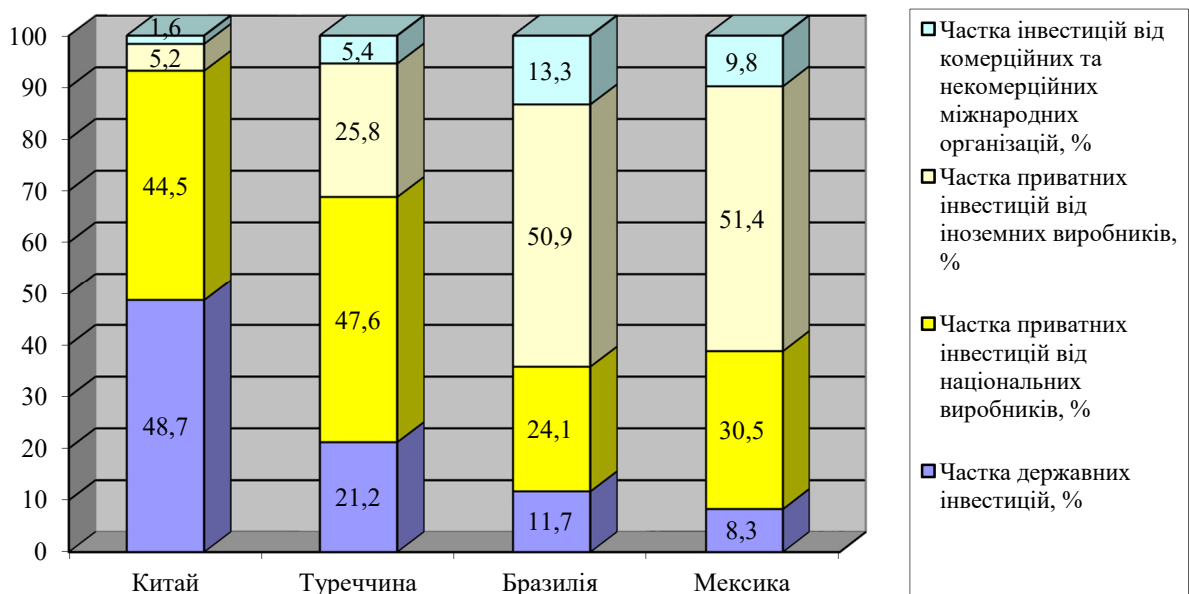

Рис. 3.7. Структура інвестицій у сільське господарство в країнах, що розвивають власну економіку (станом на кінець 2017 року), %

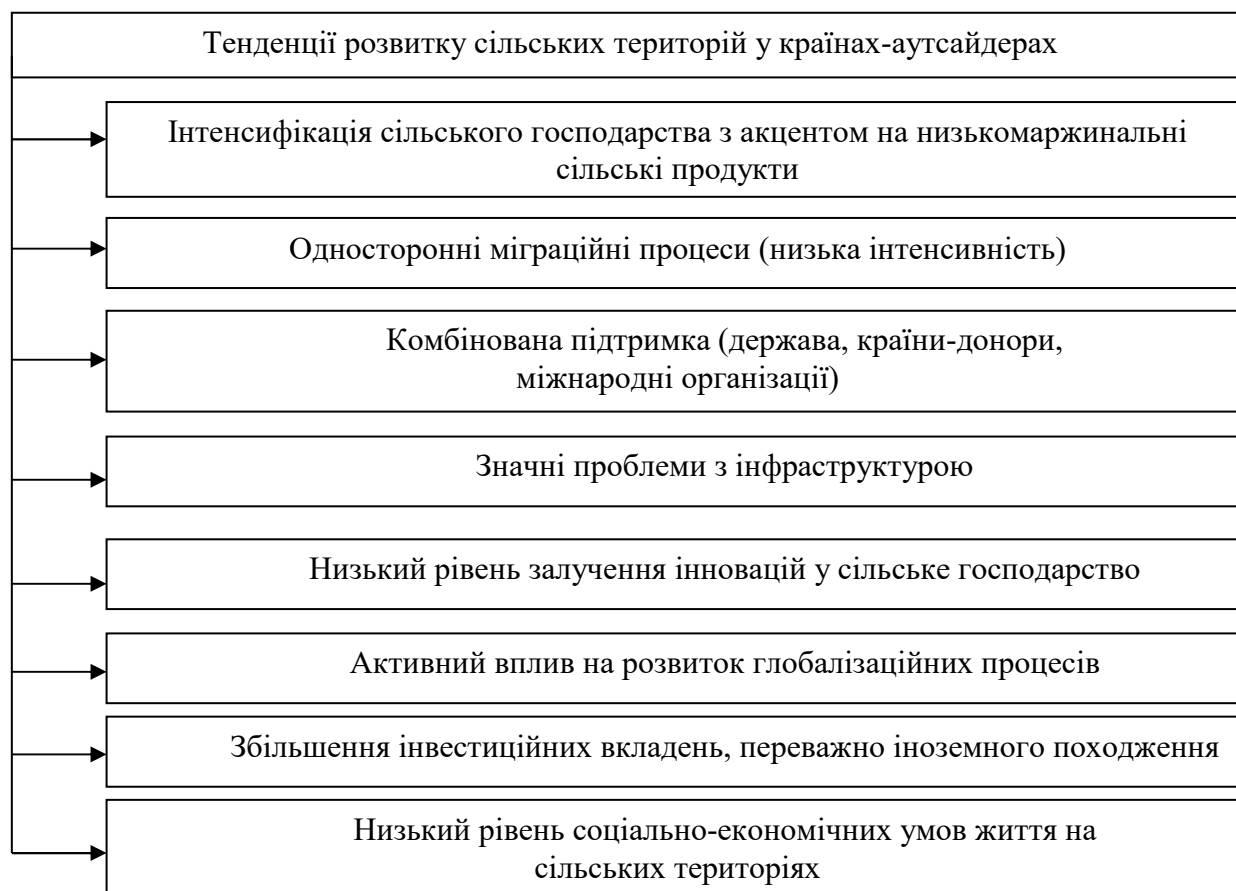
Джерело: сформовано на основі [365].

Дослідження структури інвестицій у сільське господарство в країнах, що розвивають власну економіку (див. рис. 3.7), дозволяє відзначити

наявність чотирьох головних джерел надходження інвестицій (державні інвестиції, національний приватний капітал, іноземний приватний капітал, міжнародні комерційні та некомерційні організації) та багатоваріантність таких інвестицій із зазначених джерел залежно від економічної самостійності країн і ролі держави в розвитку їхньої економіки. Відзначаємо велику залежність більшості країн, які розвивають власні економічні системи, від інвестицій у сільське господарство міжнародних та транснаціональних агрокорпорацій.

Враховуючи значні диспаритети в розвитку сільських територій та міст (див. вище), а також велику частку населення, яке проживає у сільській місцевості, відзначаємо, що зусилля країн, які розвивають власні економічні системи, спрямовані на покращення соціально-економічних умов життя на сільських територіях. Головними тенденціями тут є: підвищення якості освіти та медичних послуг; побудова інфраструктури (див. вище); контроль за оплатою праці сільських працівників з боку держави; збільшення кількості робочих місць у сільській місцевості, зокрема за рахунок розвитку мікро-, малого та середнього бізнесу у сфері послуг.

На розвиток сільських територій у світі в умовах глобалізації також впливають відповідні тенденції розвитку таких територій у країнах-аутсайдерах (рис. 3.8).

*Рис. 3.8. Тенденції розвитку сільських територій у країнах-аутсайдерах
Джерело: власні дослідження.*

Однією з ключових тенденцій розвитку сільських територій у країнах-аутсайдерах є інтенсифікація сільського господарства з акцентом на низькомаржинальні сільські продукти (фуражне зерно, низькоякісне зерно пшениці, вівсу та ін.), зокрема на продукти рослинництва, які наносять шкоду сільськогосподарським угіддям (ріпак, бавовна, соняшник та ін.). Причинами цього є: намагання транснаціональних агрокорпорацій та місцевих аграрних виробників отримати максимальні прибутки на аграрних ринках із низькою конкуренцією; низька якість впливу на розвиток аграрного сектора економіки держави та місцевих органів самоврядування; корупція; значний розмір тіньового аграрного ринку.

Ще однією тенденцією розвитку сільських територій у країнах-аутсайдерах є односторонні міграційні процеси. Так, згідно з даними FAO, у Нігерії з 2007 до 2017 року частка сільського населення знизилась на 1,54% до 50,6% у 2017 році, у Таджикистані – на 0,6% до 73%, у Гондурасі – на 0,9% до 44,1%, в Афганістані – на 1,01% до 72,4% [365]. Відзначаємо низьку інтенсивність таких процесів, причинами цього є: дефіцит робочих місць у містах; низький рівень життя у країні й високий рівень безробіття; можливість виживання за рахунок натурального сільського господарства.

Враховуючи недостатні можливості країн-аутсайдерів щодо розвитку сільських територій, відзначаємо наявність комбінованої підтримки такого розвитку, у якій беруть участь держава, країни-донори, міжнародні організації, переважно некомерційного характеру. Така підтримка спрямована на забезпечення мінімального рівня розвитку бізнесу, освіти, медичного обслуговування, транспорту, сфери послуг у сільській місцевості країн-аутсайдерів. При цьому держава надає обмежену підтримку розвитку сільських територій (табл. 3.4).

Спираючись на ряд міжнародних наукових досліджень [353; 371; 379], відзначаємо суттєві проблеми з інфраструктурою на сільських територіях країн-аутсайдерів за наявності двох головних тенденцій: країни, що входили до складу СРСР, не в змозі підтримувати інфраструктуру сільських територій, що була побудована за часів Радянського Союзу; інші країни-аутсайдери не мають фінансових та господарських можливостей для її побудови в достатньому обсязі з погляду ефективного розвитку країни.

Також враховуючи фінансові та інші проблеми країн-аутсайдерів, відзначаємо низький рівень залучення інновацій у сільське господарство, де ключову роль відіграють транснаціональні та міжнародні агрохолдинги, що роблять акцент на генномодифіковані сільськогосподарські продукти й виробництво сировини для альтернативної енергетики. Вплив держави у країнах-аутсайдерах щодо інновацій у сільському господарстві є мінімальним.

Однією з головних тенденцій розвитку сільських територій у країнах-аутсайдерах є активний вплив глобалізаційних процесів, а саме: визначальний вплив на агроринки країн-аутсайдерів транснаціональних агрокорпорацій, що цілком формують їхню структуру та визначають перспективи розвитку; активізація перенесення агровиробництва з країн, які

мають дефіцит продовольства та земель сільськогосподарського призначення, у країнах-аутсайдерах; вплив цінової кон'юнктури на світових ринках сільськогосподарської продукції на ціни такої продукції у країнах-аутсайдерах.

Таблиця 3.4

Складники державної підтримки сільських територій у країнах-аутсайдерах

Складник	Різновиди	Характеристика
Підхід	Закріплення підтримки в межах єдиного законодавчого акта	Централізація державного впливу на розвиток сільських територій за визначеної ролі держави
	Наявність значної кількості програм та нормативних документів	Децентралізація впливу на розвиток сільських територій за незначної ролі держави
Модель	Галузева	Акцент на розвиток сільського господарства за рахунок різних джерел підтримки, зокрема державних і муніципальних
Категорії державної підтримки (згідно з класифікацією СОТ)	«Червона скринька»	Протекціонізм, закриття власного аграрного ринку
	«Блакитна скринька»	Прямі субсидії агровиробникам
Інструменти підтримки	Прямі	Ліцензування, квотування, адміністративні обмеження
	Непрямі	Гранти (переважно від міжнародних організацій та транснаціональних корпорацій)

Джерело: сформовано на основі [37; 163; 274].

Збільшення виробництва в сільському господарстві в країнах-аутсайдерах відбувається на фоні зростання інвестицій в агросектор. Так, згідно з даними FAO, інвестиції у сільське господарство в Нігерії з 2007 до 2017 року зросли на 189,46%, у Гондурасі – на 202,44%, у Таджикистані – на 231,08%, в Афганістані – на 128,17%[365]. Оцінка структури таких інвестицій (рис. 3.9) дозволяє визначити: вкрай низьку частку державних інвестицій; переважання інвестиційних вкладень міжнародних агрохолдингів (виключення – Афганістан) у сільське господарство таких країн; недостатню участь національного бізнесу в інвестуванні в агросектор; високу частку інвестицій комерційних та некомерційних міжнародних організацій.

Враховуючі статистичні дані щодо розвитку сільських територій у країнах-аутсайдерах [365; 372; 356], необхідно відзначити низький рівень соціально-економічних умов життя населення таких територій. Причинами цього є: недостатні фінансові можливості держави та органів місцевого самоврядування; корупція; «тіньова» економіка; слабкий розвиток приватного бізнесу в сільській місцевості; пасивність сільського населення;

значний рівень кримінального тиску на бізнес і домашні господарства; політична нестабільність.

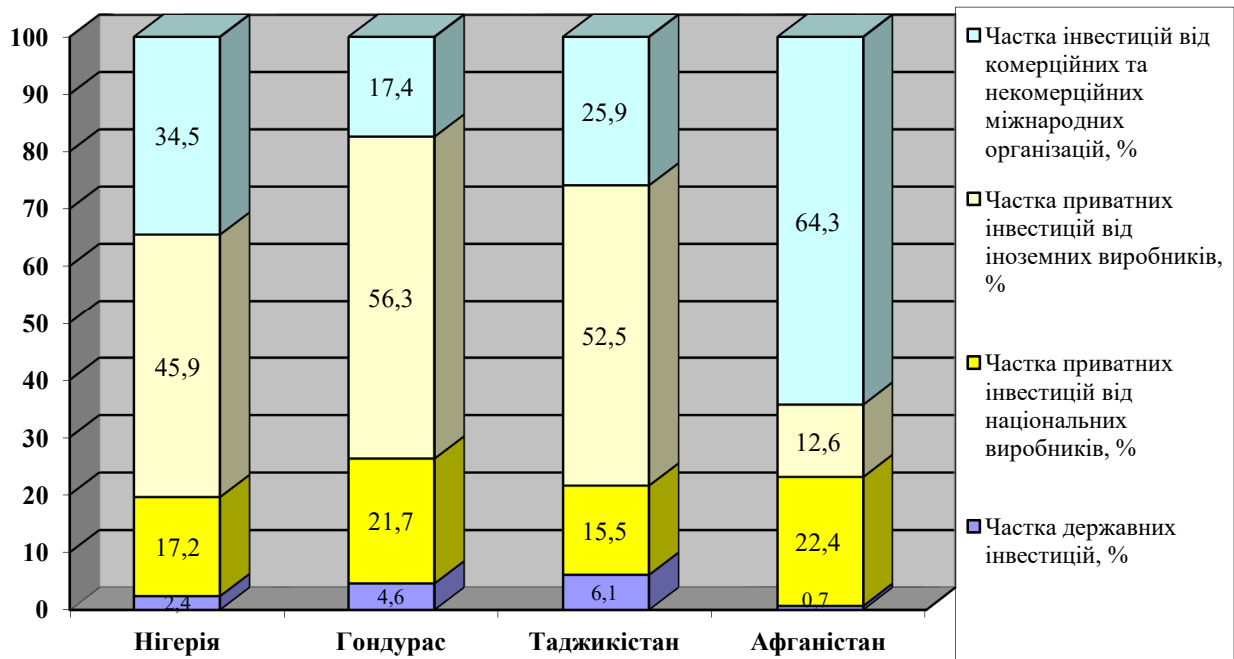

Рис. 3.9. Структура інвестицій у сільське господарство в країнах-аутсайдерах (станом на кінець 2017 року), %

Джерело: сформовано на основі [365].

Підсумовуючи результати проведеного аналізу стану й тенденцій розвитку сільських територій у світі в умовах глобалізації, можемо констатувати: зростаючу важливість таких територій для економічного й соціального розвитку всіх країн світу; підвищення ролі послуг, органічного та «крафтового» сільського господарства за економічного розвитку сільських територій; зростання інвестицій з акцентом на розвиток альтернативної енергетики, інфраструктури й інновацій; вирівнювання соціально-економічних умов з містами; намагання максимально використовувати потенціал сільської місцевості, зокрема в межах розвитку «зеленого туризму»; збільшення ролі транснаціональних та міжнародних агрокорпорацій у їхньому розвитку.

Враховуючи зростаючу роль аграрного сектора для економіки України та активну інтеграцію країни щодо сільськогосподарської продукції у світові ринки, вважаємо за доречне та необхідне охарактеризувати національні тенденції розвитку сільських територій у державі.

3.2. Аналіз стану і тенденцій розвитку сільських територій в Україні

Згідно зі статистичними даними Україна станом на кінець 2017 року з площею земельного фонду 60,4 млн. га (з урахуванням тимчасово окупованої території АР Крим та частини зони проведення антитерористичної операції) займала дев'ять відсотків земельного фонду Європи та площею 48,1 млн. га,

що припадає на сільські території, займала 19% площі загальноєвропейських сільських територій [299]. Водночас на сільські території в Україні станом на кінець 2017 року відводилось 79,64% площі земельного фонду країни, де проживало 13102,2 тис. осіб, тобто 30,77% усього населення держави [299; 310]. Таким чином, можемо наголосити на ключовому значенні сільських територій для України, її економічної і соціальної систем, що потребує аналізу стану та виявлення тенденцій щодо розвитку таких територій у сучасних умовах трансформації національної економіки.

У контексті аналізу розвитку сільських територій України необхідно ідентифікувати країну щодо її належності до відповідної групи країн (див. вище). Вважаємо за доречне доповнити ідентифікацію на основі ВВП на душу населення, яка була застосована до країн світу, дослідженням частки сільського населення в загальній кількості населення країни. Проведений у підрозділі 3.1 нашої роботи аналіз показав таку тенденцію: в економічно розвинутих країнах частка сільського населення коливається в межах від 5 до 20% загальної кількості населення країни; у країнах-переслідувачах ця частка коливається від 20 до 35% загальної кількості населення країни; у країнах, що розвивають власні економічні системи, частка сільського населення коливається в межах від 35 до 50% загальної кількості населення країни; у країнах-аутсайдерах ця частка складає понад 50% загальної кількості населення країни (зазвичай – понад 70%). Зрозуміло, що не всі країни можна чітко віднести до таких груп, оскільки є виключення, які пов'язані з особливостями розвитку країни та її сільських територій.

Уважаємо за доречне доповнити динаміку частки сільського населення в Україні динамікою питомої ваги площі сільських територій у загальному розмірі земельного фонду країни (рис. В.3, додаток В). Оцінивши динаміку двох ключових параметрів щодо розвитку сільських територій України (див. В.3, додаток В), можемо відзначити нарощування частки сільських територій у загальному розмірі земельного фонду країни (особливо, починаючи з 2010 року) і поступове зниження частки сільського населення. При цьому за часткою сільського населення в загальній кількості населення країни Україну можна віднести до країн-переслідувачів.

Аналіз динаміки ВВП на душу населення в Україні (табл. 3.5) дозволяє віднести країну до країн-аутсайдерів, оскільки за період дослідження (2007 – 2017 роки) ВВП на душу населення в доларах США не перевищував 5 тис. дол. США. При цьому чітко простежується тенденція зниження показника у кризові роки (2009, 2014 – 2015). Значення та динаміка ВВП на душу населення була обумовлена змінами у ВВП країни та кількості населення України за 2007 – 2017 роки. Відзначаємо вкрай негативні зміни у ВВП країни, особливо в період з 2014 до 2016 років (див. табл. 3.5), що були обумовлені жорсткою економічною кризою, втратою більшості експортних ринків та частини території країни. Також спостерігаємо зменшення кількості населення країни за період дослідження на 3,9 млн. осіб (див. табл. 3.5), що було викликано: демографічною кризою, активною еміграцією населення країни, особливо у 2014 – 2017 роки, втратою частини території (зона

проведення АТО та тимчасово окупована територія Автономної Республіки Крим і м. Севастополя).

Таблиця 3.5

Аналіз динаміки ВВП, населення, ВВП на душу населення в Україні
за 2007 – 2017 роки

Показник	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Абс., відх.	ТР, %
ВВП, млрд. дол. США	142,7	180,0	117,2	136,0	163,2	175,8	183,3	133,5	91,0	93,3	104,1	-38,6	73,0
Населення, млн. осіб	46,5	46,3	46,1	45,9	45,7	45,6	45,5	45,3	42,9	42,8	42,6	-3,9	91,6
ВВП на душу населення, дол. США	3069	3891	2546	2965	3570	3855	4030	3105	2125	2186	2206	-863	71,88

Джерело: сформовано на основі [299;310].

Наведене вище та аналіз статистичних даних щодо трансформаційних процесів в Україні й на її сільських територіях у 2007 – 2017 роках дозволяє виділити ряд тенденцій розвитку таких територій (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Тенденції розвитку сільських територій в Україні за 2007 – 2017 роки

Джерело: власні дослідження.

Володіючи значними сільськогосподарськими територіями та маючи одні з найбільших площі чорноземів у світі (17,4 млн. га), що складають 8% світових запасів таких земель, Україна потенційно є одним зі світових лідерів агровиробництва [299]. Водночас у сучасних умовах розвитку агросектора країни відбувається інтенсифікація сільського господарства з акцентом на низькомаржинальні сільські продукти, переважно рослинництва, та шкідливі для ґрунтів агропродукти.

Виробники сільськогосподарської продукції збільшують площі ріллі (рис. 3.11). Так, за 2007 – 2017 роки площі ріллі в країні зросли на 6,8 млн. га, або на 22,01%, при тому що площі сільськогосподарських угідь за цей період збільшились на 4,8 млн. га, або на 11,09%.

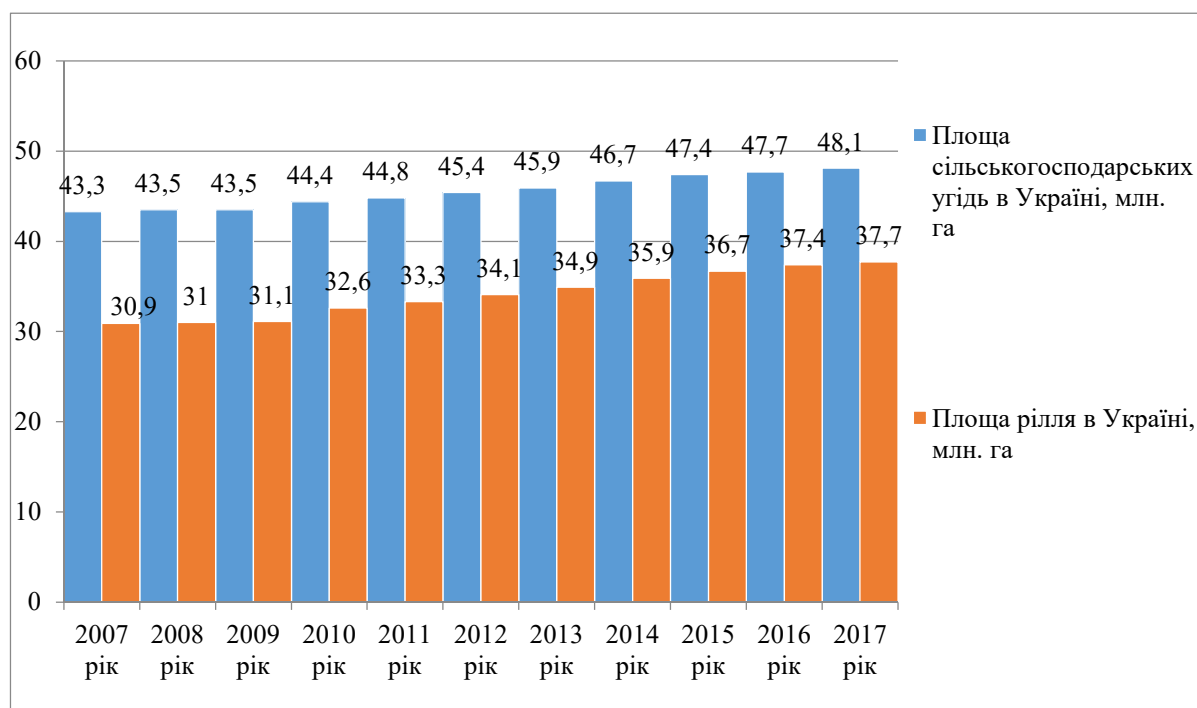

Рис. 3.11. Динаміка площі сільськогосподарських угідь та ріллі в Україні за 2007 – 2017 роки

Джерело: сформовано на основі [299; 310].

На особливу увагу заслуговує зростання площі ріллі після 2010 року, коли саме агропродукція стала однією з головних статей експорту країни. За таких умов зростає частка ріллі в сільських угіддях. Так, за період дослідження частка ріллі у площі сільськогосподарських угідь зросла на 7,02% до 78,38% у 2017 році. Ця ситуація була спричинена намаганням великих агровиробників та агрохолдингів збільшити площі для вирощування зернових з метою постачання продукції рослинництва на експорт. Водночас вона призводить до значних проблем для країни, а саме: порушується структура сільськогосподарських угідь за рахунок зменшення площі пасовищ, сіножатей та багаторічних насаджень; збільшується частка розораності території, яка на кінець 2017 року в Україні склала 53,5% усього

земельного фонду країни, у той час як у країнах Європейського Союзу вона не перевищує 35% [310; 355].

Проблемою для України є інтенсифікація виробництва тільки певних видів сільськогосподарських культур, про що свідчить динаміка посівних площ під вирощування таких культур (табл. В.1, додаток В). Так, доля посівних площ під зернові та зернобобові за 2007 – 2017 роки зменшилась на 2,22% до 59,92% усіх посівних площ під основні сільськогосподарські культури й весь період дослідження була в межах 60% таких площ. При цьому переважну більшість цих посівних площ займали пшениця та кукурудза зі значною долею фуражної пшениці та кукурудзи. Основне занепокоєння викликає зростання посівних площ під соняшник, які за 11 років збільшились на 2,7 млн. га, або 75%, та склали у 2017 році 25,51% від усіх посівних площ під основні сільськогосподарські культури. Таке збільшення відбувалось за рахунок зменшення посівних площ майже під усі інші основні сільськогосподарські культури, особливо це стосується кормових культур, посівні площі під які за 2007 – 2017 роки зменшились на 1,3 млн. га, або на 44,25%, що має критичний негативний вплив на розвиток вітчизняного тваринництва. Також зростання посівних площ під соняшник було спричинено порушеннями сівоzmіни та введенням під посіви ріллі, що повинна залишатися під паром.

Використовуючи напрацювання І. Ткаліча, А. Ткаліча, Ю. Кохана, можемо стверджувати, що сільськогосподарськими культурами, які наносять найбільшу шкоду ґрунтам, є: соняшник (виносить з ґрунту 313,29 кг поживних речовин з 1 га ріллі), кукурудза (виносить з ґрунту 286,92 кг поживних речовин з 1 га ріллі), ріпак (виносить з ґрунту 228,39 кг поживних речовин з 1 га ріллі), пшениця (виносить з ґрунту 205,52 кг поживних речовин з 1 га ріллі), натомість, наприклад, ячмінь виносить з ґрунту лише 145,41 кг поживних речовин з 1 га ріллі [319]. Згідно з даними таблиці 3.6 саме на наведені сільськогосподарські культури припадають найбільші посівні площі в Україні.

Відзначаємо, що різниця між даними на рисунку 3.12 та таблиці В.1 (додаток В) зумовлена тим, що в таблиці не враховано посіви під інші сільськогосподарські культури, рілля під паром та рілля, що не обробляється з різних причин (правові конфлікти, виснаження, низька якість управління сільськогосподарськими угіддями з боку ряду агровиробників та ін.).

На інтенсифікацію сільського господарства в Україні вказує і зростання виробництва та урожайності сільськогосподарських культур у період дослідження (табл. В.2, додаток В). Відзначаємо зростання виробництва та урожайності за всіма сільгоспкультурами, окрім цукрових буряків. На особливу увагу в контексті виробництва та урожайності основних сільськогосподарських культур за 2007 – 2017 роки заслуговує зростання виробництва (+118,09%) та урожайності (+94,04%) зернових і виробництва (+228,57%) та урожайності (+60,66%) соняшника, що свідчить про інтенсифікацію вирощування саме цих сільськогосподарських культур. При

цьому на долю пшениці в період дослідження припадало 35 – 40% усього збору зернових на рік, а на долю фуражної пшениці – 15 – 20% такого збору. Щодо кукурудзи, то її частка у 2007 – 2017 роках коливалась у межах 25 – 40% усього обсягу зернових у країні, а у 2016 році склала 42% усього зібраного врожаю зернових культур у країні (найвищий відсоток за період дослідження).

Зростання обсягів виробництва агропродукції в Україні, особливо продукції рослинництва, та дві послідовні економічні кризи (2008 – 2009, 2013–2015 роки), що негативно позначились на більшості сфер промисловості та напрямків експорту країни, призвели до зростання частки сільського господарства у ВВП й експорті держави (рис. 3.12).

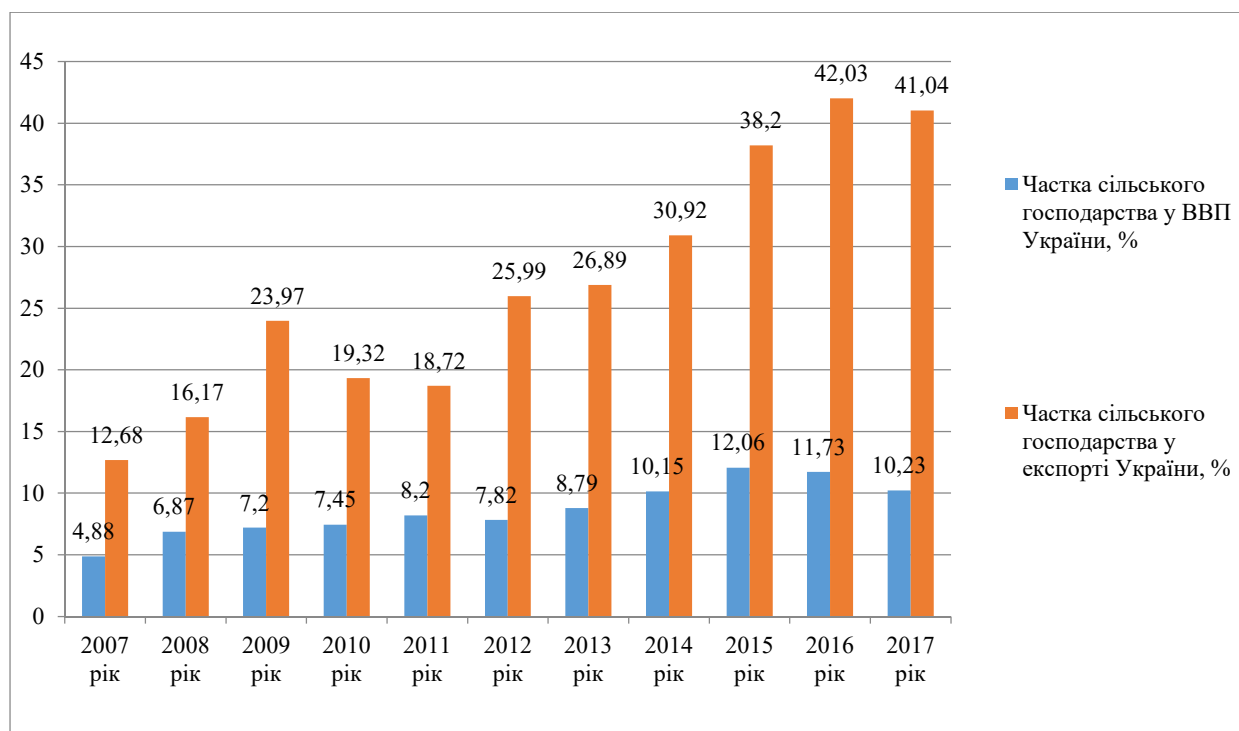

Рис. 3.12. Динаміка частки сільського господарства у ВВП та експорті України за 2007 – 2017 роки

Джерело: сформовано на основі [36; 299; 322].

Дослідження динаміки частки сільського господарства у ВВП та експорті країни показало взаємозв'язок між розвитком економічної кризи та такими частками. Відзначаємо різке зростання питомої ваги сільського господарства у ВВП України саме в 2008 – 2009 роках (+2,32%) та 2013 – 2015 роках (+4,24%), враховуючи, що загальне зростання частки сільського господарства у ВВП країни за період дослідження склало 5,35% (див. рис. 3.13). Така сама ситуація простежується і з експортом, коли питома вага агропродукції в експорті України за 2008 – 2009 роки зросла на 11,29%, а за 2013 – 2015 роки – на 12,21%, у той час як загальне зростання частки сільгосппродукції в експорті країни за період дослідження склало 28,36%. На підтвердження таких висновків можна відзначити зниження частки агропродукції у ВВП країни у 2016 – 2017 роках (-1,83%), а в експорті – у

2017 році (-0,99%), коли кризові явища в національній економіці змінили її зростання.

Наведене дозволяє, з одного боку, відзначити ключову роль сільського господарства для національної економіки та соціальної сфери України, а з іншого – значну залежність країни від кон'юнктури світових аграрних ринків і структури ВВП, що характерна для країн-аутсайдерів. Критичним для країни є перетворення її з мультивиробника та експортера продукції на аграрну країну з вузьким спектром виробництва та експорту сільськогосподарської продукції (рослинництво – пшениця, кукурудза, соняшник, ріпак).

Аналіз динаміки та структури експорту сільськогосподарської продукції і географії експортних поставок агропродукції України (табл. В.3, додаток В) дозволяє визначити незбалансовану структуру такого експорту і значну його географічну диверсифікацію. Відзначаємо випереджувальне зростання експорту продуктів рослинного походження (+433,95%), експорту зернових культур (+751,05%) над загальним експортом продукції сільськогосподарського походження (+184,26%) за період дослідження, а також високі темпи зростання експорту жирів та олій тваринного й рослинного походження, де переважна більшість припадає на експорт соняшникової олії (+168,10%). Таким чином, на кінець 2017 року на експорт продуктів рослинництва припадало 77,84% усього експорту агропродукції України, при цьому питома вага цих двох статей експорту за 2007 – 2017 роки зросла на 22,71% до 55,13%. Окремо зазначаємо, що на експорт зернових (переважно пшениця, кукурудза) та соняшникової олії у 2017 році припадало понад 50% усього експорту агропродукції країни, що свідчить про критичну незбалансованість такого експорту, яка постійно зростає, перетворюючи країну на експортера обмеженої кількості агропродуктів та призводить до значних проблем через залежність України від міжнародної кон'юнктури на ринках цих продуктів.

Аналіз географії експортних поставок агропродукції України за 2007 – 2017 роки (див. табл. В.3, додаток В) вказує на зростання кількості країн – імпортерів такої продукції (+75,86%). Однак необхідно вказати, що нові країни віддають перевагу обмеженим кількості експортних сільськогосподарських продуктів українського походження, і така географічна диверсифікація експорту агропродукції сільгоспвиробників з України не сприяє просуванню на нові ринки нової, високомаржинальної аграрної продукції. Позитивною тенденцією для України та одним із ключових шляхів трансформації її аграрного сектора економіки є зростання розмірів та обсягів органічного і «крафтового» сільського господарства.

Аналіз динаміки розвитку органічного виробництва в Україні за період дослідження вказує на зростання площі органічних сільськогосподарських угідь (+358,7 тис. га, або +143,48%) і кількості сертифікованих виробників органічної продукції (+310 одиниць, або + 336,96%).

З іншого боку, відзначаємо критично низьку частку площ органічних сільськогосподарських угідь у загальній площі таких угідь в Україні(на

кінець 2017 року вона склала лише 1,27%) та зниження середнього розміру господарств з 2,7 тис. га в 2007 році до 1,5 тис. га в 2017 році. Такі дані свідчать про те, що органічне виробництво в Україні є прерогативою мікро-, малого й середнього агробізнесу (табл. В.4, додаток В).

Також необхідно вказати на низькі обсяги виробництва органічної продукції у вартісному вираженні щодо постачання на внутрішній та експортні ринки (рис. 3.13).

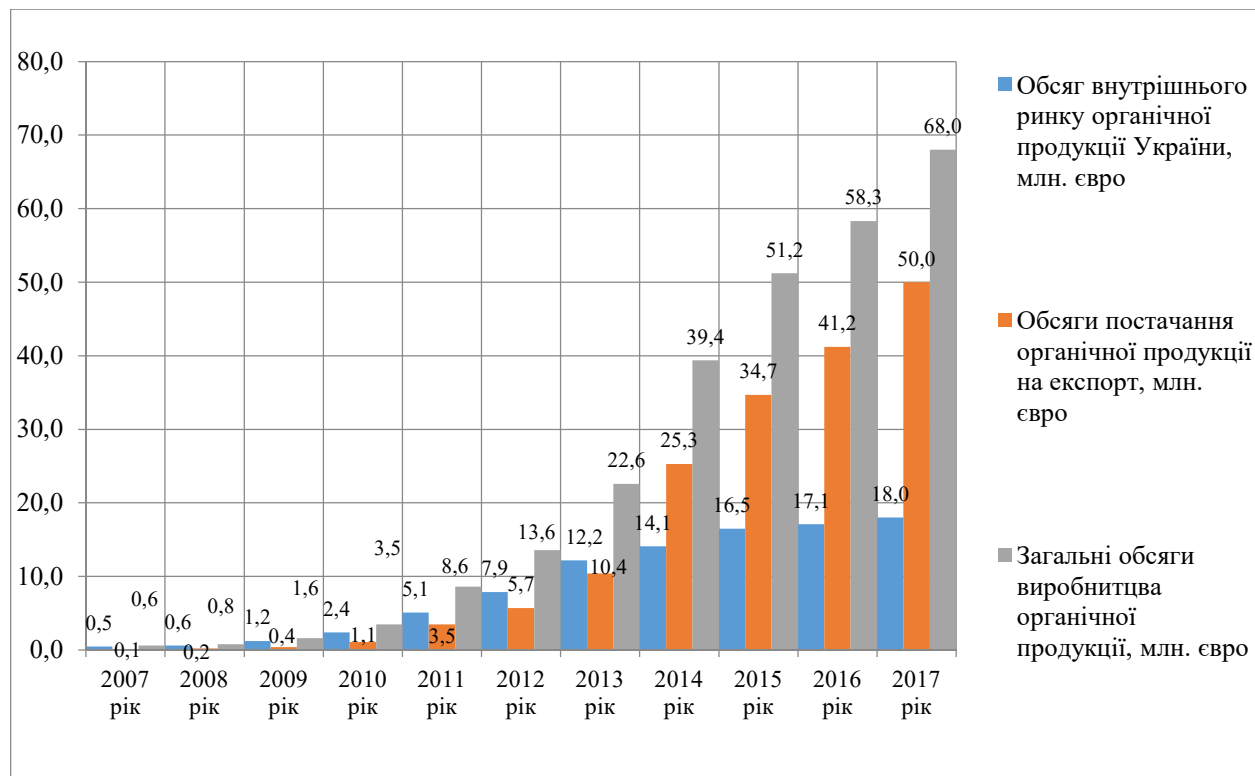

Рис. 3.13. Динаміка загального виробництва, внутрішнього ринку та постачання на експорт органічної продукції в Україні за 2007 – 2017 роки

Джерело: сформовано на основі [214; 386].

Таким чином, дослідивши динаміку загального виробництва, внутрішнього ринку та постачання на експорт органічної продукції в Україні за період дослідження (див. рис. 3.13), можемо зазначити, що зростання виробництва такої продукції в країні відбувається більшою мірою за рахунок експорту, внутрішній ринок зростає повільно, причинами чого є висока вартість органічної продукції та низька платоспроможність переважної більшості домашніх господарств у державі. Враховуючи, що експорт української органічної продукції йде переважно у країни Європейського Союзу, статистичні дані надано у євро, а не доларах США.

Щодо «крафтового» сільського господарства, то воно в Україні отримало свій розвиток із розвитком «зеленого» туризму як додаток до нього й надає можливість туристам ознайомитись та скуштувати автентичні сільські продукти відповідних територій України. Іншим аспектом такого агровиробництва є намагання відтворити в країні специфічні агропродукти інших країн світу, наприклад, хамон, сири та інші. Відзначаємо спрямованість «крафтового» сільського господарства на внутрішній ринок та

відсутність експортних поставок. Розмір ринку такого агровиробництва в країні за період дослідження зріс з 0,3 млн. дол. США у 2007 році до 32 млн. дол. США у 2017 році [386].

Незначні розміри ринку порівняно з економічно розвинутими країнами (див. підрозділ 3.1) обумовлені такими причинами:

- недостатній розвиток «зеленого туризму»;
- мала частка іноземних туристів у межах послуг «зеленого туризму»;
- порівняно висока вартість «крафтової» агропродукції порівняно з продуктами сільського господарства;
- низька платоспроможність переважної більшості домашніх господарств у державі;
- недостатня підтримка на державному та місцевому рівнях з боку владних інститутів такого виду агровиробництва;
- слабка обізнаність виробників «крафтової» агропродукції з іноземним досвідом виробництва та просування на ринок такого типу продуктів.

Дослідження досвіду та тенденцій розвитку економічно розвинутих країн і країн-переслідувачів, зокрема в контексті розвитку сільських територій, вказують на активізацію та значну частку сфери послуг у ВВП таких країн і в обсягах виробництва продукції (робіт, послуг) на сільських територіях (див. підрозділ 3.1). Відзначаємо, що саме у зростанні обсягів та диверсифікації надання різних видів послуг переважна більшість таких країн вбачає перспективи розвитку власних сільських територій. Водночас в Україні сфера послуг не стала ключовим елементом національної економічної системи. Щодо сільських територій, то тут чітко видно дисбаланси в розвитку цієї сфери з акцентом на «зелений туризм» (рис. 3.14).

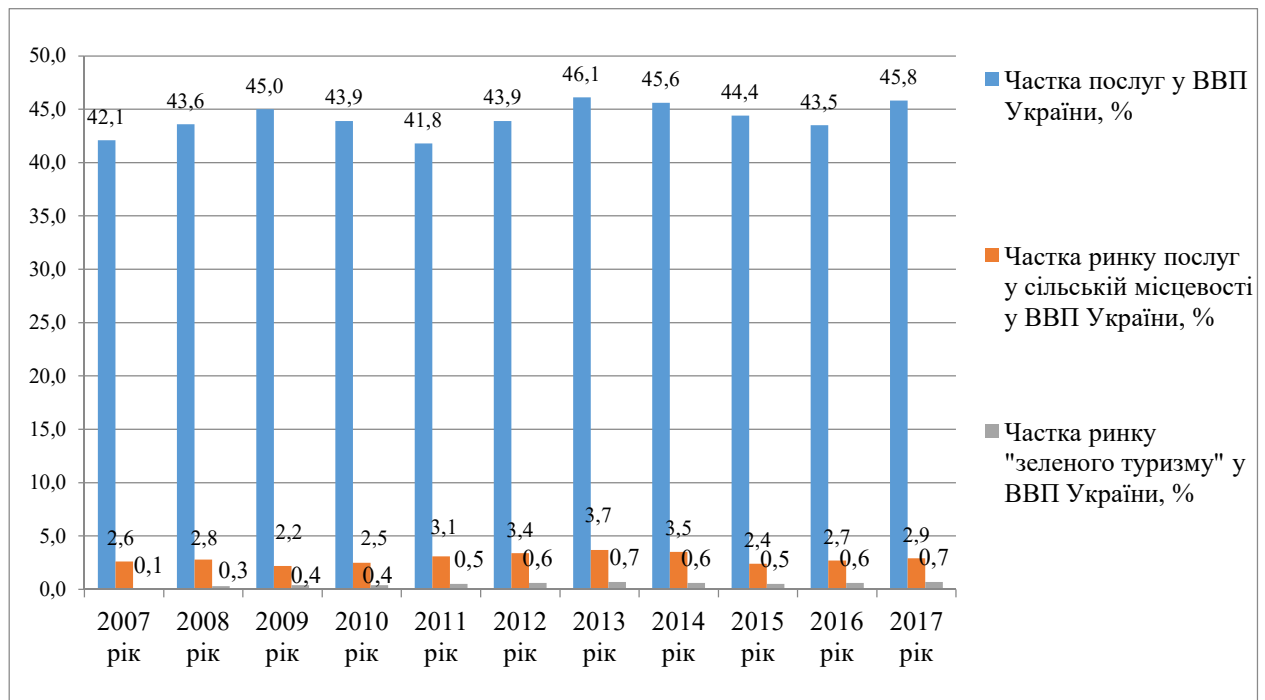

Рис. 3.14. Динаміка частки послуг, ринку послуг у сільській місцевості, ринку «зеленого туризму» у ВВП в Україні за 2007 – 2017 роки

Джерело: сформовано на основі [36; 284].

Оцінка динаміки частки послуг, ринку послуг у сільській місцевості, ринку «зеленого туризму» у ВВП в Україні за період дослідження показала, що ринок послуг у сільській місцевості є вкрай вузьким та сильно реагує на кризові прояви в економіці держави. Те саме можна сказати і про послуги «зеленого туризму», однак цей ринок більш динамічно розвивався в Україні у 2007 – 2017 роках. Причинами цього були: відносна дешевизна такого виду відпочинку; зниження можливостей відпочинку за кордоном та на узбережжі морів в Україні через окупацію частини території країни; популярність короткого дозвілля (два – чотири дні), що спонукало шукати такий відпочинок поряд із містами через небажання витратити час на переїзд до місця відпочинку; зростання популярності «здорового» та «активного» відпочинку. Необхідно зазначити, що доволі суттєві розміри ринку послуг «зеленого туризму» в Україні також пов'язані з тим, що статистика відносить до них не тільки послуги з розміщення туристів, а й супутні послуги, такі як: транспортні, торгівельні, інформаційні, рекреаційні, а також послуги з громадського харчування. Водночас відзначаємо суттєві проблеми сільських територій щодо інших видів послуг, особливо це стосується послуг з охорони здоров'я, освіти, громадського харчування, а також надання транспортних, інформаційних, консультаційних послуг та послуг державних і місцевих органів влади. Такі проблеми негативно впливають на розвиток країни загалом, окремих її територій, зокрема сільських, та знижують потенціал розвитку бізнесу на таких територіях, у тому числі «зеленого туризму». Однією з ключових причин такого стану справ є значні проблеми з інфраструктурою у сільській місцевості України.

Досліджуючи формування та розвиток інфраструктури сільських територій України, необхідно зазначити, що в більшості вона була побудована за часів Радянського Союзу за державні кошти або кошти колгоспів та радгоспів. При цьому після отримання незалежності та трансформації сільських територій під впливом побудови ринкової економіки в країні, а також хронічного дефіциту коштів у державних та місцевих органів влади країна не в змозі підтримувати таку інфраструктуру, яка була побудована на сільських територіях. Виключенням є тільки розвиток інтернет-мереж та розвиток інфраструктури на сільських територіях, де активно пропонуються рекреаційні послуги (узбережжя Азовського та Чорного морів, Карпати, Шацькі озера та ін.).

Доповнивши наукові розробки М.М. Мамчина, І.І. Жагальк, Ю.Я. Добуш [190], А.М. Авчукової і О.О. Кочемировської [1], необхідно виділити такі проблеми розвитку інфраструктури сільських територій в Україні: низький рівень державної підтримки й фінансування та критично низька ефективність державних програм розвитку такої інфраструктури; дефіцит коштів для фінансування розвитку інфраструктури сільських територій з боку місцевих органів влади; небажання сільського приватного бізнесу, особливо великих агровиробників та агрохолдингів, підтримувати й розвивати сільську інфраструктуру; низька інвестиційна привабливість інфраструктури сільських територій для інвесторів, зокрема іноземних;

недостатня активність територіальних громад та місцевих органів влади щодо залучення грантів у розвиток інфраструктури сільських територій; відсутність стратегічних планів розвитку інфраструктурного забезпечення окремих сільських територій, сільських територій окремих регіонів та сільських територій країни; низький рівень залучення інновацій у розбудову інфраструктури сільських територій України.

Оцінюючи кількість та динаміку сільського населення в Україні, порівнюючи її з динамікою міського населення в країні (рис. 3.15), а також враховуючи динаміку частки сільського населення в державі (див. рис. В.3 додаток В) у період дослідження, відзначаємо наявність односторонніх міграційних та еміграційних процесів низької інтенсивності.

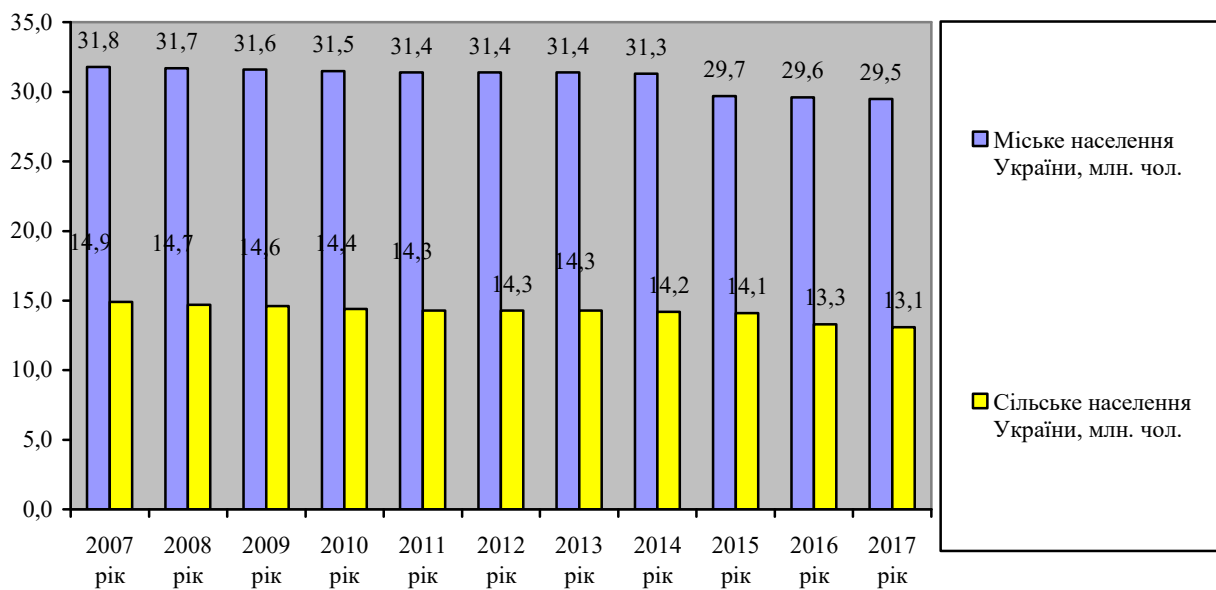

Рис. 3.15. Динаміка сільського та міського населення в Україні за 2007 – 2017 роки

Джерело: сформовано на основі [206].

Дослідження міграційних та еміграційних процесів на сільських територіях в Україні дозволяє зробити такі висновки: за цією тенденцією країна повторює тенденції країн-аутсайдерів; досить різке зменшення кількості міського населення у 2015 році було викликано окупацією частини території країни; зменшення кількості сільського населення у 2016 – 2017 роках було спричинено активною трудовою еміграцією, переважно у країни-члени Європейського Союзу.

Причинами зниження кількості сільського населення в Україні є: демографічна криза; міграція сільських мешканців у міста через низьку якість соціального захисту, високий рівень безробіття та низький рівень інфраструктури, особливо щодо охорони здоров'я, освіти, торгівлі, громадського харчування; трудова еміграція сільського населення у країни з високою оплатою праці (переважно країни – члени Євросоюзу); міграція активної молоді в міста через неможливість реалізувати свій потенціал у

сільській місцевості; міграція фахівців із вищою освітою через безробіття та низький рівень оплати праці.

Водночас низька інтенсивність зниження кількості мешканців сільських територій в Україні спричинена: високою долею людей старшого віку серед сільських мешканців (більше 40% населення має вік понад 60 років [206]); значним рівнем безробіття в містах; відносно високою вартістю придбання нерухомості в містах; можливістю забезпечити більш високий рівень життя за рахунок ведення натурального господарства та продажу його залишків у містах.

Однією з ключових тенденцій розвитку сільських територій в Україні є комбінована підтримка їхнього розвитку (державна, приватний бізнес, домашні господарства, країни-донори, міжнародні організації) за більш значної участі держави, ніж у країнах-аутсайдерах (табл. 3.6) та досить активної підтримки з боку приватного бізнесу та домашніх господарств. Водночас підтримка з боку країн-донорів та міжнародних організацій є не такою інтенсивною, як у країнах-аутсайдерах.

Таблиця 3.6

Складники державної підтримки сільських територій в Україні

Складник	Різновиди	Характеристика
Підхід	Закріплення підтримки в межах єдиного законодавчого акта	Централізація державного впливу на розвиток сільських територій за визначеної ролі держави
Модель	Галузева	Акцент на розвиток сільського господарства за рахунок різних джерел підтримки, зокрема державних і муніципальних
Категорії державної підтримки (згідно з класифікацією СОТ)	«Блакитна скринька»	Прямі субсидії агровиробникам
	«Жовта скринька»	Акцент на фінансову та інші види прямої державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції
Інструменти підтримки	Прямі	Ліцензування, квотування, дотації, субсидії, компенсація відсотків за кредитами, пільги в оподаткуванні
	Непрямі	Гранти (переважно від міжнародних організацій, іноземних держав та агрохолдингів)

Джерело: власні дослідження.

Розкриваючи державну підтримку сільських територій у країні, відзначаємо її значну хаотичність, дефіцит фінансових ресурсів, безсистемність з акцентом на підтримку агрохолдингів та рослинництва, на розвиток агровиробництва, а не сільських територій, високу корупцію, значні стратегічні помилки, майже повну відсутність підтримки розвитку інновацій та інфраструктури на сільських територіях. Окремо необхідно відзначити майже повну відсутність підтримки розвитку сільських територій з боку

місцевих органів влади та територіальних громад через дефіцит фінансових ресурсів та ефективних стратегічних планів розвитку окремих регіонів і територій.

На окрему увагу заслуговує підтримка розвитку сільських територій країни приватним бізнесом. Відзначаємо, з одного боку, більший розмір такої підтримки, ніж у країнах-аутсайдерах, а з іншого – її безсистемність, залежність від доброї волі власників приватного бізнесу та інертність бізнес-одиниць, які працюють у сільських територіях, щодо їхнього розвитку.

Проблеми розвитку територій сільських місцевостей України спонукають до участі у своєму вирішенні окремі домашні господарства, що є досить незвичайною практикою для країн світу, враховуючи відсутність стимулювання такої участі з боку держави. Відзначаємо, що переважно мова йде про розвиток або підтримування в належному стані транспортної та соціальної інфраструктур. Так, домашні господарства в країні підтримують та частково фінансують ремонти й обладнання закладів освіти (дитячих садків, шкіл), культури (музичних шкіл, будинків культури, бібліотек), охорони здоров'я (фельдшерських пунктів, лікарень), спортивних закладів, а також допомагають з вивезенням сміття, розчищенням доріг у зимовий період, ремонтом автомобільних доріг.

Щодо допомоги міжнародних організацій, то тут виділяємо кредити від Світового банку, Міжнародного банку реконструкції та розвитку, Міжнародної фінансової корпорації, Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку. На окрему увагу заслуговують кошти (гранти) донорських організацій: державних фондів та організацій (Британська Рада, Агентство США з охорони навколишнього середовища, Німецьке товариство міжнародного співробітництва та ін.); міжнародних організацій (Програма розвитку ООН, Програма ООН-Хабітат та ін.); приватних фондів (Open Society Foundations, Charles Steward Mott Foundation, John D. and Catherine T. Mac Arthur Foundation, Bill & Melinda Gates Foundation та ін.); асоційованих фондів, які фінансуються за рахунок коштів приватних компаній («Xerox Foundation», «Apple Foundation», та ін.); посередницьких організацій (Фонд Євразія, Інститут сталих спільнот, Національний ендавмент для демократії та ін.) [189, с. 133–134]. Водночас відзначаємо певні складнощі отримання кредитів та грантів з боку країн-донорів та міжнародних організацій для розвитку сільських територій України, які пов'язані з: неможливістю обслуговувати кредити або взяти дольову участь у фінансуванні проєктів сільськими громадами через дефіцит коштів; відсутністю відповідного досвіду залучення кредитів та отримання грантів; інертністю місцевих органів самоврядування.

Однією з ключових тенденцій, що стримують розвиток сільських територій в Україні, є низький рівень розробки, залучення та впровадження інновацій у виробництво, соціальну сферу й інфраструктуру. Ця тенденція є наслідком загальнодержавної тенденції, однак через дефіцит фінансових ресурсів, незначну підтримку держави та майже повну відсутність підтримки з боку місцевих органів самоврядування, недостатню кількість науково-

дослідних установ та науковців, що працюють на сільських територіях, ця тенденція отримала критичний розвиток у сільській місцевості країни (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Аналіз динаміки інноваційного розвитку України та сільських територій країни за 2007 – 2017 роки

Показник	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Абс., відх.	ТР, %
Кількість організацій, що здійснюють наукові розробки, од.	1404	1378	1340	1303	1255	1208	1143	999	978	962	936	-468	66,67
Частка в сільській місцевості, %	8	8	7	7	6	6	6	3	3	2	2	-6	25,00
Кількість науковців, тис. осіб	97	94	92	90	85	82	78	69	64	61	59	-38	60,82
Частка в сільській місцевості, %	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	-1	50,00
Витрати на розробку інновацій, млрд. грн.	7	9	9	10	10	11	12	11	13	14	16	9	228,57
Частка для сільської місцевості, %	11	12	12	14	16	18	22	25	29	30	32	21	290,91
Частка підприємств, що займаються інноваціями, %	14,2	13,0	12,8	13,8	16,2	17,4	16,8	16,1	17,4	18,9	19,1	4,9	134,51
Зокрема в сільській місцевості, %	4,6	5,7	6,3	7,1	7,4	8,1	8,2	8,9	9,4	10,6	12,2	7,6	265,22
Частка підприємств, що впроваджують інновації, %	11,5	10,8	10,7	11,5	12,8	13,6	13,6	12,1	15,2	16,6	17,4	5,9	151,30
Зокрема в сільській місцевості, %	3,3	4,2	6,1	6,8	7,5	7,9	8,5	9,6	11,3	13,2	15,1	11,8	457,58

Джерело: сформовано на основі [19; 169; 207; 280; 299].

Аналіз динаміки інноваційного розвитку України та сільських територій країни за період дослідження дозволяє стверджувати, що на фоні

різкого зниження кількості організацій, які займаються науковими розробками, і кількості науковців негативна динаміка в сільській місцевості була більшою, ніж загальнодержавна. Зростання витрат на розробку інновацій у період дослідження переважно було викликано інфляційними процесами у країні.

З іншого боку, відзначаємо зростання частки підприємств, які займалися розробкою інновацій в Україні за 2007 – 2017 роки, на 4,9% до 19,1% їхньої загальної кількості у 2017 році та зростання частки таких підприємств у сільській місцевості за період дослідження на 7,6% до 12,2% на кінець 2017 року. Особливо активно таке зростання відбувалось у роки розвитку економічних криз у країні. Це було викликано: намаганням отримати додаткові конкурентні переваги, впровадженням енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій.

Щодо сільських територій України, то тут акцент робився на вирощуванні нових сортів та гібридів рослин, а також технологій обробки ґрунту в рослинництві. Відзначаємо зміщення акцентів у розробці інновацій в країні зі спеціалізованих наукових установ безпосередньо до суб'єктів підприємницької діяльності.

Також необхідно відзначити зростання частки підприємств, які впроваджують інновації в країні загалом (+ 5,9% за період дослідження) і на сільських територіях зокрема (+11,8% за період дослідження). Зростання впровадження інновацій на підприємствах, які функціонують на сільських територіях, переважно відбувалось у сільському господарстві, де флагманами процесу були зарубіжні та вітчизняні агрохолдинги.

Ключовою проблемою щодо розробки, залучення та впровадження інновацій на сільських територіях України за період дослідження була майже повна їхня відсутність у соціальній сфері та інфраструктурі таких територій. Концентрація інноваційної діяльності спостерігалась у виробництві агропродукції, переважно рослинництва, що значно знижує можливості реалізації потенціалу сільської місцевості країни.

Ще однією тенденцією в розвитку сільських територій України є активний вплив на такий розвиток глобалізаційних процесів. Відзначаємо ідентичність цих процесів і тих, які були наведені в межах дослідження розвитку сільських територій у світі (див. підрозділ 3.1).

Враховуючи вартість кредитних ресурсів та значний знос основних фондів на сільських територіях України, важливо збільшити обсяги залучення інвестицій у їхній розвиток. Як і у випадку з інноваціями, відзначаємо слабку інвестиційну активність в Україні загалом, зокрема щодо іноземних інвестицій, та низький рівень інвестиційних вкладень у розвиток сільських територій країни (табл. 3.8).

Так, на фоні переважно інфляційного зростання розмірів капітальних інвестицій у країні за період дослідження (+118,99%) капітальні інвестиції у сільське господарство зросли на 713,58%, що призвело до збільшення їхньої частки в загальному розмірі капітальних інвестицій в Україні за 2007 – 2017 роки на 9,70% до 14% у 2017 році. Така ситуація була викликана:

інфляційними процесами в країні; зростанням привабливості сільського господарства для інвестиційних вкладень; значною часткою зносу основних фондів сільгоспвиробників; активізацією інвестиційної діяльності вітчизняних та іноземних агрохолдингів.

Таблиця 3.8

Аналіз динаміки капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій в Україні й на сільських територіях країни за 2007 – 2017 роки

Показник	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Абс., відх.	ТР, %
Капітальні інвестиції, млрд. грн.	188,5	233,1	151,8	157,6	211,6	244,2	247,9	204,1	251,2	326,1	412,8	224,3	218,99
Капітальні інвестиції в сільське господарство, млрд. грн.	8,1	7,8	6,2	8,8	13,5	15,6	16,5	17,1	27,9	45	57,8	49,7	713,58
Частка сільського господарства, %	4,30	3,35	4,08	5,58	6,38	6,39	6,66	8,38	11,11	13,80	14,00	9,70	325,85
Прямі іноземні інвестиції, млрд. дол. США	21,6	29,5	35,6	39	45,4	48,2	51,7	53,7	40,7	36,2	37,5	15,9	173,61
Прямі іноземні інвестиції в сільське господарство, млрд. дол. США	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,8	0,6	0,5	0,6	0,1	120,00
Частка сільського господарства, %	2,31	2,03	1,69	1,79	1,54	1,45	1,35	1,49	1,47	1,38	1,60	-0,71	69,12

Джерело: сформовано на основі [137; 261].

З іншого боку, відзначаємо критично низькі темпи зростання прямих іноземних інвестицій у сільське господарство (+120% за період дослідження) та їхню незначну частку в загальному розмірі таких інвестицій в Україну (у 2017 році – 1,60%). Ця ситуація була спричинена: відсутністю вільного ринку земель сільськогосподарського призначення; неможливістю іноземних портфельних інвесторів вкладати кошти в сільське господарство країни; закритістю вітчизняних агровиробників для іноземних інвестицій.

Досліджуючи інвестиційні вкладення в сільські території країни, важливо розкрити їхню структуру за період дослідження (рис. 3.16).

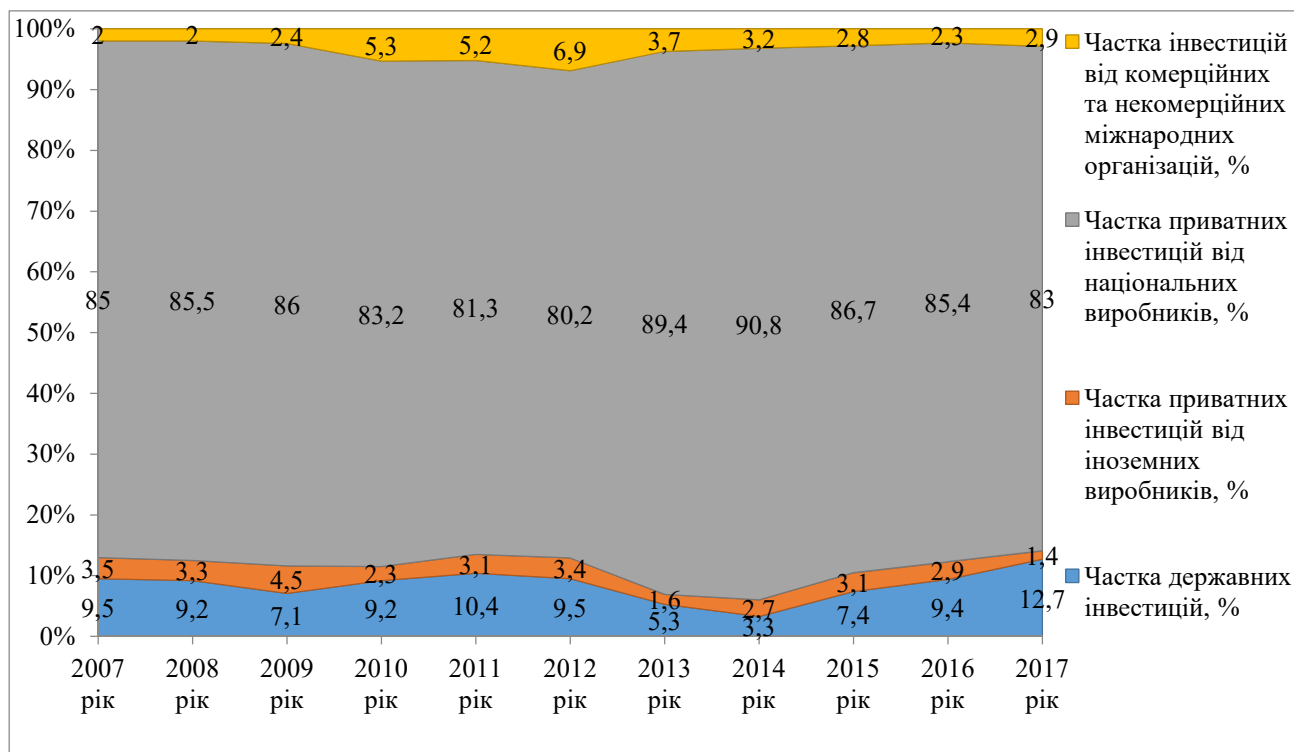

Рис. 3.16. Структура інвестицій у сільське господарство України за 2007 – 2017 роки, %

Джерело: сформовано на основі [365].

У цьому контексті і для країн-аутсайдерів, і країн, що розвивають власні економічні системи, необхідно виділити чотири групи інвесторів: державні інвестиції (сюди відносимо й інвестиції місцевих органів самоврядування), національний приватний капітал, іноземний приватний капітал, міжнародні комерційні та некомерційні організації (див. підрозділ 3.1).

Аналіз структури інвестицій у сільське господарство України вказує на переважання приватних інвестицій національного походження за незначної частки інших видів інвестиційних вкладень. Наведена структура є слабо диверсифікованою та залежною від розвитку національної економічної системи. Зазначимо, що статистичних даних щодо інвестицій у сільські території України недостатньо для проведення детального аналізу. Водночас можемо відзначити, що переважна більшість інвестицій на сільських територіях країни надходить у сільське господарство, ігноруючи інші напрями бізнесу та розвиток інфраструктури.

Проблеми з розвитком інфраструктури та бізнесу, рівнем оплати праці стали головними причинами низького рівня соціально-економічних умов життя на сільських територіях України.

Також необхідно наголосити на значних дисбалансах у розвитку таких територій у країні, коли приміські території, а також сільські території зі значним агропромисловим або рекреаційним потенціалом за рівнем розвитку ідентичні до міст, у той час як інші сільські території не мають найбільш необхідних складників щодо підтримання відповідних умов життя їхнього

населення (відсутність транспортної інфраструктури, закладів охорони здоров'я, освіти, культури та ін.).

Це, з одного боку, вказує на великий потенціал розвитку таких територій у країні, а з іншого – на значну проблематику їхнього розвитку, що також не дозволяє чітко віднести Україну до країн-переслідувачів, країн, що розвивають власні економічні системи, або країн-аутсайдерів (див. підрозділ 3.1). Проте зрозуміло, що сільські території країни потребують нових імпульсів щодо власного розвитку, зокрема на базі використання інновацій.

3.3. Передумови забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій

У сучасних умовах розвитку світової, міжнародних та національних економічних і соціальних систем склалась сукупність певних передумов, які стимулюють розвиток сільських територій як одного з основних складників цих систем. При цьому, враховуючи складність та багатоваріантність розвитку сільських територій у світі, такий розвиток повинен спиратись на інновації. Це повною мірою можна віднести й до України.

Необхідно навести класифікацію таких передумов у контексті розвитку сільських територій на основі інновацій (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Класифікація передумов забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій

№ з/п	Класифікаційна ознака	Групи
1.	За рівнем формування	глобальні
		міжнародні
		національні
		регіональні
2.	За вектором впливу	зовнішні
		внутрішні
3.	За видом впливу	економічні
		соціальні
		екологічні
4.	За масштабом впливу	макрівплив
		мінівплив
		мікрівплив

Джерело: власні дослідження.

Формування світової економічної системи, зокрема щодо розвитку сільських територій, спирається на активну розробку та впровадження інновацій. Трансформація економічних відносин від індустріального до постіндустріального типу таких відносин активно змінює ключові конкурентні переваги на світових ринках, де на перший план виходить розробка та використання інновацій на різних рівнях виробництва продукції (робіт, послуг). Головні проблеми розробки інновацій щодо їхньої вартості, складності у впровадженні, недостатності дослідних потужностей та

швидкоплинності були досить успішно вирішені на глобальному рівні завдяки діяльності транснаціональних корпорацій та кооперації виробників. Також необхідно вказати на активну підтримку інновацій з боку всіх країн світу, особливо економічно розвинутих.

Вищезазначене призвело до активізації інноваційної діяльності у всіх сферах світової економічної системи, зокрема на сільських територіях. Активізація розробки та впровадження інновацій на сільських територіях у глобальному масштабі була викликана: ростом інноваційної активності; зростанням важливості сільських територій в умовах постіндустріальної економіки; активним проникненням на сільські території транснаціональних корпорацій; зростанням економічної спроможності виробників, що функціонують у сільській місцевості; збільшенням вимог до розвитку сільських територій з боку домашніх господарств, бізнес-одиниць, місцевих органів влади та державних владних інститутів, які можна задовольнити переважно за рахунок впровадження інновацій.

Розвиток глобальної соціальної системи та специфіка соціальної підтримки населення у сільській місцевості також підвищили інноваційну активність на сільських територіях, що є однією з ключових передумов трансформації таких територій у сучасних умовах їхнього функціонування. Завдання вирівнювання соціального захисту населення, що проживає у сільській місцевості, з міським населенням у більшості економічно розвинутих країн світу намагаються вирішувати за рахунок розробки та впровадження інновацій, особливо це стосується розвитку інформаційних та консультаційних послуг місцевими та державними владними інститутами.

На особливу увагу в контексті розкриття передумов забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій заслуговують інновації в інфраструктуру таких територій. Ключовою тенденцією та передумовою розвитку сільської місцевості у світі є швидке зростання і покращення інфраструктурного забезпечення сільських територій у глобальному масштабі.

Відносно України зауважимо, що глобальні передумови розвитку сільських територій на основі інновацій мають низький вплив на розвиток таких територій у країні. Підтримуємо точку зору В. Борщевського [266], що причинами цього є: слабка готовність до впровадження світового досвіду; пасивність державних інститутів та місцевої влади; недостатня активність бізнес-одиниць та домашніх господарств, які функціонують на сільських територіях країни; проблеми з розвитком інфраструктури.

Щодо міжнародних передумов забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій, то тут необхідно вказати, що, з одного боку, такі передумови виходять із глобальних передумов, а з іншого – спираються на особливості забезпечення розвитку сільської місцевості та стимулювання інноваційної активності в певних сукупностях країн, що об'єднані (формально, неформально) за певними ознаками. Необхідно зазначити, що передумови розвитку сільських територій окремої країни можуть залежати від належності цієї країни до ряду міжнародних державних утворень. Те саме

можна зазначити стосовно України, оскільки вона: опосередковано належить до країн, які є новими членами або намагаються стати членами Європейського Союзу; входить до числа країн Центральної і Східної Європи, які формують ринкові відносини на основі трансформації командно-адміністративної системи; була республікою Радянського Союзу й має особливості формування економіки, промисловості та сільського господарства, ідентичні іншим країнам, що входили в цю федеративну державу.

Міжнародні передумови забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій у контексті намагання України стати членом Євросоюзу включають: акцент на розробку та впровадження інновацій не тільки в сільське господарство, а й у розвиток всієї сільської місцевості; активну роботу в цьому напрямі державних та місцевих органів влади; підвищення участі бізнес-одиниць та домашніх господарств, які функціонують на сільських територіях; розвиток інфраструктури з залученням інноваційних розробок; підвищення самостійності сільських територіальних громад у прийнятті рішення щодо власного стратегічного розвитку з використанням інновацій. Погоджуємося з точкою зору О.М. Бородіної та І.В. Прокопи [314] щодо неможливості враховувати в Україні більшість наведених вище передумов забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій через слабку фінансову та інституціональну підтримку такого розвитку.

Міжнародні передумови забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій у контексті відносин України з країнами Центральної і Східної Європи включають: підвищення продуктивності сільського господарства на основі інновацій щодо ведення рослинництва та тваринництва; значну фінансову, інформаційну, консультаційну, адміністративну підтримку міжнародних (для країн-членів ЄС це саме Європейський Союз) державних утворень та організацій; активізацію інновацій в інших від сільського господарства сферах економіки, що представлена на сільських територіях, передусім у сфері послуг; активізацію інноваційної діяльності в контексті розвитку інфраструктури сільської місцевості. Відзначаємо, що на сільські території України ці передумови впливають частково через неготовність державних та місцевих органів влади, а також бізнес-одиниць і домашніх господарств їх реалізовувати в умовах трансформації національної економіки та сільської місцевості країни.

Щодо міжнародних передумов забезпечення розвитку сільських територій України на основі інновацій, враховуючи її належність до країн, які входили до складу Радянського Союзу, то тут можна виділити такі: значний потенціал розвитку таких територій з урахуванням упровадження інновацій; високий рівень проведення науково-дослідної та дослідно-конструкторської роботи; наявність спеціалізованих наукових закладів, що займаються проблемами розвитку сільської місцевості та сільського господарства; значний інфраструктурний базис, що з часом руйнується та потребує оновлення і трансформації з метою підвищення результативності та ефективності його впливу на сільські території країни. Доповнивши

напрацювання М.І. Стегней [303] та І.М. Куліш [163], зауважимо, що існують значні проблеми України в реалізації повною мірою саме останньої групи передумов через низькі фінансові та адміністративні можливості державних і муніципальних інститутів, а також корупцію та високу долю «тіньової» економіки.

Національні передумови забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій сформовані саме в умовах функціонування національної економічної системи під впливом світових та міжнародних передумов розвитку таких територій (див. вище). Необхідно виділити ключові національні передумови розвитку сільської місцевості, а саме: ефективність та результативність діяльності державної і місцевої влад щодо розвитку сільських територій та стимулювання розробки і впровадження інновацій; значна кількість та легкість доступу до джерел фінансування розвитку сільської місцевості та інноваційної активності, яка спрямована на підтримку цього розвитку; висока активність бізнес-одиниць та домашніх господарств за підтримки державних, муніципальних владних інститутів, а також міжнародних організацій, зокрема фінансових; культурні особливості нації; розвиток інфраструктури сільських територій з використанням інноваційних розробок.

Дослідивши напрацювання вітчизняних науковців щодо розвитку сільських територій [37; 274; 314], інноваційної діяльності в Україні [268; 329] та розробки і впровадження інновацій у сільській місцевості країни [190; 314], можемо відзначити наявність незначної активності держави та приватного бізнесу в контексті розвитку сільських територій країни та низьку якість та кількість розробок і впровадження інновацій на цих територіях, значну проблематику в розвитку інфраструктури таких територій.

Регіональні передумови забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій формуються з урахуванням особливостей окремих адміністративних територій країни та залежать від самостійності місцевих органів влади щодо управління стимулюванням розвитку таких територій і розробки та впровадження інновацій у сільській місцевості відповідного регіону. Окремо необхідно зазначити, що на ці передумови впливають глобальні, міжнародні та національні передумови розвитку сільських територій на основі активізації інноваційної діяльності (див. вище).

Дослідивши міжнародну практику розвитку сільських територій [37; 208; 222; 274], відзначаємо наявність таких регіональних передумов їхнього розвитку: збільшення самостійності окремих регіонів щодо управління та фінансування розвитку їхньої сільської місцевості; зміщення акцентів щодо підтримки розвитку сільської місцевості з боку міжнародних та національних інститутів саме на регіональний рівень; збільшення грантової підтримки регіонів щодо розвитку сільської місцевості та зростання кількості інноваційних розробок у цій місцевості; зростання залежності рівня і якості розвитку сільських територій, зокрема на основі інновацій від місцевих органів самоврядування; акцент на розвиток інфраструктури сільської місцевості, у тому числі з залученням інновацій; підвищення ролі

регіональних владних інститутів у формуванні бізнес-середовища в сільській місцевості цих регіонів та розвитку інфраструктури, підтримці, розробці і впровадженні інновацій.

Водночас дослідження регіональних передумов забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій в Україні [189; 280; 314] дозволяє констатувати переважання негативних передумов такого розвитку над позитивними. Серед позитивних передумов виділяємо: появу певної фінансової спроможності підтримки розвитку власних сільських територій та інновацій на них; збільшення можливостей впливу на залучення приватних інвестицій у розвиток таких територій та розробку і впровадження інновацій у сільській місцевості окремих регіонів; зростання фінансової, інформаційної та консультативної підтримки розвитку сільських територій окремих регіонів та їхньої інноваційної активності. До негативних передумов відносимо: недостатню активність регіональних інститутів у контексті розвитку сільської місцевості та стимулювання інноваційної активності в цій місцевості; слабку підготовку управлінських кадрів регіональних владних інститутів та відсутність у них досвіду щодо стимулювання розвитку сільських територій і впровадження інновацій на них; відсутність ефективних та результативних регіональних програм розвитку сільських територій із залученням інновацій.

Зовнішні за вектором впливу передумови забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій включають весь комплекс передумов, які генеруються зовнішніми суб'єктами управлінського впливу відносно таких територій і до яких можемо віднести вплив міжнародних організацій, іноземних держав, національних та муніципальних владних інститутів, певних груп приватних суб'єктів господарювання й домашніх господарств. Відзначаємо велику кількість і різноманітних зовнішніх передумов забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій, які в більшості були названі в межах розкриття світових (глобальних), міжнародних, національних та регіональних передумов розвитку сільської місцевості (див. вище). Необхідно зазначити, що наведені передумови є вторинними щодо розвитку сільських територій, оскільки більшою мірою такий розвиток залежить від внутрішніх передумов.

Внутрішні за вектором впливу передумови забезпечення розвитку сільських територій на основі інновацій є ключовими для таких територій. Відзначаємо наявність і позитивних, і негативних передумов такого розвитку. Враховуючи напрацювання вітчизняних науковців [46; 266; 334], можемо сформулювати позитивні сучасні внутрішні передумови розвитку сільських територій на основі інновацій, до яких відносимо: зростання фінансової, адміністративної, управлінської спроможності сільських територій, зокрема в контексті стимулювання розробки та, особливо, впровадження інновацій; збільшення кількості домашніх господарств на таких територіях, що підтримують їхній розвиток на основі впровадження інновацій; зростання трудового потенціалу сільської місцевості за рахунок збільшення кількості населення з вищою освітою; розвиток фінансової

спроможності приватного бізнесу та домашніх господарств на таких територіях, що дозволяє збільшувати фінансування їхнього розвитку, а також інноваційну активність. Серед негативних сучасних внутрішніх передумов розвитку сільських територій на основі інновацій можемо назвати: втрати найбільш освічених та активних представників сільського населення (міграція або еміграція); низьку інвестиційну привабливість, особливо щодо розробки інновацій та впровадження інновацій; відставання розвитку інфраструктури відносно міських територій; недостатню активність представників органів самоврядування на таких територіях щодо стимулювання їхнього розвитку та розробки і впровадження інновацій; більшу порівняно з містами кількість проблем розвитку, що потребують вирішення.

Щодо України, то, спираючись на наукові напрацювання українських учених [50; 151; 314], можемо сформулювати позитивні сучасні внутрішні передумови розвитку сільських територій на основі інновацій у країні: зростання розуміння серед представників сільських громад необхідності їхнього розвитку; поява значної кількості активних представників сільських громад, що готові до керування процесами їхнього розвитку; зростання фінансових можливостей територіальних громад сільської місцевості країни. Також необхідно визначити й негативні сучасні внутрішні передумови розвитку сільських територій на основі інновацій в Україні, до яких відносимо: недостатню професійну підготовку керівників та управлінського персоналу територіальних громад у сільській місцевості; інертність місцевих органів самоврядування, бізнес-одиниць та домашніх господарств щодо участі в розвитку сільських територій та розробки і впровадження інновацій на цих територіях.

Однією з ключових груп передумов розвитку сільських територій на основі інновацій є економічні передумови, якими вважаємо: зростання інвестицій у сільське господарство та сферу послуг у сільській місцевості; активізацію інноваційної діяльності, зокрема на сільських територіях; входження на сільські території транснаціональних корпорацій, переважно агрохолдингів; зростання вироблення альтернативної енергії, потужності для виробництва якої переважно знаходяться на сільських територіях; збільшення можливостей, передусім фінансових, для відкриття та розвитку бізнесу, зокрема венчурного; зростання кількості стартапів, у тому числі в сільській місцевості, та тих, що пов'язані з розробкою і впровадженням інновацій.

Водночас щодо України можемо виділити і позитивні, і негативні економічні передумови розвитку сільських територій на основі інновацій [320, с. 130]. До позитивних відносимо: збільшення участі агрохолдингів у розвитку сільської місцевості; зростання можливостей щодо залучення фінансових ресурсів для відкриття та розвитку бізнесу на сільських територіях; позитивну кон'юнктуру на більшості національних та світових агроринків; активізацію виробництва альтернативної енергії, передусім електроенергії. Негативними передумовами є: дефіцит підготовлених

виробничих кадрів; нерозвинута або зруйнована інфраструктура; складність у залученні інвестицій в інновації для сільської місцевості; низька енерго- та ресурсоефективність виробників із сільської місцевості; слабка диверсифікація виробництва на сільських територіях; складності збуту продукції (робіт, послуг).

Особливо важливими для розвитку сільських територій є соціальні передумови, зокрема інновації у цій сфері. До них відносимо: зростання рівня освітніх послуг та послуг з охорони здоров'я на сільських територіях, у тому числі на основі інновацій; вирівнювання оплати праці з міськими робітниками; збільшення кількості робочих місць та зменшення безробіття в сільській місцевості за рахунок розвитку інновацій, передусім у сфері інформаційних комунікацій; підвищення соціального захисту мешканців сільських територій, зокрема за рахунок впровадження інновацій (надання консультаційних, інформаційних, фінансових послуг за допомогою новітніх телекомунікацій); активний розвиток соціальної інфраструктури.

Водночас, спираючись на дослідження вітчизняних учених [1; 268; 318], відзначаємо переважання в Україні негативних соціальних передумов розвитку сільських територій на основі інновацій, куди відносимо: зниження якості соціального захисту сільського населення країни; високий рівень безробіття в сільській місцевості; низьку оплату праці порівняно з містами; проблеми з розвитком соціальної інфраструктури; майже повну відсутність інновацій у соціальній сфері сільської місцевості країни; критичні низькі можливості для відновлення та освітнього й культурного розвитку сільських мешканців держави.

У контексті сучасних тенденцій трансформації економічної та соціальної систем на глобальному, міжнародному, національному та регіональних рівнях збільшується важливість екологічних передумов розвитку сільських територій на основі інновацій, до яких належать: зростання фінансування заходів з підвищення екологічної безпеки; підвищення екологічної освіченості та контролю за екологією з боку домашніх господарств, зокрема в сільській місцевості; активізація інноваційної діяльності стосовно підвищення екологічної безпеки, особливо на національному рівні, куди як головний складник входять руральні території. Відзначаємо переважно негативні екологічні передумови розвитку сільських територій на основі інновацій в Україні, які викликані: інтенсифікацією сільського господарства в країні на основі орендних відносин; недостатньою якістю державного й муніципального екологічного контролю; низькою активністю сільського населення щодо розробки й реалізації ініціатив у сфері екологічної безпеки країни та сільських територій; недостатнім фінансуванням та низькою результативністю заходів щодо екологічної безпеки й охорони навколишнього середовища, зокрема в контексті розробки і впровадження інновацій.

Характеризуючи передумови розвитку сільських територій на основі інновацій, необхідно зазначити, що всі вони можуть бути поділені на три великі групи щодо масштабів впливу на такі території:

1. Передумови, що мають макровплив на розвиток сільської місцевості, у більшості характерні для всіх без виключення сільських територій світу та склались, виходячи з загальних тенденцій розвитку світових економічної і соціальної систем. У цьому контексті можемо виділити: трансформацію економічних систем від індустріального до постіндустріального типу; зростання кількості населення у світі та збільшення попиту на продовольчі товари; глобалізаційні процеси та зростання частки агрохолдингів у виробництві сільськогосподарської продукції; зміну вподобань споживачів на користь органічної та «крафтової» агропродукції; еміграційні та міграційні процеси в сільській місцевості різних країн світу.

2. Передумови, що мають міні-вплив на розвиток сільської місцевості, характерні для сільських територій на національному і, переважно, регіональному рівнях та склались, виходячи з національних і регіональних тенденцій розвитку відповідних економічних і соціальних систем. Тут необхідно звернути увагу на економічні, соціальні, екологічні, рекреаційні, культурні особливості, що впливають на формування та трансформацію таких передумов. Мова йде передусім про специфічні передумови розвитку сільської місцевості, зокрема з урахуванням інноваційної активності, яка сформувалася під впливом цих передумов.

3. Передумови, що мають мікрровплив на розвиток сільської місцевості, властиві сільським територіям на рівні окремих сільських громад, виробників, домашніх господарств та враховують економічні й соціальні особливості функціонування таких суб'єктів.

Відзначаємо наявність великої кількості та диверсифікацію передумов розвитку сільських територій на основі інновацій і суттєву проблематику щодо їх реалізації в Україні, що потребує дослідження використання відповідних інноваційних підходів та інструментів стимулювання розвитку сільської місцевості у країні.

РОЗДІЛ 4

ФОРМУВАННЯ ПІДХОДІВ ТА ІНСТРУМЕНТАРІЮ

СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

4.1. Вплив конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні

Проведене дослідження дозволило виявити, з одного боку, ключове значення інновацій у розвитку сільських територій у світі, особливо в економічно розвинутих країнах та країнах-переслідувачах, а з іншого – значні проблеми з розробкою та впровадженням інновацій у контексті розвитку сільської місцевості в Україні, що пов’язано з критично неефективним управлінням цим складником функціонування сільських територій у країні. Відзначаємо наявність таких проблем щодо інноваційного розвитку сільської місцевості в Україні:

1. Низька ефективність та недостатня кількість державних програм підтримки розробки та впровадження інновацій у сільській місцевості країни, що пов’язано: із загальною неефективністю функціонування державного апарату управління в Україні; корупцією; слабкою увагою до інновацій та їхньої розробки і впровадження на сільських територіях в Україні з боку владних державних інститутів.

2. Майже повна відсутність та низька ефективність програм підтримки розробки і впровадження інновацій на сільських територіях країни, які сформовані органами місцевого самоврядування. При цьому серед причин такої ситуації можна назвати наведені вище щодо органів державної влади, а також критичну пасивність у цьому питанні місцевих владних інститутів.

3. Недостатня інноваційна активність бізнес-одиниць, що здійснюють власну фінансово-господарську діяльність на сільських територіях країни, через: дефіцит фінансових ресурсів; недостатнє розуміння важливості інновацій з погляду підвищення власної конкурентоспроможності; небажання ризикувати; несприйняття власниками та топ-менеджерами інновацій; технічну та інтелектуальну неспроможність розробляти та впроваджувати інновації.

4. Незначний рівень підтримки інновацій домашніми господарствами, які функціонують у сільській місцевості країни, унаслідок: низького рівня доходів; недостатнього рівня освіти та професійної підготовки значної кількості сільських мешканців; інертності у сприйнятті інновацій та новацій.

5. Критично низькі розміри підтримки розробки та впровадження інновацій у сільській місцевості країни з боку іноземних інвесторів (міжнародні організації, іноземні держави, іноземні органи місцевої влади, приватний бізнес, домашні господарства), причинами чого є: високі ризики інвестування в інноваційні проекти на сільських територіях України; низька інформаційна та консультативна підтримка розробки і впровадження інновацій у сільській місцевості країни; недостатня кількість інноваційних проектів для розвитку вітчизняних руральних територій.

6. Дефіцит фінансування розробки та впровадження інновацій у сільській місцевості України через: недостатність та неефективність фінансової підтримки інновацій на рівні держави; критично низькі фінансові можливості місцевих органів влади; нестачу фінансових ресурсів бізнес-одиниць та домашніх господарств; малі розміри іноземних інвестицій.

7. Дефіцит відповідних інститутів та підготовлених кадрів щодо розробки та впровадження інновацій на українських руральних територіях унаслідок: різкого скорочення таких інститутів та науковців у країні й у її сільській місцевості (див. табл. 3.11); міграції та еміграції науковців і розробників інновацій з сільських територій держави; низького попиту щодо інновацій у сільській місцевості, де переважна більшість попиту припадає на сільське господарство та великі агрохолдинги.

Вирішення означених проблем можливо лише в межах запровадження управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні, що вимагає теоретичного визначення термінів «інноваційний розвиток сільських територій» та «управління інноваційним розвитком сільських територій».

Доповнивши напрацювання В.Д. Залізка [81], В.І. Мартиненкова [81], Ф.А. Важинського [33], О.В. Штепи [343], можемо назвати такі ознаки інноваційного розвитку: відповідний процес; реалізація інноваційних перетворень відповідної соціально-економічної системи, спрямована на забезпечення ефективності функціонування та підвищення конкурентоспроможності, що дозволяє максимально реалізувати потенціал відповідної системи. Отже, інноваційний розвиток – це процес реалізації інноваційних перетворень відповідної соціально-економічної системи, спрямований на забезпечення ефективності її функціонування та підвищення конкурентоспроможності в межах максимальної реалізації потенціалу такої системи.

Враховуючи визначення терміна «сільські території», сформульоване в першому розділі дослідження, під інноваційним розвитком сільських територій будемо розуміти процес реалізації інноваційних перетворень руральних територій країни, який спрямований на забезпечення ефективності їхнього функціонування та підвищення конкурентоспроможності в межах максимальної реалізації потенціалу цих територій. При цьому під забезпеченням ефективності функціонування будемо розуміти: випереджаюче зростання доходів над витратами й самих територій, і суб'єктів господарювання та домашніх господарств, які функціонують на цих територіях; збільшення фінансових та інших можливостей для розвитку сільської місцевості загалом та бізнес-одиниць і домашніх господарств, які знаходяться в цій місцевості, зокрема. Щодо підвищення конкурентоспроможності в контексті сільської місцевості, то тут необхідно виділити: зростання конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності, які розташовані та здійснюють власну фінансово-господарську діяльність у цій місцевості; підвищення конкурентоспроможності продукції, яка виготовлена на сільських територіях; виграш конкурентної боротьби

такої місцевості за фінансові, трудові та інші види ресурсів, зокрема це стосується функціонування місцевих органів самоврядування.

Оскільки інноваційний розвиток сільських територій спрямований на забезпечення ефективності їхнього функціонування та підвищення конкурентоспроможності, необхідно здійснювати відповідні впливи на нього для реалізації заявленого, чого неможливо здійснити без впровадження управління цим процесом.

Враховуючи напрацювання Г. Атаманчука [6], Р. Дафта [58], П. Друкера [65], С. Роббінза та М. Коултера [265], В. Мороза [199], С. Приживари [241] щодо визначення сутності терміна «управління», а також авторське визначення поняття «інноваційний розвиток сільських територій», можемо сформулювати визначення терміна «управління інноваційним розвитком сільських територій»: управління інноваційним розвитком сільських територій – це цілеспрямований вплив суб'єктів управління на об'єкти управління в межах процесу реалізації інноваційних перетворень руральних територій країни, який спрямований на забезпечення ефективності їхнього функціонування та підвищення конкурентоспроможності в межах максимальної реалізації потенціалу цих територій.

Управління інноваційним розвитком сільських територій повинно базуватися на ряді складників, які потребують визначення та характеристики (рис. 4.1).

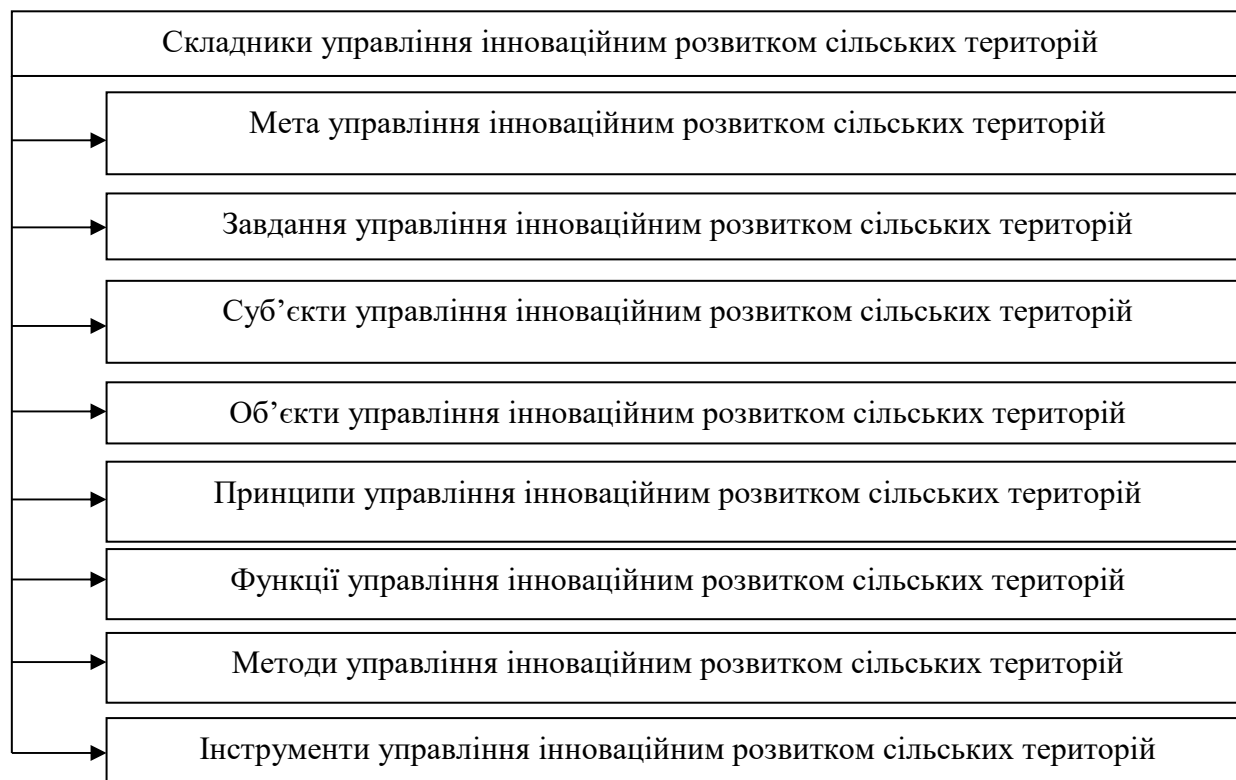

Рис. 4.1. Складники управління інноваційним розвитком сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Щодо мети управління інноваційним розвитком сільських територій, то вона була сформульована у визначенні терміна й полягає у забезпеченні ефективності функціонування цих територій країни та підвищенні їхньої конкурентоспроможності.

До завдань управління інноваційним розвитком сільських територій відносимо: збільшення кількості розроблених інновацій у сільській місцевості; підвищення ефективності впровадження інновацій на руральних територіях; зростання обсягів фінансування розробки та впровадження інновацій на цих територіях; підвищення інноваційної активності органів державної влади та місцевого самоврядування, бізнес-одиниць та домашніх господарств у межах відповідних сільських територій; збільшення кількості установ, організацій, суб'єктів господарювання, які займаються розробкою та впровадженням інновацій у сільській місцевості; зростання кількості розробників інновацій – фізичних осіб на сільських територіях; підвищення захисту інтелектуальної власності на сільських територіях; інформаційна та консультативна підтримка розробки і впровадження інновацій у сільській місцевості; активізація залучення іноземних партнерів до розробки та впровадження інновацій на сільських територіях.

До суб'єктів управління інноваційним розвитком сільських територій відносимо: державні владні інститути; місцеві органи самоврядування (регіональний, місцевий рівень); міжнародні організації; іноземних та національних інвесторів; суб'єктів підприємницької діяльності; домашні господарства; інших суб'єктів (ЗМІ, громадські організації, окремі активісти та ін.). Об'єктами управління інноваційним розвитком сільських територій є: система розробки та впровадження інновацій у сільській місцевості країни і її складові елементи (окремі організації – розробники інновацій, фізичні особи – розробники інновацій, науковці, вищі навчальні заклади та ін.).

Принципами управління інноваційним розвитком сільських територій є: ефективність, тобто максимально велике співвідношення між отриманими доходами та понесеними витратами в межах інноваційного розвитку руральних територій; економічність, тобто мінімально можливе витрачання ресурсів у межах інноваційного розвитку сільської місцевості країни; науковість, тобто побудова управління на наукових принципах та відповідних розробках; єдність дій – діяльність суб'єктів управління та їхній вплив на об'єкти управління повинні бути підпорядковані досягненню єдиної мети (див. вище); ініціативність, тобто максимальне заохочення ініціативи в межах управління інноваційним розвитком сільських територій.

До функцій управління інноваційним розвитком сільських територій відносимо: збереження єдності системи та ефективного розвитку її елементів; цілеспрямований вплив суб'єктів на об'єкти управління; аналіз управлінської діяльності; планування управління; організацію управління відповідно до поставленої мети такої діяльності; мотивації суб'єктів управління; контроль за управлінською діяльністю в контексті інноваційного розвитку руральних територій; забезпечення належного стану функціонування й розвитку системи.

До методів управління інноваційним розвитком сільських територій відносимо традиційні методи управління, як-от: адміністративні, економічні, психологічні [37, с. 17]. При цьому відзначаємо поступовий відхід в управлінській діяльності від адміністративних методів до економічних та психологічних методів управління, зокрема в межах управління інноваційним розвитком сільських територій, особливо це стосується такого управління в економічно розвинутих країнах та країнах-переслідувачах.

Наголошуємо на наявності значної кількості інструментів управління інноваційним розвитком сільських територій, які, враховуючи дослідження В.Ю. Самуляка [278], можна поєднати в певні групи:

1. За сутнісною характеристикою: розпорядчі (накази, положення, розпорядження та ін.); фінансово-економічні (бюджетування, фінансові плани, бізнес-плани та ін.); соціальні (плани соціального розвитку, обсяги та норми соціального захисту населення і працівників та ін.); технологічні (фінансування розвитку технологій, доступ до сучасних технологій, наявність сучасних технологій та ін.); психологічні (формування суспільної думки, встановлення норм поведінки та ідеалів розвитку, пропаганда та ін.).

2. За вектором впливу: прямого впливу – ті, що безпосередньо впливають на інноваційний розвиток руральних територій (накази, розпорядження, нормативні акти, бюджетування та ін.); опосередкованого впливу – ті, що впливають на розробку та впровадження інновацій у сільській місцевості через відповідний ланцюжок управлінських впливів (освіта, формування норм поведінки, культурних традицій та ін.).

3. За часом дії: стратегічні (до десяти років), тактичні (до одного року), оперативні (до одного місяця).

4. За обсягом впливу: макро- – мають вплив на значну кількість об'єктів управління та здійснюються великою кількістю суб'єктів управління; мезо- – стосуються середньої кількості об'єктів та суб'єктів управління; міні- – охоплюють незначну кількість об'єктів управління та здійснюються одним або декількома суб'єктами управління; мікро- – стосуються одного об'єкта й суб'єкта управління.

5. За напрямом отримання результатів: матеріальні, спрямовані на отримання прибутків, доходів, зменшення витрат; нематеріальні, спрямовані на зменшення витрат часу, підвищення якості отримання інформації, зростання професійного рівня працівників підприємств, що функціонують на сільських територіях.

6. За видом отримання результатів: кількісні результати, що виявляються у зростанні будь-яких кількісних показників функціонування сільських територій, як-от: зростання доходів бюджету, кількості підприємств, кількості працівників та інше; якісні результати, що виявляються у зростанні будь-яких якісних показників функціонування сільських територій, до яких відносимо: рівень задоволення умовами здійснення фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, розташованих у сільській місцевості, рівень задоволення умовами життя

сільських мешканців, лояльність бізнес-одиниць та домашніх господарств до загальнодержавних і регіональних (місцевих) владних інститутів та інше.

7. За новизною розробки та використання: нові, що розроблені та використовуються вперше; новаційні, які використовуються вперше суб'єктами управління в певній сільській місцевості; адаптаційні, що адаптовані до специфіки здійснення управлінської діяльності у країні та її регіонах, зокрема на сільських територіях; комплексні, які поєднують ряд інших інструментів управління; стандартні, що є звичайними та використовуються впродовж певного періоду часу.

Враховуючи проведений аналіз стану й тенденцій розвитку сільських територій у світі та в Україні (див. розділ 3), а також наведені розробки, вважаємо за доречне визначити компаративну оцінку управління інноваційним розвитком таких територій, беручи до уваги поділ країн на країни-лідери (економічно розвинуті), країни-переслідувачі, країни, що розвивають власні економічні системи, країни-аутсайдери (табл. 4.1).

Враховуючи проведену компаративну оцінку, відзначаємо суттєві проблеми управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні, що потребує його вдосконалення. При цьому необхідно визначити елементи впливу, а також силу їхнього впливу на таке управління в Україні. Вважаємо за доречне силу впливу визначати в діапазоні від десяти (максимально позитивний вплив) до мінус десяти (максимально негативний вплив). У такому разі можемо навести такі головні складники впливу на управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні:

1. Рівень та якість державного управління, які визначаються розвитком законодавчо-нормативної бази, взаємодією елементів апарату державного управління, фінансовим та адміністративним тиском, корупцією, якістю підготовки державних службовців, використанням світового досвіду. Враховуючи це та оцінку розвитку сільських територій в Україні (див. підрозділ 3.2), вважаємо за доцільне присвоїти значення сили впливу цього складника на рівні мінус п'ять.

2. Рівень та якість регіонального (місцевого) управління, які мають ідентичні складники в державному управлінні. Спираючись на аналіз розвитку сільських територій в Україні (див. підрозділ 3.2), вважаємо за доцільне присвоїти значення сили впливу цього складника на рівні мінус сім.

3. Розвиток економіки, куди відносимо зростання прибутків та доходів державного й місцевих бюджетів, суб'єктів підприємницької діяльності та домашніх господарств, а також розвиток ринків збуту продукції і зростання рівня конкуренції на них. Звідси, використовуючи проведений у підрозділі 3.2 роботи аналіз, можемо присвоїти значення сили впливу цього складника на рівні мінус чотири.

Таблиця 4.1

Компаративна оцінка управління інноваційним розвитком сільських територій у світі та в Україні

Складник управління	Країни-лідери	Країни-переслідувачі	Країни, що розвивають власні економічні системи	Країни-аутсайдери	Україна
Мета	Виконання	Намагання виконати	Часткове виконання за наявності значних проблем	Невиконання	Невиконання
Завдання	Виконання	Часткове виконання	Часткове виконання за наявності ряду проблем	Часткове виконання за наявності значних проблем	Часткове виконання за наявності значних проблем
Суб'єкти	Усі групи з акцентом на органи місцевого самоврядування та бізнес-одиниці з сільської місцевості	Усі групи з акцентом на державні владні інститути та органи місцевого самоврядування	Значна кількість груп з акцентом на державні владні інститути та іноземних інвесторів	Незначна кількість груп з акцентом на міжнародні організації та іноземних інвесторів	Значна кількість груп з акцентом на державні владні інститути та національних інвесторів
Об'єкти	Максимальне охоплення	Максимальне охоплення	Акцент на обрані групи об'єктів	Незначна кількість	Хаотично обрані
Принципи	Максимальне охоплення	Максимальне охоплення з акцентом на ефективність	Максимальне охоплення з акцентом на економічність	Значне охоплення з акцентом на економічність	Хаотичність у застосуванні
Функції	Максимальне охоплення	Максимальне охоплення	Максимальне охоплення	Значне охоплення	Значне охоплення з проблемами в забезпеченні контролю
Методи	Максимальне охоплення з переважанням економічних та психологічних	Максимальне охоплення з переважанням економічних	Максимальне охоплення з переважанням економічних та адміністративних	Акцент на адміністративні	Акцент на адміністративні
Інструменти	Максимальне охоплення	Максимальне охоплення	Максимальне охоплення	Значна кількість за низької ефективності використання	Значна кількість за низької ефективності використання

Джерело: власні дослідження.

4. Розвиток інноваційної діяльності, де виділяємо динаміку розробки і впровадження інновацій, а також інвестиції у їхню розробку та впровадження. Враховуючи значні проблеми з інноваційною діяльністю в Україні (див. підрозділ 3.2), вважаємо за доцільне присвоїти значення сили впливу цього складника на рівні мінус шість.

5. Інтеграція у світовий економічний простір, що виявляється в доступі до світових і міжнародних ринків збуту продукції, інноваційних розробок, капіталів. Відзначаємо значне покращення ситуації в останні роки, що дозволяє присвоїти значення сили впливу цього складника на рівні два.

6. Конкурентне середовище, яке має визначальний вплив на управління інноваційним розвитком сільських територій, оскільки стимулює розвиток та трансформацію такого виду управлінської діяльності. Вважаємо за доцільне присвоїти значення сили впливу цього складника на рівні мінус вісім.

Враховуючи проведену оцінку головних складників впливу на управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні, потребує дослідження саме конкурентне середовище, оскільки воно в сучасних умовах трансформації сільських територій країни має ключовий негативний вплив на такий вид управлінської діяльності. Зменшення негативного впливу конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком руральних територій в Україні дозволить значно підвищити його ефективність та результативність.

Навколо визначення терміна «конкурентне середовище» точиться наукова дискусія. Однак наукові розвідки в цьому напрямі більшою мірою стосуються дослідження конкурентного середовища бізнес-одиниць або галузей економіки. Тут можемо виділити роботи М. Портера [237], А. Томпсона та А.Дж. Стрикленда [323], Т. Білоусько [20], Г. Скиби [285] та інших учених. Водночас дослідження інших аспектів конкурентного середовища носять фрагментарний характер або, як у випадку з конкурентним середовищем управління інноваційним розвитком сільських територій, відсутні. Така ситуація та завдання проведення подальшого дослідження потребують визначення сутності терміна «конкурентне середовище управління інноваційним розвитком сільських територій», де під цим терміном будемо розуміти всі групи складників, які формують такий вид управлінської діяльності (рис. 4.2).

Кожен із наведених складників конкурентного середовища управління інноваційним розвитком руральних територій (див. рис. 4.2) має визначальний вплив на його формування та безпосередньо на такий вид управлінської діяльності. У цьому контексті для визначення (оцінки) впливу конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком сільської місцевості у країні необхідно розрахувати інтегральний показник (I_v), що буде включати вплив трьох вищенаведених складників. Тоді формула розрахунку інтегрального показника впливу конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком сільських територій у країні буде мати такий вигляд:

$$I_B = I_{\text{вст}} + I_{\text{вбо}} + I_{\text{вдг}} \quad (4.1)$$

де, I_B – інтегральний показник впливу конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком сільських територій у країні (значення від мінус трьох до трьох); $I_{\text{вст}}$ – інтегральний показник впливу конкурентного середовища сільських територій на управління інноваційним розвитком цих територій у країні (значення від мінус одного до одного); $I_{\text{вбо}}$ – інтегральний показник впливу конкурентного середовища бізнес-одиниць, що функціонують на сільських територіях, на управління інноваційним розвитком цих територій у країні (значення від мінус одного до одного); $I_{\text{вдг}}$ – інтегральний показник впливу конкурентного середовища домашніх господарств, що функціонують на сільських територіях, на управління інноваційним розвитком цих територій у країні (значення від мінус одного до одного).

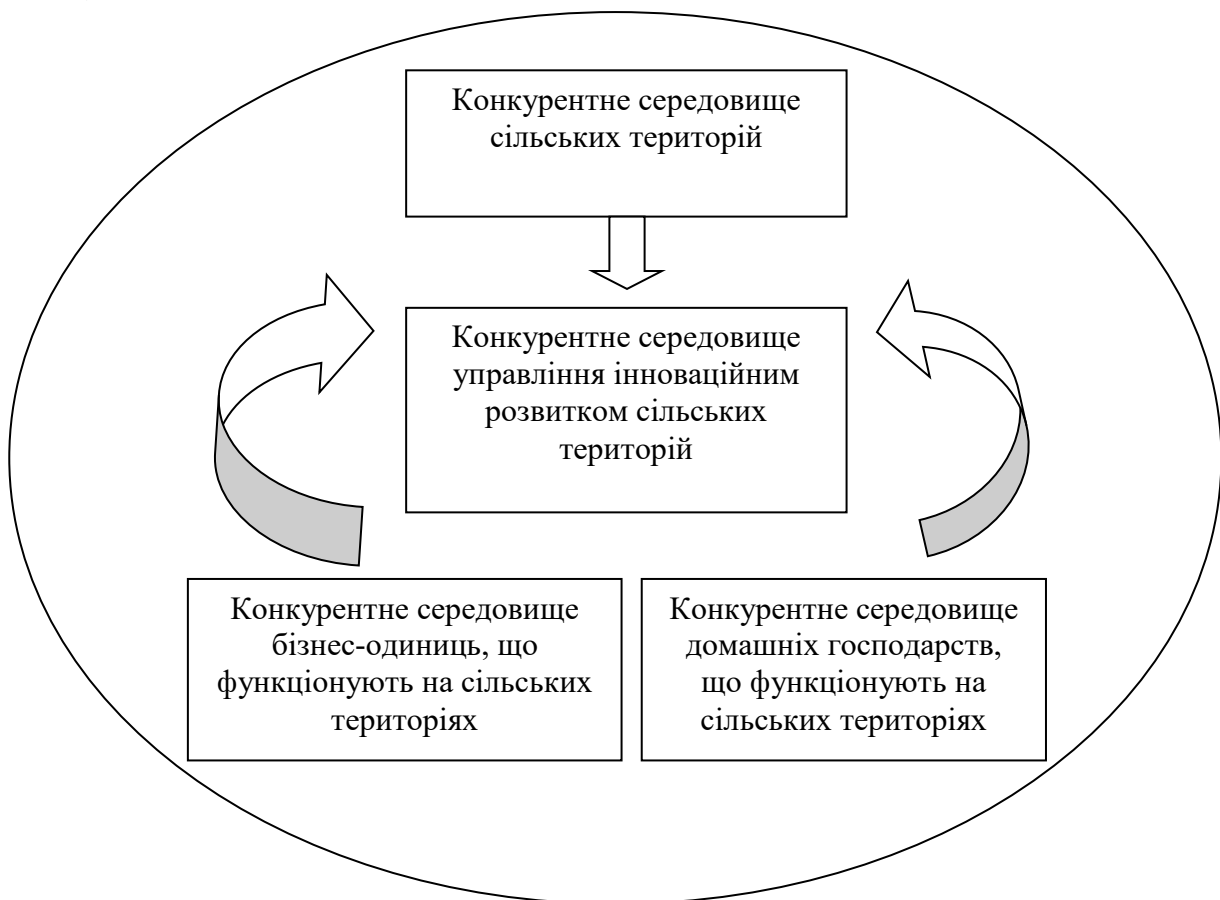

Рис. 4.2. Складники конкурентного середовища управління інноваційним розвитком сільських територій

Джерело: власні дослідження.

Важливим у контексті оцінювання впливу конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком сільських територій у країні є визначення критеріїв такої оцінки (табл. Г.1, додаток Г).

У межах оцінки впливу конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком сільських територій у країні необхідно дослідити виділені вище складники, а також навести формули розрахунку та критерії

оцінки їхнього впливу на управління інноваційним розвитком цих територій у країні. При цьому вважаємо за доцільне проводити оцінку безпосередньо до сучасного стану справ в Україні.

Характеризуючи конкурентне середовище сільських територій у країні, виділимо його ключові елементи, до яких відносимо:

1. Інші сільські території, які, з одного боку, в межах співробітництва та позитивного ефекту синергії підвищують конкурентоспроможність руральних територій, а з іншого – змагаються за інвестиційні та інші види ресурсів, зокрема людські ресурси, а також бюджетні кошти. Характеризуючи вплив інших сільських територій на конкурентне середовище руральних територій в Україні, відзначаємо переважно негативний вплив за наявності негативного ефекту синергії від їхньої взаємодії.

2. Державні владні інститути, які можуть мати й позитивний (бюджетні кошти, законодавчо-нормативне регулювання, залучення інвестицій та ін.), і негативний (вилучення коштів території, блокування розвитку бізнес-одиниць у її межах, дестимулювання розвитку інновацій) вплив на конкурентне середовище сільських територій у країні. Досліджуючи вплив державних владних інститутів на конкурентне середовище сільської місцевості в Україні (див. підрозділ 3.2), відзначаємо переважно негативні його сторони, особливо щодо розвитку інновацій на сільських територіях.

3. Іноземні агенти (міжнародні організації, органи державної влади та місцевого самоврядування інших країн, іноземні бізнес-одиниці та домашні господарства, іноземні суспільні організації та ЗМІ), що можуть і стимулювати розвиток сільських територій (інвестиції, інновації, благодійна допомога, кредитна підтримка розвитку, інформаційна та консультаційна допомога), і заважати розвитку таких територій у країні (знищення промислового потенціалу, переманювання найбільш продуктивних домашніх господарств, низька ефективність взаємодії). Аналізуючи вплив іноземних агентів на конкурентне середовище сільських територій в Україні, можемо говорити про нейтральність цього процесу.

4. Бізнес-одиниці, які функціонують на таких територіях і можуть формувати й позитивне (зростання надходжень до місцевих бюджетів, рівня зайнятості, інвестицій, інновацій), і негативне (ухилення від оподаткування, виведення інвестицій, низька інноваційна активність) конкурентне середовище руральних територій у країні. Щодо впливу суб'єктів підприємницької діяльності на формування та функціонування конкурентного середовища сільських територій в Україні, то визначаємо його як переважно негативний.

5. Домашні господарства, що функціонують на таких територіях і можуть позитивно (зростання надходжень до місцевих бюджетів, інвестиції, інновації, пропозиції ресурсів) або негативно (ухилення від оподаткування, зниження пропозиції ресурсів та інвестицій) впливати на формування й функціонування конкурентного середовища сільських територій у країні. Характеризуючи вплив домашніх господарств на формування й

функціонування конкурентного середовища руральних територій в Україні, можемо говорити про нейтральний вплив, де на фоні тимчасової трудової міграції та еміграції, а також ухилення від оподаткування саме домашні господарства є ключовим елементом розвитку національних сільських територій, виступаючи інвесторами та постачальниками ресурсів.

Зважаючи на вищезазначене, наведемо формулу розрахунку інтегрального показника впливу конкурентного середовища сільських територій на управління інноваційним розвитком цих територій у країні ($I_{вст}$). При цьому питома вага наведених вище ключових елементів у формуванні інтегрального показника буде однаковою та дорівнюватиме 0,2. Тоді формула розрахунку буде мати такий вигляд:

$$I_{вст} = \sum_{i=1}^n A_i \times \Pi_{вст i} \quad (4.2)$$

де, A_i – питома вага впливу окремого ключового елементу на формування інтегрального показника; $\Pi_{вст i}$ – показник оцінки впливу окремого ключового елементу на формування інтегрального показника (значення від мінус одного до одного); i – кількість ключових елементів впливу на формування інтегрального показника (у нашому випадку їх п'ять).

Надалі наведемо критерії оцінки впливу конкурентного середовища сільських територій на управління інноваційним розвитком цих територій у країні (табл. Г.2, додаток Г).

Враховуючи запропоновану формулу, критерії оцінювання та оцінку впливу ключових елементів на формування та функціонування конкурентного середовища сільських територій в Україні (див. вище), розрахуємо й оцінимо вплив конкурентного середовища сільських територій на управління інноваційним розвитком руральних територій в Україні. При цьому, якщо вплив ключового елементу було визначено як негативний, то присвоїмо йому значення (мінус один), якщо як нейтральний, то присвоїмо йому значення (нуль), якщо як позитивний, то присвоїмо йому значення (один). Тоді значення $I_{вст}$ для України буде дорівнювати:

$$I_{вст} = 0,2*(-1) + 0,2*(-1) + 0,2*(0) + 0,2*(-1) + 0,2*(0) = - 0,6.$$

Згідно з наведеними критеріями оцінки (див. табл. Г.2, додаток Г) визначаємо вплив конкурентного середовища сільських територій на управління інноваційним розвитком цих територій в Україні як негативний.

До ключових елементів конкурентного середовища бізнес-одиниць, що функціонують на сільських територіях у країні, віднесемо такі:

1. Конкуренти, які, з одного боку, мають визначальний негативний вплив на суб'єктів господарювання в сільській місцевості, особливо це стосується виробництва сільськогосподарських товарів, оскільки такі товари є досить однотипними і їх досить складно виокремити від товарів інших виробників, а з іншого – мають значний позитивний вплив, оскільки спонукають бізнес-одиниці підвищувати результативність власної фінансово-

господарської діяльності в першу чергу за рахунок розробки та впровадження інновацій. Стосовно України відзначаємо переважно позитивний вплив конкурентів на бізнес-одиниці, які функціонують на сільських територіях України.

2. Постачальники, які також можуть позитивно та негативно впливати на формування конкурентного середовища підприємств, що функціонують на сільських територіях у країні. До позитивного впливу відносимо постачання продукції (робіт, послуг) високої якості за оптимальною ціною та вигідними для бізнес-одиниць умовами постачання. Негативний вплив виявляється у використанні постачальниками власної ринкової сили та асиметрії інформації під час контрактних відносин зі споживачами їхньої продукції, які функціонують на руральних територіях країни. Щодо України відзначаємо критично негативний вплив постачальників на формування й функціонування конкурентного середовища бізнес-одиниць, які здійснюють власну фінансово-господарську діяльність на сільських територіях у країні, особливо це стосується постачання енергоносіїв, мінеральних добрив та транспортних послуг.

3. Споживачі, що формують конкурентне середовище підприємств, які функціонують на сільських територіях країни через: платоспроможний попит на їхню продукцію, зміну вподобань, ринкову силу, використання асиметрії інформації у взаємовідносинах з такими бізнес-одиницями. Дослідивши вплив споживачів на формування й функціонування конкурентного середовища бізнес-одиниць, що функціонують на сільських територіях в Україні, визначаємо його як нейтральний.

4. Державні органи влади, що мають безпосередній вплив на будь-які суб'єкти підприємницької діяльності в країні, зокрема на ті, що функціонують на сільських територіях. Розкривши вплив державних владних інститутів на функціонування бізнес-одиниць руральних територій України, характеризуємо його як негативний, що виявляється у: недостатньому захисті від рейдерських захоплень; хаотичній підтримці; високому рівні корупції та адміністративного тиску; недостатньому розвитку інновацій; низькій результативності інформаційної та консультаційної підтримки.

5. Органи місцевого самоврядування, які мають такий самий вплив на підприємства з сільської місцевості країни, як і органи державної влади. Відзначаємо негативний вплив таких владних інститутів на формування й функціонування конкурентного середовища бізнес-одиниць, які здійснюють власну фінансово-господарську діяльність на сільських територіях в Україні, через негативні чинники, які були наведені вище щодо державних владних інститутів, а також унаслідок низьких власних фінансових можливостей та недостатню підготовку кадрів, особливо середньої та вищої управлінської ланки.

Вважаємо за доцільне для визначення впливу конкурентного середовища бізнес-одиниць, що функціонують на сільських територіях у країні, на управління інноваційним розвитком цих територій обрати формулу

розрахунку (див. формулу 4.2) та критерії оцінювання (див. табл. Г.2, додаток Г), ідентичні до оцінювання впливу конкурентного середовища сільських територій на такий тип управління (див. вище). При цьому визначимо вплив кожного з наведених вище ключових елементів у розрахунку підсумкового інтегрального показника І_{вбо} у розмірі 0,2. Тоді для України, враховуючи, що негативний вплив ключового елементу на формування й функціонування конкурентного середовища бізнес-одиниць, які здійснюють власну фінансово-господарську діяльність на сільських територіях у країні, будемо рахувати як (мінус один), нейтральний, як (нуль), а позитивний, як (один), значення впливу такого середовища на управління інноваційним розвитком цих територій у державі буде дорівнювати:

$$I_{\text{вбо}} = 0,2*1 + 0,2*(-1) + 0,2*(0) + 0,2*(-1) + 0,2*(-1) = -0,4.$$

Таким чином, згідно з проведеними розрахунками та спираючись на критерії оцінки з таблиці Г.2 (додаток Г), можемо визначити вплив конкурентного середовища бізнес-одиниць, що функціонують на сільських територіях, на управління інноваційним розвитком цих територій в Україні як негативний.

Останнім зі складників конкурентного середовища управління інноваційним розвитком сільських територій у країні є конкурентне середовище домашніх господарств, що функціонують у сільській місцевості держави. Можемо виділити такі ключові елементи цього виду конкурентного середовища:

1. Постачальники, які можуть мати і позитивний, і негативний вплив на формування й функціонування конкурентного середовища домашніх господарств, що функціонують у сільській місцевості країни. Позитивний вплив буде виявлятися у підвищенні доходів, результативності функціонування та конкурентоспроможності домашніх господарств із сільської місцевості держави. Негативним впливом буде використання ринкової сили, монопольне становище та асиметрія інформації постачальників у взаємовідносинах із домашніми господарствами, які функціонують у сільській місцевості країни. Досліджуючи взаємовідносини постачальників та домашніх господарств руральних територій України, визначаємо негативний вплив таких суб'єктів господарювання на домашні господарства.

2. Інші домашні господарства, які, конкуруючи за відповідні суспільні блага та напрями пропозиції ресурсів, можуть негативно або позитивно впливати на формування та функціонування конкурентного середовища домашніх господарств, що діють у сільській місцевості держави. Стосовно України відзначаємо нейтральний вплив інших домашніх господарств на конкурентне середовище домашніх господарств руральних територій країни.

3. Суб'єкти господарювання – споживачі ресурсів домашніх господарств сільської місцевості країни. Такі бізнес-одиниці, маючи взаємовідносини з домашніми господарствами, формують рівень їхніх

доходів, результативності функціонування та конкурентоспроможності. Відзначаємо більший вплив підприємств – споживачів ресурсів на домашні господарства з сільських територій, ніж на домашні господарства з міських територій, оскільки вони закупають більшу номенклатуру ресурсів у таких домашніх господарств (не тільки робочу силу, а й земельні, рекреаційні та продовольчі ресурси). Відзначаємо критично негативний вплив бізнес-єдиниць – споживачів ресурсів на формування та функціонування конкурентного середовища домашніх господарств, що здійснюють власну діяльність у сільській місцевості України. Причинами цього є монопольне становище, ринкова сила та використання асиметрії інформації такими підприємствами в країні.

4. Органи державної влади мають суттєвий вплив на формування та функціонування конкурентного середовища домашніх господарств, що здійснюють власну діяльність у сільській місцевості країни. Ключовими моментами такого впливу є: захист домашніх господарств, недопущення дискримінації, забезпечення конкуренції, консультаційна та інформаційна підтримка. Щодо України відзначаємо негативний вплив державних владних інституцій на конкурентне середовище домашніх господарств руральних територій країни через низьку результативність їхньої взаємодії.

5. Органи місцевого самоврядування мають ідентичний вплив з органами державної влади (див. вище) на формування та функціонування конкурентного середовища домашніх господарств, що здійснюють власну діяльність у сільській місцевості країни. Те саме стосується й України (негативний вплив).

У такому разі, спираючись на формулу 4.2 та таблицю Г.2 (додаток Г), які можна використати для розрахунку інтегрального показника впливу конкурентного середовища домашніх господарств, що функціонують на сільських територіях, на управління інноваційним розвитком цих територій у країні (Івдг), а також методику розрахунку показників Івст та Івбо, розрахуємо значення показника Івдг для України:

$$I_{вдг} = 0,2*(-1) + 0,2*(0) + 0,2*(-1) + 0,2*(-1) + 0,2*(-1) = - 0,8.$$

Враховуючи критерії оцінки, які були наведені в таблиці Г.2 (додаток Г), можемо вказати на критично негативний вплив конкурентного середовища домашніх господарств руральних територій на управління інноваційним розвитком цих територій в Україні.

Маючи розраховані значення трьох складників інтегрального показника впливу конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком сільських територій у країні, розрахуємо значення такого показника для України згідно з формулою 4.1:

$$I_{в} = (-0,6) + (-0,4) + (-0,8) = - 1,8.$$

Використавши критерії оцінки впливу конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком сільських територій у країні (табл. Г.1, додаток Г), можемо визначити цей вплив як негативний із наближенням до критично негативного, що підтверджують раніше зроблені висновки про важливість конкурентного середовища в контексті управління інноваційним розвитком вітчизняної сільської місцевості та необхідність покращення і самого середовища, і його впливу на такий вид управлінської діяльності.

Відзначаємо, що покращення конкурентного середовища та інноваційного розвитку руральних територій України не можливе без забезпечення відповідного рівня інфраструктури національної сільської місцевості.

4.2. Інфраструктурне забезпечення як пріоритет розвитку сільських територій в Україні

Проведене дослідження виявило, з одного боку, ключове значення руральних територій для соціально-економічної системи України, а з іншого – значні проблеми у їхньому розвитку та трансформації відповідно до змін у світовій, міжнародній та національній економіці. Аналіз сучасного стану сільської місцевості України (див. підрозділ 3.2) дозволяє виділити проблеми інфраструктурного забезпечення сільських територій у країні як головні та такі, що заважають їхньому ефективному розвитку. Це дозволяє виділити інфраструктурне забезпечення як пріоритет у межах сучасної трансформації руральних територій в Україні.

Щодо сучасного стану інфраструктури сільських територій України, то вважаємо слушною точку зору О.С. Саєнка про наявність «інституціональної пастки», тобто коли функціонують застарілі інститути, у нашому випадку система забезпечення, управління та розвитку інфраструктурою у сільській місцевості країни, які приносять значні збитки економічним суб'єктам, однак заміна застарілих інститутів на нові потребує значних інвестиційних вкладень, які ці суб'єкти брати на себе не бажають або не можуть [276, с. 114].

Така ситуація потребує виявлення проблем інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні, оцінки інфраструктури сільської місцевості окремих областей країни і всієї сукупності руральних територій держави. Зазначимо, що загальні проблеми розвитку інфраструктури сільських територій України було наведено в межах проведення аналізу їхнього розвитку (див. підрозділ 3.2). Вважаємо за доречне розкрити їх детальніше з урахуванням виділення складників інфраструктури сільської місцевості, які були наведені в підрозділі 1.1 роботи: соціальна, виробнича, інституційна, інформаційна інфраструктура.

Дослідження статистичної інформації щодо стану соціальної інфраструктури сільських територій України [299], а також напрацювань вітчизняних науковців [43; 142; 270] дозволяє виділити головні проблеми розвитку соціальної інфраструктури в сільській місцевості країни:

1. Неефективний розвиток соціальних об'єктів щодо надання освітніх послуг, особливо це стосується закладів дошкільної та шкільної освіти. Відзначаємо переважно низький рівень фінансового забезпечення надання таких послуг на сільських територіях, критичне відставання в забезпеченні дошкільних та шкільних закладів підручниками, комп'ютерною та іншою технікою, проблеми в підготовці та перепідготовці вчителів, дефіцит учительських кадрів, особливо щодо вчителів іноземних мов та інформатики.

2. Критичний стан закладів охорони здоров'я. Акцентуємо увагу на: недостатніх розмірах фінансової підтримки функціонування таких закладів на сільських територіях України; неефективному розміщенні мережі та обсягах ліжок-місць; проблемах із залученням лікарів у сільську місцевість та в підготовці й перепідготовці лікарських кадрів; складності доступу значної кількості сільських мешканців до лікарських послуг; недостатньому забезпеченні сільської місцевості послугами «Швидкої допомоги»; майже повній відсутності інклюзивного медичного забезпечення; неможливості отримати ряд сучасних лікарських послуг (косметологія, сучасна хірургія, офтальмологія та ін.).

3. Розвиток та структура спортивних закладів. На фоні значних проблем зі спортивною інфраструктурою в містах спортивна інфраструктура в сільській місцевості майже цілком відсутня й підтримується незначною кількістю ентузіастів. Згідно зі статистичними даними на кінець 2017 року тільки 153 з 1000 мешканців міста постійно займались спортом, у сільській місцевості таких мешканців було 89 на 1000 чоловік [299]. Причинами цього стали: акцент на залучення до спорту сільських мешканців через мережу шкіл у радянські часи, що в межах сучасного скорочення мережі шкіл у сільській місцевості та низького рівня їхнього фінансування призвело до різкого скорочення спортивних гуртків; критичний рівень фінансової підтримки розвитку спорту на сільських територіях України; невеликі можливості до залучення спортивних тренерів у сільську місцевість.

4. Різне скорочення кількості закладів культури (бібліотеки, музичні школи, кінотеатри, будинки культури та ін.). Причинами цього є недостатні розміри фінансування закладів культури в сільській місцевості, низька активність місцевих органів влади, неможливість залучити в сільську місцевість працівників культури.

Окрім проблем із розвитком соціальної інфраструктури, наголошуємо на значній кількості проблем розвитку виробничої інфраструктури на сільських територіях України, до яких відносимо такі:

1. Критичне зниження якості транспортної інфраструктури. При цьому необхідно виділити проблеми: з автомобільними шляхами, що виявляється у їхньому зносі на сільських територіях більше ніж на 80%; залізничним сполученням через знос рухомого складу та залізничного полотна більше ніж на 70%; майже повну відсутність використання водних шляхів через брак водного транспорту та необхідність відновлення водних шляхів малими та середніми річками [226, с. 45].

2. Значний знос та недостатня придатність до використання сучасними підприємствами енергетичних мереж та мереж водопостачання й водовідведення. Відзначаємо критичний знос мереж енергопостачання, які не відновлювались та майже не розвивались з часів здобуття незалежності. Більшість трансформаторів, трансформаторних підстанцій, високовольтного обладнання працюють, перевищуючи можливі терміни, що закладені їхніми виробниками. Окремо наголошуємо на критичному зносі мереж електричних дротів. Також необхідно вказати на значні проблеми з розвитком мереж газопостачання й водопостачання й водовідведення, що мали місце з часів Радянського Союзу та посилились за часів незалежності України.

3. Проблеми з розвитком збутової інфраструктури. Відзначаємо, що в сучасних умовах розвитку сільських територій України розвивається тільки збутова інфраструктура, яка пов'язана з рослинництвом. При цьому, враховуючи значне зростання обсягів виробництва зернових та олійних культур у країні та початок розвитку такої інфраструктури тільки у 2000-них роках, відзначаємо відставання її розвитку від потреб сільського господарства. На окрему увагу заслуговує недостатній розвиток збутової інфраструктури тваринництва та виробництва овочів і фруктів. Відзначаємо майже повну відсутність збутової інфраструктури для інших бізнес-одиниць, що здійснюють власну фінансово-господарську діяльність у сільській місцевості й не належать до виробників сільськогосподарської продукції.

4. Недостатній розвиток мереж матеріально-технічного постачання, що призводить до необхідності сільських виробників самим розвивати такі мережі або витрачати додаткові кошти на логістичні витрати. Сюди відносимо постачання: енергетичних ресурсів, передусім пального для транспорту; добрив; техніки та обладнання; насіння; саджанців дерев та овочів; комп'ютерної та оргтехніки.

5. Слабкий розвиток природоохоронних об'єктів, що призводить до проблем із місцевим населенням, органами державної та місцевої влади, які контролюють екологічний стан у країні та в окремих регіонах. Така ситуація спричиняє додаткові витрати бізнес-одиниць, які здійснюють власну фінансово-господарську діяльність на сільських територіях України.

6. Майже повна руйнація рекреаційної інфраструктури, яка була побудована за часів СРСР. Причинами цього є: передавання такої інфраструктури з балансів виробників, що працюють у сільській місцевості, на баланси місцевої влади; банкрутство та ліквідація частини виробників сільських територій; хронічний дефіцит фінансових ресурсів у органів місцевого самоврядування та фінансування рекреаційної інфраструктури в останню чергу.

7. Проблеми з трансформацією інфраструктури підготовки та перепідготовки виробничих кадрів, що пов'язано з: функціонуванням інфраструктурних елементів, які були утворені за часів командно-адміністративної економіки і вже критично застаріли; небажанням бізнес-одиниць брати участь у трансформації та розбудові такої інфраструктури; зниженням витрат держави та місцевих органів влади на її розвиток і

утримання в належному стані; низькою активністю регіональних та місцевих владних інститутів щодо залучення грантової підтримки розвитку інфраструктури підготовки та перепідготовки виробничих кадрів від міжнародних та іноземних донорів.

8. Критичний розвиток інноваційної інфраструктури, що пов'язано з проблемами її розвитку на рівні держави, а також небажанням місцевих владних інститутів та бізнес-одиниць розвивати й підтримувати таку інфраструктуру. Окремо відзначаємо низьку адаптацію зарубіжного досвіду розвитку такої інфраструктури до реалій розвитку національних сільських територій.

Дослідження наукових напрацювань вітчизняних науковців дозволяє виділити ряд ключових проблем функціонування й розвитку інституціональної інфраструктури сільських територій України (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Ключові проблеми функціонування й розвитку інституціональної інфраструктури сільських територій України

Джерело: сформовано на основі [3; 140; 218; 219; 368; 389].

Окремо наголошуємо на недостатньому розвитку інформаційної інфраструктури руральних територій України, особливо мережі Інтернет, що пов'язано зі значними витратами на її встановлення в сільській місцевості та підтримання в робочому стані. На особливу увагу заслуговують проблеми локальних та місцевих інформаційно-комунікаційних систем, розвиток яких покладено на виробників, а також формування інформаційних баз даних та довідкових й інформаційних ресурсів.

Ця проблематика активно стримує розвиток сільських територій України та потребує усунення на базі розробки й використання інновацій. Однак, необхідно відзначити, що інфраструктурне забезпечення досить сильно відрізняється за якістю та наявною проблематикою для різних сільських територій України. Це потребує розробки та використання відповідної методики оцінки інфраструктури сільської місцевості країни. Вважаємо за доречне розробити таку методику щодо інфраструктурного забезпечення руральних територій окремих областей України та розрахувати інтегральний показник розвитку інфраструктури в сільській місцевості країни загалом.

При побудові методики будемо враховувати: включення в дослідження чотирьох складників інфраструктурного забезпечення сільських територій України, які були наведені вище (соціальна, виробнича, інституціональна та інформаційна інфраструктура); виділення в межах кожного з чотирьох складників інфраструктурного забезпечення руральних територій країни ключових елементів, які їх формують та мають визначальний вплив; використання кількісних та якісних даних для оцінки; можливість залучення експертів для проведення оцінювання; розрахунок інтегральних показників за кожним із чотирьох складників інфраструктурного забезпечення сільської місцевості України по кожній з обраних територій та розрахунок інтегрального показника оцінки інфраструктури цих територій країни; розрахунок інтегрального показника всієї сільської місцевості країни.

Відзначаємо, що кожен із виділених складників інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні має власні ключові елементи (рис. 4.4).

У межах оцінки інфраструктурного забезпечення сільської місцевості країни кожному з ключових елементів необхідно надати числову характеристику від нуля до десяти, де:

- проміжок від нуля до двох буде означати критичний стан розвитку такого елементу;
- проміжок від трьох до чотирьох – незадовільний стан розвитку елементу;
- проміжок від п'яти до шести – задовільний стан розвитку елементу;
- проміжок від семи до восьми – добрий стан розвитку елементу;
- від дев'яти до десяти – відмінний розвиток елементу.

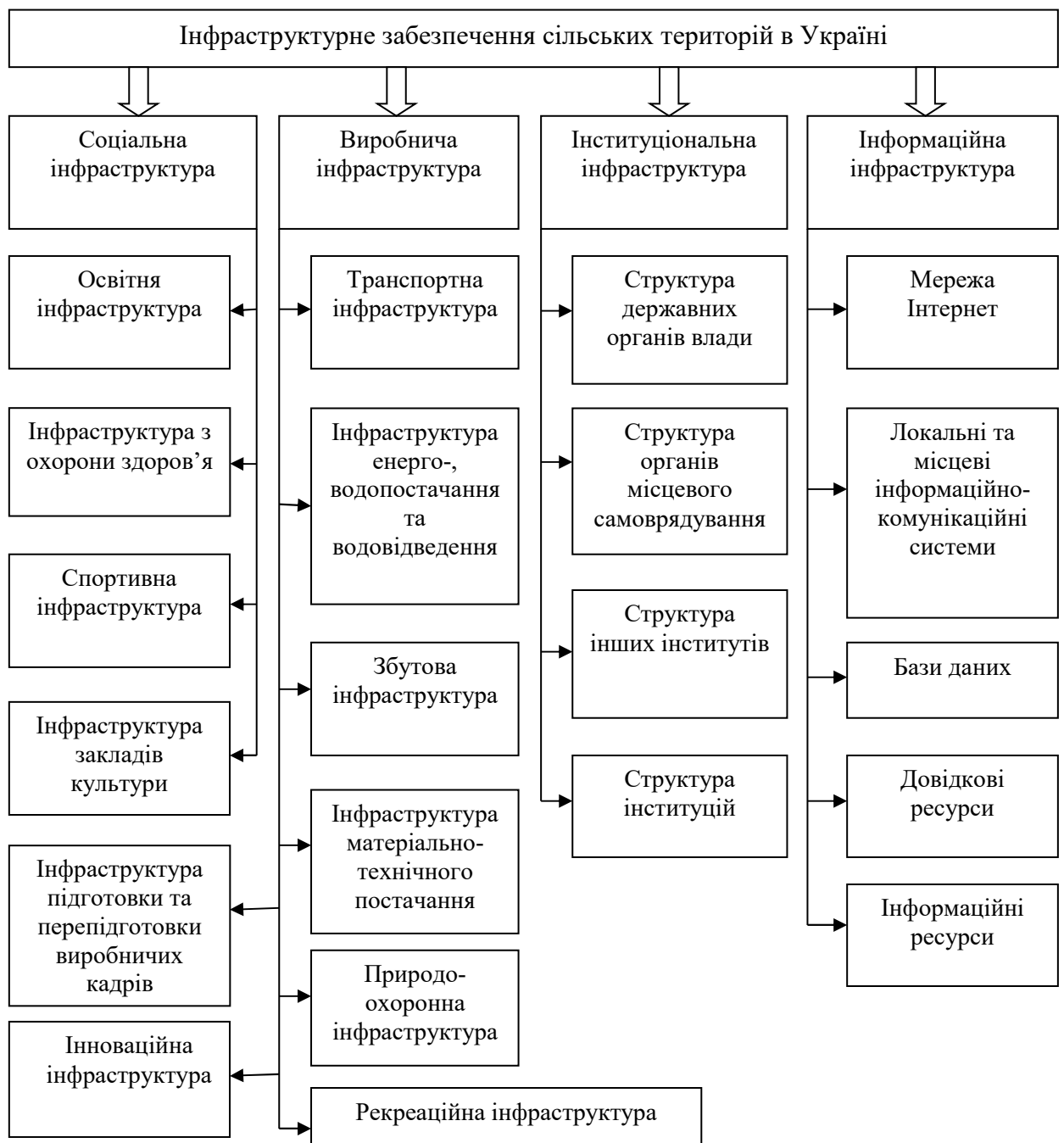

Рис. 4.4. Складники та ключові елементи інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні
Джерело: власні дослідження.

Щодо розрахунку інтегрального показника розвитку окремих складників інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні, то пропонується використовувати таку формулу:

$$I_{сіз} = \sum_{i=1}^n A_i \times K_{сізі} \quad (4.3)$$

де, $I_{сіз}$ – значення інтегрального показника розвитку окремих складників інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні; A_i – питома вага впливу окремого ключового елементу на формування

інтегрального показника; K_{eiz_i} – показник оцінки впливу окремого ключового елемента на формування інтегрального показника (значення від нуля до десяти); i – кількість ключових елементів впливу на формування інтегрального показника.

Для забезпечення ефективності оцінки розвитку складників інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні розробимо та запропонуємо відповідні критерії оцінки (табл. Д.1, додаток Д). Відзначаємо, що критичний та незадовільний розвиток відповідного складника інфраструктури сільських територій означає необхідність різкого збільшення інвестицій у її відновлення й розбудову, задовільний – необхідність підвищення її рівня, добрий та відмінний – необхідність підтримання у відповідному стані та поступової заміни на більш прогресивну.

Розрахувавши значення інтегральних показників розвитку окремих складників інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні, яких було виділено чотири, можливо розрахувати інтегральний показник розвитку інфраструктури сільської місцевості в країні:

$$I_{\text{пріс}} = I_{\text{сі}} + I_{\text{ві}} + I_{\text{ії}} + I_{\text{іні}} \quad (4.4)$$

де, $I_{\text{пріс}}$ – інтегральний показник розвитку інфраструктури сільської місцевості в країні; $I_{\text{сі}}$ – інтегральний показник розвитку соціальної інфраструктури сільської місцевості в країні (значення від нуля до десяти); $I_{\text{ві}}$ – інтегральний показник розвитку виробничої інфраструктури сільської місцевості в країні (значення від нуля до десяти); $I_{\text{ії}}$ – інтегральний показник розвитку інституціональної інфраструктури сільської місцевості в країні (значення від нуля до десяти); $I_{\text{іні}}$ – інтегральний показник розвитку інформаційної інфраструктури сільської місцевості в країні (значення від нуля до десяти).

Вважаємо за необхідне доповнити наведену формулу критеріями оцінки розвитку інфраструктури сільської місцевості в країні (табл. Д.2, додаток Д). Як і для оцінки складових елементів інфраструктурного забезпечення сільських територій держави, відзначаємо, що критичний та незадовільний розвиток інфраструктури села потребує збільшення інвестицій у її відновлення та розбудову, зокрема з використанням інновацій, задовільний розвиток свідчить про необхідність поступового її покращення з акцентом на інновації, а добрий та відмінний розвиток вказує на необхідність її поступової заміни на більш прогресивну на базі інновацій.

Наведена методика дає можливість оцінити розвиток інфраструктури в сільській місцевості країни, а також чітко виділити складники та їхні ключові елементи, які негативно впливають на такий розвиток і не дозволяють повною мірою реалізувати соціально-економічний потенціал національних руральних територій. Водночас таку методику можна використовувати і для оцінки розвитку інфраструктурного забезпечення сільських територій в окремих областях та районах країни, а також для вирахування інтегрального показника $I_{\text{пріс}}$, виходячи з таких розрахунків, що дозволяє виявити області

та райони, які потребують підвищення якості інфраструктури села. При цьому пропонуємо використовувати формулу:

$$I_{\text{пріс}} = \sum_{i=1}^n A_i \times I_i(\text{сі}) + \sum_{i=1}^n A_i \times I_i(\text{ві}) + \sum_{i=1}^n A_i \times I_i(\text{іі}) + \sum_{i=1}^n A_i \times I_i(\text{іні}), (4.5)$$

де, $I_{\text{пріс}}$ – інтегральний показник розвитку інфраструктури сільської місцевості в Україні; A_i – питома вага впливу окремого регіону країни (область, район) на формування інтегрального показника; $I_i(\text{сі})$ – значення інтегрального показника оцінки розвитку соціальної інфраструктури села в окремому регіоні (область, район) країни (значення від нуля до десяти); $I_i(\text{ві})$ – значення інтегрального показника оцінки розвитку виробничої інфраструктури села в окремому регіоні (область, район) країни (значення від нуля до десяти); $I_i(\text{іі})$ – значення інтегрального показника оцінки розвитку інституціональної інфраструктури села в окремому регіоні (область, район) країни (значення від нуля до десяти); $I_i(\text{іні})$ – значення інтегрального показника оцінки розвитку інформаційної інфраструктури села в окремому регіоні (область, район) країни (значення від нуля до десяти); i – кількість регіонів (область, район) країни.

У контексті розрахунку інтегрального показника розвитку інфраструктури сільської місцевості в Україні згідно з формулою 4.5 виникає питання визначення показника A_i . Вважаємо за доречне розраховувати його, зважаючи на частку регіону (область, район) країни у ВВП держави.

Проведемо оцінку розвитку інфраструктури сільської місцевості в Україні, спираючись на розроблену методику з акцентом на оцінку інфраструктури села в окремих областях країни, розпочавши з оцінки соціальної інфраструктури (табл. Д.3, додаток Д). При цьому під ОІ в таблиці будемо розуміти освітню інфраструктуру регіону, під ІОЗ – інфраструктуру з охорони здоров'я, під СІ – спортивну інфраструктуру, під КІ – інфраструктуру закладів культури. Щодо розрахунку інтегрального показника розвитку соціальної інфраструктури сільської місцевості в регіоні, то будемо вважати, що кожний ключовий елемент має однакову питому вагу, яка дорівнює 0,25.

Окремо стосовно даних таблиці Д.3 (додаток Д) відзначимо, що статистична інформація щодо розвитку соціальної інфраструктури сільських територій Автономної Республіки Крим відсутня, також відсутня така інформація стосовно тимчасово окупованих територій Луганської та Донецької областей. Щодо інших даних для оцінки ключових елементів і соціальної інфраструктури сільської місцевості окремих областей України, то вони з метою підвищення об'єктивності проведення оцінки будуть взяті не тільки зі статистичних даних Державної служби статистики України, але й з інших статистичних джерел, а також наукових розробок вітчизняних учених і для приведення до одних значень оцінки оцінені за критеріями такої оцінки з таблиці Д.1 (додаток Д). Те саме буде зроблено і для оцінки інших складників та ключових елементів інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні. Розрахунок для кожного з ключових елементів

інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні буде зроблено як середньоарифметичне від значень оцінки його головних характеристик.

Оцінка соціальної інфраструктури сільської місцевості областей України вказує, з одного боку, на її переважно критичний та незадовільний стан, де особливе занепокоєння викликає стан спортивної інфраструктури та інфраструктури закладів культури, а з іншого – дозволяє поділити всі області України на три групи: області з критичним розвитком соціальної інфраструктури села (Волинська, Івано-Франківська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька); області з незадовільним розвитком соціальної інфраструктури села (Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Черкаська, Чернігівська); області з задовільним розвитком соціальної інфраструктури села (Київська, Харківська).

Важливим складником оцінки інфраструктурного забезпечення розвитку сільських територій в Україні є оцінка виробничої інфраструктури села в окремих областях країни (табл. Д.4, додаток Д).

Відзначаємо такий самий підхід до використання інформації для оцінки виробничої інфраструктури сільської місцевості окремих областей країни, як і при оцінці соціальної інфраструктури національних руральних територій (див. вище). При цьому під ТІ будемо розуміти транспортну інфраструктуру, під ІЕВВ – інфраструктуру енерго-, водопостачання та водовідведення, під ЗІ – збутову інфраструктуру, під ІМТП – інфраструктуру матеріально-технічного постачання, під ПІ – природоохоронну інфраструктуру, під РІ – рекреаційну інфраструктуру, під ІППК – інфраструктуру підготовки та перепідготовки виробничих кадрів, під ІІ – інноваційну інфраструктуру. Для розрахунку показника Іві питому вагу ключових елементів виробничої інфраструктури будемо вважати рівною 0,125.

Щодо виробничої інфраструктури сільських територій України, то відзначаємо переважно незадовільний її стан у всіх областях країни, окрім Київської, де її розвиток можна оцінити як задовільний. Відзначаємо, що критичним майже для всіх областей України є розвиток інноваційної та рекреаційної інфраструктури. Акцентуємо увагу на проблемах із розвитком інфраструктури підготовки та перепідготовки виробничих кадрів, а також збутової інфраструктури й інфраструктури матеріально-технічного постачання в західних областях України.

На окрему увагу заслуговує критичний або незадовільний рівень транспортної інфраструктури в сільській місцевості країни. При цьому, якщо в західних та частково центральних областях України можемо говорити про нерозвиненість такої інфраструктури, особливо це стосується автомобільних доріг з асфальтним покриттям та залізничних доріг, то відносно сільських територій на сході та півдні країни мова йде про їхній критичний знос унаслідок неефективної експлуатації.

Оцінювання інституціональної інфраструктури руральних територій України (табл. Д.5, додаток Д) будуватимемо на інформаційній базі,

складники якої були розкриті вище для оцінки виробничої та соціальної інфраструктури сільської місцевості країни, а також з урахуванням використання скорочень, а саме: СДОВ – структура державних органів влади, СМОС – структура місцевих органів самоврядування, СП – структура інших інститутів, СІ – структура інституцій. При цьому питома вага ключових елементів інституціональної інфраструктури сільської місцевості країни при розрахунку показника Ііі буде дорівнювати 0,25.

Відзначаємо незадовільний розвиток інституціональної інфраструктури сільських територій у всіх без виключення областях України. Враховуючи складність та багатоваріативність проблематики розвитку такого типу інфраструктури, проаналізуємо її детальніше в наступному підрозділі дослідження.

Оцінку інформаційної інфраструктури руральних територій України (табл. Д.6, додаток Д) побудуємо на основі підходів до формування інформаційної бази, які були використані для оцінки попередніх складників інфраструктурного забезпечення сільської місцевості країни. При цьому під МІ будемо розуміти рівень розвитку мережі Інтернет, під ЛМІКС – локальних та місцевих інформаційно-комунікаційних систем, під БД – баз даних, під ДР – довідкових ресурсів, під ІР – інформаційних ресурсів. А при розрахунку Ііі будемо брати питому вагу ключових елементів, яка дорівнює 0,2.

Оцінка інформаційної інфраструктури сільських територій України дозволяє виділити три групи областей країни: області з критичним розвитком інформаційної інфраструктури сільської місцевості (Волинська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька); області з незадовільним рівнем розвитку інформаційної інфраструктури сільської місцевості (Вінницька, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Черкаська, Чернігівська); області з задовільним рівнем розвитку інформаційної інфраструктури сільської місцевості (Дніпропетровська, Київська, Львівська, Одеська, Харківська).

Окремо відзначаємо критичний розвиток локальних та місцевих інформаційно-комунікаційних систем, а також баз даних у сільській місцевості майже у всіх областях України, що передусім залежить від діяльності державних та муніципальних владних інститутів, у той час як розвиток мережі Інтернет, довідкових та інформаційних ресурсів за рахунок бізнес-одиниць перебуває на незадовільному або задовільному рівні на сільських територіях різних областей країни за мінімальної участі державних та місцевих органів влади.

Оцінка інформаційної інфраструктури сільських територій України дозволяє стверджувати, що вона має більший розвиток у тих областях держави, де розміщена достатня кількість суб'єктів підприємницької діяльності, які зацікавлені в її розвитку в межах власної фінансово-господарської діяльності. При цьому державні органи влади та органи місцевого самоврядування не приділяють достатньої уваги розвитку цього

складника інфраструктурного забезпечення розвитку руральних територій країни.

Враховуючи проведені дослідження та застосувавши формулу 4.5, розрахуємо інтегральний показник розвитку інфраструктури сільської місцевості в Україні (Іпріс) у 2017 році, для чого сформуємо відповідну таблицю вихідних даних (додаток Д, табл. Д.7). Тоді інтегральний показник буде дорівнювати:

$$\text{Іпріс}_{2017} = 3,46 + 3,77 + 3,45 + 3,96 = 14,64.$$

Спираючись на критерії оцінки розвитку інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні (див. табл. Д.2, додаток Д), можемо констатувати незадовільний розвиток інфраструктури сільської місцевості країни у 2017 році. Відзначаємо, що такий розрахунок можливо зробити й за інші роки.

Підсумовуючи, відзначаємо, що, з одного боку, інфраструктурне забезпечення є основним складником розвитку руральних територій країни, а з іншого, спираючись на проведені розрахунки згідно з розробленою методикою, саме інфраструктура є одним із базових дестимулюючих елементів розвитку сільської місцевості України, що потребує пошуку й реалізації шляхів активізації її розвитку на основі інноваційних розробок. При цьому особливої уваги в цьому контексті потребує дослідження інституціонального забезпечення розвитку інфраструктури села в країні.

4.3. Інституціональне середовище інноваційного розвитку сільських територій

Проведене дослідження виявило значні проблеми та недостатній розвиток інституціональної інфраструктури сільської місцевості України. При цьому інституціональна інфраструктура є одним із чотирьох складників інфраструктурного забезпечення цієї місцевості країни. Підтверджуємо необхідність трансформації інфраструктури сільських територій України на основі інновацій, чого неможливо досягти без формування ефективного інституціонального середовища в державі. Функціонування сучасних інститутів стримує розвиток руральних територій країни, не дозволяє відновлювати та розвивати інфраструктуру таких територій на основі розробки і впровадження інновацій.

Таким чином, згідно з напрацюваннями О.С. Саєнка [276] у межах інфраструктурного забезпечення розвитку сільських територій України на основі розробки та запровадження інновацій функціонує значна кількість неефективних інститутів, що породжує зростання трансакційних витрат суб'єктів, які діють на таких територіях, та призводить до їхніх збитків. Це вимагає дослідження інституціональних аспектів інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку руральних територій у країні.

Враховуючи наукові розробки І.А. Ажаман [3] та І.М. Дудніка [66], відзначаємо наявність:

1. Формальних інститутів, до яких відносимо: економічні, правові, фінансові, кредитні, інвестиційні, інноваційні, екологічні, маркетингові, інформаційні, консультаційні, суспільні, релігійні, соціальні, культурні, торговельні, зовнішньоекономічні інститути, а також інститути охорони здоров'я, державного управління, державного контролю та профспілкового захисту працівників.

2. Неформальних інститутів, де відзначаємо: культурні традиції, суспільні цінності, звичаї, норми поведінки, досвід, взаємодію домашніх господарств та бізнес-одиниць із державними та місцевими органами влади, взаємодію домашніх господарств та суб'єктів підприємницької діяльності, менталітет, етичні норми, вірування.

Таким чином, саме сукупність формальних та неформальних, ефективних та неефективних інститутів і породжує інституціональне середовище інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сільських територій в Україні та визначає необхідність його трансформації з метою досягнення ефективності та результативності розвитку цих територій держави (рис. 4.5).

До зовнішніх чинників впливу на інституціональне середовище інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сільських територій в Україні відносимо: світові тенденції розвитку національних інституціональних середовищ та окремих інститутів; трансформацію сільських територій у світі та в окремих країнах; зміни в інфраструктурі сільської місцевості на глобальному, міжнародному та національних рівнях; тенденції розвитку та впровадження інновацій, зокрема в інфраструктуру руральних територій.

Серед внутрішніх чинників впливу на інституціональне середовище інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сільських територій в Україні виділяємо: національні та регіональні тенденції розвитку вітчизняного інституціонального середовища та окремих інститутів; трансформацію сільських територій у країні та в окремих областях; зміни в інфраструктурі сільської місцевості на рівні держави та окремих регіонів; тенденції розвитку та впровадження інновацій, зокрема в інфраструктуру руральних територій у країні взагалі й на рівні окремих областей (районів, сіл) зокрема.

Вважаємо за доцільне в межах аналізу інституціональних аспектів інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сільських територій в Україні дослідити розвиток кожного з виділених вище формальних та неформальних інститутів, а також сформулювати висновки щодо їхньої ефективності.

До групи економічних інститутів відносимо державні та недержавні інституції, які формують та регулюють економічні відносини в межах розвитку сільських територій України на основі відновлення та розбудови їхньої інфраструктури, яка ґрунтується на базі розробки та запровадження

інновацій. Відзначаємо критичні проблеми у функціонуванні таких інститутів та їхню неефективність, що виявляється в переважній деградації сільської місцевості країни, зокрема через низьку якість її інфраструктурного забезпечення та неможливість розробки та запровадження відповідних інновацій. Таким чином, можемо говорити про низьку ефективність економічних інститутів у контексті забезпечення інноваційного розвитку сільських територій в Україні, зокрема розвитку їхньої інфраструктури.

Рис. 4.5. Інституціональне середовище інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сільських територій в Україні

Джерело: власні дослідження.

До групи правових інститутів входять законодавчі та нормативні акти України, які стосуються розвитку руральних територій, їхньої інфраструктури та стимулювання інноваційної активності на цих територіях у межах трансформації їхнього інфраструктурного забезпечення. Відзначаємо, з одного боку, досить високий рівень правового забезпечення

розвитку сільських територій в Україні, а з іншого – наявність ряду проблем, серед яких можемо виділити: низьку ефективність та результативність нормативно-правових актів; слабку імплементацію зарубіжного досвіду, особливо Європейського Союзу; недостатню регламентацію державного регулювання розвитку сільських територій у країні та їхньої інфраструктури; хаотичність та слабкість формування комплексу стимулів до інноваційної активності в сільській місцевості, зокрема щодо інфраструктурного забезпечення руральних територій. Вищесказане дозволяє відзначити недостатню ефективність правових інститутів щодо розвитку руральних територій України, а також їхнього інфраструктурного забезпечення на основі розробки і впровадження інновацій.

Щодо групи фінансових інститутів розвитку сільських територій України, їхньої інфраструктури та розробки і впровадження інновацій у такі території та їхнє інфраструктурне забезпечення, то відзначаємо їхній досить слабкий розвиток, диверсифікацію та низькі темпи відновлення після двох послідовних економічних криз у країні (2008 – 2009, 2013 – 2015 роки). При цьому відзначаємо такі тенденції впливу підгруп фінансових інститутів на розвиток сільської місцевості країни: збільшення фінансової підтримки агровиробників з боку банків і небажання фінансувати більшість інфраструктурних проектів та інноваційних розробок; пошук шляхів збільшення співпраці з підприємствами – виробниками сільськогосподарської продукції з боку страхових компаній за їхньої низької активності у співпраці з сільськими громадами та регіональними владними інститутами; недостатня активність інших фінансових інститутів у межах розвитку сільських територій, їхньої інфраструктури та підтримки розвитку і впровадження інновацій у сільській місцевості. Отже, можемо відзначити проблеми з ефективністю фінансових інститутів у межах розвитку сільських територій України, зокрема їхньої інфраструктури на базі розробки і впровадження інновацій.

У контексті дослідження фінансових інститутів необхідно надати характеристику діяльності фондів щодо фінансування інноваційних проектів та підтримки підприємництва за кошти Державного бюджету (табл. Е.1, додаток Е).

Коментуючи наведені нижче в таблиці Е.1 (додаток Е) дані, підкреслимо, що всупереч положенням Закону «Про інноваційну діяльність», відповідно до яких повноваження щодо регулювання діяльності спеціалізованих державних інноваційних фінансово-кредитних установ для фінансової підтримки інноваційних програм і проектів віднесені до сфери відання центрального органу виконавчої влади (ЦОВВ), відповідального за формування й реалізацію інноваційної політики (тобто МОН) [247], фактично діяльність у цій сфері регулюється МЕРТ, оскільки відповідно до Статуту Державної інноваційної фінансово-кредитної установи вона належить до сфери управління МЕРТ та підзвітна саме цьому відомству [300].

Представлені дані також дають підстави стверджувати, що в Україні створено достатню кількість фондів (наявні належні організаційні та правові умови) для фінансування інновацій, зокрема тих, що реалізуються бізнесом, а також відповідної інформаційно-консультативної підтримки бізнесу та підприємництва. Разом із тим, більшість із наявних фондів не отримує фінансування, їхні функції є досить подібними, хоча й розподілені між різними міністерствами (із порушенням вимог чинного законодавства). За таких умов, а також ураховуючи наявність ДІФКУ та Фонду інноваційного розвитку малого бізнесу, викликає сумнів необхідність створення нещодавно анонсованого Фонду розвитку інновацій, кошти на який передбачені в Державному бюджеті на 2018 р.

Ураховуючи те, що станом на середину III кварталу 2018 року відповідне Положення про фонд розвитку інновацій відсутнє (принаймні у вільному доступі на урядовому порталі), можна зробити висновок, що такі дії, швидше, нагадують гасла, а не реальні заходи, спрямовані на активізацію інноваційних процесів, оскільки використати передбачені бюджетом кошти ефективно до кінця 2018 року навряд чи є можливим.

У контексті аналізу фінансового забезпечення політики сприяння інноваційним процесам та розвитку підприємництва не можна не звернути увагу на той факт, що сума коштів, виділена для ДІФКУ, є втричі меншою, ніж сума коштів, виділених за програмою «Державна підтримка технологічних інновацій для розвитку промисловості» (300,00 млн грн., МЕРТ), у 62,5 рази меншою за суму коштів, виділених для фінансування за програмами Державної підтримки суб'єктів господарювання в АПК та окремих галузей сільського господарства (6250,0 млн грн., розпорядник – МінАПК), та в 60 разів меншою за суму коштів, передбачених бюджетом у Державному фонді регіонального розвитку (6000,0 млн грн., підзвітний МінРегіонбуду) [245]. Примітно, що останній, як уже наголошувалось, має на меті фінансування виконання інвестиційних програм і проектів регіонального масштабу, спрямованих на розвиток регіонів і, зокрема, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків. Отже, потенціал цих фондів формує фінансову основу інноваційного розвитку всіх галузей економіки країни та її регіонів, зокрема сільської місцевості, разом із тим, розпорошені по різних програмах та відомствах, ці кошти використовуються недостатньо ефективно з цього погляду. Зокрема, за результатами проведеного аудиту проектів, реалізованих за рахунок коштів ДФРР у 2015 – 2017 рр., експерти констатували, що більшість сфер, які мають прямий вплив на підвищення конкурентоспроможності регіонального бізнесу, залишилися поза увагою ДФРР, а діяльність фонду є малоефективною з погляду досягнення цілей розвитку регіонів [84]. У цьому контексті очевидним є збереження тенденції до формування політики на основі відстоювання інтересів бізнесової та політичної олігархії на противагу соціальним та економічним інтересам суспільства [371].

Дослідження впливу кредитних інститутів на розвиток вітчизняних руральних територій дозволяє вказувати на їхній дестимулюючий вплив на

самі території і на відновлення та розбудову їхньої інфраструктури, а також розробку і впровадження інновацій на цих територіях, зокрема в інфраструктурні проекти. Відзначаємо такі тенденції: мінімізація ризиків при роботі з суб'єктами, які функціонують на сільських територіях країни; низька кредитна підтримка інфраструктурних проектів у сільській місцевості; небажання співпрацювати з розробниками інновацій; недостатня активність та ініціатива щодо співпраці з суб'єктами підприємницької діяльності, домашніми господарствами, які функціонують на сільських територіях України; недостатнє врахування особливостей та потреб у кредитній підтримці сільської місцевості держави; низькі можливості іноземної кредитної підтримки розвитку національних сільських територій та їхньої інфраструктури. Акцентуємо увагу на тому, що наведену групу інститутів необхідно віднести до неефективних інститутів щодо забезпечення розвитку руральних територій країни, їхньої інфраструктури та розробки і впровадження інновацій на цих територіях.

Група інвестиційних інститутів забезпечує надходження відповідних розмірів інвестицій на відповідних умовах у розвиток сільських територій, а також бізнес-одиниць, які функціонують на них. Відзначаємо такі тенденції щодо впливу інвестиційних інститутів на розвиток сільської місцевості країни: критичний дефіцит інвестицій у сільські території та їхню інфраструктуру; акцент тільки на сільських виробниках, переважно великого розміру; максимальне несприйняття підтримки розробки та впровадження інновацій, особливо у сферах поза виробництвом сільськогосподарської продукції; слабка динаміка іноземних інвестицій. Такий стан справ дозволяє зробити висновок про неефективність інвестиційних інститутів у контексті розвитку сільських територій країни та їхньої інфраструктури, особливо з використанням інновацій.

Інноваційні інститути забезпечують розробку, продаж, використання інновацій у сільській місцевості країни, зокрема в межах відновлення та розбудови інфраструктури такої місцевості. Зазначаємо низький рівень розвитку та диверсифікації таких інститутів в Україні, а також їхню недостатню ефективність.

Екологічні інститути представлені в сільській місцевості країни: відповідними державними владними органами та місцевими органами самоврядування, законодавчими та нормативними актами, бізнес-одиницями, громадськими організаціями, окремими активістами, ЗМІ. Відзначаємо зростання важливості їхньої результативності функціонування в умовах значного погіршення екологічної ситуації у світі та в Україні, зокрема на національних сільських територіях. Метою функціонування цієї групи інститутів є контроль за розвитком сільської місцевості та відповідний вплив щодо забезпечення екологічної безпеки країни загалом і цієї місцевості зокрема, у тому числі що стосується відновлення та розбудови інфраструктури з використанням інновацій. Дослідження функціонування та розвитку екологічних інститутів на сільських територіях України вказує на

їхню критичну неефективність, що виявляється у швидкому забрудненні таких територій, зокрема за рахунок руйнування об'єктів інфраструктури.

Маркетингові інститути покликані забезпечити розвиток маркетингової діяльності в сільській місцевості країни за рахунок впровадження маркетингу в діяльність державних органів влади, органів місцевого самоврядування та домашніх господарств, а також підвищення його якості у бізнес-одиниць, які здійснюють власну фінансово-господарську діяльність на сільських територіях включно з фізичними особами-підприємцями. Відзначаємо критичні проблеми з функціонуванням маркетингових інститутів у сільській місцевості України, що призводить до зниження конкурентоспроможності руральних територій країни, низької зацікавленості у їхньому розвитку з боку інвесторів, зокрема іноземних, неможливості забезпечити відновлення та розвиток інфраструктури, а також розробку і впровадження інновацій у функціонування сільських територій і у їхню інфраструктуру. Вищезазначене вказує, що група маркетингових інститутів у контексті розвитку сільських територій України на основі відновлення та розбудови їхньої інфраструктури з використанням інновацій є не ефективною.

Діяльність інформаційних інститутів спрямована на формування інформаційного середовища в розвитку сільської місцевості країни (її структурних елементів) і забезпечення його функціонування. До групи інформаційних інститутів слід віднести: відповідні структурні складники державних та муніципальних органів влади, бізнес-одиниць; окремі суб'єкти підприємницької діяльності, передусім ЗМІ; громадські організації; окремі домашні господарства; відповідні інформаційні системи. Враховуючи складність отримання, недостатні обсяги та об'єктивність інформації щодо розвитку сільських територій, а також їхньої інфраструктури, зокрема на основі інновацій, можемо відзначити низьку ефективність цієї групи інститутів у межах трансформації таких територій.

Група консультаційних інститутів виконує допоміжні функції щодо розвитку сільських територій в Україні, їхньої інфраструктури та розробки і впровадження інновацій на таких територіях, зокрема в інфраструктурне забезпечення. Головним завданням функціонування консультаційних інститутів є зменшення невизначеності щодо прийняття управлінських рішень у межах: розвитку сільської місцевості взагалі або окремих її територій; трансформації складників руральних територій, до яких відносимо інфраструктурне забезпечення; розробки та використання інновацій на сільських територіях, зокрема щодо відновлення й розбудови інфраструктури. Відзначаємо слабкий розвиток, недостатню диверсифікацію та ефективність діяльності цієї групи інститутів в Україні.

Суспільні інститути призначені, з одного боку, для розвитку суспільства та суспільних відносин у країні, а з іншого – для контролю за діяльністю державних та місцевих органів влади, суб'єктів підприємницької діяльності, окремих домашніх господарств, а також захисту бізнес-одиниць і домашніх господарств від негативного впливу зовнішнього середовища. Відзначаємо зростання ролі суспільних інститутів у сучасних умовах

функціонування економічно розвинутих країн світу, які трансформують власні економічні системи в контексті розвитку постіндустріальної економіки. У межах розвитку сільських територій головним завданням суспільних інститутів є забезпечення ефективного розвитку таких територій та їхніх окремих складників, зокрема інфраструктури. Щодо діяльності суспільних інститутів в Україні, то можемо відзначити їхній недостатній розвиток, слабку підтримку діяльності цих інститутів з боку державних та муніципальних органів влади, підприємницьких структур, домашніх господарств, а також низьку ефективність функціонування через наявність застарілих інститутів, особливо щодо розвитку сільських територій у країні та їхніх елементів, до яких відносимо й інфраструктуру таких територій.

Релігійні інститути перебувають у стадії глибокої трансформації, яка почалась зі здобуттям Україною незалежності та визнання в Конституції свободи віросповідань. Відзначаємо складність формування та функціонування таких інститутів у країні, особливо стосовно сільських територій, та зростання їхнього впливу на забезпечення розвитку цих територій. Водночас необхідно зазначити недостатню ефективність релігійних інститутів у контексті розвитку сільської місцевості країни та бажання усунутись від вирішення проблем руральних територій у країні, зокрема щодо їхнього інфраструктурного забезпечення.

Формування постіндустріальної економіки в економічно розвинутих країнах світу показало, що група соціальних інститутів є ключовою і для розвитку держави загалом, і для розвитку її сільських територій зокрема. Враховуючи напрацювання вітчизняних науковців [177; 203; 231], відзначаємо наявність глибоких трансформаційних процесів щодо формування структури та визначення функцій соціальних інститутів в Україні, особливо на руральних територіях, які потребують підвищення соціального захисту домашніх господарств, що функціонують на них. З іншого боку, необхідно відзначити критично низьку ефективність соціальних інститутів у межах розвитку сільської місцевості країни та зростання трансакційних витрат суб'єктів, які знаходяться в цій місцевості, через застарілість більшості таких інститутів. Також відмічаємо дестимулюючий вплив національних соціальних інститутів на відновлення та розвиток інфраструктури сільських територій, особливо з використанням інноваційних розробок.

Культурні інститути також перебувають у процесі активної трансформації у сучасних умовах розвитку соціально-економічної системи України. Відзначаємо суттєві зміни таких інститутів у контексті розвитку сільської місцевості країни та проблеми щодо їхнього розвитку на руральних територіях держави. Це призводить до зниження їхнього впливу на розвиток вітчизняних сільських територій, зокрема на їхнє інфраструктурне забезпечення. Окремо наголошуємо на низькій ефективності цієї групи інститутів щодо стимулювання розвитку сільської місцевості України.

Діяльність торговельних інститутів спрямована на підвищення взаємодії та обміну продукцією (роботами, послугами) між державними

установами, місцевими органами влади, суб'єктами підприємницької діяльності, домашніми господарствами. Відзначаємо наявність серйозних диспаритетів у такому обміні між міськими та сільськими територіями України, що було породжено розвитком країни в межах СРСР та за часів незалежності. Окремо наголошуємо на руйнації та недостатніх темпах відновлення торговельних інститутів у сільській місцевості країни, що призводить до зниження темпів її розвитку, а також зниження темпів розвитку окремих її складників, зокрема інфраструктури. Це свідчить про неефективність функціонування торговельних інститутів на сільських територіях України.

Зростання частки сільськогосподарської продукції в експорті країни (див. табл. 3.13) підвищує роль зовнішньоекономічних інститутів у розвитку сільських територій України. Ці інститути призначені для налагодження зовнішньоторговельних зв'язків сільської місцевості країни та покликані забезпечити підвищення доходів і прибутків суб'єктів, які здійснюють власну діяльність на цій місцевості. Відзначаємо зростання кількості, обсягів діяльності та диверсифікації зовнішньоекономічних інститутів на руральних територіях України, а також наголошуємо на підвищенні ефективності їхнього функціонування в умовах посткризової трансформації національної економіки.

На окрему увагу заслуговує стимулюючий вплив таких інститутів на розвиток сільської інфраструктури та залучення інновацій в інфраструктурне забезпечення села в країні.

Група інститутів охорони здоров'я є однією з ключових, які формують інституціональне середовище інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку сільських територій в Україні. Відзначаємо значну проблематику щодо трансформації та розвитку таких інститутів у сільській місцевості країни, що негативно впливає на розвиток українських руральних територій та їхнє інфраструктурне забезпечення. Наголошуємо на критично низькій ефективності цієї групи інститутів у сільській місцевості держави та необхідності їхнього глибокого перетворення в межах трансформації інститутів охорони здоров'я на національному рівні.

Діяльність групи інститутів державного управління спрямована на забезпечення ефективного розвитку сільських територій у країні та їхніх складників, зокрема інфраструктури. Вважаємо за доцільне оцінити ефективність цієї групи інститутів в Україні, використовуючи «Показники ефективності реформи державного управління», методика розрахунку яких була розроблена та використовується Всесвітнім Банком (рис. 4.6).

Згідно з методикою розрахунку «Показників ефективності реформи державного управління» чим вище значення підсумкового показника (максимальне значення 100), тим вище ефективність функціонування групи інститутів державного управління в країні; чим менше значення такого показника (мінімальне значення 0), тим, відповідно, нижче ефективність функціонування групи інститутів державного управління в державі [343].

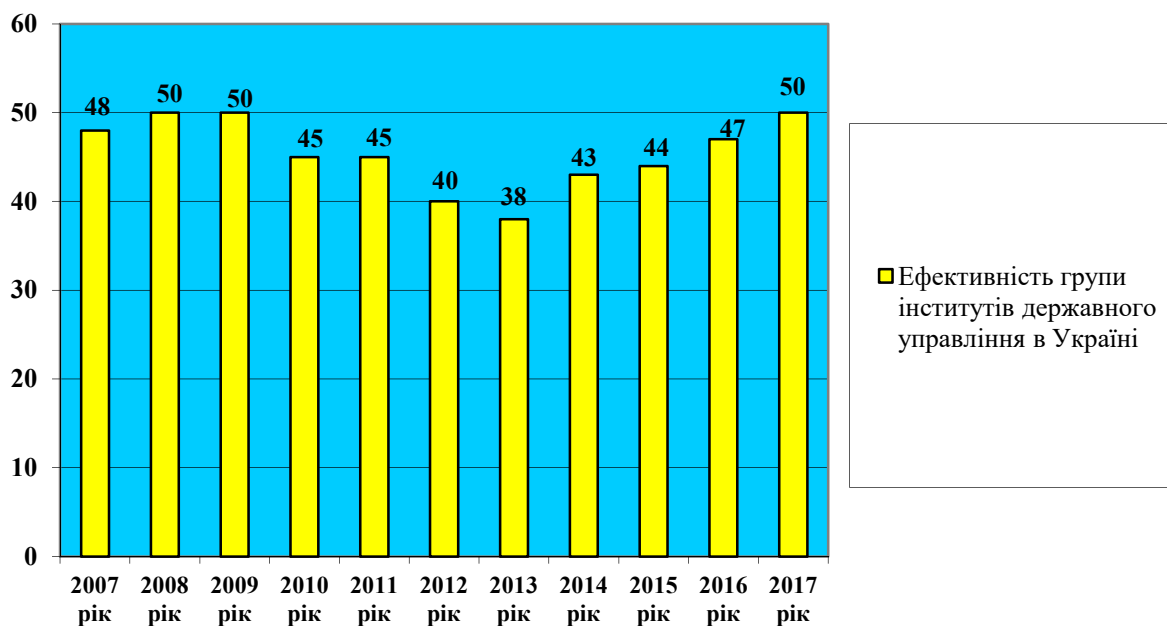

Рис. 4.6. Динаміка ефективності групи інститутів державного управління в Україні за 2007 – 2017 роки

Джерело: сформовано на основі [299].

Дослідження динаміки ефективності групи інститутів державного управління в Україні за 2007 – 2017 роки (див. рис. 4.6) дозволяє зробити висновок про низьку ефективність функціонування цієї групи інститутів у країні з поступовим покращенням ситуації у 2013 – 2017 роках. Вважаємо, що наведене повною мірою можливо застосувати до оцінки впливу цієї групи інститутів на розвиток сільських територій держави та їхніх складників, зокрема інфраструктури таких територій.

Досліджуючи формальні державні інститути, діяльність яких спрямована на забезпечення розвитку сільських територій в Україні та їхньої інфраструктури за рахунок інновацій, окремо необхідно сказати про державні органи, які регулюють інноваційну діяльність у країні. У країні таким органом є Міністерство освіти та науки (МОН). Роль, функції та завдання діяльності Міністерства в окреслених сферах визначаються відповідними законами: «Про наукову і науково-технічну діяльність»; «Про інноваційну діяльність», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» (таблиця 4.2).

Наведені в таблиці 4.2 дані свідчать про те, що функції урядової структури, що має формувати та реалізовувати політику у визначених сферах, є досить вичерпними й передбачають і формування належного інформаційного простору (системи науково-технічної інформації, інформації про технології) та організаційних умов (розвиток інфраструктури сприяння інноваціям), і фінансування, а також формування підґрунтя для вдосконалення законодавства в цій сфері (через прогнозно-аналітичні дослідження та визначення пріоритетів). Дещо суперечливим є покладення всього комплексу цих функцій на відомство, яке відповідно до повноважень

не опікується питаннями розвитку підприємництва та формування умов економічного середовища для розвитку бізнесу [246].

Таблиця 4.2

Сфери відповідальності МОН України як центрального органу виконавчої влади, відповідального за формування та реалізацію політики у сфері наукової та науково-технічної, інноваційної діяльності та трансферу технологій

Закон	Сфери відповідальності МОН
Про інноваційну діяльність	регулювання діяльності спеціалізованих державних інноваційних фінансово-кредитних установ для фінансової підтримки інноваційних програм і проектів (ініціювання створення, нормативне забезпечення діяльності); управління інноваційними проектами (реєстр, конкурсний відбір, експертиза); моніторинг та прогнози у сфері інноваційного розвитку, визначення пріоритетних напрямів розвитку інноваційної діяльності; формування проектів інноваційних програм, визначення обсягу коштів державного бюджету для їхнього фінансування
Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій	управління у сфері трансферу технологій (облік та реєстрація технологій, контроль за передачею майнових прав для фінансованих бюджетом, визначення напрямів використання, моніторинг та аналіз); сприяння трансферу технологій (розвиток інфраструктури, зокрема регіональних центрів, залучення інвестицій)
Про наукову та науково-технічну діяльність (ст. 42)	формування та управління загальнодержавною системою науково-технічної інформації; керівництво системою наукової і науково-технічної експертизи; міжнародне науково-технічне співробітництво (координація, укладення угод, забезпечення реалізації співробітництва, комунікації); формування державного запиту на найважливіші науково-технічні (експериментальні) розробки та науково-технічну продукцію; здійснення фінансової підтримки наукової і науково-технічної діяльності вищих навчальних закладів, що належать до сфери його управління; реєстрація та облік науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт

Джерело: сформовано на основі [244; 247; 250].

Визначення МОН як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інновацій та трансферу технологій, фактично усуває з уваги бізнес-сектор як ключовий з погляду імплементації та поширення інновацій. Це ставить під сумнів можливості повноцінно провадити інноваційну політику, метою якої є передусім «створення соціально-економічних умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження технологій, виробництва та реалізації нових видів продукції»

(Закон про ІД, ст. 3), зокрема, одним із найперших принципів інноваційної діяльності відповідно до Закону є «ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері» [247]. Останнє відповідно до розподілу повноважень між центральними органами виконавчої влади в Україні становить сферу впливу Міністерства економічного розвитку і торгівлі.

Окремо слід наголосити на тому, що можливості Міністерства освіти і науки України повноцінно впливати на розвиток інфраструктурного компоненту інноваційної системи країни певною мірою обмежені, зокрема, з погляду впливу на фінансування створення відповідних організацій та структур. Так, згідно зі ст. 24-1 Бюджетного кодексу України на виконання інвестиційних програм і проектів регіонального розвитку, що мають на меті розвиток регіонів, створення інфраструктури індустріальних та інноваційних парків та ін., спрямовуються кошти Державного фонду регіонального розвитку, діяльність якого координується Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства [31].

У контексті вибудовування взаємозв'язків та посилення спроможності окремих господарюючих суб'єктів до імплементації інновацій слід підкреслити важливість консультаційних і навчальних послуг. Чинним законодавством України надання таких послуг за державний кошт передбачено, зокрема, для сільськогосподарських виробників відповідно до Закону «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність». Суб'єктами надання таких послуг є відповідним чином сертифіковані дорадники, експерти-дорадники та дорадчі служби. При цьому питання формування державної політики в галузі дорадчої діяльності, розробки відповідних загальнодержавних програм, нормативно-правового та методичного забезпечення, сертифікації дорадників та ведення їхнього реєстру перебувають у сфері впливу Міністерства аграрної політики та продовольства [253].

Виходячи з вищенаведеного, слід констатувати, що наявна система організації діяльності урядових інститутів у сфері реалізації державної інноваційної політики не є цілісною та комплексною з огляду на повноту охоплення компонентів національної інноваційної системи в рамках відповідального відомства: поза увагою залишаються фірми, інфраструктура та зв'язки. Недостатня скоординованість між політикою у сфері освіти і досліджень та економічною політикою, а також фрагментація та розпорошеність відповідальності між різними урядовими міністерствами та відомствами призводять до зниження урядового впливу на інноваційні процеси та їхній розвиток у потрібному напрямі [394].

Це вказує на критично неефективне функціонування державних інститутів, діяльність яких спрямована на забезпечення розвитку сільських територій в Україні та їхньої інфраструктури за рахунок інновацій.

Також слід вказати й на іншу суттєву проблему – можливості Міністерства освіти і науки у сфері реалізації інноваційної політики також фактично обмежені – через усунення цього відомства від питань

фінансування інноваційних проектів, зокрема на сільських територіях країни (див. табл. Е.1, додаток Е).

Така суперечливість у розподілі сфер впливу Міністерств та відомств не сприяє єдності інноваційної політики, створюючи поле для поширення корупції та відповідних правопорушень, тим самим не сприяючи зростанню довіри бізнес-середовища до органів влади та регульованих ними інститутів, зокрема освітніх, науково-дослідних тощо. Розв'язання цієї проблеми потребує суттєвих, передусім інституційних, а також і організаційних змін в урядуванні інноваційними процесами, у тому числі на сільських територіях країни.

Група інститутів державного контролю є однією з головних щодо забезпечення розвитку сільських територій в Україні, оскільки саме від діяльності цих інститутів залежить наявність та глибина диспаритетів у сільській місцевості країни. Відзначаємо критично низьку ефективність функціонування інститутів державного контролю на руральних територіях, що виявляється у високому рівні корупції, зростанні кількості рейдерських захоплень, низькій результативності державних та регіональних програм розвитку села.

Інститути профспілкового захисту працівників покликані забезпечити паритет у взаємовідносинах між суб'єктами підприємницької діяльності та їхніми працівниками на сільських територіях, а також захист працівників від експлуатації бізнес-одинацями. Дослідження профспілкового захисту працівників села в Україні [194; 262] дозволяє виділити таку проблематику: зниження рівня охоплення профспілковим захистом працівників сільської місцевості країни; відсутність дієвих інструментів захисту профспілками власних членів; низький рівень впливу профспілок на роботодавців; пасивність державних та місцевих органів влади щодо підтримки профспілок. Наведена проблематика вказує на недостатню ефективність інститутів профспілкового захисту працівників у межах розвитку сільських територій України.

Окрім формальних інститутів, на інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій України на основі розробки та запровадження інновацій мають значний вплив неформальні інститути.

Відзначаємо трансформацію культурних традицій у межах змін групи культурних та релігійних інститутів на сільських територіях країни. Проблемами, що негативно впливають на розвиток сільської місцевості, є: зниження рівня культури мешканців села; зміщення акцентів з національного та регіонального рівнів на рівень власного господарства; пріоритет на збільшення матеріальних статків. Це вказує на низьку ефективність цієї групи інститутів щодо розвитку сільських територій України та їхніх складників, зокрема інфраструктури.

Відбувається зміна суспільних цінностей у межах трансформації суспільства країни загалом і сільських територій держави зокрема. Особливо відзначаємо максимальне несприйняття допомоги громаді, недостатнє розуміння сутності приватної власності, розвиток споживчої поведінки та

диспаритетів у відносинах із державою, місцевою владою та сільською громадою, намагання отримати максимальний зиск за рахунок інших мешканців громади або державної чи муніципальної власності. Це вказує на дестимулюючий вплив сучасних суспільних цінностей щодо розвитку руральних територій країни та їхнього інфраструктурного забезпечення.

Наслідки руйнації національних звичаїв сільських територій України, що відбувалась за часів командно-адміністративної економіки, а також хаотичної їхньої трансформації під час розбудови незалежності країни призвели до критичної сукупності сучасних звичаїв сільських мешканців, де ключове значення має низький рівень відповідальності за територію проживання. Це значно стримує розвиток руральних територій у країні.

Відзначаємо суттєві зміни норм поведінки мешканців сільської місцевості України, що відбувались на фоні трансформації села. Зниження ініціативи, активності, рівня допомоги іншим та протидії насиллю призвело до стримування реалізації потенціалу сільських територій у країні. Досвід, який сформувався у мешканців сільських територій в умовах трансформації економічної системи країни, дозволяє виділити їхню високу антикризову стійкість, що підвищує темпи розвитку сільської місцевості України та вказує на високу ефективність цієї групи неформальних інститутів. У сучасних умовах домашні господарства, які функціонують на українських руральних територіях, максимально автономні й мають значні резерви ресурсів. Саме така ситуація і стала однією з головних причин зростання ролі сільської місцевості в умовах посткризового розвитку економіки країни.

Розглядаючи взаємодію домашніх господарств та бізнес-одиниць із державними та місцевими органами влади на сільських територіях України, відзначаємо максимально низький рівень довіри та взаємодії таких суб'єктів, що є одним із головних негативних чинників, який стримує розвиток сільської місцевості країни та її складників, зокрема інфраструктури.

Те саме можна сказати стосовно взаємодії домашніх господарств та суб'єктів підприємницької діяльності на сільських територіях України, де кожна зі сторін намагається використовувати асиметрію інформації для отримання максимального зиску за рахунок іншої сторони взаємовідносин. Відзначаємо відсутність партнерських відносин між домашніми господарствами та бізнес-одиницями, що здійснюють власну діяльність у сільській місцевості держави.

Критичні зміни менталітету мешканців сільських територій під впливом ідеологічного хаосу кінця XX – початку XXI сторіччя призвели до низького рівня національної самосвідомості та руйнації уявлень про країну і її незалежність. Така ситуація є критичною для національної безпеки держави та має значний негативний вплив на розвиток сільських територій країни, їхнє інфраструктурне забезпечення, зокрема на базі розробки та запровадження інновацій.

Щодо етичних норм, то тут можемо відзначити головну проблему щодо розвитку сільської місцевості країни, а саме: зміщення акцентів від несприйняття порушення законів держави до поваги перед тими, що змогли

порушити закон, але уникали покарання. Спостерігаємо значне зменшення правової дисципліни мешканців села на фоні розмитості їхніх уявлень про власні права та обов'язки. Наголошуємо на зміні системи вірувань домашніх господарств сільських територій України та частковому відході від християнських цінностей, що породжує зростання протиправних дій, корупції та порушення законів. Наведене призводить до зниження темпів розвитку сільської місцевості країни та зростання трансакційних витрат суб'єктів, які функціонують у цій місцевості.

Підсумовуючи дослідження впливу інституціонального середовища на розвиток сільських територій в Україні, а також на інфраструктурне забезпечення таких територій на основі розробки та запровадження інновацій, відзначаємо наявність значних проблем та критичну неефективність і самого середовища, і окремих інститутів у цьому контексті, що потребує розробки комплексу шляхів усунення виявлених проблем.

4.4. Формування напрямів розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні

Дослідження особливостей розвитку українських руральних територій показало, що через комплекс проблем неможливо повною мірою реалізувати їхній соціально-економічний потенціал. Така ситуація негативно впливає на посткризовий розвиток країни та має негативний вплив на економічну безпеку країни. При цьому особливу увагу необхідно звернути на відновлення та розбудову інфраструктури в сільській місцевості держави, оскільки саме ця проблема є однією з головних для вітчизняних сільських територій.

Водночас підвищення якості інфраструктурного забезпечення руральних територій України внаслідок значної кількості проблем неможливо реалізувати без залучення інновацій, що також має свої проблеми через недостатній розвиток інноваційної діяльності у країні.

Ця ситуація вимагає формування напрямів розвитку сільських територій держави на базі залучення інновацій у покращення інфраструктури цих територій. При цьому важливим є розкриття головних складників процесу розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в їхньому інфраструктурному забезпеченні (рис. 4.7).

Надаючи характеристику наведених складників процесу розвитку українських руральних територій на базі інновацій в їхню інфраструктуру, можемо зазначити:

1. У межах розробки, реалізації та використання інновацій інвесторами можуть виступати міжнародні організації, національні та іноземні владні інститути, зокрема органи місцевого самоврядування, національні й іноземні бізнес-одиниці, національні та іноземні домашні господарства; розробниками – національні й іноземні бізнес-одиниці, національні та іноземні домашні господарства; покупцями – міжнародні організації, національні та іноземні владні інститути, зокрема органи місцевого самоврядування, національні й

іноземні бізнес-єдиниці; регуляторами – національні владні інститути, зокрема органи місцевого самоврядування.

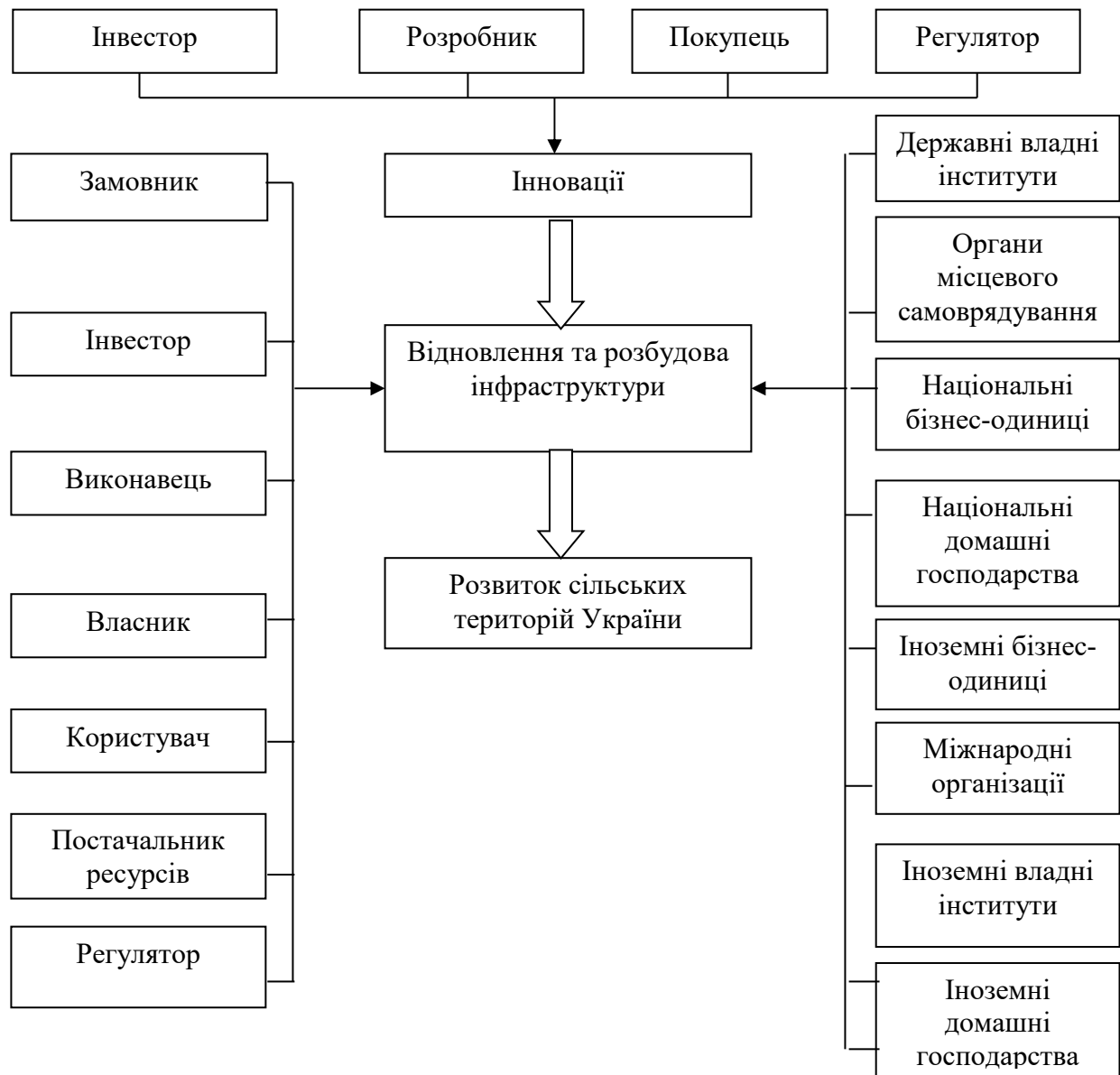

Рис. 4.7. Основні складники процесу розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні

Джерело: власні дослідження.

2. У процесі відновлення та розбудови інфраструктури сільської місцевості України замовниками можуть бути міжнародні організації, національні та іноземні владні інститути, зокрема органи місцевого самоврядування, національні й іноземні бізнес-єдиниці; інвесторами – міжнародні організації, національні та іноземні владні інститути, зокрема органи місцевого самоврядування, національні й іноземні бізнес-єдиниці, національні та іноземні домашні господарства; виконавцем робіт щодо відновлення та розбудови інфраструктури - національні й іноземні бізнес-єдиниці, а також відповідні підрозділи національних владних інститутів, зокрема органи місцевого самоврядування; власниками - національні владні

інститути, у тому числі органи місцевого самоврядування, національні й іноземні бізнес-єдиниці; користувачами - національні й іноземні бізнес-єдиниці, національні домашні господарства; постачальниками ресурсів – національні й іноземні бізнес-єдиниці, національні домашні господарства; регулятором – національні владні інститути, зокрема органи місцевого самоврядування.

Розкриваючи основні складники процесу розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в їхньому інфраструктурному забезпеченні, зазначимо, що ключову роль тут відіграють замовник, інвестор та власник. Замовник є ініціатором інфраструктурного проекту, і саме від нього залежить використання інновацій у цьому проекті. Інвестор забезпечує фінансову підтримку відновлення або побудови відповідного елементу інфраструктури сільських територій країни, де також фінансує розробку або купівлю інновацій. Власник виступає кінцевою стороною, що володіє інфраструктурним об'єктом, стежить за його станом та за необхідності здійснює відповідне обслуговування.

Враховуючи наведене вище, відзначаємо велику кількість суб'єктів, які можуть виступати замовниками, інвесторами та власниками у процесі розвитку українських сільських територій на основі інновацій в їхньому інфраструктурному забезпеченні, що призводить до значної кількості варіантів формування напрямів реалізації цього процесу. Вважаємо за доречне надати характеристику таким напрямам із визначенням їхніх сильних та слабких сторін. При цьому можемо представити формування напрямів процесу розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні у вигляді відповідної матриці вектору-рядка (рис. 4.8).

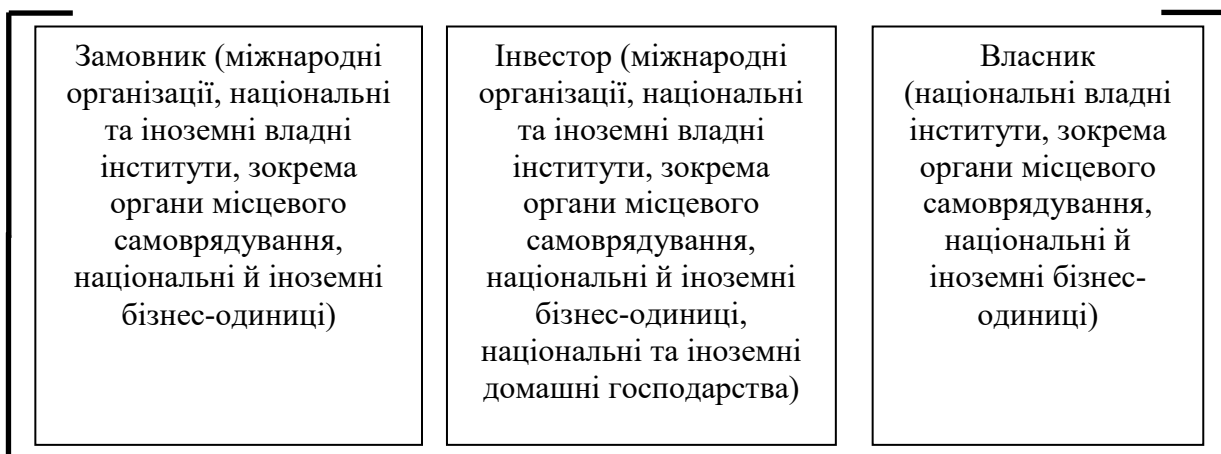

Рис. 4.8. Матриця формування напрямів процесу розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні
Джерело: власні дослідження.

Замовниками побудови, реконструкції або ремонту інфраструктурних об'єктів на сільських територіях України можуть виступати міжнародні організації. Перелік таких організацій, що беруть участь у розвитку країни

загалом та українських руральних територій зокрема, було наведено в підрозділі 3.2 наукового дослідження. Перевагами саме міжнародних організацій як замовників інфраструктурних проектів є: значний досвід побудови, реконструкції або ремонту інфраструктурних об'єктів на сільських територіях у різних країнах світу; високий імідж, що спрощує залучення інвесторів та співінвесторів проекту; низький рівень протидії державних та муніципальних владних інститутів України; акцент на комплексній віддачі від проектів для сільської місцевості; низькі вимоги до прибутковості об'єктів інфраструктури; можливість активного залучення в такі проекти інновацій, зокрема іноземних. До недоліків міжнародних організацій як замовників окремих складників інфраструктури сільських територій у країні відносимо: низьку активність таких організацій щодо самостійного замовлення інфраструктурних проектів для розвитку сільської місцевості окремих країн, виключенням є тільки економічно відсталі держави; високий рівень бюрократії та вимог до проектів відновлення або розбудови інфраструктури села; залежність від взаємовідносин світової спільноти з владними інститутами країни; «нульовий рівень» сприйняття корупції в державі; складність врахування національних та місцевих особливостей при реалізації інфраструктурних проектів; переважний акцент на розбудову соціальної інфраструктури, що збільшує навантаження на національний та місцеві бюджети.

Національні владні інститути в переважній більшості сьогодні виступають замовниками побудови, реконструкції або ремонту інфраструктурних об'єктів на сільських територіях України. Перевагами цієї групи замовників є: низька протидія в реалізації інфраструктурних проектів; можливість залучити значну кількість інвесторів та співінвесторів проектів; розуміння стратегічних перспектив розвитку інфраструктурного забезпечення сільських територій країни. Недоліками державних органів влади в межах розбудови інфраструктури національних сільських територій є: високий рівень корупції; хаотичність дій, яка виходить з різких змін політичної ситуації в країні; нерозуміння та неврахування потреб окремих сільських територій; строки затвердження та реалізації проектів; можливість «заморожування» інфраструктурних проектів; акцент тільки на соціальній та транспортній інфраструктурі; повне ігнорування комплексності при побудові, реконструкції або ремонті інфраструктурних об'єктів на сільських територіях країни, а також можливої прибутковості таких об'єктів; нерозуміння важливості інноваційного супроводження інфраструктурних проектів.

Національні органи місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади повинні стати ключовими замовниками відновлення та розбудови інфраструктури села в Україні. Перевагами органів місцевої влади як замовників інфраструктурних проектів є: розуміння потреб та специфіки окремих сільських територій щодо їхнього інфраструктурного забезпечення; строки затвердження та реалізації проектів; низька протидія в реалізації проектів розбудови інфраструктури села. До недоліків органів місцевого

самоврядування як замовників побудови, реконструкції або ремонту інфраструктурних об'єктів на сільських територіях України відносимо: відсутність досвіду реалізації значних проектів розбудови інфраструктури та відповідних спеціалістів у переважній більшості таких органів; високий рівень корупції; майже повну відсутність стратегічного розуміння розвитку інфраструктури окремих сільських територій та її інтеграції в розбудову інфраструктури всієї сільської місцевості країни й інфраструктури держави; повне ігнорування комплексності при реалізації інфраструктурних проектів на сільських територіях країни, а також можливої прибутковості таких проектів; нерозуміння важливості інноваційного супроводження інфраструктурних проектів.

Іноземні владні інститути можуть виступати замовниками окремих інфраструктурних об'єктів руральних територій України. До переваг цієї групи замовників інфраструктурних проектів у вітчизняній сільській місцевості відносимо: досвід розбудови інфраструктури сільських територій у власній країні; можливість залучення значної групи інвесторів та співінвесторів, зокрема з країни, до якої належать органи влади; «нульовий рівень» корупції; високий рівень сприйняття інновацій щодо реалізації інфраструктурних проектів; широкий діапазон реалізації можливих проектів розбудови інфраструктури руральних територій. Недоліками в межах залучення іноземних органів влади до відновлення та розбудови інфраструктури села в Україні як замовників є: незначна зацікавленість таких інститутів у побудові, реконструкції або ремонті інфраструктурних об'єктів на сільських територіях країни; небажання самостійно нести ризики щодо замовлення інфраструктурних проектів; відстоювання національних інтересів, цілком або частково ігноруючи інтереси України.

Іноземні органи місцевого самоврядування також можуть виступати замовниками окремих інфраструктурних проектів на українських сільських територіях. Виділяємо такі переваги цієї групи замовників: значний досвід розвитку інфраструктури власних територій; нижчий рівень бюрократії при прийнятті рішень щодо реалізації інфраструктурних проектів на руральних територіях України, ніж у державних владних інститутах; високий рівень сприйняття інновацій. Серед недоліків необхідно відзначити: вкрай низьку ймовірність участі такої групи замовників у побудові, реконструкції або ремонті інфраструктурних об'єктів на сільських територіях країни; небажання самостійно нести ризики щодо замовлення інфраструктурних проектів; акцент на розбудову соціальної інфраструктури; підтримка власних виробників у межах замовлення побудови інфраструктурних об'єктів у сільській місцевості України.

Національні бізнес-одиниці є ще однією з головних груп замовників побудови, реконструкції або ремонту інфраструктурних об'єктів на українських сільських територіях. Перевагами цієї групи замовників є: швидкість розробки та реалізації проектів; відсутність бюрократії при розробці та реалізації інфраструктурних проектів; акцент на самоокупність інфраструктурних об'єктів; досвід та можливість залучення відповідних

спеціалістів для розбудови інфраструктури села; низький рівень корупції. Недоліками національних бізнес-одиниць як замовників відновлення та розбудови інфраструктури сільської місцевості України є: акцент на виробничу та частково інформаційну інфраструктуру; пріоритет власних бізнес-інтересів над національними, місцевими та суспільними інтересами; значний рівень протидії та складність реалізації інфраструктурних проектів на руральних територіях країни; низький рівень сприйняття використання інновацій.

Іноземні бізнес-одиниці, особливо міжнародні агропромислові корпорації, набувають усе більшої ваги як замовники інфраструктурних об'єктів на сільських територіях України. До переваг цієї групи замовників відносимо: імідж та значні можливості залучення інвесторів і співінвесторів; досвід та наявність спеціалістів для розробки й реалізації інфраструктурних проектів у сільській місцевості країни; «нульовий рівень» корупції; акцент на самоокупність інфраструктурних об'єктів та комплексність отримання зиску від їхнього функціонування; активне залучення інновацій. Серед недоліків іноземних бізнес-одиниць, що виступають замовниками інфраструктурних проектів на сільських територіях України, можемо відзначити: акцент на виробничу та частково інформаційну інфраструктуру; пріоритет власних бізнес-інтересів над національними, місцевими та суспільними інтересами; низький рівень залучення до проектів національних виробників та домашніх господарств; намагання зменшити контроль за реалізацією проектів.

Міжнародні організації можуть виступати у процесі розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні як інвестори інфраструктурних проектів. До переваг цієї групи інвесторів розбудови інфраструктури сільської місцевості країни відносимо: досвід інвестування в інфраструктурні об'єкти на сільських територіях країн світу; обсяги залучення інвестицій; можливість залучити співінвесторів; підтримку інновацій в інфраструктурному забезпеченні села; «нульовий рівень» корупції; низькі вимоги до прибутковості проектів; вартість фінансового обслуговування інвестицій; строки залучення інвестицій. Недоліками міжнародних організацій, які виступають інвесторами в межах побудови, реконструкції або ремонту інфраструктурних об'єктів на сільських територіях України, є: вимоги щодо участі у фінансуванні проекту інших учасників; значні вимоги до проектів, у які планується вкласти грошові кошти; мінімізація ризиків; високий рівень бюрократичних процедур; значні строки ухвалення рішень щодо надання інвестицій; низька активність таких організацій щодо пошуку об'єктів інвестування в інфраструктурне забезпечення розвитку сільської місцевості окремих країн, виключенням є тільки економічно відсталі держави.

Національні владні інститути є одними з головних інвесторів щодо відновлення та розбудови інфраструктури українських руральних територій. До переваг такої групи інвесторів можемо віднести: обсяги залучення інвестицій; можливість запрошення співінвесторів; низькі вимоги до прибутковості проектів; умови надання інвестицій. Недоліками органів

державної влади, що виступають інвесторами побудови, реконструкції або ремонту інфраструктурних об'єктів на сільських територіях України, є: корупція; дефіцит інвестиційних ресурсів; можливість «заморожування» фінансування проекту через політичні або економічні зміни у країні; строки надання інвестиційних коштів; бюрократичні процедури; акцент на інвестиції в соціальну інфраструктуру; несприйняття інновацій.

Національні органи місцевого самоврядування в сучасних умовах реформування регіональних владних структур та децентралізації влади повинні стати ключовою групою інвесторів розвитку інфраструктури українських сільських територій. Перевагами органів місцевого самоврядування, які виступають інвесторами відновлення та розбудови інфраструктури села в Україні, є: чітке знання пріоритетних напрямів інвестицій; можливість залучення співінвесторів; низькі вимоги до прибутковості проектів; умови надання інвестицій. До недоліків цієї групи інвесторів щодо формування інвестиційного забезпечення сільської місцевості країни є: критичний дефіцит коштів, зокрема інвестиційних; корупція; намагання досягти власних інтересів окремих політичних та соціальних груп; несприйняття інновацій; можливість «заморожування» фінансування проекту через політичні або економічні зміни у країні або регіоні; акцент на інвестиції в соціальну інфраструктуру.

Іноземні владні інститути також можуть виступати інвесторами побудови, реконструкції або ремонту інфраструктурних об'єктів на сільських територіях України. Відзначаємо значно більші можливості органів державної влади інших країн світу, що виступають інвесторами, ніж замовників інфраструктурних проектів розвитку сільської місцевості України. До переваг цієї групи інвесторів відносимо: вартість залучення інвестицій; досвід інвестування в інфраструктурні об'єкти на власних сільських територіях; підтримку інновацій; низький рівень корупції; інвестиційну підтримку широкого діапазону можливих проектів розбудови інфраструктури руральних територій (виробнича, соціальна, інформаційна інфраструктура); обсяги інвестування; строки залучення інвестицій. Недоліками іноземних владних інститутів, що виступають інвесторами інфраструктурних проектів розвитку сільської місцевості України, є: мінімізація ризиків; високий рівень бюрократичних процедур; значні строки ухвалення рішень щодо надання інвестицій; залежність від політичної та економічної ситуації у країні-інвесторі.

Іноземні органи місцевого самоврядування в ряді випадків можуть виступати інвесторами відновлення та розбудови інфраструктури українських сільських територій. До переваг таких інвесторів у побудові, реконструкції або ремонті інфраструктурних об'єктів у сільській місцевості України відносимо: строки залучення інвестицій; досвід здійснення інвестицій в інфраструктуру власних руральних територій; вартість залучення інвестицій; низький рівень корупції; підтримку інновацій; інвестиційну підтримку широкого діапазону можливих проектів розбудови інфраструктури руральних територій (виробнича, соціальна, інформаційна

інфраструктура). Недоліками цієї групи інвесторів є: мінімізація ризиків; високий рівень бюрократичних процедур; залежність від політичної та економічної ситуації у країні-інвесторі та регіоні-інвесторі.

Враховуючи напрацювання вітчизняних науковців [32; 54; 205] та проведене дослідження (підрозділ 3.2 роботи), можемо зазначити, що національні бізнес-єдиниці є ключовими інвесторами щодо розвитку сільських територій України, зокрема стосовно їхнього інфраструктурного забезпечення. До переваг національних суб'єктів підприємницької діяльності щодо інвестування в інфраструктурні проекти на українських руральних територіях відносимо: низький рівень корупції; строки залучення інвестицій; швидкість отримання інвестиційних коштів та направлення їх на реалізацію інфраструктурних проектів; незначні обсяги бюрократичних процедур; бажання вкладати інвестиції в ризикові інфраструктурні об'єкти на сільських територіях; акцент на максимізацію прибутків від інвестиційних вкладень у побудову, реконструкцію або ремонт інфраструктурних об'єктів у сільській місцевості України. Недоліками цієї групи інвесторів є: обмежені обсяги інвестиційних ресурсів; строки інвестування (переважно короткостроковий та середньостроковий періоди); акцент на розвиток виробничої інфраструктури, переважно для виробництва та продажу сільськогосподарської продукції, а також частково на розвиток інформаційної інфраструктури; вимоги до прибутковості проектів; низький рівень підтримки інновацій.

Іноземні бізнес-єдиниці активно виступають інвесторами в побудові, реконструкції або ремонті інфраструктурних об'єктів у сільській місцевості України, особливо це стосується транснаціональних агропромислових корпорацій, які здійснюють операційну діяльність на території країни [46; 49; 67; 170; 211; 337]. До переваг цієї групи інвесторів відносимо: обсяги інвестиційних ресурсів; досвід інвестування в інфраструктурні проекти на руральних територіях інших країн; підтримку інновацій; «нульовий рівень» корупції; строки інвестування; вартість надання інвестиційних ресурсів; акцент на максимізацію прибутків від інвестиційних вкладень в інфраструктуру українських сільських територій. Недоліками здійснення інвестиційної діяльності іноземних суб'єктів підприємницької діяльності щодо розвитку інфраструктурного забезпечення сільської місцевості України є: акцент на розвиток виробничої інфраструктури, переважно для виробництва та продажу сільськогосподарської продукції, особливо це стосується продукції рослинництва; вимоги до прибутковості та ризиковості інфраструктурних проектів; залежність від політичної та економічної ситуації в Україні; можливість «заморожування» фінансування проекту через політичні або економічні зміни у країні.

Національні домашні господарства опосередковано також виступають інвесторами відновлення та розбудови інфраструктури українських сільських територій. До переваг цієї групи інвесторів у побудові, реконструкції або ремонті інфраструктурних об'єктів у сільській місцевості України відносимо: низький рівень корупції; потенційні обсяги інвестиційних ресурсів у

національній і вільноконвертованих валютах; бажання вкладати інвестиції в ризикові інфраструктурні об'єкти на сільських територіях; акцент на максимізацію прибутків від інвестиційних вкладень у сільську інфраструктуру. Недоліками національних домашніх господарств як інвесторів в інфраструктурні проекти на українських руральних територіях є: незначні суми інвестиційних ресурсів окремих домашніх господарств; реакція на маркетинговий вплив; недостатній досвід як інвесторів; інвестування через посередників та фінансові інститути; залежність від політичної та економічної ситуації в Україні; значний рівень недовіри органам державної влади, місцевого самоврядування та підприємствам.

Іноземні домашні господарства також опосередковано можуть бути інвесторами інфраструктурних проектів на українських сільських територіях. Перевагами цієї групи інвесторів є: «нульовий рівень» корупції; вимоги до строків та прибутковості інвестиційних вкладень; підтримка інновацій. До недоліків відносимо: залежність інвестицій від політичної та економічної ситуації в Україні; вимоги до прибутковості та ризиковості інфраструктурних проектів; інвестування через посередників та фінансові інститути.

Важливим складником формування напрямів процесу розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні є визначення оптимального власника відновлених або побудованих інфраструктурних об'єктів на цих територіях.

У сучасних умовах розвитку інфраструктури сільської місцевості країни, враховуючи історію її розбудови, однією з ключових груп власників інфраструктурних об'єктів в Україні є національні владні інститути. Відзначаємо переваги цієї групи власників: великий інструментарій щодо управління та контролю за станом об'єктів інфраструктури, які знаходяться на сільських територіях країни; наявність підготовлених кадрів зі значним управлінським досвідом; досвід володіння та управління інфраструктурними об'єктами; наявність достатнього обсягу ресурсів для володіння та управління інфраструктурним забезпеченням сільської місцевості країни. До недоліків національних владних інститутів, що виступають власниками інфраструктурних об'єктів, які знаходяться на сільських територіях, відносимо: корупцію; низький рівень зацікавленості державних службовців у розвитку інфраструктури села України; недостатню ефективність захисту власності з боку державних владних інститутів; відсутність підтримки розробки та впровадження інновацій на сільських інфраструктурних об'єктах; низьку швидкість реакції на зовнішні та внутрішні негативні зміни; слабкий рівень підзвітності та особистої відповідальності державних службовців за управління об'єктами сільської інфраструктури.

Сучасна реформа органів влади збільшує роль національних інститутів місцевого самоврядування як власників інфраструктури сільських територій України. До переваг цієї групи власників відносимо: чітке розуміння потреб розвитку інфраструктурного забезпечення окремих руральних територій у країні; значний вплив на діяльність органів місцевого самоврядування бізнес-єдиниць та домашніх господарств, які функціонують на сільських територіях.

Недоліками функціонування національних інститутів місцевого самоврядування як власників інфраструктури сільської місцевості України є: дефіцит підготовлених кадрів зі значним управлінським досвідом; недостатній обсяг ресурсів для володіння та управління інфраструктурним забезпеченням сільських територій країни; корупція; недостатня ефективність захисту власності з боку місцевих органів влади; недостатній обсяг підтримки інновацій; низька швидкість реакції на зовнішні та внутрішні негативні зміни.

Національні бізнес-одиниці є також однією з ключових груп власників інфраструктурних об'єктів на українських руральних територіях. До переваг цієї групи власників сільської інфраструктури відносимо: високу швидкість реакції на зовнішні та внутрішні негативні зміни; зацікавленість у розвитку інфраструктурних об'єктів; високий рівень підзвітності та особистої відповідальності керівних кадрів за управління окремими об'єктами сільської інфраструктури; низький рівень корупції; наявність достатнього обсягу ресурсів для володіння та управління інфраструктурними об'єктами в сільській місцевості країни. До недоліків відносимо: значний рівень адміністративного та кримінального тиску на власність; дефіцит підготовлених та досвідчених управлінських кадрів; залежність від політичної та економічної ситуації в Україні.

Активізація інвестиційних вкладень іноземних бізнес-одиниць (переважно транснаціональних аграрних корпорацій) у сільське господарство країни призводить до зростання їхньої власності щодо інфраструктурних об'єктів, які знаходяться на сільських територіях держави. Перевагами іноземних підприємств, які виступають власниками об'єктів сільської інфраструктури в Україні, є: досвід володіння інфраструктурними об'єктами в сільській місцевості інших країн світу; зацікавленість у розвитку інфраструктурних об'єктів; високий рівень підзвітності та особистої відповідальності керівних кадрів за управління окремими об'єктами сільської інфраструктури; «нульовий рівень» корупції; наявність достатнього обсягу ресурсів для володіння та управління інфраструктурними об'єктами в сільській місцевості країни; наявність підготовлених кадрів зі значним управлінським досвідом. Недоліками цієї групи власників є: значний рівень адміністративного та кримінального тиску на власність; залежність від політичної та економічної ситуації в Україні; необхідність адаптації до умов управління власністю в країні.

Підсумовуючи характеристику головних складників формування напрямів процесу розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні, відзначаємо, що замовниками, інвесторами та власниками інфраструктурних проектів у сільській місцевості країни повинні виступати національні владні інститути (НВІ), національні інститути місцевого самоврядування (НІМС), національні бізнес-одиниці (НБО) та іноземні бізнес-одиниці (ІБО). Звідси можемо визначити таку сукупність напрямів процесу розвитку українських руральних територій на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Сукупність напрямів процесу розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні

Замовник	Інвестор	Власник
НВІ	НВІ	НВІ
НІМС	НІМС	НІМС
НБО	НБО	НБО
ІБО	ІБО	ІБО
НВІ (НІМС)	НБО (ІБО)	НВІ (НІМС)
НВІ (НІМС)	НБО (ІБО)	НБО (ІБО)

Джерело: власні дослідження.

При цьому найбільш оптимальними напрямками розвитку сільської місцевості країни на основі відновлення або розбудови інфраструктури на основі інновацій вважаємо два останні з таблиці 4.3. Таким чином, для розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні пропонується використовувати два напрями:

- коли замовником виступають національні владні інститути або інститути місцевого самоврядування країни, що дозволяє зменшити перепони для розвитку проектів, отримати підтримку в їхній реалізації та сконцентруватись на широкій гамі інфраструктурних проектів у сільській місцевості; інвестором є національні або іноземні бізнес-одиниці, що дозволяє отримати значні інвестиційні кошти, уникнути бюрократії та підвищити результативність реалізації інфраструктурних проектів села, зокрема з використанням інновацій; власником виступають національні владні інститути або інститути місцевого самоврядування країни, що дозволить підвищити якість управління інфраструктурою сільських територій з використанням інновацій;

- коли замовники та інвестори ідентичні до попереднього напрямку, а власниками виступають національні або іноземні бізнес-одиниці, що дозволить підвищити результативність та ефективність управління інфраструктурою сільських територій з використанням інновацій.

Використання вищенаведених напрямів дозволить нівелювати виявлені недоліки окремих складників процесу розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні та отримати позитивний ефект синергії від їхньої взаємодії.

Окремо в межах формування напрямів розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні важливо звернути увагу на необхідність вирішення проблем у розподілі повноважень у сфері інновацій між окремими відомствами в Україні, які були розкриті в підрозділі 4.3. Звідси, враховуючи Європейський досвід із організаційного

забезпечення реалізації інноваційної політики, вважаємо за необхідне створити в Україні Державне агентство з інновацій та розвитку, покликане реалізувати політику у сфері інновацій та підприємництва, а також розвитку сільських територій та інфраструктури таких територій.

Створення єдиного органу, відповідального за реалізацію політики у сфері інновацій та розвитку, має на меті забезпечити дотримання єдиних принципів під час фінансування за державний кошт проектів мікро-, мезо- та макрорівня, а саме: інноваційної спрямованості (передусім розуміючи інноваційність як спрямованість використання нових знань, технічних, організаційних та технологічних рішень, а також посилення спроможності фірм, громад, регіонів до навчання та взаємодії); сталоорієнтованості (цілі зеленого розвитку повинні бути іманентно властивими проектам, що фінансуються за державний кошт); орієнтованості на підприємництво, розбудову громадянських ініціатив; відкритості та прозорості, підзвітності громадськості тощо.

Державне агентство повинно забезпечити реалізацію базових функцій інноваційного посередника: встановлення попиту (встановлення інноваційних потреб, поєднання потреб у термінах технологій, знань, фінансування, політики); формування мережі (створення зв'язків між важливими учасниками – виявлення, відбір, встановлення потенційних партнерів); управління інноваційними процесами (забезпечення взаємовідповідності та спільного інтерактивного навчання в рамках мультиагентної мережі) [378].

Найбільш прийнятним форматом створення такої організації, на наш погляд, є утворення її спільними зусиллями МОН та МЕРТ із переданням відповідних повноважень щодо реалізації інноваційної та підприємницької політики, яка перебуває у сферах впливу цих відомств (рис. 4.9).

Прозорість та ефективність діяльності Агентства забезпечується утворенням спостережного органу за участю представників усіх центральних органів виконавчої влади, громадськості та представників науково-експертних кіл.

Коментуючи фінансові основи діяльності Агентства, вважаємо за необхідне уповноважити Агентство здійснювати відбір проектів для реалізації за рахунок коштів ДФРР, а також фондів ДІФКУ, Фонду підтримки малого інноваційного бізнесу та фонду розвитку інновацій (див. табл. Е.1, додаток Е), а також галузевих програм підтримки бізнесу та підприємництва (зокрема в сільськогосподарському виробництві). Дотримання балансу «інтересів» окремих галузей та форм господарювання має бути забезпечене шляхом визначення органами, що утворюють та контролюють діяльність Агентства, квот фінансування для різних типів проектів, галузей та видів бізнесу, під час розроблення плану діяльності організації на середньо- та короткостроковий періоди.

Ми розглядаємо функції Агентства як невіддільні від питань розвитку підприємництва та бізнес-середовища, кооперації та співпраці всіх зацікавлених сторін та як основу для вдосконалення політики сприяння

інноваціям, зокрема на сільських територіях країни, через формування механізмів зворотного зв'язку.

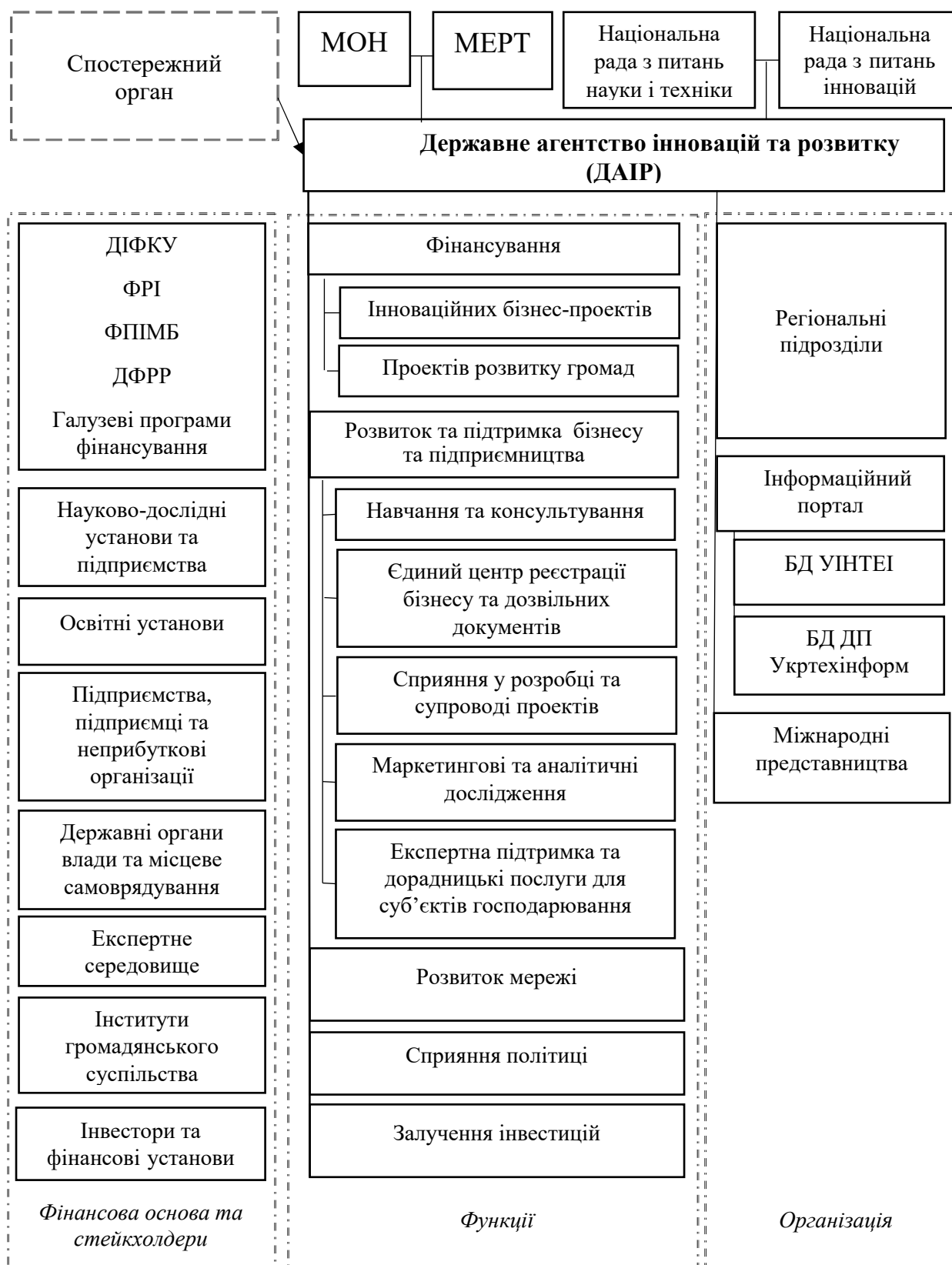

Рис. 4.9. Організаційно-функціональні аспекти діяльності Державного Агентства інновацій та розвитку як сполучного елемента НІС в Україні
Джерело: власні дослідження.

Базовий перелік послуг для бізнесу (безвідносно до галузевої належності, форм власності та організаційно-правових форм), на наш погляд, повинен охоплювати:

- організацію навчання щодо створення та ведення бізнесу, зокрема венчурного, сучасних технологій у різних галузях економіки; консультування з розроблення та управління проектами;
- супроводження проектів, особливо стартапів; пошук партнерів (інвесторів, інноваторів);
- ринкові дослідження; спрощені процедури реєстрації бізнесу та отримання дозвільних документів (stop-one-center);
- дорадницькі послуги та експертну підтримку бізнесу (економічна ефективність технологічної модернізації виробництва, податкові режими, сприяння експорту та ін.).

Оскільки знання та соціально-економічні взаємодії, важливі для розвитку інновацій, мають певною мірою локалізований характер, важливим є створення регіональних представництв Агентства [330; 375; 394]. Це дасть змогу поєднати політичне регулювання «згори», зокрема стосовно пріоритетів та спрямованості, національно обумовленої специфіки середовища реалізації інноваційного поступу з локальними ініціативами, створивши спільний та єдиний простір для взаємодії науки – влади – бізнесу – громади, тим самим сприяючи більш ефективному використанню економічного потенціалу регіонів та посиленню конкурентних переваг [375, с. 1205]. Саме на регіональному рівні за належної адміністративної підтримки формується можливість забезпечити інноваційну спрямованість уже наявних економічних зв'язків та відносин, а також сформувати нові партнерства [364].

Коментуючи організаційні аспекти функціонування Агентства, слід також підкреслити важливість створення інформаційного порталу, що мав би поєднувати в єдину систему наявні сьогодні бази даних науково-технічної інформації. У різні часи урядом (МОН) було створено інформаційні бази даних, що мали на меті зробити інформацію про інноваційні розробки більш доступною (Національна мережа трансферу технологій; інформаційний портал Державного підприємства «Український центр науково-технічної та економічної інформації»; інформаційний портал Української інтегрованої системи трансферу технологій ДП «Центр науково-технічної інформації та сприяння інноваційному розвитку України» (Укртехінформ)). Більшість зі створених інформаційно-пошукових систем є діючими, хоча релевантність та достовірність представлених у них даних є несповна гарантованою. Важливість створення єдиної інформаційної системи пояснюється тим, що наявність декількох таких баз із майже однаковими функціями створює плутанину та не сприяє легкості пошуку потрібної інформації для потенційного користувача, а, з іншого боку, продиктована вимогами забезпечення ефективності витрачання бюджетних коштів у цій сфері. Діяльність міжнародних представництв Агентства є важливою з огляду на необхідність забезпечення єдиної політики у сфері трансферу технологій,

міжнародного співробітництва у сфері інновацій, а також залучення іноземних інвестицій та венчурного капіталу в економіку України.

Підсумовуючи, відзначаємо, що процес розвитку руральних територій України на базі побудови, реконструкції або ремонту інфраструктурних об'єктів із використанням інновацій включає значну кількість складників, характеристика яких дозволила виявити оптимальні напрями трансформації таких територій у державі, де ключову роль відіграють національні та місцеві органи влади, а також національні й іноземні бізнес-єдиниці. При цьому особливої уваги потребує реформування державних органів управління інноваціями, де, спираючись на досвід країн Європейського Союзу, пропонується організувати Державне агентство з інновацій та розвитку. Водночас країна потребує розробки та реалізації комплексу інструментів стимулювання розвитку сільської місцевості на основі розбудови її інфраструктури з активним залученням до цього процесу інновацій.

РОЗДІЛ 5

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ІННОВАЦІЙ В ІНФРАСТРУКТУРНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ

5.1. Інтегрована модель системи управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні

Проведена в дослідженні оцінка теоретичних та практичних аспектів розробки й запровадження інновацій на сільських територіях в Україні, особливо щодо розвитку їхньої інфраструктури, показала, з одного боку, значні проблеми, а з іншого – високий потенціал та можливості розвитку сільської місцевості країни на основі активізації розробки й запровадження інновацій, зокрема в розбудові інфраструктури села. Хаотичність та безсистемність сучасного інноваційного розвитку сільських територій в Україні потребує розробки та запровадження ефективної системи управління інноваціями на цих територіях. При цьому вона повинна бути інтегрована в систему управління інноваціями на національному рівні.

Відзначаємо необхідність надання визначення терміна «національна система управління інноваціями» для чіткого розуміння її сутності, використовуючи для цього компонентний аналіз (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Визначення сутності терміна «національна система управління інноваціями» на основі компонентного аналізу

Джерело: сформовано на основі [19; 28; 66; 213; 241; 242; 280; 338; 359].

До суб'єктів національної системи управління інноваціями (НСУІ) відносимо: органи державної влади та місцевого самоврядування; венчурні фонди; національні бізнес-одиниці; іноземні бізнес-одиниці, що функціонують у країні; домашні господарства. Об'єктами управління у НСУІ є різноманітні інновації та взаємовідносини між суб'єктами такої системи з приводу їхньої розробки, продажу, купівлі, передавання, запровадження та використання.

На окрему увагу заслуговують елементи національної системи управління інноваціями, до яких відносимо законодавство, відповідні фінансові інститути, інститути інфраструктури, інститути підтримки інновацій на загальнодержавному та муніципальному рівнях, патентну систему, вищі навчальні заклади, неформальні інститути розробки, продажу, купівлі, передавання, запровадження та використання інновацій.

Відзначаємо, що НСУІ формується під впливом визначеної кількості складників, інтегрованих у неї, та глобальної системи управління інноваціями, яка має двосторонній зв'язок із системою управління інноваціями на національному рівні (рис. 5.2).

Рис. 5.2. Складники національної системи управління інноваціями
Джерело: власні дослідження.

Вважаємо за доречне, розкриваючи складники національної системи управління інноваціями (рис. 5.2), взяти до уваги і їхню характеристику стосовно України та функціонування НСУІ в державі.

Національна система управління інноваціями безпосередньо пов'язана з глобальною системою управління інноваціями, яка складається з: міжнародних інститутів, зокрема фінансових; НСУІ всіх країн світу; транснаціональних та багатонаціональних корпорацій. Таким чином, національна система управління інноваціями будь-якої країни входить до глобальної НСУІ, перебуває під її впливом і сама безпосередньо впливає на формування й функціонування такої системи.

Стосовно української національної системи управління інноваціями відзначаємо такі особливості її взаємозв'язку з глобальною НСУІ: слабку інтеграцію через незначні строки розвитку інновацій у країні та небажання й неготовність владних інститутів до такого виду інтеграції; недостатню зацікавленість інших складників глобальної системи управління інноваціями, особливо транснаціональних та багатонаціональних корпорацій, у розробці, продажу, купівлі, передаванні, запровадженні та використанні інновацій в Україні; пасивність складників НСУІ щодо інтеграції у глобальну систему управління інноваціями, особливо це стосується національних бізнес-одиниць та вищих навчальних закладів.

Загальнодержавна система управління інноваціями (ЗСУІ) повинна бути інтегрована у НСУІ та включати такі складники: законодавство; стратегію інноваційного розвитку країни, що є частиною загальнонаціональної стратегії розвитку держави; відповідні державні органи влади, що управляють та регулюють розробку, продаж, купівлю, передавання, запровадження та використання інновацій у країні; механізми фінансування та іншої підтримки розробки, продажу, купівлі, передавання, запровадження та використання інновацій у державі.

Оцінювання загальнодержавної системи управління інноваціями в Україні дозволяє відзначити низьку ефективність на фоні недостатнього фінансування; необхідність реформування законодавства на основі імплементації зарубіжного досвіду, особливо щодо інтеграції до єдиного простору управління інноваціями у Європейському Союзі; відсутність єдиного державного органу у сфері інновацій, наприклад, Державного агентства інновацій та розвитку (див. підрозділ 4.4); необхідність розробки та запровадження стратегії інноваційного розвитку країни; ключову потребу в реформуванні органів державної влади щодо підвищення ефективності розробки, продажу, купівлі, передавання, запровадження та використання інновацій у країні; слабкий розвиток екоінновацій.

Формування місцевих систем управління інноваціями (МСУІ) є ключовим елементом успіху функціонування НСУІ, оскільки в сучасних умовах розвитку більшості країн світу відбувається зміщення значної кількості загальнодержавних функцій на місцевий рівень управління. Водночас МСУІ повинні бути інтегровані у НСУІ і включати всі ті самі складники, що й загальнодержавна система управління інноваціями (див.

вище) тільки з урахуванням місцевої специфіки та можливостей місцевої влади, зокрема фінансових.

Щодо формування місцевих систем управління інноваціями в Україні відзначаємо їхню критичну важливість для розвитку регіонів у контексті реформування владної системи країни та наявність ряду суттєвих складностей, як-от: недостатній рівень фінансування на фоні хронічного дефіциту грошових коштів у місцевих органів влади; нерозуміння важливості та слабка зацікавленість у розвитку МСУІ місцевих владних інститутів у країні; відсутність підготовлених кадрів для МСУІ.

Система управління інноваціями в первинному секторі (сільське господарство) після значного періоду застою та недостатньої уваги з боку міжнародних, державних владних інститутів і бізнес-одиниць в умовах стрімкого зростання населення світу та появи дефіциту на якісні продукти харчування набуває все більшої важливості на національному рівні. Особливо важливими такі системи є для країн, значну долю ВВП та експорту яких складає саме продукція цього сектора, до яких відносимо й Україну. Відзначаємо, що разом з державними й місцевими владними інститутами, національними бізнес-одиницями значний вплив на формування такої системи в більшості країн світу мають транснаціональні та багатонаціональні корпорації, що займаються сільським господарством, виробництвом продуктів харчування та продуктів для сільського господарства (насіння, добрива, племінна худоба та ін.).

Відзначаємо значний застій у формуванні та розвитку системи управління інноваціями в первинному секторі України через: проблеми формування й розвитку НСУІ, ЗСУІ, МСУІ; недостатнє фінансування; відсутність відповідної інфраструктури розробки, продажу, купівлі, передавання, запровадження та використання інновацій в українському сільському господарстві; недостатню зацікавленість транснаціональних та багатонаціональних корпорацій в інноваційному розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки.

Система управління інноваціями у вторинному секторі (промисловість) є однією з найбільш розвинутих у більшості країн світу та включає: державні та муніципальні інститути; венчурні фонди; транснаціональні та багатонаціональні корпорації; національні та іноземні бізнес-одиниці; національні та іноземні домашні господарства; інститути інфраструктури; законодавство; фінансування. Відзначаємо значні проблеми щодо формування й функціонування зазначеної системи в Україні, переважна більшість яких повторює проблеми первинного сектора.

Система управління інноваціями у третинному секторі (сфера послуг) набуває все більшої важливості в умовах зростання частки послуг у світовому ВВП та ВВП країн світу, особливо економічно розвинутих. Так, частка послуг у світовому ВВП зросла з 58% у 2009 році до 65% у 2017 році [388]. У таких країнах світу, як США, Франція, Німеччина, Іспанія, Японія, частка послуг у ВВП складала у 2017 році понад 70% [362]. Відзначаємо схожість її елементів з системами управління інноваціями у

первинному та вторинному секторах (див. вище) та ідентичність проблем щодо України, які були розкриті вище.

Система управління інноваціями на рівні державного сектора економіки спрямована на розробку, продаж, купівлю, передавання, запровадження та використання інновацій у цьому секторі економіки країни та включає відповідне законодавство, державні й місцеві владні інститути, фінансування, бізнес-одиниці та домашні господарства як розробників та продавців інновацій. Відзначаємо суттєві проблеми щодо формування та функціонування цієї системи в Україні на фоні наявності неефективних інститутів і дефіциту у фінансуванні.

Система управління інноваціями на рівні бізнес-одиниць є досить варіативною в різних країнах світу. При цьому її ключовим елементом є управління інноваціями окремими суб'єктами підприємницької діяльності. Щодо формування й функціонування цієї системи в Україні, то відзначаємо її активне реформування на фоні дефіциту фінансування та росту зацікавленості з боку власників бізнес-одиниць, особливо щодо енерго- та ресурсозберігання.

Система управління інноваціями на рівні домашніх господарств спрямована на їхнє активне залучення до процесів розробки, продажу, передавання, запровадження та використання інновацій, а також захист від дискримінації в межах участі в таких процесах. При цьому домашні господарства можуть виступати тут переважно розробниками, продавцями інновацій та брати участь у фінансуванні процесів їхньої розробки. Стосовно України відзначаємо майже повну відсутність такої системи й наявність тільки окремих її елементів через пасивність державних, місцевих владних інститутів і бізнес-одиниць.

Система управління інноваціями на міських територіях спрямована на розробку, продаж, купівлю, передавання, запровадження та використання інновацій у містах. Вона повинна бути інтегрована у НСУІ та спиратись на вищеназвані елементи. Відзначаємо проблеми формування цієї системи в Україні, особливо щодо середніх та малих міст.

Система управління інноваціями на сільських територіях є ідентичною до попередньої системи, однак формується та функціонує на сільських територіях. Відзначаємо також важливість її інтеграції до НСУІ. Враховуючи ключові значення сталого розвитку сільських територій як головної компоненти розбудови економіки України, про що мова йшла в попередніх розділах роботи, наголошуємо на ключовому значенні такої системи для сільської місцевості країни. При цьому відзначаємо такі проблеми: слабку інтеграцію до НСУІ; відсутність чіткої регламентації; дефіцит фінансування; відсутність стратегії інноваційного розвитку сільської місцевості країни; наявність неефективних інститутів; недостатнє впровадження екоінновацій.

Для вирішення наведених проблем автором представлена інтегрована модель системи управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні (рис. 5.3).

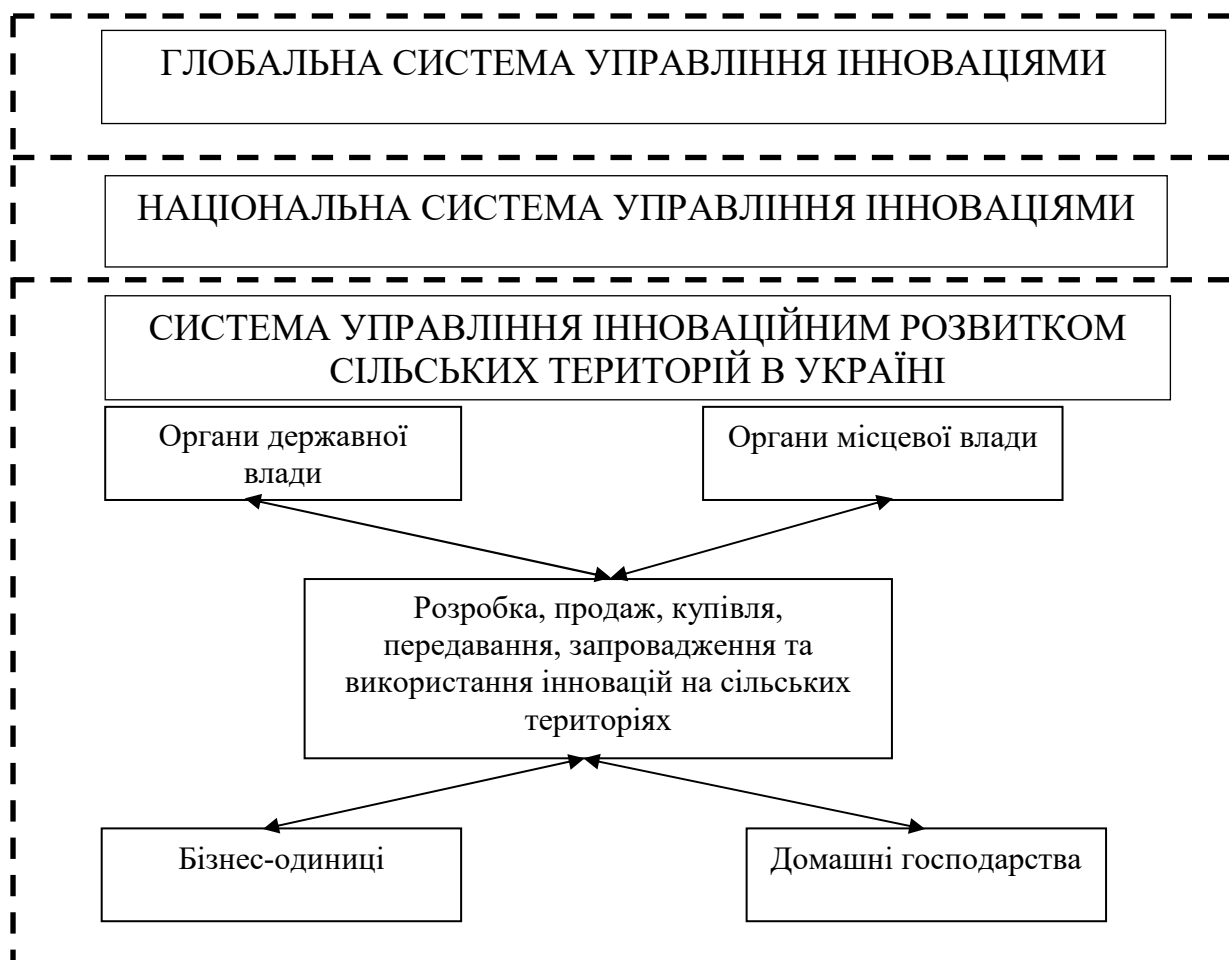

Рис. 5.3. Інтегрована модель системи управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні
Джерело: власні дослідження.

Відзначаємо, що згідно з представленою моделлю (див. рис. 5.3) система управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні повинна бути інтегрована в національну систему управління інноваціями, яка у свою чергу повинна бути інтегрована у глобальну систему управління інноваціями. При цьому об'єктами цієї системи повинні бути розробка, продаж, купівля, передавання, запровадження та використання інновацій на сільських територіях. Серед суб'єктів виокремлюємо чотири ключові групи, що мають власні інструменти впливу на об'єкти управління та отримують відповідний зиск:

- органи державної влади впливають на розвиток інновацій у сільській місцевості через законодавчий та адміністративний вплив, формування правового забезпечення та захисту, а також формування відповідних інститутів й інфраструктури розвитку інновацій на сільських територіях та фінансування інновацій. Щодо зиску, то діяльність державних владних інститутів спрямована на: прискорення розвитку сільської місцевості; зростання рівня доходів і статку бізнес-одиниць та домашніх господарств, що функціонують на сільських територіях; зменшення дотаційного фінансування цих територій та зростання їхніх доходів і доходів бюджетів різних рівнів;

- органи місцевої влади мають майже ідентичні інструменти впливу на розвиток інновацій у сільській місцевості, окрім законодавчого впливу, та намагаються отримати відповідний зиск з акцентом на збільшення доходів місцевих бюджетів;

- домашні господарства мають обмежений вплив на розвиток інновацій у сільській місцевості переважно через надання фінансових та інших видів ресурсів, намагаючись при цьому збільшити власні доходи та комфорт від проживання на сільських територіях;

- бізнес-одиниці представлені в межах інтегрованої моделі системи управління інноваційним розвитком сільських територій максимально широко, куди відносимо транснаціональні корпорації і зарубіжні й вітчизняні суб'єкти підприємницької діяльності. При цьому вони можуть займатися промисловою або сільськогосподарською діяльністю, а також виступати відповідними інститутами, що формують потік інвестицій в інноваційний розвиток села, або виступати інститутами інфраструктури, які допомагають розробці, продажу, купівлі, передаванню, запровадженню та використанню інновацій на сільських територіях. Бізнес-одиниці впливають на інноваційний розвиток сільських територій через фінансування інновацій, надання технологій, персоналу та інших видів ресурсів, намагаючись отримати передусім фінансовий зиск (збільшення доходів або прибутку), а також інші види можливого зиску (збільшення частки ринку, зростання впізнаваності серед споживачів та ін.).

Відзначаємо, що для підвищення ефективності функціонування системи управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні необхідно: на основі імплементації зарубіжного досвіду започаткувати діяльність Державного Агентства інновацій та розвитку (див. підрозділ 4.4), а також розробити та впровадити модель оптимізації такого управління (рис. 5.4).

Інновації у сфері управління розвитком, реалізовані відповідно до запропонованої моделі (див. рис. 5.4), можуть забезпечити конкретні сільські території довгостроковими конкурентними перевагами та стимулювати їхній розвиток або як мінімум стримувати «стагнацію» села. Ці нововведення дадуть перевагу, якщо принаймні буде виконано одну з трьох умов:

1. Управління розвитком сільських територій буде засноване на інноваційних принципах, які підривають непорушність традиційних поглядів на село як середовище розміщення робочої сили для забезпечення потреб сільського господарства в низькокваліфікованих трудових ресурсах.

2. Управління розвитком сільських територій буде засноване на застосуванні системних рішень, що охоплюють багато процесів і методів.

3. Управління розвитком сільських територій буде частиною постійної інноваційної програми, у якій з часом створюватиметься, накопичуватиметься та реалізовуватиметься потенціал сталого розвитку сільських територій країни загалом.

4. У випадку управління розвитком сільських територій мова йде про орієнтацію на зміни у сфері місцевого самоуправління та адміністрування, в

організаційній структурі, способах управління (скорочення бюрократії, боротьба з корупцією, низька якість та швидкість прийняття управлінських рішень) та способах обслуговування й забезпечення потреб домашніх господарств та бізнесу, які функціонують у сільській місцевості країни.

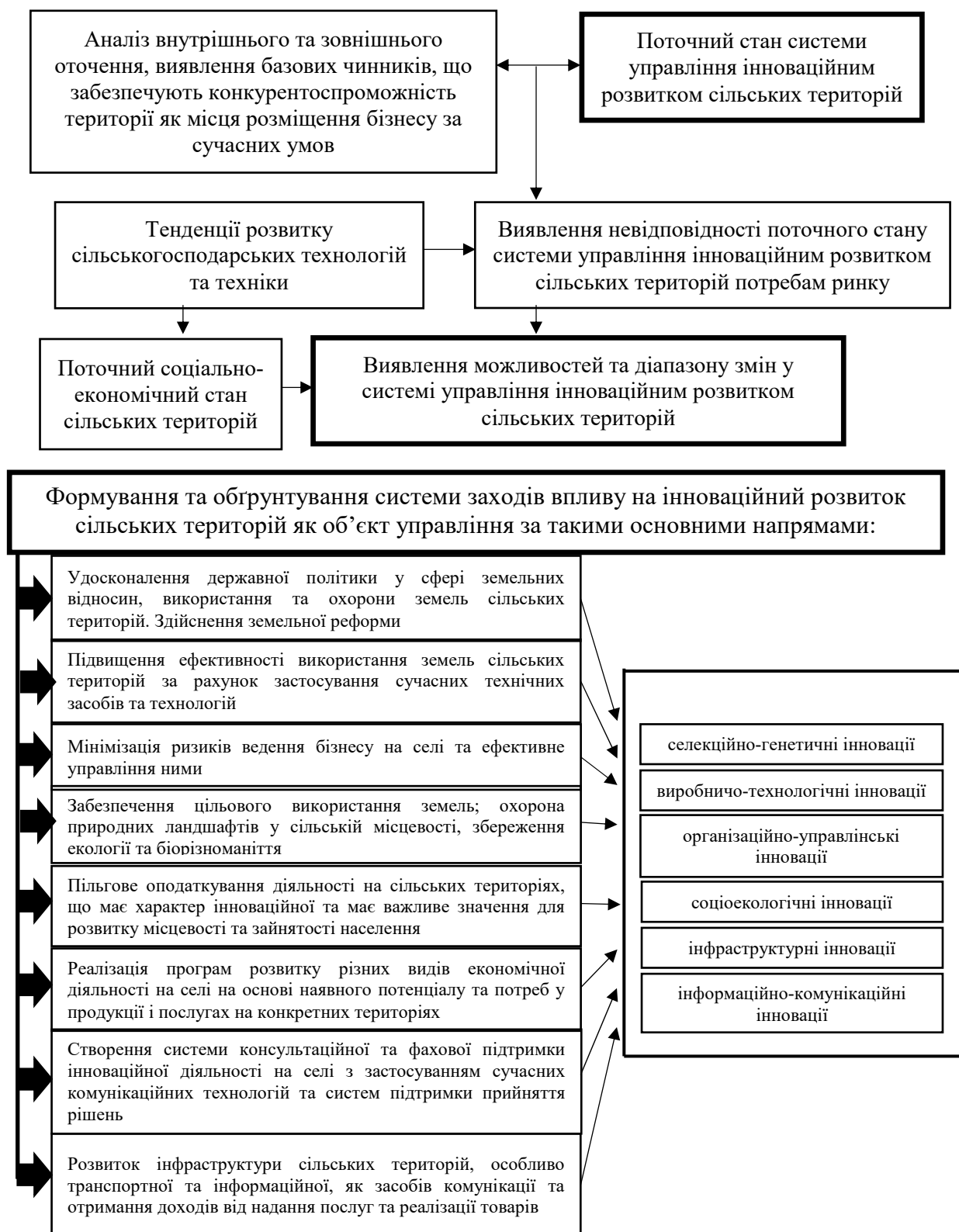

Рис. 5.4. Модель оптимізації управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні

Джерело: власні дослідження.

В інноваційному менеджменті сільської території слід застосовувати комплексний підхід, який означає, що реорганізація системи управління потребує об'єднання й гармонізації багатьох чинників успіху: лідерства, креативності, активної участі у процесах управління різноманітних верств населення, структури організації, процесів, інфраструктури (включаючи технології), якості людських ресурсів (включаючи навчання та перенавчання персоналу, стимулювання дій та змін у поведінці працівників), залучення максимально можливого переліку інших видів ресурсів (інформаційних, матеріальних, нематеріальних, фінансових).

Підтримка розвитку інноваційної діяльності за певними напрямками дозволяє отримати конкретний ефект, важливий для забезпечення розвитку сільських територій. Наприклад, автором було досліджено стан застосування інноваційних технологій обробки ґрунту в сільськогосподарських підприємствах України та визначено економічний ефект від довгострокового застосування енергозберігаючих технологій обробки ґрунту із використанням досвіду фермерських господарств Німеччини. Застосування енергозберігаючих технологій провідними українськими підприємствами дозволило забезпечити зростання врожайності, зменшення витрат пального й робочого часу: витрати пального зменшились залежно від застосованої до цього технології мінімум на 30 л/га, а витрати робочого часу зменшились у середньому на 3 год.

Напрями інноваційної активності та види очікуваного від їхньої реалізації ефекту згруповано автором у таблиці 5.1.

Таблиця 5.1

Напрями розробки та впровадження інновацій та їхнє значення для розвитку сільських територій в Україні

Напрями розробки та впровадження інновацій	Важливість для розвитку сільських територій
Впровадження сучасних технологій	Розвиток інфраструктури та підвищення продуктивності праці на селі
Зміни у способах управління людськими ресурсами	Більш ефективні системи мотивації та стимулювання, підвищена ефективність роботи та здатність людських ресурсів сприймати та впроваджувати інновації
Навчання, орієнтоване на засвоєння новітніх знань та навичок	Підвищення кваліфікації та продуктивності праці людських ресурсів на селі, виявлення навичок створення інновацій та креативності
Зміни в організаційній структурі управління розвитком сільських територій	Більша гнучкість, адаптивність до мінливих умов середовища та ефективність системи інноваційного розвитку сільських територій
Інформатизація	Швидший доступ до інформації, економія часу на виконання функцій, які можуть бути автоматизовані

Джерело: власні дослідження.

Визначальним вектором інноваційного розвитку села за сучасних умов є розвиток інфраструктури в сільській місцевості, що забезпечує не лише транспортні комунікації, доступ до товарів та послуг, але й можливість

використовувати та обробляти інформацію. Отже, важливим компонентом управління інноваційним розвитком сільських територій має стати побудова ефективної інформаційної інфраструктури, забезпечення доступу бізнесу та населення на селі до мережі Інтернет. Для повноцінного досягнення цієї мети слід реалізовувати заходи, згруповані за такими напрямками:

- поліпшення умов економічної діяльності на селі та умов життя сільського населення шляхом зменшення законодавчих та адміністративних обмежень використання ІТ-інфраструктури для ведення бізнесу, отримання знань, реалізації інноваційних ідей;

- представлення діяльності органів державного управління шляхом забезпечення легкого доступу до публічної інформації.

Продуктові інновації, які можуть суттєво вплинути на розвиток сільських територій, включають модифікацію, вдосконалення адміністративних послуг, наданих бізнесу та населенню на цій території. Завдання управління інноваційним розвитком полягає в тому, щоб забезпечити клієнтів новими можливостями, у цьому випадку можуть мати велике значення електронні послуги, що суттєво спрощують роботу на селі та вимагають зменшення участі людини та витрачання нею часу.

Для впровадження сучасних технологій на селі потрібна сучасна апаратна платформа, придбання необхідного програмного забезпечення та організація тренінгів для підвищення компетентності посадових осіб. Сучасні технології повинні допомогти підвищити ефективність функціонування державного управління та самоврядування на сільських територіях України.

Однак, враховуючи проблеми щодо формування та функціонування інтегрованої моделі системи управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні на державному та місцевому рівнях управління, необхідно здійснити пошук найбільш ефективних і придатних до використання інновацій у сучасних умовах розвитку всієї країни та її сільської місцевості.

Ураховуючи вищесказане, з'ясуємо, наскільки окреслені детермінанти можуть бути успішно реалізовані на регіональному та локальному рівнях урядування в Україні, виходячи з розподілу повноважень між рівнями владної ієрархії (таблиця Ж.1, додаток Ж).

Розуміння рівня впливу (повноважень та можливостей) органів влади різних рівнів дає можливість сформувати набір інструментів для стимулювання інноваційного розвитку регіонів (сільської місцевості) відповідно до цілей сталого розвитку.

Таким чином, відзначаємо важливість функціонування національної системи управління інноваціями для розвитку економіки України загалом та її окремих складників. При цьому ключовим елементом НСУІ є система управління інноваціями на сільських територіях, інтегрована модель якої була представлена в дослідженні. Наголошуємо на проблемах функціонування цієї моделі та необхідності вдосконалення такого управління в країні за рахунок відповідних оптимізаційних впливів, де акцент необхідно

робити на екоінноваціях та стимулюванні розвитку інновацій у сільській місцевості взагалі та в інфраструктурі цієї місцевості зокрема.

5.2. Формування організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій

Проблематика, виявлена під час проведення оцінки інноваційного розвитку сільських територій в Україні та їхньої інфраструктури, а також потенціал такого розвитку вказують на необхідність розробки та впровадження сукупності стимулів щодо активізації інноваційної діяльності в українській сільській місцевості з акцентом на розвиток її інфраструктури. При цьому необхідно відзначити, що сукупність стимулів, яка в сучасних умовах розвитку вітчизняних сільських територій використовується для активізації інноваційної діяльності на них, не ефективна.

Досліджуючи інноваційний розвиток інфраструктури сільських територій, важливе чітке розуміння сутності термінів «стимулювання» та «стимул», а також дослідження вітчизняної та зарубіжної практики використання стимулів щодо розвитку інновацій у сільській місцевості.

Відзначаємо, що термін «стимулювання» у вітчизняних наукових дослідженнях [138; 145; 210] переважно використовується відносно управління персоналом на підприємствах, що критично звужує сферу його застосування. Доречно розширити термін на всі види діяльності в економіці на макро-, мезо- та мікрорівнях, зокрема щодо інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій. При цьому під стимулюванням будемо розуміти всі засоби (стимули) впливу, що спонукають суб'єктів стимулювання здійснювати відповідні дії та формувати заплановані вектори розвитку об'єктів стимулювання. Звідси стимул – це окремий засіб впливу, що спонукає суб'єктів стимулювання здійснювати відповідні дії та формувати заплановані вектори розвитку об'єктів стимулювання. Окремо необхідно вказати, що під суб'єктами стимулювання необхідно розуміти не тільки персонал бізнес-одиниць, а всі зацікавлені в розвитку відповідного об'єкта стимулювання (у нашому випадку – інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій) органи державної та місцевої влади, бізнес-одиниці, домашні господарства та інші суб'єкти (некомерційні організації, ЗМІ, суспільні інститути та ін.).

Говорячи про стимулювання та стимули, необхідно чітко усвідомлювати їхню класифікацію (табл. 5.2).

В Україні в межах стимулювання інноваційного розвитку сільських територій, зокрема їхньої інфраструктури, переважно використовують методи прямої дії, орієнтовані на результати інноваційної діяльності, а саме: субсидування, пільгове кредитування інноваційної діяльності, митні пільги. Відзначаємо критично вузький перелік стимулів щодо інноваційного розвитку сільських територій, зокрема їхньої інфраструктури, при хаотичності та безсистемності його використання. Зарубіжна практика

стимулювання інновацій у сільській місцевості пропонує такі види стимулів: фінансова та консультативна допомога в розробці, впровадженні та продажу інновацій; надання субсидій та інших видів безповоротної фінансової допомоги; податкові та митні пільги; страхування інноваційних ризиків; пільгове кредитування інноваційної діяльності в сільській місцевості; підвищення кваліфікації та оплата навчання працівникам підприємств, а також іншим фізичним особам, що здійснюють розробку інновацій; підтримка системи патентування; розвиток інфраструктури організації інноваційної діяльності, зокрема на сільських територіях; стимулювання попиту на інноваційний продукт та інноваційні товари (роботи, послуги) [8; 345].

Таблиця 5.2

Класифікація стимулів

Класифікаційна ознака	Тип стимулів
За напрямком дії	Прямі дії, що безпосередньо впливають на суб'єкти стимулювання
	Непрямі дії, що опосередковано впливають на суб'єкти стимулювання
За вектором впливу	Позитивні, що використовують переважно різні види винагород
	Негативні, що використовують переважно різні види покарань

Джерело: сформовано на основі [225; 345].

Враховуючи вищезазначене та результати оцінки інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні, що були зроблені в попередніх розділах дослідження, зауважимо, що країна потребує впровадження дієвих механізмів стимулювання інноваційної діяльності, де ключовим повинен бути відповідний організаційно-економічний механізм здійснення такої діяльності в сільській місцевості країни, спрямований на відновлення та розбудову її інфраструктури.

Відзначаємо наявність значної наукової дискусії щодо визначення сутності терміна «організаційно-економічний механізм» (ОЕМ), де можемо виділити такі підходи:

- організаційно-економічний механізм розуміють як відповідну систему цілей, стимулів, економічних важелів, елементів організаційного та економічного впливу на певний управлінський процес [5, с. 143; 42, с. 67; 85, с. 29; 172, с. 86];

- організаційно-економічний механізм як сукупність економічних явищ, процесів, організаційних структур [24, с. 465; 164, с. 34; 263, с. 375];

- організаційно-економічний механізм є елементом системи управління або господарського механізму [157, с. 95; 372].

Критично дослідивши підходи до визначення сутності OEM, можемо сформулювати його ознаки, як-от: є складником системи управління та господарського механізму; складається з визначеної сукупності організаційних та економічних елементів, що пов'язані в єдину систему та

впливають на певний управлінський процес. Поєднавши наведені ознаки, можемо надати визначення організаційно-економічного механізму.

Під OEM стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій у дослідженні будемо розуміти визначену сукупність організаційних та економічних елементів, що пов'язані в єдину систему та впливають на стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільської місцевості і є складником системи управління інноваціями у країні.

Розробка організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні повинна відбуватись відповідно до таких етапів: оцінка фактичного потенціалу інноваційного розвитку інфраструктури сільської місцевості в країні; визначення мети, цілей та завдань стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій у країні; виявлення впливу позитивних та негативних чинників, загроз та можливостей; підбір складників OEM; поєднання складників в організаційно-економічному механізмі та оцінка його функціонування методом сценаріїв; моніторинг функціонування OEM; аналіз досягнення мети, цілей та завдань і внесення коректив у структуру та функціонування організаційно-економічного механізму.

Відзначаємо, що в межах розробки організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні важливим є розуміння його інтеграції та взаємозв'язку з системою управління інноваційним розвитком сільських територій у країні (див. підрозділ 5.1) і відмінності формування та функціонування такого механізму на макрорівні, що включає всю країну, мезорівні, який охоплює окремі сільські території, мікрорівні, до якого відносимо окремі бізнес-одиниці на сільських територіях (рис. 5.5).

Відзначаємо взаємозв'язок між рівнями стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій у державі, стимулювання на макрорівні впливає на стимулювання на мезорівні й мікрорівні, водночас, перебуваючи під впливом цих рівнів, те саме можна сказати і про мезорівень, і мікрорівень такого типу стимулювання в країні, зокрема й в Україні. Щодо суб'єктів стимулювання, а також загроз, можливостей, негативних і позитивних чинників впливу та інших складників розробленого механізму, то вони мають певні відмінності на різних рівнях стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні, що потребує деталізації.

Суб'єктами стимулювання на макрорівні в Україні повинні виступати державні органи влади, сукупність яких було визначено в підрозділі 4.4 дослідження. Наголошуємо на необхідності організації Державного Агентства інновацій та розвитку в Україні як ключового суб'єкта стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні. На окрему увагу, враховуючи активну інтеграцію України до Європейського Союзу, заслуговують відповідні управлінські та фінансові органи ЄС, що можуть виступити суб'єктами стимулювання розробки,

купівлі, продажу, впровадження та використання інновацій у відновленні й розбудові інфраструктури української сільської місцевості.

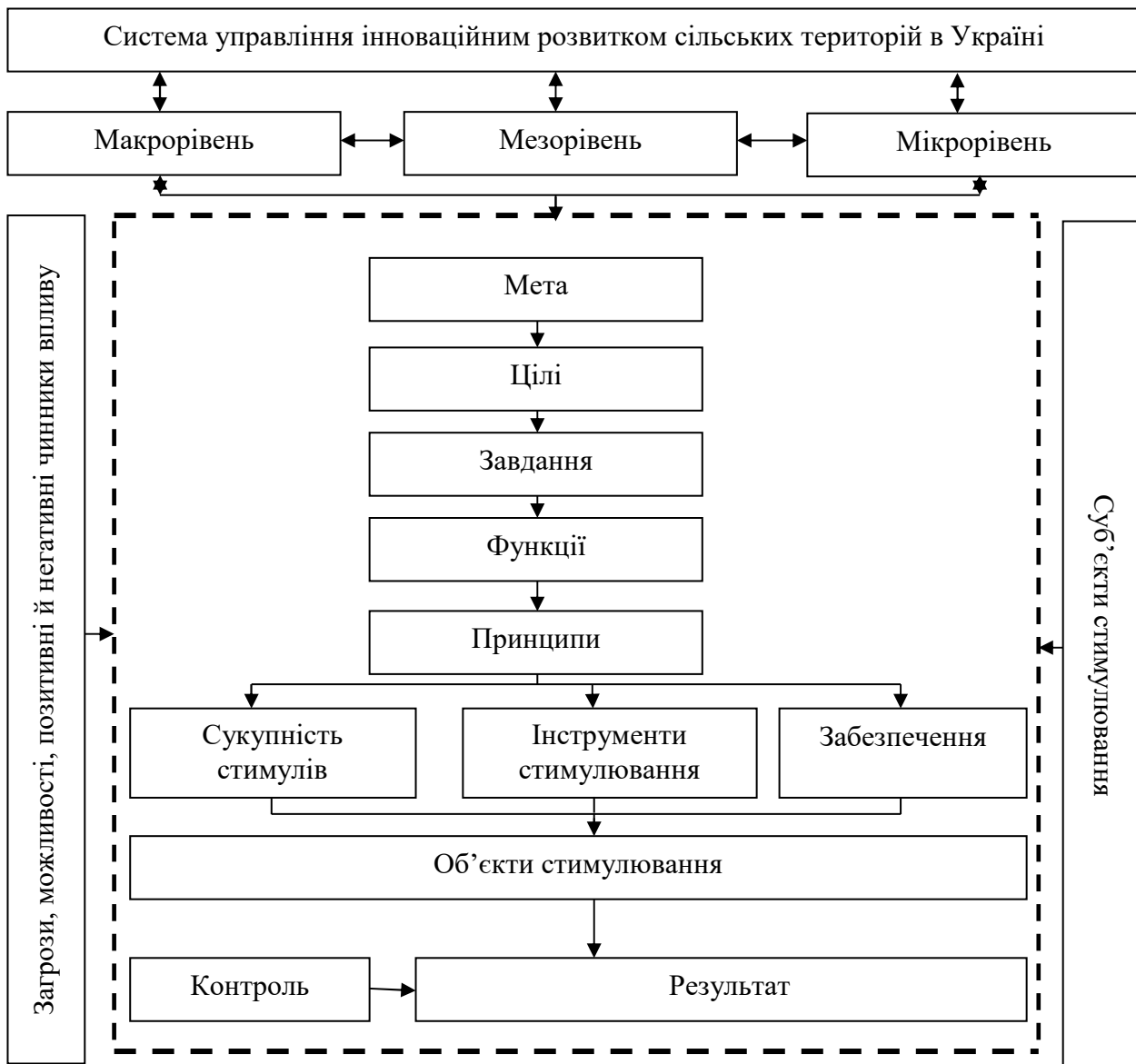

Рис. 5.5. Організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні

Джерело: власні дослідження.

Враховуючи реформування владних інститутів у країні, наголошуємо на необхідності збільшення ролі місцевих органів влади як суб'єктів стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні. При цьому важливою є організація спеціалізованих інтегрованих управлінських структур, що будуть займатись питаннями стимулювання розробки, купівлі, продажу, впровадження та використання інновацій, зокрема в плані відновлення й розбудови інфраструктури вітчизняної сільської місцевості.

Суб'єктами стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на мікрорівні повинні виступати бізнес-єдиниці, які розташовані на цих територіях, здійснюють операційну

діяльність у сільській місцевості або зацікавленні в активізації інноваційної діяльності та відновленні й розбудові інфраструктурних об'єктів на селі. Відзначаємо необхідність залучення як суб'єктів стимулювання інноваційного розвитку сільських територій у країні, зокрема щодо відновлення й розбудови інфраструктури, домашні господарства, які в сучасних умовах розвитку інноваційної діяльності в країні майже цілком усунуті від активної участі в цій діяльності, у тому числі як суб'єкти стимулювання інновацій.

Стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні залежить від сукупності загроз, можливостей, позитивних і негативних чинників впливу на макрорівні (табл. 5.3).

Відзначаємо, що загрозами й можливостями будемо вважати ті чинники впливу, що мають потенційний негативний або позитивний вплив на інноваційний розвиток інфраструктури українських сільських територій, у той час як позитивні й негативні чинники впливу (зовнішні та внутрішні) мають безпосередній вплив на стимулювання розробки, купівлі, продажу, впровадження та використання інновацій у відновлення й розбудову інфраструктури вітчизняної сільської місцевості.

Дослідження загроз, можливостей, позитивних і негативних чинників впливу (зовнішніх та внутрішніх) на стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на макрорівні показало значну кількість загроз і негативних зовнішніх та внутрішніх чинників впливу за критично низької кількості позитивних факторів. Водночас звертаємо увагу на можливості щодо розвитку інновацій у відновлення й розбудову інфраструктури української сільської місцевості в межах інтеграції країни до Європейського Союзу. Вважаємо за доречне акцентувати увагу на наявності агресивного зовнішнього та внутрішнього середовища, що негативно впливає на стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні.

Відзначаємо необхідність локалізації ключових негативних чинників впливу та розробки комплексу заходів щодо їхнього усунення в межах підвищення ефективності стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на макрорівні. Звертаємо увагу також на необхідність реалізації можливостей та пошуку нових можливостей у цьому контексті.

Щодо характеристики загроз, можливостей, позитивних і негативних чинників впливу (зовнішніх і внутрішніх) на стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на мезорівні відзначаємо, що до загроз та можливостей включаємо ті, що наведені в таблиці 5.4. Окремо вважаємо за доречне додати до загроз: відсутність ефективною взаємодії в межах нового поділу повноважень між органами державної та муніципальної влади; зростання фінансового навантаження на витратні частини місцевих бюджетів.

Таблиця 5.3

Загрози, можливості, позитивні й негативні чинники впливу на стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на макрорівні

Складник впливу	Окремі загрози, можливості, позитивні й негативні чинники впливу
Загрози	Все більший акцент на вирішення поточних завдань та відсутність стратегічних орієнтирів розвитку сільських територій у країні на рівні державних органів влади
	Зниження рівня професійної підготовки державних службовців та висока плинність кадрів
	Зростання державного боргу та необхідність збільшення витрат на його обслуговування
Можливості	Активна інтеграція до Європейського Союзу
	Зростання можливостей залучення висококваліфікованих кадрів в органи державної влади
Негативні чинники зовнішнього впливу	Наявність зовнішньої агресії відносно країни
	Жорстка конкурентна боротьба між країнами, що розвивають власні економічні системи, щодо залучення інвестицій у розвиток інновацій
	Небажання економічно розвинутих країн та транснаціональних корпорацій підтримувати розвиток інновацій у країнах, що розвивають власні економічні системи
	Рекрутинг розробників інновацій економічно розвинутими країнами
Позитивні чинники зовнішнього впливу	Збільшення зацікавленості іноземних контрагентів у розвитку українських сільських територій, зокрема їхньої інфраструктури
	Зростання активності іноземних домашніх господарств щодо інвестицій в інновації, зокрема в країни, що розвивають власні економічні системи
Негативні чинники внутрішнього впливу	Швидкість зміни та неефективність законодавчого регулювання економічних процесів у країні
	Зростання податкового тиску на суб'єкти господарювання, зокрема розробників інновацій та виробників інноваційної продукції
	Неефективна структура витрат коштів державного бюджету стосовно підтримки та стимулювання інноваційної діяльності
	Низька якість підтримки розвитку сільських територій у країні, інновацій на цих територіях, зокрема інновацій в інфраструктуру
Позитивні чинники внутрішнього впливу	Зростання ролі сільського господарства та сільських територій для економіки країни
	Збільшення обсягів фінансової та інших видів державної підтримки сільського господарства в Україні

Джерело: власні дослідження.

До можливостей необхідно додати: підвищення рівня зацікавленості місцевих органів влади, бізнес-одиниць та домашніх господарств у розвитку окремих територій країни, зокрема сільських, за рахунок впровадження

інновацій; зростання розуміння необхідності інноваційного розвитку сільських територій держави, зокрема щодо розвитку інфраструктури таких територій.

Негативними та позитивними чинниками зовнішнього впливу на мезорівні будуть негативні та позитивні чинники внутрішнього впливу на макрорівні. До негативних внутрішніх чинників тоді віднесемо: значний дефіцит більшості місцевих бюджетів; відсутність підготовлених кадрів щодо стимулювання інноваційного розвитку сільських територій у країні, зокрема їхньої інфраструктури; критична інертність та слабка гнучкість місцевих органів влади щодо розробки та впровадження інновацій; небажання використовувати зарубіжний досвід у цій сфері. До позитивних внутрішніх чинників необхідно віднести: зростання ролі інновацій у розвитку окремих територій у країні; зростання обсягів інвестицій в інновації на сільських територіях (переважно в сільське господарство та альтернативну енергетику).

Як і у випадку з макрорівнем, на мезорівні також переважають загрози та негативні чинники впливу на стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні, що також потребує локалізації ключових з них та розробки комплексу заходів щодо їхнього усунення або зменшення негативного впливу на інноваційну діяльність у сільській місцевості країни.

Стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні залежить також від сукупності загроз, можливостей, позитивних і негативних чинників впливу на мікрорівні (табл. 5.4).

Відзначаємо також переважання загроз і негативних чинників впливу в межах стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на макрорівні та необхідність локалізації і усунення ключових з них. Ключовим складником організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні є мета його формування й функціонування. Враховуючи функціонування такого механізму на макро-, мезо-, мікрорівнях, відзначаємо відмінності в меті, цілях та завданнях (рис. 5.6).

Розкриваючи мету, цілі та завдання формування й функціонування організаційно-економічного механізму стимулювання розвитку інфраструктури сільської місцевості в країні на основі інновацій, відзначаємо їхній взаємозв'язок на макро-, мезо- та мікрорівнях. Таким чином, виконання генеральної мети формування й функціонування механізму на макрорівні впливає на виконання генеральної мети на двох інших рівнях, водночас залежить від досягнення генеральної мети на мезо- та мікрорівнях. Те саме можна сказати про досягнення генеральної мети на мезорівні та мікрорівні, а також відносно досягнення цілей та завдань розробленого механізму.

До функцій організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на макрорівні слід віднести: забезпечення ефективного розвитку сільських територій у країні та їхньої інфраструктури; досягнення балансу інтересів

між суб'єктами та об'єктами стимулювання; формування достатньої та ефективної сукупності стимулів; створення рівних економічних умов для розвитку всіх сільських територій країни; вирівнювання соціально-економічного розвитку сільської місцевості держави, а також забезпечення відповідних пропорцій розвитку з міськими територіями.

Таблиця 5.4

Загрози, можливості, позитивні й негативні чинники впливу на стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на мікрорівні

Складник впливу	Окремі загрози, можливості, позитивні й негативні чинники впливу
Загрози	Див. загрози на макро- і мезорівнях
	Активна еміграція та трудова міграція в інші країни та міста України
Можливості	Мода на інновації
	Зростання частки населення, обізнаної з інформаційними технологіями
Негативні чинники зовнішнього впливу	Див. негативні внутрішні чинники на макро- і мезорівнях
Позитивні чинники зовнішнього впливу	Див. позитивні внутрішні чинники на макро- і мезорівнях
Негативні чинники внутрішнього впливу	Дефіцит коштів у бізнес-одиниць
	Низькі розміри фінансових резервів у домашніх господарств
	Недостатня зацікавленість вітчизняних та зарубіжних інвесторів в інвестиціях в інновації в сільську інфраструктуру
	Відсутність ефективних стимулів та інструментів стимулювання інноваційної діяльності
Позитивні чинники внутрішнього впливу	Зростання конкуренції, що вимагає впроваджувати інновації
	Поява іноземних та вітчизняних прикладів стимулювання інноваційної діяльності працівників підприємств
	Зростання кількості джерел фінансування інновацій

Джерело: власні дослідження.

До функцій організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на мезорівні відносимо такі: усі наведені вище для макрорівня, але з акцентом на окрему сільську територію в країні; підвищення ефективності співпраці в межах інноваційної діяльності на окремій сільській території між усіма суб'єктами та об'єктами стимулювання; підвищення конкуренції в межах реалізації інноваційного потенціалу окремої сільської території.

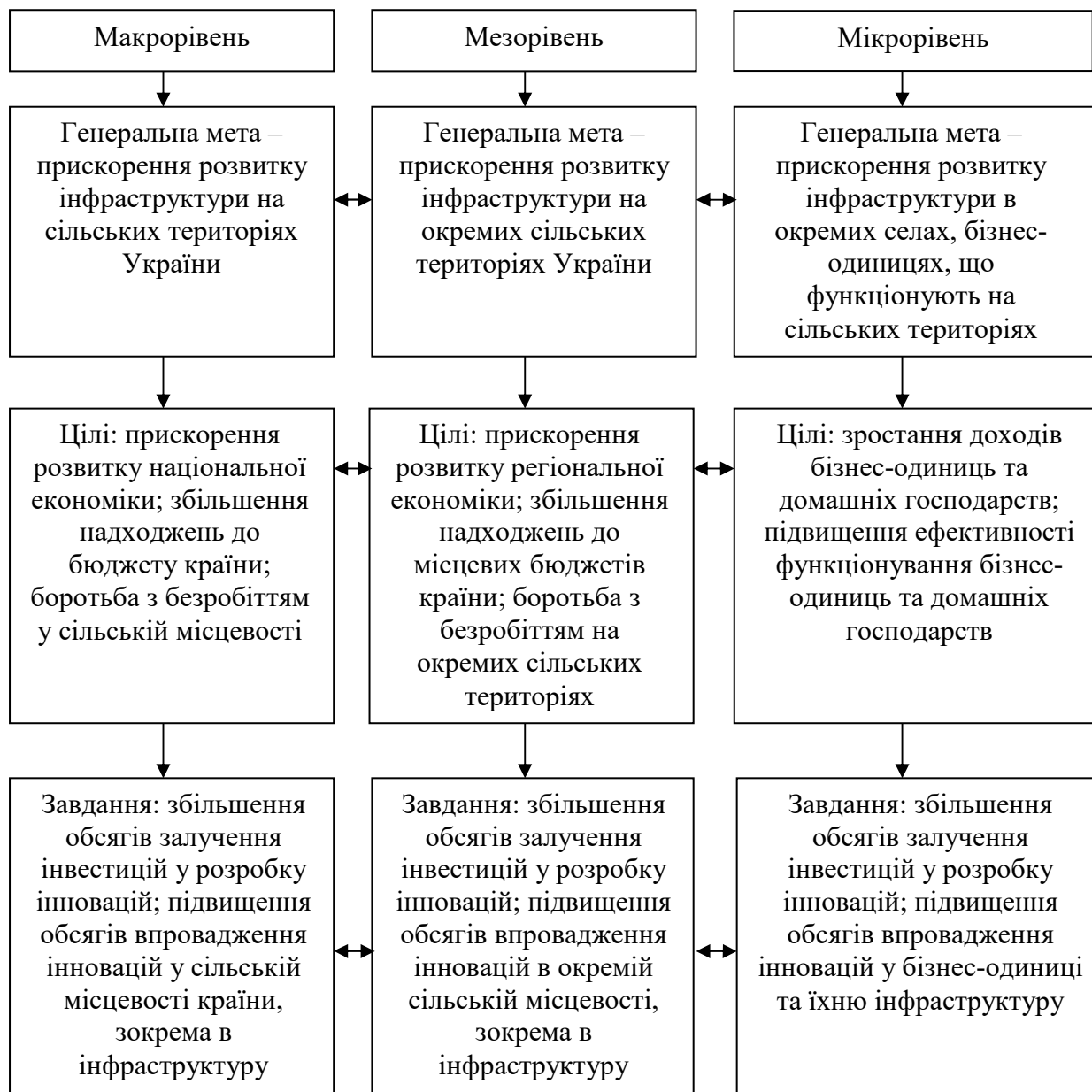

Рис. 5.6. Мета, цілі та завдання формування й функціонування OEM стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на макро-, мезо-, мікрорівнях

Джерело: власні дослідження.

До функцій OEM стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури українських сільських територій на макрорівні відносимо: забезпечення ефективного інноваційного розвитку бізнес-одинаць, що функціонують на сільських територіях країни; залучення максимальної кількості бізнес-одинаць та домашніх господарств до інноваційної діяльності в сільській місцевості, зокрема щодо відновлення та розбудови інфраструктури; досягнення балансу інтересів між суб'єктами та об'єктами стимулювання; формування достатньої та ефективної сукупності стимулів.

Відносно принципів формування й функціонування OEM стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні, то вони є ідентичними на макро-, мезо-, мікрорівні (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Принципи формування й функціонування організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні

Принцип	Характеристика принципу
Системності	Формування й функціонування механізму як відповідної системи стимулювання інноваційного розвитку сільських територій у країні
Цілісності	Забезпечення єдності складників механізму в межах досягнення визначених результатів його функціонування
Адаптивності	Формування й функціонування механізму в межах змін зовнішнього та внутрішнього середовища
Гнучкості	Врахування в межах функціонування механізму впливу загроз, можливостей, позитивних та негативних чинників впливу
Керованості	Можливість впливати на функціонування механізму в умовах зміни зовнішнього та внутрішнього середовища
Рівноваги	Забезпечення компенсаційного поєднання складників механізму з метою зменшення негативного впливу загроз і відповідних чинників на його функціонування

Джерело: сформовано на основі [147; 275].

Розкриваючи складники ОЕМ стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури українських сільських територій, особливу увагу важливо приділити формуванню сукупності стимулів, які необхідно використовувати в межах зазначеного механізму. Відзначаємо, що така сукупність повинна включати стимули на макро-, мезо-, мікрорівні. Стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури українських сільських територій на макрорівні може здійснюватися за рахунок адміністративного регулювання, надання преференцій та формування інституційного забезпечення (рис. 5.7).

Відносно мезорівня відзначаємо суттєву ідентичність стимулів зі стимулами на макрорівні, але ключовими суб'єктами тут є місцеві органи влади, які мають обмежені можливості щодо законодавчого забезпечення інноваційного розвитку власних територій.

Стимулювання на мікрорівні більше стосується окремих бізнес-одиниць, де акцент необхідно робити на стимулюванні працівників до інноваційної діяльності, а також окремих домашніх господарств. Відзначаємо важливість кооперації між бізнес-одиницями в цьому напрямі, особливо щодо формування матеріальних стимулів розробки та впровадження інновацій.

Перспективним напрямом залучення інноваційних розробок на сільські території в умовах сучасних глобальних тенденцій є формування кластерів на основі поєднання потужностей сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств та вищих навчальних закладів. Формування зазначених структур сприятиме залученню інновацій у виробничий процес,

підвищить його ефективність, створить передумови для модернізації виробничої інфраструктури.

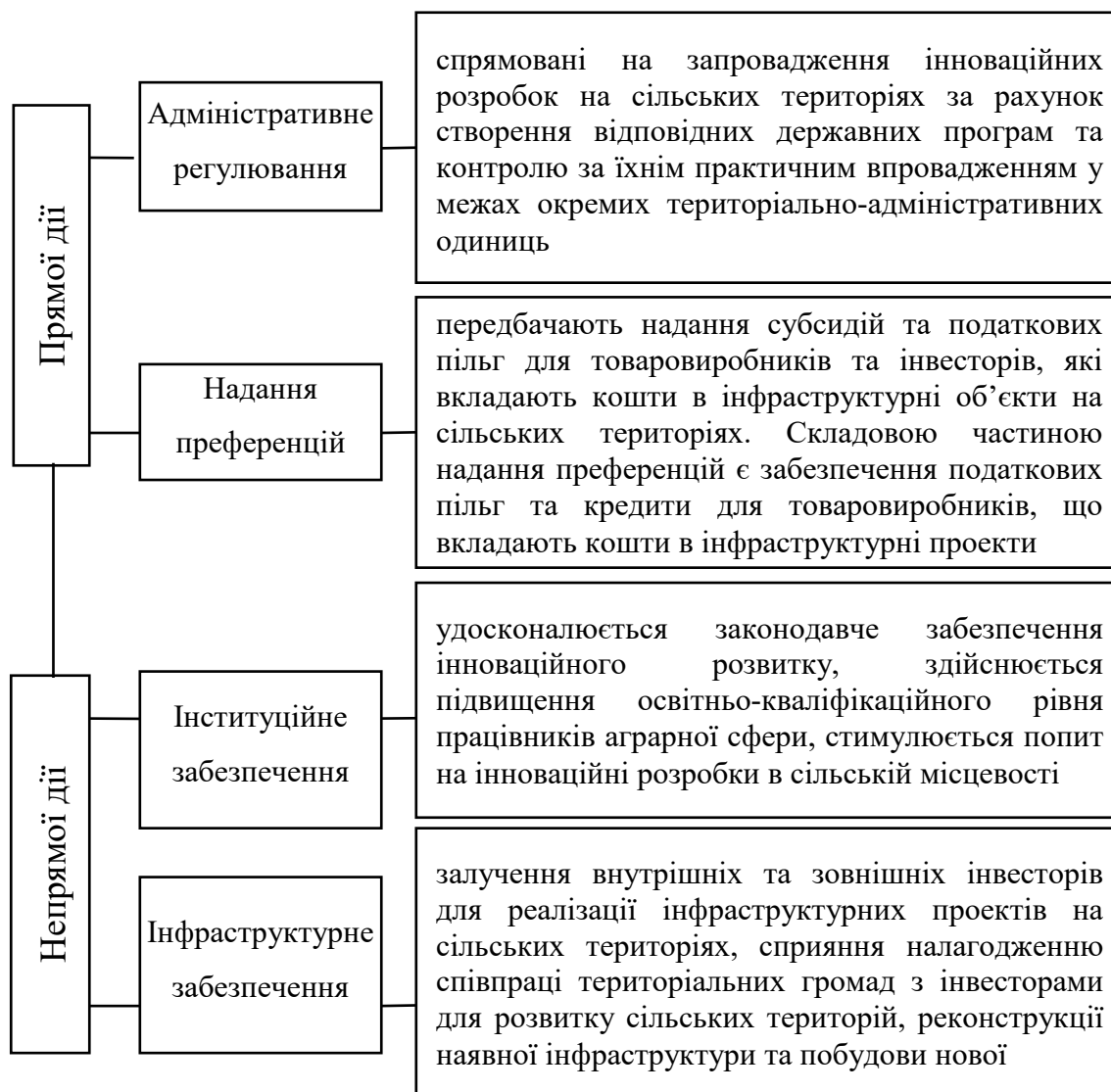

Рис. 5.7. Сукупність стимулів інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні на макрорівні

Джерело: власні дослідження.

Інструменти стимулювання є важливим елементом прискорення розвитку інфраструктури сільських територій в Україні за рахунок інновацій. Відзначаємо три групи таких інструментів: стимулювання персоналу суб'єктів розробленого OEM; кооперація на сільських територіях; інформаційно-консультаційна підтримка розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості.

Щодо стимулювання персоналу органів державної влади, місцевого самоврядування та бізнес-одиниць, а також домашніх господарств у межах забезпечення інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні, то важливо вказати, що такий інструмент, спираючись на матеріальні та нематеріальні стимули, дозволить підвищити ефективність

впровадження й використання розробленого OEM і сукупності стимулів на макро-, мезо-; мікрорівнях, яка була запропонована для використання в межах цього механізму.

Питання розкриття кооперації та формування й розвитку інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості як інструментів розробленого OEM є вагомими та потребують окремого дослідження в наступних підрозділах роботи.

Ефективність формування й функціонування організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні залежить від його забезпечення, до якого відносимо такі його види:

- нормативно-правове забезпечення, що включає закони, нормативні акти, накази, розпорядження органів державної влади та місцевого самоврядування, а також розроблені стратегії розвитку країни, її окремих територій, зокрема сільських, та їхніх складників, у тому числі інфраструктури;

- інформаційно-консультаційне, яке спрямоване на можливість отримати інформацію суб'єктами та об'єктами стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні щодо участі у функціонуванні OEM і можливостей отримати зиск від такої участі;

- методичне, що включає необхідні методичні розробки для оцінки ефективності участі суб'єктів та об'єктів стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні у функціонуванні відповідного організаційно-економічного механізму, а також ефективності функціонування самого OEM та його елементів;

- організаційно-кадрове, яке формує відповідні організаційні структури та сукупність необхідних працівників у межах функціонування організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури українських сільських територій;

- ресурсне, що дозволяє провести оцінку та забезпечити необхідною кількістю ресурсів, які диференційовані за обсягами і структурою, функціонування розробленого OEM та його елементів;

- фінансове, спрямоване на визначення обсягів та видів фінансової підтримки, а також відповідного фінансування функціонування розробленого організаційно-економічного механізму та його складників;

- програмне, що включає програмні та інформаційні продукти, які потрібні для підвищення ефективності функціонування організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні;

- технічне, яке включає технічні засоби та відповідні обсяги комп'ютерної та оргтехніки для ефективного функціонування розробленого OEM та його складників;

- інструментарне, що включає методи генерування ідей, оцінки ефективності управління, а також стандарти у сфері управління процесами, які необхідні для підвищення ефективності функціонування організаційно-

економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні.

Об'єктами стимулювання на макрорівні є працівники органів державної влади, органи місцевого самоврядування, бізнес-одиниці та домашні господарства, що мають безпосереднє відношення до розробки, продажу, купівлі, передавання, впровадження інновацій в інфраструктуру сільської місцевості України. На мезорівні до них відносимо: працівників органів місцевого самоврядування, бізнес-одиниці та домашні господарства, що мають безпосереднє відношення до інноваційного розвитку інфраструктури на окремих сільських територіях України. До об'єктів стимулювання на мікрорівні відносимо: працівників бізнес-одиноць та фізичних осіб, які займаються розробкою, продажем, купівлею, передаванням, впровадженням інновацій в інфраструктуру окремих українських сільських територій та їхніх складників.

Контроль у межах функціонування організаційно-економічного механізму стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні повинен бути розподілений між усіма суб'єктами, які мають його виконувати на виділених рівнях (макро-, мезо-, мікро-).

Результатом розробки й функціонування відповідного OEM повинно бути досягнення заявлених генеральної мети, цілей та завдань на виділених рівнях функціонування такого механізму.

Таким чином, стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій в Україні можливе лише в межах розробки та запровадження організаційно-економічного механізму такого стимулювання, один із головних інструментів якого – кооперація на сільських територіях.

5.3. Сільськогосподарська кооперація як механізм стимулювання інноваційного розвитку сільських територій

Проведене дослідження показало необхідність розвитку інфраструктури сільських територій в Україні за рахунок розробки, купівлі, впровадження й використання інновацій як одного з ключових складників реалізації соціально-економічного потенціалу цих територій та потенціалу країни загалом. Водночас інноваційний розвиток інфраструктури сільської місцевості країни потребує активізації стимулювання, де одним із інструментів розробленого організаційно-економічного механізму (див. підрозділ 5.2) є кооперація.

Кооперативна форма організації бізнесу почалася під час промислової революції в розвинених країнах. Кооперативи були корисними для просування інтересів дрібних товаровиробників. Фермери, робітники та споживачі дійшли висновку, що вони могли б працювати більш ефективно в колективі, ніж індивідуально. Відповідно вони почали об'єднуватися.

Кооперативний рух досить активно розвивається у країнах Європи та США. Досліджуючи ретроспективу, слід зазначити, що кооперативна модель організації фермерів уперше з'явилася на віддалених територіях Австро-

Угорської імперії у 1851 р. Спочатку вона була спрямована на надання кредитів фермерським господарствам. Перший кооператив у Сполучених Штатах фактично був спільною компанією зі страхування пожежі. Станом на 2014 рік у Сполучених Штатах було 134 сільськогосподарських кооперативи, які займалися бізнесом щонайменше 100 років. Більшість із найстаріших американських фермерських кооперативів знаходиться у штатах Каліфорнія, Флорида та Айова [328]. Завдяки об'єднанню власних виробничих та фінансових спроможностей кооперативи активно розвивають сільські території та вкладають значні кошти в розбудову соціальної та виробничої інфраструктури.

Американські фермерські кооперативи працюють за федеральними законами, які забезпечують захист цих суб'єктів від антимонопольних правил, якщо вони дотримуються певних вимог. У Сполучених Штатах працює понад 2100 таких кооперативів. Їхній чистий прибуток склав 6,5 мільярдів доларів, які за їхньою правовою структурою розподіляються серед своїх членів. Характерною є тенденція, що багато фермерів належать більш ніж одному кооперативу.

П'ять найбільших за доходами фермерських кооперативів – CHS, молочні фермери Америки, Land O'Lakes, GROWMARK та Agri Processing Inc. Інші американські фермерські кооперативи з відомими споживчими брендами включають Ocean Spray (журавлина), Blue Diamond (мигдаль), Американський кристалічний цукор, Tillamook (сир), і SunMaid (родзинки) [9]. Завдяки розвитку кооперативного руху у США вдалося досягти балансу між дрібними товаровиробниками та інтегрованим аграрним бізнесом.

Фермерські кооперативи відомі в сільськогосподарських секторах багатьох країн світу за рахунок залучення інноваційних розробок для товаровиробників, формування ними товарних партій продукції, підвищення рівня їхньої конкурентоспроможності. Так, наприклад, Креді Агріколь у Франції спочатку був створений як кредитний кооператив, який протягом багатьох років став одним із найбільших банків у світі. Іншими великими сільськогосподарськими кооперативами є Дзен-Нох (Японія), Рабобанк (Нідерланди), Національна асоціація сільськогосподарських кооперативів (Південна Корея) та Фонтерра (Нова Зеландія) [328]. Приклад цих кооперативів може бути використаний для України, адже наразі вітчизняні дрібні товаровиробники мають значні проблеми з кредитним забезпеченням, оновленням матеріально-технічної бази, реалізацією вирощеної продукції та залученням інноваційних розробок.

Водночас слід зазначити, що кооперативна ідея може мати позитивні економічні та соціальні результати за умови побудови знизу. Так, ця організаційна структура досягла менших успіхів у країнах, що розвиваються, частково через те, що в її ранніх втіленнях вона часто впроваджувалась у сільській місцевості урядовцями, а не органічно розвивалася самими фермерами. Наприклад, перші кооперативи були створені в Індії на початку ХХ століття, щоб звільнити фермерів від необхідності покладатися на високі відсоткові позики від кредиторів. Створення ширшої сільськогосподарської

кооперації вважалось важливим компонентом національного плану розвитку, оголошеного центральним урядом Індії [23].

Принцип зверху донизу був прийнятий щодо сільськогосподарських кооперативів у багатьох країнах Африки на південь від Сахари після того, як вони отримали незалежність у середині 20 століття. Відсутність прямої участі в управлінні членами фермерських господарств знизила ефективність кооперативів. У багатьох випадках це рішення призвело до недовіри та скептицизму щодо того, чиїм інтересам фактично служили кооперативи. Тим не менш, кооперативна модель досягла певних реальних успіхів у країнах, що розвиваються, за останні кілька десятиліть, коли фермери безпосередньо керували своєю організацією.

В Україні кооперативна форма господарювання в сільській місцевості не отримала широкого розповсюдження. За даними Державної служби статистики України, станом на кінець 2017 року в державі було зареєстровано 1023 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативи та 992 сільськогосподарських виробничих кооперативи [139]. Але реально функціонувало менше половини, інші ж існують лише на папері. У загальній кількості підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно-правовими формами господарювання кооперативи займають лише 1%. При цьому помітна тенденція до їхнього скорочення (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Кількість підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно-правовими формами господарювання

	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усього	49415	49046	46199	45379	47697	45558
Господарські товариства	8235	8245	7750	7721	8700	6967
Приватні підприємства	4220	4095	3772	3627	3752	3215
Кооперативи	848	809	674	596	738	448
Фермерські господарства	34035	34168	33084	32303	33682	34137
Державні підприємства	296	269	228	241	222	199
Підприємства інших форм господарювання	1781	1460	691	891	603	592
У відсотках до підсумку						
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Господарські товариства	16,7	16,8	16,8	17,0	18,2	15,3
Приватні підприємства	8,5	8,3	8,2	8,0	7,9	7,1
Кооперативи	1,7	1,6	1,4	1,3	1,5	1,0
Фермерські господарства	68,9	69,7	71,6	71,2	70,6	74,9
Державні підприємства	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4
Підприємства інших форм господарювання	3,6	3,0	1,5	2,0	1,3	1,3

Джерело: сформовано на основі [139].

В Україні із загальної кількості зареєстрованих сільськогосподарських кооперативів реально здійснювали господарську діяльність на кінець 2017 року лише 589 одиниць. Із загальної кількості діючих таких кооперативів:

молочарських – 151, з обробітку землі та збирання врожаю – 152, м'ясних – 34, плодоовочевих – 76, зернових – 35 та з надання інших послуг – 141. За видами діяльності 589 діючих сільськогосподарських кооперативів розподілились на: переробні – 25, заготівельно-збутові – 149, постачальницькі – 16, з надання інших послуг – 101 та багатофункціональні – 298. Цими кооперативами станом на кінець 2017 року було об'єднано 24,8 тис. осіб, створено на селі 1636 постійних робочих місць, які утримують 21758 голів ВРХ, з яких 16953 голови корів та 4188 голів свиней, реалізовано 48,7 тис. т молока, 2,8 тис. т зерна, 0,2 тис. т м'яса, 3,2 тис. т плодоовочевої продукції, сплачено податків та зборів на суму 13981,6 тис. грн. [214; 299]. За умови діяльності кооперативів на сільських територіях характерним є інвестування коштів у соціальну та виробничу інфраструктури.

Досліджуючи діяльність кооперативів у контексті стимулювання інноваційного розвитку сільських територій в Україні, вважаємо за доречне визначити сутність термінів «кооперація» та «кооператив» і їхній взаємозв'язок. Звідси під кооперацією будемо розуміти відповідну форму взаємодії людей для досягнення запланованої мети з урахуванням ефекту синергії, що утворюється в процесі їхньої взаємодії [223, с. 9; 239, с. 121; 335, с. 260]. Для з'ясування значення поняття «кооператив» візьмемо визначення, надане Міжнародним кооперативним альянсом (МКА), де вказано, що кооператив – це добровільне, незалежне, автономне об'єднання групи фізичних осіб, що функціонує для досягнення визначених ними сукупності цілей (економічні, культурні, соціальні) й організоване у вигляді підприємства, створеного на основі їхньої спільної власності та перебуває під управлінням і контролем цієї групи фізичних осіб [374]. Наголошуємо, що кооператив – це тільки одна з організаційних форм кооперації, і для того, щоб відбувались процеси кооперації, не завжди необхідно створювати кооператив.

Мета діяльності кооперативу – це передусім подолання бар'єру між невеликими виробниками сільськогосподарської продукції та ринком її збуту.

Для розвитку кооперативів важливим є інноваційність. Базовими типами інновацій є: селекційно-генетичні, виробничо-технологічні, організаційно-управлінські, економіко-соціологічні інновації. Різноманітні інновації знаходять своє застосування в сільському господарстві, але цей процес має в основному точковий характер. Регіональний ринок інновацій може бути представлений:

- інфраструктурою (включає фінансові, маркетингові організації як організації, що сприяють інноваційному розвитку);
- споживачами інновацій (різноманітні сільськогосподарські підприємства та організації);
- виробниками інновацій (науково-дослідні установи, бізнес-інкубатори);
- регіональними регуляторами ринку інновацій (спеціально уповноважений орган управління).

Особливостями ринку інновацій є прагнення використовувати інновації світового рівня для розвитку кооперації, незалежно від того, у якому регіоні чи в якій країні вони впроваджуються. Інновації в кооперації повинні бути ефективними, а критеріями ефективного використання інновацій має бути достатнє на цей період та за конкретних умов збільшення конкурентоздатності виробленої сільськогосподарської продукції, а також підвищення стандартів її споживання. Створення та управління ринком інновацій в підсумку може призвести до підвищення рівня розвитку кооперативів в Україні.

Останнім часом в Україні значна увага приділяється розвитку кооперативів, це пов'язано з тим, що існує багато проблем невеликих товаровиробників, фермерів та індивідуальних підприємців:

1. Слабке інституційне оточення: відсутні або несприятливі закони, відсутність нейтрального арбітражу, низька довіра.

2. Типові обмеження малих підприємств: непристосованість до ризиків, потреба у виробництві їжі для споживання та продажу, низький рівень освіти, відсутність фінансових резервів.

3. Високі операційні витрати: відсутність ринків, нерозвинена інфраструктура, слабкі можливості для продажу.

4. Недостатні послуги для розвитку бізнесу: кредити, технічний супровід, ринкова інформованість, обмеження якості продукції.

Мета діяльності кооперативу – це, по-перше, подолання бар'єру між невеликими виробниками сільськогосподарської продукції та ринком її збуту. По-друге, ринок встановлює для виробників сільськогосподарської продукції вимоги як для промислового виробництва, а саме: максимізація доходів та мінімізація вартості виробництва а також високі вимоги до менеджменту. По-третє, сучасні умови та глобалізаційні процеси зумовлюють нові виклики стосовно якості сировини та безпеки продуктів харчування. По-четверте, трейдери намагаються поєднати бажання клієнтів із товарами, що постачаються та відповідають вимогам.

Незважаючи на значні переваги кооперативів та кооперативного руху, зокрема відносно сільського господарства та розробки, впровадження і використання інновацій у виробників, які функціонують на сільських територіях, відзначаємо значну проблематику функціонування кооперативів в Україні взагалі та на сільських територіях зокрема. Щодо проблематики кооперативного руху в країні відзначаємо такі головні проблеми:

1. Слабка адаптивність до змін зовнішнього середовища. Кооперативи досить повільно реагують на зміни в національній економіці та на попит споживачів, що призводить до їхньої низької конкурентоспроможності відносно суб'єктів підприємницької діяльності інших організаційно-правових форм господарювання.

2. Дефіцит фінансових ресурсів, що призводить до неможливості ефективно розвивати власну господарську діяльність. Власники кооперативів часто або не в змозі, або не бажають виділяти достатні інвестиційні кошти

для їхнього розвитку, у той час як інші форми залучення коштів для кооперативів в Україні досить обмежені.

3. Недостатня підтримка держави та місцевих органів влади. Владні структури у країні, на відміну від підтримки малого бізнесу, не розуміють важливості кооперативів для розвитку національної соціально-економічної системи й формування значного прошарку «середнього класу» серед населення держави.

4. Низька зацікавленість у розвитку кооперативів в Україні серед міжнародних організацій та іноземних інвесторів. Міжнародні організації значно більшу підтримку надають розвитку малого й середнього бізнесу в країні. Іноземні інвестори при вкладенні коштів бажають чітко розуміти структуру власників підприємства та мати справу по можливості з одним чи декількома власниками, а не зі значною їхньою кількістю.

5. Недостатній розвиток інституціонального середовища функціонування кооперативів у країні, що виявляється в: наявності застарілих та неефективних інститутів; проблемах нормативно-законодавчого супроводження діяльності кооперативів; недостатній довірі до кооперативів з боку юридичних та фізичних осіб; відсутності нейтрального арбітражу; втраті традицій започаткування й участі в діяльності кооперативів з боку домашніх господарств.

6. Відсутність інфраструктури підтримки започаткування та підтримки діяльності кооперативів, що призводить до низької життєздатності новостворених і вже діючих на ринках товарів (робіт, послуг) кооперативів.

Щодо функціонування кооперативів на сільських територіях, відзначаємо, що на додачу до наведеної вище проблематики вони мають власні проблеми, в той час як у кооперативного руху в українській сільській місцевості є власні позитивні сторони й можливості до розвитку, що вимагає проведення їхнього SWOT-аналізу (табл. Ж.2, додаток Ж).

Дослідження складників SWOT-аналізу функціонування кооперативів на сільських територіях України вказує на значний потенціал їхнього розвитку в сільській місцевості країни та великі можливості прискорення розвитку таких територій у державі за рахунок активного залучення до нього сільських домашніх господарств. При цьому наголошуємо на наявності значної кількості передумов використання кооперації та діяльності кооперативів як важливого інструменту стимулювання інноваційного розвитку сільських територій країни та їхньої інфраструктури (рис. 5.8).

Розкриваючи особливості використання сільськогосподарської кооперації як механізму стимулювання інноваційного розвитку сільських територій в Україні, зокрема їхньої інфраструктури, необхідно чітко розуміти позитивні та негативні сторони цього процесу для держави, самих територій, бізнес-одиниць та домашніх господарств.

До позитивних сторін використання сільськогосподарської кооперації та відповідних кооперативів у межах стимулювання розробки, купівлі, продажу, впровадження й використання інновацій у сільській місцевості України та в розвитку інфраструктури цих територій слід віднести:

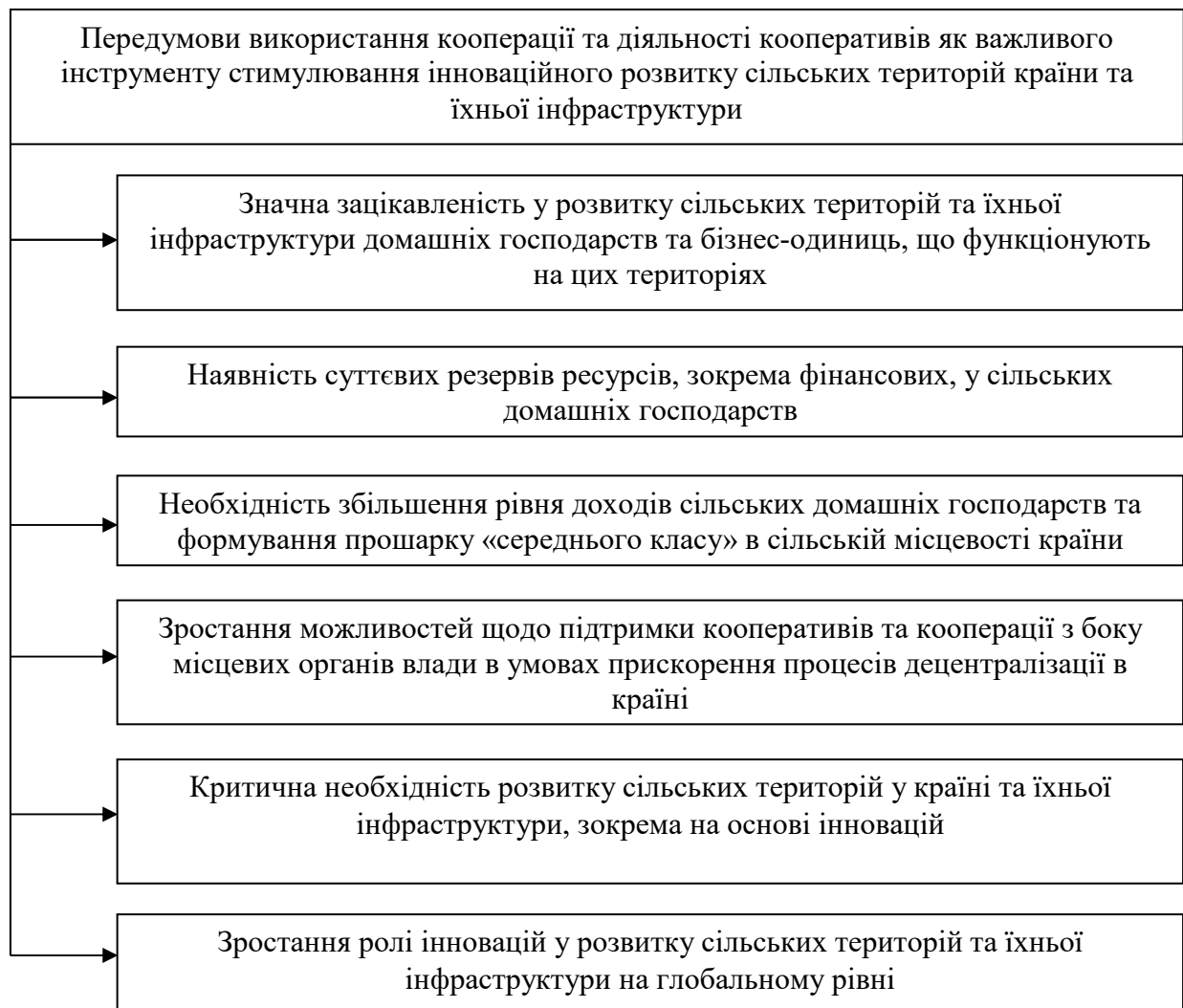

Рис. 5.8. Сукупність передумов використання кооперації та діяльності кооперативів як важливого інструменту стимулювання інноваційного розвитку сільських територій країни та їхньої інфраструктури

Джерело: власні дослідження.

1. Активне залучення до інноваційного розвитку сільських територій країни та їхньої інфраструктури фінансових коштів сільських домашніх господарств, що ними сформовані як резерви й номіновані переважно в іноземній валюті.

2. Підвищення міри відповідальності бізнес-одиниць та домашніх господарств за розвиток сільської місцевості, де вони функціонують, а також поява та закріплення почуттів власника й відповідального користувача ресурсів цієї місцевості.

3. Зростання інвестиційних потоків на українських сільських територіях і у країні взагалі, що буде мати позитивний ефект для їхнього відновлення після двох послідовних економічних криз.

4. Зменшення розмірів «тіньової економіки», особливо в сільській місцевості, та залучення «тіньових» доходів домашніх господарств та бізнес-

одиниць для розвитку легальної економіки, зокрема на сільських територіях країни.

5. Зростання зацікавленості до сільських територій України з боку зарубіжних інвесторів, а також розробників, продавців і покупців інновацій та інноваційних продуктів.

6. Підвищення доходів державного та місцевих бюджетів і зростання фінансової незалежності місцевих органів влади в межах розвитку процесів децентралізації у країні.

7. Зростання кількості бізнес-одиниць у сільській місцевості країни, зайнятості та доходів серед сільських домашніх господарств, а також поява нових, ліквідних і доходних об'єктів для інвестування.

8. Підвищення конкурентоспроможності сільської місцевості країни порівняно з містами, а також зменшення міграційних та еміграційних потоків з цієї місцевості, що дозволить зберегти трудовий та демографічний потенціал українських сільських територій.

9. Поява та розвиток нових сфер бізнес-діяльності в сільській місцевості, де ключове місце повинен займати «зелений» туризм. Важливе значення тут мають напрями інноваційного розвитку сільських територій за рахунок «зеленого» туризму (табл. Ж.3, додаток Ж).

Щодо негативних сторін використання сільськогосподарської кооперації як механізму стимулювання інноваційного розвитку сільських територій в Україні, зокрема їхньої інфраструктури, то тут слід зауважити:

1. Складність формування консолідованої точки зору серед власників, особливо щодо вкладень в інновації та участі в розвитку інфраструктури, зокрема територіальної.

2. Висока ймовірність конфліктів та низької ефективності через відстоювання власної точки зору членів кооперативу або учасників схем кооперування.

3. Складність досягнення компромісу в контексті визначення часток фінансування інновацій, зокрема в межах реалізації інфраструктурних проектів, а також проблеми розподілу прибутків та збитків від інноваційних проектів.

4. Проблеми підготовки персоналу (вище керівництво, середня та нижня ланки робітників) у контексті стимулювання інноваційного розвитку сільських територій, зокрема їхньої інфраструктури.

5. Значна хаотичність розвитку та проблеми щодо визначення стратегічних векторів функціонування з використанням інновацій та за рахунок розвитку інфраструктури на сільських територіях країни.

6. Пасивність власників, керівництва та працівників кооперативів та учасників коопераційних схем щодо розробки, купівлі, продажу, впровадження й використання інновацій, особливо щодо розвитку інфраструктури на сільських територіях.

На жаль, кооперативи не є панацеєю від усіх проблем малого фермерства чи дрібного виробництва, а також формування ефективної інфраструктури сільських територій, зокрема з використанням інновацій,

тому що державні інституції мають власні зобов'язання за цими аспектами розвитку країни. Кооперативи потребують відповідного інституційного оточення та прямих законів, які будуть сприяти розвитку та активній участі фермерів у кооперативному русі в Україні з метою підвищення ефективності та результативності взаємовідносин малих сільськогосподарських товарних виробників. Важливим є також те, що кооперативи повинні платити за сільськогосподарську продукцію чи кредитувати своїх учасників (фермерів, дрібних виробників) вчасно, в іншому випадку фермери будуть продавати товар стороннім покупцям, що сприятиме підвищенню фінансової незалежності малих підприємств на сільських територіях країни.

Незважаючи на проблеми, пов'язані з існуванням кооперативів, вони продовжують бути важливими і для держави, і для малого бізнесу на глобальних ринках, стають всесвітньо популярними та одними з основних елементів уланці постачання різноманітної продукції (робіт, послуг).

Виходячи з вищезазначеного, зауважимо, що використання сільськогосподарської кооперації як механізму стимулювання інноваційного розвитку сільських територій в Україні, зокрема їхньої інфраструктури, потребує визначення напрямів удосконалення, куди відносимо такі:

1. Збільшення пропаганди кооперативного руху та кооперативних зв'язків на сільських територіях країни з метою підвищення темпів їхнього розвитку.

2. Роз'яснення необхідності розвитку сільських територій та їхньої інфраструктури за рахунок інновацій у межах діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

3. Формування ефективних механізмів державної підтримки, зокрема інформаційно-консультаційної, розвитку кооперативів та стимулювання їхніх інвестицій в інновації та розвиток українського села і його інфраструктури.

4. Активізація процесів державно-приватного партнерства на сільських територіях за участі кооперативів з акцентом на інноваційний розвиток таких територій, зокрема за рахунок відновлення й розбудови їхньої інфраструктури.

5. Збільшення форм фінансової участі сільськогосподарських кооперативів в інноваційному розвитку сільських територій в Україні, зокрема їхньої інфраструктури, та формування механізмів зменшення їхніх ризиків у межах цієї участі.

6. Підвищення професійного рівня власників, керівників та працівників сільськогосподарських кооперативів у контексті інноваційного розвитку сільських територій в Україні, зокрема їхньої інфраструктури, за кошти міжнародних донорів, держави, місцевих органів влади, кооперативів та окремих фізичних осіб.

7. Допомога у формуванні стійких коопераційних зв'язків на сільських територіях між державними й місцевими інститутами, бізнес-єдиницями, зокрема кооперативами та домашніми господарствами, з метою прискорення розвитку сільських територій і їхньої інфраструктури та впровадження на них інновацій.

Підсумовуючи, відзначаємо великі можливості сільськогосподарської кооперації як інструмента стимулювання інноваційного розвитку сільських територій в Україні, зокрема інфраструктури таких територій. Водночас важливо звернути особливу увагу на збільшення розмірів та якості надання інформації та консультацій для прискорення такого розвитку, що потребує розробки та запровадження відповідної системи.

5.4. Забезпечення інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості

Сфера інформаційно-консультаційної підтримки інноваційної діяльності на селі і є тією сферою, що здатна стимулювати сільське населення стосовно впровадження новітніх методів ведення сільського господарства, розвитку села, участі в діяльності аграрних ринків, оптимізації витрат діяльності, а також має на меті підвищення конкурентоспроможності аграрних господарств, забезпечення сталого розвитку сільських територій [55; 282].

Водночас відзначаємо наявність сукупності проблем забезпечення якісного інформаційно-консультаційного забезпечення інноваційної діяльності на селі в Україні, а саме: брак фінансових ресурсів для організації такого забезпечення, оплата праці консультантів та експертів, фінансування навчання та перенавчання сільського населення; відсутність або недостатність технічного забезпечення реалізації процесів (комп'ютери, принтери, стабільний Інтернет тощо), устаткування навіть канцелярських засобів; низький рівень заробітної плати консультантів, які працюють у сільській місцевості, що недостатньо мотивує їх на ефективну роботу та саморозвиток; опір нововведенням з боку значної частини (іноді домінуючої) населення сільської місцевості; брак часу у сільських жителів-підприємців на самовдосконалення та розвиток через суттєве поточне робоче навантаження та надмірну кількість обов'язків.

Незважаючи на значні проблеми розробки та впровадження інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості, вона має значні переваги для сільських територій України, а саме: підвищення ефективності контролю витрачання ресурсів, а також досягнутого ефекту від реалізації інноваційних проектів; можливість вибору окремих цілей та варіантів їхньої реалізації, які найкраще сприятимуть соціально-економічному розвитку місцевості; забезпечення зв'язку між стратегічним плануванням та операційною діяльністю.

На думку автора, ефективна інформаційно-комунікаційна підтримка інноваційної діяльності на селі може бути здійснена лише в тому випадку, якщо заходи стосовно цього складника розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості реалізовуватимуться на базі системного підходу. Це вимагає визначення сутності трьох базових термінів, а саме: «інформаційна підтримка (забезпечення) інноваційної діяльності в сільській місцевості»; «консультаційна підтримка (забезпечення) інноваційної діяльності на

сільських територіях»; «система інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості».

Відзначаємо, що згідно з Академічним тлумачним словником термін «підтримка» можна трактувати як що-небудь, що служить опорою комусь, чомусь; те, що зберігає чию-небудь життєздатність, підкріплює, зміцнює кого-небудь[40]. Водночас, необхідно сказати про забезпечення такою підтримкою української сільської місцевості, що вимагає визначення сутності терміна «забезпечення». При цьому забезпечення трактують як постачання чогось у достатній кількості, задоволення у відповідних потребах; створення умови для здійснення або функціонування чого-небудь[39]. Звідси під інформаційною підтримкою (забезпеченням) інноваційної діяльності в сільській місцевості необхідно розуміти зміцнення життєздатності та прискорення розвитку такої місцевості в межах створення відповідних умов для інноваційної діяльності на сільських територіях за рахунок задоволення потреб в інформації у суб'єктів й об'єктів цієї діяльності на селі. Щодо консультаційної підтримки (забезпечення) інноваційної діяльності в сільській місцевості можемо стверджувати, що сутність цього терміна буде однаковою з попереднім, але замість інформації будуть надаватись консультації.

Спираючись на визначення сутності терміна «система», що наведено на рис. 5.1, та надані вище визначення інформаційної і консультаційної підтримки (забезпечення) інноваційної діяльності на сільських територіях, пропонуємо визначення терміна «система інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості» як комплексу взаємодіючих елементів щодо зміцнення життєздатності та прискорення розвитку сільської місцевості в межах створення відповідних умов для інноваційної діяльності на сільських територіях за рахунок задоволення потреб в інформації та консультаціях у суб'єктів і об'єктів цієї діяльності на селі.

Розкриваючи складники системи інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності на сільських територіях України, відзначаємо, що вона повинна:

1) функціонувати на трьох рівнях: макрорівень (національний рівень); мезорівень (область та міста обласного значення); мікрорівень (райони, міста районного значення, об'єднані територіальні громади (ОТГ));

2) включати діяльність ключових державних установ, таких як: Міністерство аграрної політики та продовольства України, Міністерство інфраструктури України, Міністерство економічного розвитку та торгівлі України та ін.;

3) базуватись на взаємодії державних органів, таких як запропоноване для України Державне агентство інновацій та розвитку (ДАІР) та приватних підприємств, що можуть надавати інформаційні та консультаційні послуги в цій сфері (рис. 5.9).

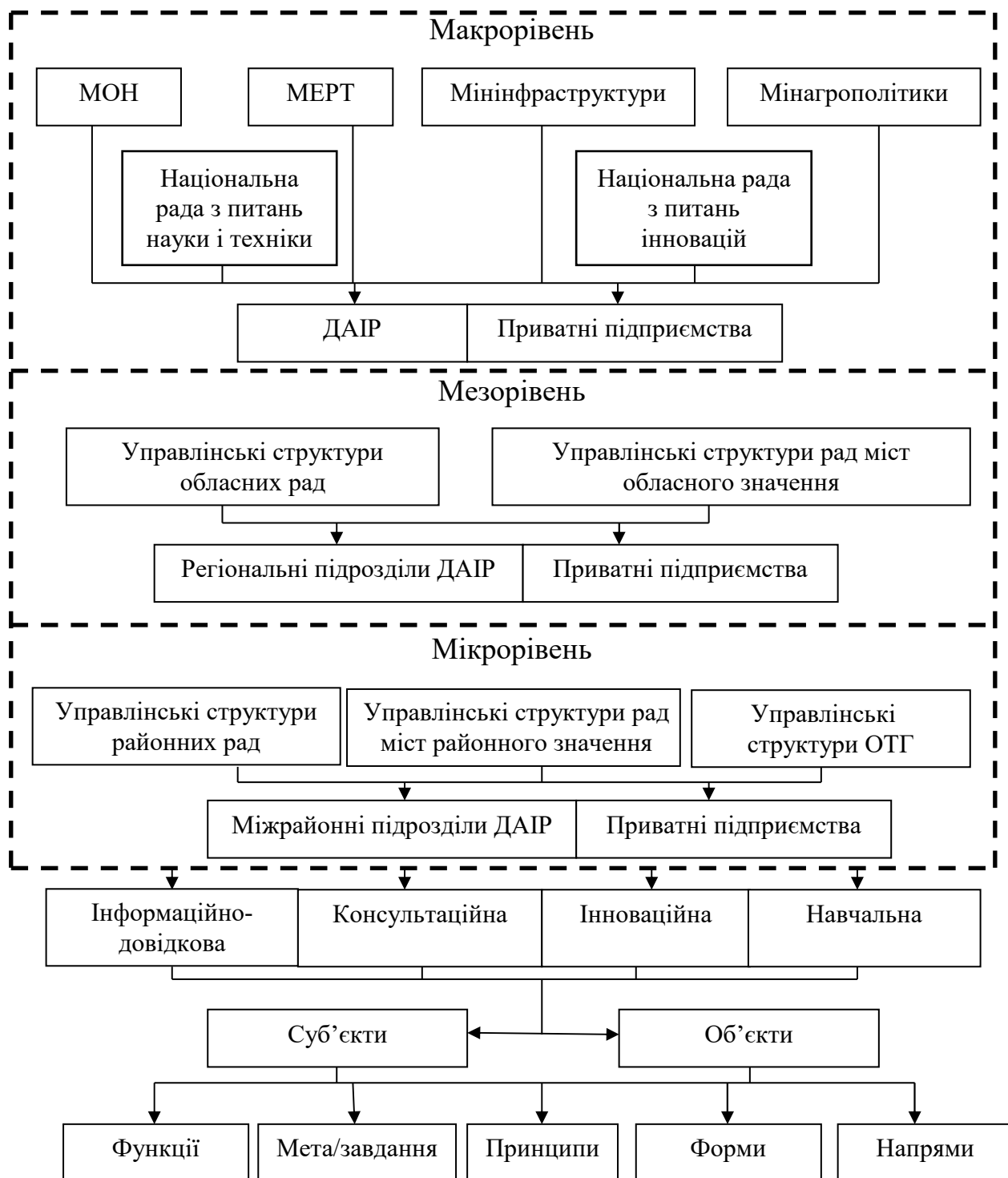

Рис. 5.9. Система інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності на сільських територіях України

Джерело: власні дослідження.

Розкриваючи складники запропонованої системи, відзначаємо, що, незважаючи на рівень її функціонування, вона повинна базуватись на чотирьох підсистемах.

Інформаційно-довідкова підсистема повинна включати сукупність інформації, яку можуть отримати суб'єкти та об'єкти розвитку інноваційної діяльності на сільських територіях, зокрема тієї, що стосується відновлення й

розбудови інфраструктури села. При цьому зазначаємо, що ДАІР повинно сформувати інформаційну базу з переважно безкоштовним доступом до неї всіх без виключення користувачів.

Водночас детальні дослідження та специфічна інформація, що стосується окремих аспектів інновацій на селі, повинні проводитись ДАІР та приватними підприємствами, що можуть надавати інформаційні послуги в цій сфері на платній основі, за замовленням самих розробників інновацій, користувачів інновацій, державних і місцевих органів влади, іноземних організацій.

Державне агентство інновацій та розвитку й відповідні бізнес-структури повинні забезпечити надання інформаційної підтримки інноваційної діяльності на селі на безоплатній основі стосовно такої діяльності:

- 1) діяльність у сфері підвищення професійної кваліфікації мешканців сільської місцевості;
- 2) інформаційна діяльність, що підтримує розвиток сільськогосподарського виробництва, агротуризму й сільського туризму;
- 3) поширення інформації щодо сучасних інноваційних методів організації сільськогосподарського виробництва;
- 4) результати аналізу аграрних ринків і ресурсів виробництва;
- 5) результати аналізу змін рівня і якості аграрної продукції та функціонування аграрних господарств;
- 6) результати аналізу розвитку сільської інфраструктури взагалі у країні та за окремими регіонами й сільськими територіями;
- 7) світовий та міжнародний досвід розробки, продажу, купівлі, впровадження й використання інновацій на селі, зокрема стосовно відновлення й розбудови інфраструктури;
- 8) інформація щодо фінансування інноваційної діяльності в сільській місцевості та можливі джерела отримання грошових коштів на інновації (міжнародні та національні програми, благодійні організації, спонсори та ін.).

Інформаційними послугами на платній основі, які можуть надаватись і ДАІР, і приватними підприємствами, повинні бути такі:

- 1) складання різноманітних звітів та здійснення аналізу для потреб бізнес-одиниць за їхніми запитами у сфері інноваційної діяльності в сільській місцевості України;
- 2) організація спеціалізованої фахової підготовки;
- 3) здійснення видавничої, поліграфічної діяльності;
- 4) пошук та надання інформації щодо наявних інноваційних розробок та інноваторів (вітчизняні, зарубіжні), що відповідають вимогам окремих проектів розвитку села і його інфраструктури;
- 5) пошук замовників інновацій на сільських територіях (вітчизняні, зарубіжні) та номенклатури їхніх потреб за замовленням розробників і продавців інновацій;

- б) адресне інформування замовників інновацій щодо наявних та потенційних інноваційних розробок.

Консультаційна підсистема повинна включати сукупність консультаційних послуг та методів їхнього надання стосовно інноваційної діяльності на сільських територіях, зокрема тієї, що стосується відновлення й розбудови інфраструктури села. У межах цієї підсистеми ключове значення повинні мати Державне агентство інновацій та розвитку і приватні підприємства, що можуть надавати консультаційні послуги в цій сфері. Також відзначаємо необхідність надання платних і безкоштовних консультаційних послуг.

ДАІР та відповідні бізнес-одиниці повинні забезпечити безкоштовно такі консультаційні послуги:

- 1) консультування щодо організації ефективного сільськогосподарського виробництва за сучасними зразками;
- 2) консультування щодо актуалізації законодавчих основ діяльності, зокрема інноваційної, та доступу до поточної нормативно-правової бази;
- 3) консультування у сфері використання сучасних інформаційних (інноваційних та новачійних) технологій у поточній діяльності;
- 4) консультації, допомога й навчання у сфері передачі знань;
- 5) консультації, допомога й навчання з питань набуття та захисту нематеріальних активів і їхнього використання;
- 6) консультації, допомога й навчання стосовно використання сучасних стандартів, технологій та правил;
- 7) аналіз інноваційного потенціалу країни, регіону та окремих сільських територій;
- 8) консультаційна допомога в реалізації ініціатив у сфері розвитку інноваційної активності на селі та екологічного землеробства;
- 9) консультування з організації виставок, показів інноваційної продукції та підтримка участі в подібних заходах місцевих проінноваційних підприємств та підприємців на міжнародному, загальнонаціональному й регіональному рівнях.

Водночас Державне агентство інновацій та розвитку і приватні підприємства можуть надавати такі платні консультаційні послуги у сфері інноваційної діяльності на сільських територіях, зокрема стосовно відновлення та розбудови інфраструктури таких територій:

- 1) послуги в забезпеченні отримання фінансових коштів у різноманітних донорів щодо провадження інноваційної діяльності;
- 2) консультаційне сприяння реалізації інноваційних ініціатив, впровадженню нових технологій та продукції;
- 3) діагностика інноваційних потреб бізнесу та окремих суб'єктів підприємницької діяльності на сільських територіях;
- 4) аналіз інноваційного потенціалу компанії (підприємця);
- 5) перевірка рівня та якості підготовки інноваційного проекту до реалізації, включаючи техніко-економічну підготовку;

- 6) консультації щодо розробки основних фінансових розрахунків відносно обсягу необхідних інвестицій та оцінки економічної ефективності підприємства;
- 7) консультації з ведення обліку та підготовки інноваційними підприємствами та підприємцями бухгалтерської і фінансової звітності та необхідної документації для подання до державних фіскальних та статистичних органів, кредитних організацій, інвестиційних фондів тощо.

Інноваційна підсистема системи інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності на сільських територіях України повинна включати розробку, купівлю, впровадження й використання інновацій у межах формування й функціонування зазначеної системи та структур, які підтримують її діяльність. Особливу увагу тут необхідно приділити інноваційній діяльності Державного агентства інновацій та розвитку, яке виступає ключовим елементом забезпечення ефективного функціонування розробленої системи інформаційно-консультаційної підтримки інновацій у сільській місцевості України. При цьому пріоритетом повинні бути інновації стосовно: формування баз даних; доступу до інформації; надання он-лайн послуг; формування відповідних інформаційних ресурсів та програмного забезпечення; оптимізації управління ДАІР, зокрема щодо її територіальних відділень; формування ефективного фінансово-економічного механізму функціонування Державного агентства інновацій та розвитку в межах забезпечення його самоокупності.

Навчальна підсистема системи інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності у вітчизняній сільській місцевості повинна стосуватись організації фахової підготовки й перепідготовки, підвищення кваліфікації, семінарів, вебінарів і конференцій для всіх суб'єктів і об'єктів зазначеної системи. На окрему увагу заслуговують навчальні ініціативи стосовно підвищення економічної та маркетингової грамотності серед розробників та продавців інновацій, а також підготовки стосовно купівлі і впровадження інновацій серед їхніх користувачів. У межах функціонування навчальної підсистеми ДАІР повинно активно співпрацювати з вищими навчальними закладами з метою використання їхнього освітнього потенціалу для виконання цілей функціонування цієї підсистеми.

У контексті впровадження системи інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності на сільських територіях України на особливу увагу заслуговують суб'єкти та об'єкти такої системи, які будуть дещо відрізнятися залежно від рівня її функціонування. Так, на макрорівні до суб'єктів системи необхідно віднести ключові державні інститути, що будуть забезпечувати підтримку її функціонування опосередковано (МОН, МЕРТ, Мінінфраструктури, Мінагрополітики, Нацрада з питань науки і техніки, Нацрада з питань інновацій), а також безпосередніх учасників системи, до яких відносимо Державне агентство інновацій та розвитку і приватні підприємства, що можуть надавати інформаційні та консультаційні послуги в цій сфері. Саме ДАІР та відповідні бізнес-одиниці будуть безпосередньо

контактувати з об'єктами системи, до яких відносимо розробників, продавців, покупців, користувачів інновацій (національні та зарубіжні державні інститути, місцеві органи самоврядування, ОТГ, підприємства, домашні господарства).

На мезорівні до суб'єктів системи, що мають опосередкований вплив на її формування й функціонування, відносимо управлінські структури обласних рад та рад у містах обласного значення. Суб'єктами, що мають безпосередньо контактувати з об'єктами системи, будуть регіональні підрозділи ДАІР та відповідні приватні підприємства. До об'єктів системи інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності на сільських територіях України на мезорівні відносимо ті групи, що й на макрорівні, однак вони повинні здійснювати операційну діяльність або мати інтерес до розвитку окремих регіонів.

На мікрорівні формування й функціонування розробленої системи інформаційно-консультаційної підтримки інновацій на селі опосередкований вплив на неї будуть мати такі суб'єкти: управлінські структури районних рад, рад міст районного значення, об'єднаних територіальних громад. До суб'єктів, що будуть мати безпосередній вплив на систему, відносимо міжрайонні підрозділи Державного агентства інновацій та розвитку, а також відповідні бізнес-одиниці. Об'єкти будуть ідентичні до наведених на макро- й мезорівнях, але вони повинні здійснювати операційну діяльність або мати інтерес до розвитку окремих сільських територій.

З огляду на це вважаємо за доречне територіальну структуру ДАІР формувати таким чином: центральний апарат (м. Київ); регіональні підрозділи в обласних центрах країни; міжрайонні підрозділи, що будуть функціонувати в декількох районах області й орієнтуватись на обслуговування однакової кількості домашніх господарств.

При цьому в організаційній структурі Державного агентства інновацій та розвитку необхідно виділити структурні підрозділи (центральний апарат, регіональні й міжрайонні підрозділи), що будуть орієнтовані на розробку, впровадження й підтримку ефективного функціонування розробленої системи та окремих її елементів. Відзначаємо важливість розробки та впровадження інновацій з метою недопущення надмірного збільшення штату співробітників ДАІР.

Таким чином, система інформаційно-консультаційної підтримки інноваційної діяльності в сільській місцевості України повинна характеризуватись певною сукупністю функцій (рис. 5.10).

Успішність реалізації всіх зазначених функцій обумовлена багатьма чинниками суспільно-економічного характеру, властивими конкретній місцевості і країні загалом. Функції системи інформаційно-консультаційної підтримки інноваційної діяльності в сільській місцевості, а саме: інформаційна функція; практична функція, соціальна функція, інтеграційна функція, контрольна функція, функція стимулювання креативності і культурна функція, і важлива функція сприяння реалізації локальних ініціатив.

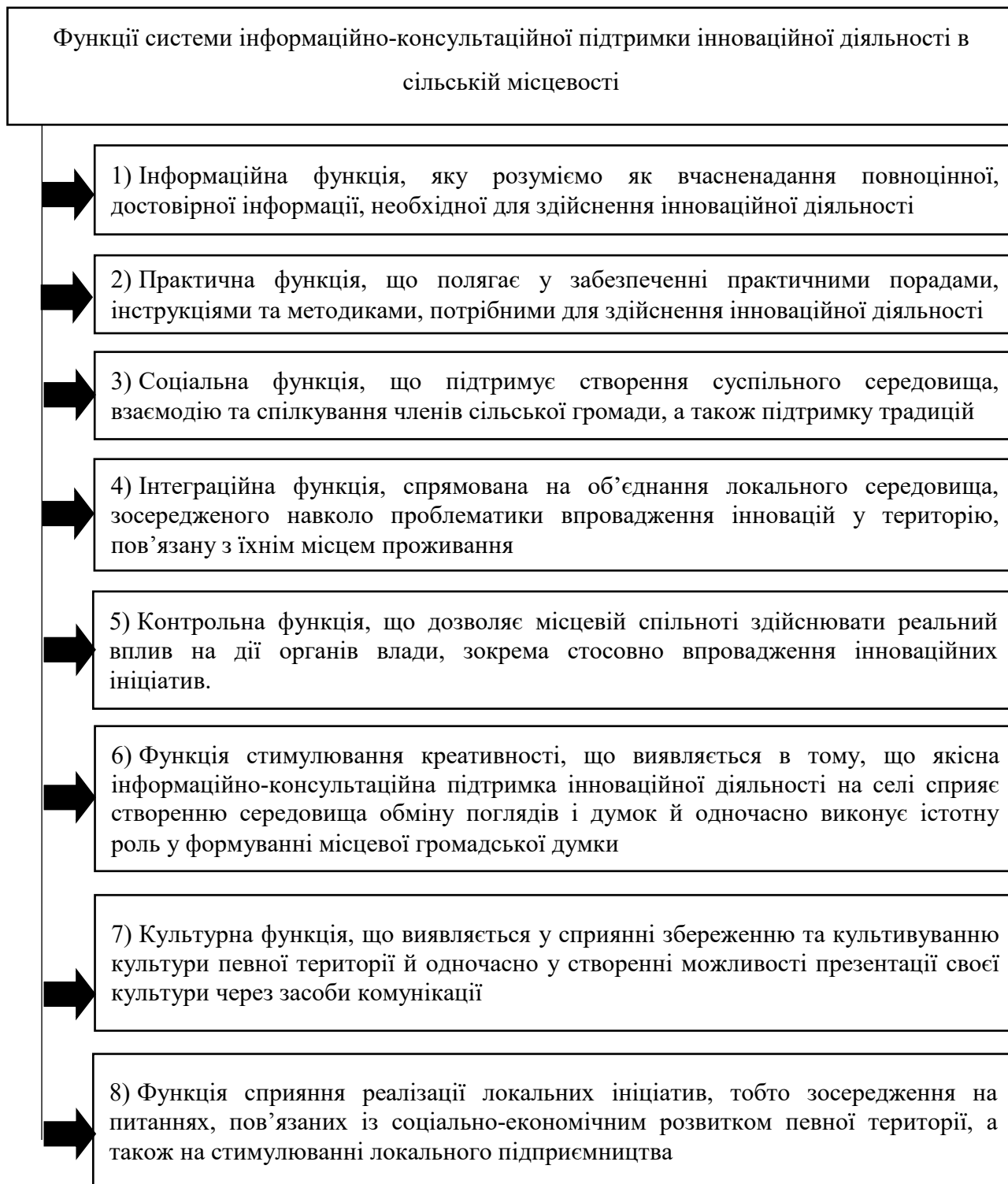

Рис. 5.10. Функції системи інформаційно-консультаційної підтримки інноваційної діяльності в сільській місцевості України

Джерело: складено автором.

Ключовими складниками системи інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності на сільських територіях України повинні стати мета та завдання функціонування цієї системи, що різняться залежно від її рівня (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Мета й завдання функціонування системи інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності на сільських територіях України

Мета	Завдання
Макрорівень	
Створення прозорого та ефективного середовища інформаційно-консультаційної підтримки розробки, купівлі, продажу, впровадження й використання інновацій на українських сільських територіях	- поширення знань щодо інноваційного розвитку сільських територій; - стимулювання інноваційної діяльності на селі; - підвищення рівня знань і виробників, і користувачів інновацій у сільській місцевості; - активізація співробітництва в інноваційній сфері між суб'єктами й об'єктами інноваційної діяльності на сільських територіях; - збільшення інвестицій у сільську місцевість країни
Мезорівень	
Максимальна реалізація інноваційного потенціалу окремих регіонів на основі розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості цих регіонів у межах активізації інформаційно-консультаційної підтримки суб'єктів та об'єктів такої діяльності	- активізація інноваційних процесів в окремих регіонах; - підвищення ефективності розвитку регіонів та сільських територій регіонів за рахунок інновацій; - залучення до інноваційної діяльності максимально великої кількості представників регіонів (органи влади, навчальні заклади, бізнес-єдиниці, домашні господарства)
Мікрорівень	
Максимальна реалізація інноваційного потенціалу окремих сільських територій за рахунок підвищення ефективності розробки, купівлі, продажу, впровадження й використання інновацій на базі активізації інформаційної та консультаційної підтримки цих процесів на селі	- активізація інноваційних процесів на окремих сільських територіях; - вирішення проблем окремих сільських територій за рахунок розробки та впровадження інновацій, зокрема щодо відновлення й розбудови інфраструктури; - боротьба з економічною та соціальною відсталістю окремих сільських територій; - підвищення інвестиційної привабливості села та проектів щодо його розвитку у країні; - боротьба з безробіттям; - налагодження процесів взаємодії в окремих сільських громадах щодо розвитку сільських територій; - збільшення доходів та економічної незалежності окремих сільських територій

Джерело: сформовано на основі [25; 141; 259; 346].

Формування та функціонування системи інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності на сільських територіях України повинно базуватись на ряді принципів: рівного доступу всіх суб'єктів та об'єктів системи до інформаційних та консультаційних послуг; розмежування повноважень між органами державної та місцевої влади, ДАІР, бізнес-єдиницями та домашніми господарствами; фаховості та

компетентності в наданні інформаційних та консультаційних послуг за рахунок залучення підготовлених спеціалістів та їхньої підготовки й перепідготовки; наукового обґрунтування на основі розробок зарубіжних та вітчизняних учених; ефективності використання державних коштів на основі забезпечення прозорості та контролю за їхнім витрачанням.

Важливим для забезпечення ефективності формування та функціонування системи інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інновацій у сільській місцевості країни є використання максимально можливої кількості форм взаємодії між продуцентами та споживачами інформаційно-консультаційних послуг, до яких відносимо: прямі взаємовідносини між замовниками та продуцентами послуг; формування відповіді на запити; отримання послуг опосередковано за рахунок інформаційних технологій; взаємовідносини під час навчання та підготовки замовників з обраних тем щодо інноваційної діяльності на селі; опосередковані взаємовідносини в межах використання радіо, телебачення та друкованої продукції; пропаганда зарубіжного та передового досвіду; взаємовідносини в межах проведення виставок, ярмарок, семінарів, вебінарів.

Щодо напрямів взаємовідносин між продуцентами та споживачами інформаційно-консультаційних послуг у межах формування й функціонування відповідної системи, то тут можемо виділити такі: прийняття завдань продуцентами від споживачів інформаційно-консультаційних послуг; зменшення ризиків при прийнятті управлінських рішень споживачами таких послуг за рахунок їх отримання від продуцентів; посередництво між споживачами послуг продуцентів у межах передавання інформації; виявлення проблем у споживачів послуг за допомогою продуцентів послуг; допомога продуцентів послуг у формуванні стратегії та тактики розвитку споживачів послуг.

Підсумовуючи, відзначаємо важливість формування й функціонування системи інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності на сільських територіях України для максимальної реалізації інноваційного потенціалу таких територій, де ключове місце повинно займати Державне агентство інновацій та розвитку.

ПІСЛЯМОВА

Для України вирішення проблем села, стимулювання ефективної інноваційної діяльності на сільських територіях, відновлення й розбудова їхньої інфраструктури несуть у собі значний потенціал забезпечення сталого розвитку і сільської місцевості, і соціально-економічної системи держави в довгостроковій перспективі.

Виконані дослідження підтверджують важливість розв'язання проблеми підвищення ефективності управління розвитком сільських територій на основі інновацій. Визначення місця сільських територій у системі соціально-економічних категорій дало змогу сформулювати авторське бачення їхньої сутності та розкрити функції та основні складники їхнього сталого розвитку, зокрема передумови розвитку в умовах децентралізації влади, а також передумови здійснення інноваційної діяльності на цих територіях.

Розкриття методологічних основ управління інноваційним розвитком сільських територій допомогло розробити методику проведення моніторингу розвитку сільських територій, розкрити алгоритм визначення комплексної оцінки стану розвитку, а також запропонувати для використання рейтингову методику оцінки їхнього розвитку в сучасних умовах функціонування національної економіки.

Оцінювання стану й тенденцій розвитку сільських територій у світі та в Україні в умовах глобалізації дозволило поділити всі країни на чотири групи за критерієм розміру валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення та ідентифікувати тенденції розвитку сільських територій у кожній групі країн, розкрити умови й відмінності в забезпеченні державної підтримки цих територій. На основі проведеного дослідження доведено великий потенціал розвитку сільських територій в Україні та наявність значної проблематики щодо цього процесу.

Запропоновано використання інноваційних підходів та інструментарію стимулювання розвитку сільських територій в Україні, у межах чого розкрито складники управління інноваційним розвитком сільських територій, проведено компаративну оцінку такого управління у світі та в країні й доведено ключовий вплив конкурентного середовища на цей тип управління. Це дозволило розкрити складники такого впливу та розробити авторську методику оцінки, яка базується на розрахунку трьох інтегральних показників. Проведена за допомогою розробленої методики оцінка дозволила довести негативний вплив конкурентного середовища на управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні загалом та за кожним зі складників методики зокрема. Доведено, що інфраструктурне забезпечення є пріоритетним елементом розвитку українських сільських територій, реалізації потенціалу якого заважає наявність сукупності проблем, це дозволило розкрити взаємозв'язок між його складниками та ключовими елементами й запропонувати авторську методику оцінки такого забезпечення на окремих сільських територіях країни. Верифікація розробленої методики

допомогла провести ранжування сільських територій окремих областей України згідно з їхнім інфраструктурним забезпеченням та довести факт незадовільного розвитку інфраструктури села в сучасних умовах функціонування держави. Оцінка впливу інституціонального середовища на розвиток сільських територій в Україні дозволила ідентифікувати критичну неефективність самого середовища й окремих його інститутів.

Формування напрямів розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні з використанням матричного методу дозволило виявити найбільш ефективні з них, де акцент повинен робитись на ефективну взаємодію національних владних інститутів (інститутів місцевого самоврядування) та національних (іноземних) суб'єктів підприємницької діяльності. Для усунення виявлених проблем рекомендовано створення Державного Агентства інновацій та розвитку (ДАІР) як головного державного інституту у сфері розвитку інновацій у країні.

У межах формування й реалізації інструментарію стимулювання розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій розроблено та запропоновано для практичного використання: інтегровану модель системи управління інноваційним розвитком таких територій; організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури сільських територій, що базується на здійсненні стимулювання на трьох рівнях управління – макро-, мезо-, мікрорівні; зміну концепції розвитку сільськогосподарської кооперації, де ключовою ціллю кооперативного руху на селі буде стимулювання інноваційного розвитку сільських територій; систему інформаційно-консультаційної підтримки розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості країни, що базується на використанні ДАІР і приватних підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авчухова А. М., Кочемировська О. О. Щодо проблем розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1132>. (дата звернення : 25.01.2019).
2. Агробізнес України. URL: <http://businessviews.com.ua/ru/agroreport2014>. (дата звернення : 25.01.2019).
3. Ажаман І. А. Інституційна інфраструктура розвитку промислового та цивільного будівництва в сільській місцевості. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 16, №. 1. С. 22–27.
4. Антонов А. В. Екологічна складова забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Економіка та держава*. 2013. № 3. С. 124–127.
5. Астапова Г. В., Астапова Е. А., Лойко Д. П. Организационно–экономический механизм корпоративного управления в современных условиях реформирования экономики Украины. Донецк: ДонГУЭТ им. М. Туган–Барановского. 2001. 528 с.
6. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. Москва : Изд–во «Омега–Л», 2010. 525 с.
7. Атамас О. П. Сутність та класифікація виробничої інфраструктури АПК. *Ефективна економіка*. 2011. №. 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=826>. (дата звернення: 25.01.2019).
8. Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін. Київ : Заповіт, 1996. 240 с.
9. Балабан П. Ю., Соколова А. М. Національний кооперативний рух в економіці ринкового типу. Полтава: РВВ ПУЕТ, 2012. 225 с.
10. Балабанов Г. В., Нагорна В. П., Нижник О. М. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект. Київ : Міленіум, 2003. 404 с.
11. Барановський М. Комплексна типологія сільських територій України. URL: http://esteticamente.ru/portal/Soc_Gum/Chseg/2009_6/Baranovsky.pdf (дата звернення : 25.01.2019).
12. Барановський М. Концептуальні підходи до реформування сільського сектора України. *Актуальні питання природничих наук та методики викладання (до 70 річниці з дня народження науковця і педагога І. І. Кочерги)*: Всеукраїнська науково–практична конференція (Ніжин, 22–23 лютого 2012 р.). Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 2012. С. 29–30.
13. Барановський М. О. Наукові засади суспільно–географічного вивчення сільських депресивних територій України. Ніжин: ПП Лисенко М. М. 2009. 396 с.
14. Барановський М. О. Сільські території України: рівень розвитку, трансформаційні зміни, концепції реформування. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Економіка, аграрний менеджмент, бізнес*. Київ, 2011. Ч. 1, Вип. 163. С. 19 – 25.

15. Баутин В. М. Устойчивое развитие сельских территорий: сущность, термины и понятия. *Информационный бюллетень МСХ РФ*. 2006. №3–4. С. 64–67.
16. Белевят О. А. Соціально–економічний розвиток сільських територій в умовах транзитивної економіки: автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.03 / Миколаївський національний аграрний університет. Миколаїв, 2010. 20 с.
17. Белехова Г. В., Калашников К. Н., Шаров В. В. Об оценке социальной инфраструктуры сельских территорий. *Проблемы развития территории*. 2013. № 1 (63). С. 72–84.
18. Берталанди Л. фон. История и статус общей теории систем. *Системные исследования*. 1972. Москва: Наука, 1973. С. 20 – 37.
19. Білінська В. Ю. Сучасні інноваційні технології в сільському господарстві: основна характеристика та перспективи впровадження. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка*. Київ, 2015. №. 7 (172). С. 74–80.
20. Білоусько Т. Ю. Аналіз конкурентного середовища аграрних підприємств. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 2(6). С. 50–57.
21. Бойко В. В. Загрози функціонуванню господарського механізму розвитку сільських територій: структурно–функціональний аспект. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 8. С. 195–204.
22. Бойко В.В. Моделювання соціально–економічного розвитку сільських територій. *Соціально–економічні проблеми сучасного періоду України*. Львів, 2014. Вип. 4(108). С. 298–305.
23. Болгарова Н. К., Паневник Т. М. Історичний досвід та сучасні аспекти розвитку кооперації в АПК. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. Т. 1., № 6. С. 274–279.
24. Большой экономический словарь / под ред. Азрилияна. 2–е изд. доп. и пер. Москва : Ин–т экономики, 1997. 864 с.
25. Бондаренко М.О. Інформаційно – консультаційне забезпечення аграрного виробництва та перспективи його розвитку в Україні. URL : <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.1/019.pdf>. (дата звернення: 25.01.2019).
26. Бородіна О. М. Сільська громада та соціоекономічний розвиток села. *Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір* / за ред.: О. М. Бородіна ; НАН України, Інститут економіки та прогнозування. Київ, 2012. С. 178–213.
27. Бородіна О., Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення. *Економіка України*. 2009. № 5 (570). С. 59–67.
28. Буковецька Ю.І. Сучасні підходи до визначення сутності та класифікації інновацій. *Економічний аналіз*. Тернопіль: Видавничо–поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Т. 17. № 1. С. 32–37.
29. Булавка О. Г. Суцільна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2013. № 2. С. 77–80.

30. Булах Т. М. Соціальний розвиток сільських територій: світовий та вітчизняний досвід. *Економіка АПК*. 2012. №6. С. 95–98.
31. Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50–51. Ст.572.
32. Важинський Ф. А., Лалакулич М. Ю. Активізація інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Економіка*. Мукачево, 2015. №. 2 (2). С. 56–61.
33. Важинський Ф.А. Розвиток сільських територій України на інноваційних засадах. Аналітична записка. URL : <http://ird.gov.ua/irdp/e20170201.pdf>. (дата звернення : 25.01.2019).
34. Вайс Г., Керол Г. Оцінювання: Методи дослідження програм та політики / пер. з англ. Р. Ткачука та М. Корчинської; наук. ред., пер. О. Кілієвич. Київ: Основи, 2000. 671 с.
35. Валентюк І. Сухенко В., Сич Н. Інституційне забезпечення розвитку територій України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Київ, 2009. №. 4. С. 119–130.
36. Валовий внутрішній продукт. *Державна служба статистики України*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення : 25.01.2019).
37. Васильців Т. Г., Бойко В. В. Світовий досвід розвитку сільських територій в контексті державної політики забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 3 (7). С. 15–21.
38. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. І допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
39. Визначення сутності терміну «забезпечення». *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/zabezpechennja>. (дата звернення: 25.01.2019).
40. Визначення сутності терміну «підтримка». *Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970—1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/pidtrymka>. (дата звернення: 25.01.2019).
41. Виробництво основних сільськогосподарських культур. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення : 25.01.2019).
42. Вихров М. С. Сущность организационно-экономического механизма управления агробизнесом. *Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. Донецк, 2012. Ч. 2. С. 66–68.
43. Воркун Л. І., Демкович Л. К. Оцінка стану соціальної інфраструктури сільських територій Чернівецької області. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. №. 6. С. 201–211.
44. Газізов Р. М. Зарубіжний досвід розвитку сільських територій. *Молодий вчений*. 2014. №2. С. 416–418.
45. Газуда Л. М. Активізація транскордонного співробітництва сільських територій у контексті процесів інтеграції. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 77–87.

46. Галич М. В. Загребельний В. С., Мокій О. А. Передумови антидепресивної політики розвитку сільських територій. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. №. 6. С. 229–236.
47. Географічна структура зовнішньої торгівлі. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
48. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економічна діагностика. Київ : Центр навч. літ-ри, 2007. 307 с.
49. Гоголь Т. В. Багатофункціональний розвиток сільських територій – стратегічна мета державної регіональної політики. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/Dutp/2011_1/txts/Gogol.pdf. (дата звернення: 25.01.2019).
50. Гоголь Т. Сільські території як об'єкт державного регулювання. *Державне управління: теорія та практика*. Вип. 2(10). 2009. С. 4–5.
51. Гончаренко І. В. Ретроспектива формування сільських територій регіонів України. *Регіональна економіка*. 2008. № 3. С. 204 – 209.
52. Гончаренко І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми теорії та практики / Інститут регіональних досліджень НАН України. Львів, 2009. 370 с.
53. Горелова Г. В., Захарова Е. Н., Гинис Л. А. Когнитивный анализ и моделирование устойчивого развития социально-экономических систем. Ростов н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 2005. 288 с.
54. Готра В. В. Сучасний стан, фактори забезпечення та напрями активізації інвестиційної діяльності у сфері сільського господарства. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. №. 6. С. 114–121.
55. Гуткевич С. О., Князевич А. О. Агроконсалтинг як елемент активізації інвестиційної інноваційної діяльності. URL: http://www.rusnauka.com/27_NII_2010/Economics/67508.doc.htm. (дата звернення: 25.01.2019).
56. Гуторова О. О. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій в Україні. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. № 4. С. 68–73.
57. Давила Т., Эпштейн М. Дж, Шелтон Р. Работающая инновация: Как управлять ею, измерять её и извлекать из неё выгоду / пер. с англ. Т.Ф. Козицкой. Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2007. 320 с.
58. Дафт Р. Менеджмент / пер. с англ.; под ред. С. К. Мордовина. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 864 с.
59. Державна служба туризму і курортів. URL: <http://www.tourism.gov.ua/2018>. (дата звернення: 25.01.2019).
60. Децентралізація та ефективне місцеве самоврядування: навчальний посібник для посадовців місцевих та регіональних органів влади та фахівців з розвитку місцевого самоврядування. Київ: ПРООН/МПВСР. 2007. 269 с.
61. Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.06.2017р.

- № 413. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/413-2017-%D0%BF>. (дата звернення: 25.01.2019).
62. Дієсперов В. С. Сільські громади та адміністративно-територіальна реформа. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 56–63.
63. Доходи 159 об'єднаних громад зросли більше ніж у 7 разів, – експерт про результати фінансової децентралізації 2016 року. URL: <http://www.goradm.gov.ua/vyvchennia-hromadskoi-dumky?tmpl=component&print=1>. (дата звернення: 25.01.2019).
64. Дроздова М. Роль инновационных стратегий в развитии сельской экономики. *Экономика и социум*. 2013. №4(9). С. 384–387.
65. Друкер П. Менеджмент. Вызовы XXI века / пер. с англ. Н. Макаровой. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2012. 256 с.
66. Дуднік І. М. Інституціональні зміни та тенденції трансформації національної економіки. *Економіка і регіон*. 2014. № 3 (46). С. 42 – 46.
67. Дунська А. Р., Пащенко М. С. Аналіз сучасного стану розвитку транснаціональних корпорацій та характер їх функціонування в Україні. URL: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/18327/1/16Dunska.pdf>. (дата звернення: 25.01.2019).
68. Економіка зарубіжних країн / за ред. В. В. Ковалевського. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 292 с.
69. Економіка інновацій. URL : <http://uadoc.zavantag.com/text/21937/index-1.html> (дата звернення: 25.01.2019).
70. Економіко–екологічні аспекти матеріально–технічного забезпечення інтегрованих підприємств в умовах інтенсивного землеробства: практичні рекомендації / Р. П. Паламарчук, С. П. Ковальова та ін.; Житомирська філія ДУ Інститут охорони ґрунтів України. Житомир, 2015. 88 с.
71. Екотуризм – важливий фактор стійкого розвитку. URL: <http://есоуyouth.freenet.uz>. (дата звернення: 25.01.2019).
72. Єрмолаєв А., Клименко І., Ємець В., Таран С. Аграрний сектор України: тенденції, суб'єкти, перспективи реформування. Київ : ІСД, 2015. 28 с.
73. Єрмоленко В. М. Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій». URL : <http://elibrary.nubip.edu.ua/7490/1/10evm.pdf> (дата звернення: 25.01.2019).
74. Жадько К. С. Горященко Ю. Г. Інформаційна інфраструктура як фактор економічного зростання. *Економічний вісник*. 2012. № 18/2. С. 53 – 58.
75. Жубаркин С. Организационно–экономический механизм развития сельских территорий. *Международный сельскохозяйственный журнал*. 2013. № 5/6. С. 12–16.
76. Залізко В. Д. Вплив агрохолдингізації сільськогосподарських підприємств на соціально–економічний розвиток сільських територій. *Економіка України*. 2013. № 6. С. 71–78.
77. Залізко В. Д. Індексний метод в оцінці благоустрою сільських територій. *Економіка АПК*. 2015. № 1. С. 64–69.

78. Залізко В. Д. Сутність поняття «сільська територія»: визначення та основні функції. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_6_1/194-198.pdf (дата звернення: 25.01.2019).
79. Залізко В. Д. Шляхи підвищення ефективності виробничих ресурсів сільського господарства України у контексті зміцнення економічної безпеки. *Економіка АПК*. 2014. № 10. С. 19–26.
80. Залізко В. Д., Мартиненков В. І. Методика оцінювання економічної безпеки сільських територій України. *Економіка України*. 2016. № 1. С. 19–34.
81. Залізко В. Д., Мартиненков В. І. Сутність інноваційного розвитку економіки сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С. 66–74.
82. Заяць В. М. Підприємницька модель сільського розвитку. *Економіка АПК*. 2015. № 11. С. 67–78.
83. Збарський В. К., Канінський П. К. Теоретичні аспекти підприємництва. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Фінанси і кредит*. 2009. № 1. С. 171–177.
84. Звіт про результати моніторингу проектів ДФРР у 2015–2017 роках. *U-Lead з Європою*. 2018. URL: rdpa.regionet.org.ua/images/129/Monitoring_of_SFRD_projects_ukr.pdf. (дата звернення: 25.01.2019).
85. Зиновьев Ф. В. Механизмы хозяйствования. Симферополь: Таврия, 2000. 111 с.
86. Зинчук Т. А. Устойчивое развитие сельского хозяйства Украины в условиях евроинтеграционной адаптации. *Устойчивое развитие*. 2014. № 15. С. 40–45.
87. Зінчук Т. О., Данкевич В. Є. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С. 84–92.
88. Зінчук Т.О. На початку пошуку стратегії інклюзивного зростання сільської економіки: світовий та європейський підхід. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Економіка і менеджмент*. 2016. Вип. 4. С. 132–137.
89. Ібатуллін Ш. І., Хвесик М. А., Дорош Й. М. Стан та перспективи капіталізації земельних ресурсів регіону в контексті сталого розвитку України. Київ : НВП «Видавництво «Наукова думка», 2014. 198 с.
90. Ільїна М. Теоретичні проблеми дослідження сільських територій як цілісних соціо–еколого–економічних систем. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. Київ: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. С. 112–115.
91. Індикатори сталого розвитку населеного пункту. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SD%20Project_Ukraine_version%203-2-1.pdf (дата звернення: 25.01.2019).
92. Іртищева І. О. Інноваційне оновлення агропродовольчої сфери Причорноморського регіону: проблеми теорії та практики: монографія. Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2010. 412 с.

93. Іртищева І. О., Хвесик Ю. М., Стегней М. І. Децентралізація системи управління в забезпеченні сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2015. № 4. С. 64–70.
94. Калачевська Л. Формирование организационно–экономических предпосылок развития региональных систем инноваций. *Организационно–правовые аспекты инновационного развития АПК: сборник научных трудов / гл. ред. М. З. Фрейдин. Горки–Щецин: Белорусская государственная сельскохозяйственная академия, Западнопоморский технологический университет в Щецине*, 2010. С. 67–69.
95. Калачевська Л. І. Генезис теорій інноваційного розвитку сільських територій. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Економіка і менеджмент*. 2017. №27. С. 64–67.
96. Калачевська Л. І. Досвід формування стратегії інноваційного розвитку країн Європейського Союзу. *Актуальні питання сучасної економіки: матеріали Всеукраїнської заочної наукової конференції (Умань, 24 грудня 2013 р.)*. Умань, 2013. Ч. 1. С. 100–102.
97. Калачевська Л. І. Економічні аспекти використання інноваційних технологій обробітку ґрунту в сільськогосподарському виробництві України. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Економіка і менеджмент*. Суми, 2014. Вип.4 (59). С. 68–73.
98. Калачевська Л. І. Забезпечення інноваційного розвитку сільських територій. *Система національного менеджменту в контексті інтеграційного виміру: монографія / за ред. Л. І. Михайлової. Суми: ПП Вінніченко М.Д., ФОП Литовченко Є.Б.*, 2014. С. 205–218.
99. Калачевська Л. І. Зелений туризм як напрям інноваційного розвитку сільських територій. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. Запоріжжя, 2018. № 5 (104). С. 25–31.
100. Калачевська Л. І. Інноваційна активність підприємств як складова регіонального розвитку. *Матеріали науково–практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ (Суми, 20–29квітня 2011 р.)*. Суми, 2011 Т.1. С. 13.
101. Калачевська Л.І. Інноваційна складова розвитку національної економіки. *Менеджмент, фінанси та підприємництво : стан, аналіз тенденцій та науково–економічний розвиток : матеріали Міжнародної науково–практичної конференції (Львів, 24 лютого 2018 року)*. Львів: ЛЕФ, 2018. С. 26–30.
102. Калачевська Л.І. Вступ України до СОТ – як фактор покращення інвестиційного клімату регіонів. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Сер. Економіка і менеджмент*. 2003. Вип.3-4. С. 41-45.
103. Калачевська Л.І. Інформаційна складова сучасного розвитку аграрного виробництва в регіоні. *Ефективність використання ресурсного потенціалу в умовах сталого розвитку сільського господарства: тези міжнар. наук.–прак. конф. (Харків, 1–2 березня 2007 р.)*. Харків, ХНАУ, 2007. С. 22–23.

104. Калачевська Л. І. Інформаційно–консультаційна підтримка як складова розвитку інноваційної діяльності в сільській місцевості України. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 6 (68). С. 54–58.
105. Калачевська Л. І. Інфраструктурне забезпечення розвитку сільських територій: світові та національні тенденції. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 16. С. 137–143. URL: <http://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal-16> (дата звернення 20.08.2018).
106. Калачевська Л. І. Концептуальні засади розвитку інформаційно–консультаційного забезпечення АПК і сільського населення в регіональному підкомплексі. *Національний менеджмент організацій: інтеграційний вимір*: монографія / за ред. Л. І. Михайлової. Суми: Видавництво «Козацький вал», ВАТ «Сумська обласна друкарня», 2009. С. 100–123.
107. Калачевська Л. І. Напрямки та механізм стимулювання інноваційного розвитку інфраструктури українських сільських територій. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. Вип. 4 (62). С. 28–35.
108. Калачевська Л. І. Оптимізація процесу розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в їх інфраструктурному забезпеченні. *Ефективна економіка*. 2018. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6527> (дата звернення: 25.01.2019).
109. Калачевська Л. І. Особливості державної підтримки розвитку сільських територій: закордонна та національна практика. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 28, Ч.1. С. 73–78.
110. Калачевська Л. І. Особливості формування інноваційної складової сталого розвитку сільських територій. *Стабільність національної економіки: проблеми та шляхи забезпечення*: матеріали Міжнародної науково–практичної конференції (Дніпро, 22–23 вересня 2017 р.). Дніпро, 2017. С.25–29.
111. Калачевська Л.І. Оцінка застосування інноваційних технологій вітчизняними підприємствами та формування ними стратегії науково–технічного розвитку. *Матеріали науково–практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ* (Суми, 11–12 грудня 2009 р.). Суми, 2009. С. 374.
112. Калачевська Л.І. Побудова ефективної системи поширення знань і інновацій у аграрній сфері. Матеріали науково–практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ, (Суми, 20–21 квітня 2016 р.). Суми, 2016. Т.1. С. 332. URL: http://www.sau.sumy.ua/images/nauka/zaprow_konf/2016/materialy_NPK_21_04_2016_tom_1_ekonom_low.pdf (дата звернення: 25.01.2019 р.)
113. Калачевська Л. І. Проблематика та напрями удосконалення інфраструктурного забезпечення сільських територій в Україні. *Modern economics*. 2018. №. 10. С. 49–53. URL: <https://modecon.mnau.edu.ua/issue/10-2018/kalachevaska.pdf> (дата звернення 28.09.2018).
114. Калачевська Л. І. Розбудова інфраструктури аграрного сектора як передумова розвитку сільських територій. *Corporate Governance: Strategies,*

Processes, Technology: materials international scientific conference proceedings (Kaunas, Vytautas Magnus University, Oktober 20, 2017). Kaunas, Lithuania: Baltija Publishing, 2017. P. 46–49.

115. Калачевська Л. І. Розвиток сільських територій України з урахуванням інноваційного досвіду економічно розвинутих країн в контексті інтеграційних процесів. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Полтава, 2011. Вип. 3, Т. 1. С. 124–129.

116. Калачевська Л. І. Розвиток сфери інформаційно–консультаційного обслуговування підприємств агробізнесу Сумської області. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Фінанси і кредит*. Суми, 2003. №1 (14). С. 135–140.

117. Калачевська Л. І. Роль інновацій у розвитку сільських територій: світова та національна тенденції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Ужгород, 2018. Вип. 19, Ч. 2. С. 10–13.

118. Калачевська Л. І. Сільськогосподарська кооперація у контексті інноваційного розвитку сільських територій в Україні. *Інтелект XXI* 2018. №6. С. 61–65.

119. Калачевська Л. І. Соціально–економічне середовище розвитку інформаційно–консультаційного забезпечення аграрного бізнесу Сумської області. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Економіка та менеджмент*. Суми, 2002. Вип. 3–4. С. 184–187.

120. Калачевська Л. І. Стратегічні напрямки розвитку інформаційного забезпечення АПК і сільського населення України. *Аграрний форум – 2008: матеріали міжнародної науково–практичної конференції* (Суми, 15–18 жовтня 2008 р.). Суми, 2008. С. 135–136.

121. Калачевська Л. І. Тенденції та проблеми розвитку сільських територій в Україні. *Вісник Сумського національного аграрного університету*. Суми, 2018. Вип. 6 (76). С. 29–33.

122. Калачевська Л. І. Тенденції та проблеми формування і функціонування інституціонального середовища інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку українських сільських територій. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. Запоріжжя, 2018. Вип 4 (16). С. 32–38.

123. Калачевська Л. І. Теоретико–методологічні підходи до оцінки розвитку сільських територій. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. Одеса, 2017. Т. 22, Вип. 11 (64). С. 63–67.

124. Калачевська Л. І. Управління інноваційним розвитком сільських територій в умовах децентралізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 28, Ч. 1. С. 48–52.

125. Калачевська Л. І. Управління інноваційним розвитком українських сільських територій: проблеми, характеристика складових, компаративна оцінка. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Економіка і управління*. Київ, 2018. Т. 29 (68), №4. С. 46–51.

126. Калачевська Л. І. Формування аграрного інформаційного простору в регіональному під комплексі. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Економіка та менеджмент*. Суми, 2008. Вип.12/1 (33). С. 14–21.
127. Калачевська Л. І. Формування напрямків розвитку сільських територій в Україні на основі інновацій в інфраструктурному забезпеченні. *Розвиток менеджменту організацій в умовах світогосподарської інтеграції та глобалізаційних викликів: монографія / за ред. Л.І. Михайлової*. Суми, 2019. С. 8-31.
128. Калачевська Л.І.Формування передумов розвитку сільських територій на основі інновацій. *International Scientific Conference Modern Economic Research: Theory, Methodology, Strategy: conference proceedings*, (Kielce, September 28, 2018). Kielce, Poland: Baltija Publishing. 2018. Part I. P. 46–49.
129. Калачевська Л. І. Функції сільських територій у контексті розвитку національної економіки. *Актуальні проблеми економіки та менеджменту: матеріали III Міжнародної науково–практичної конференції (Запоріжжя, 16–17 лютого 2018 року)*. Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2018. – С. 44–48.
130. Калачевська Л.І., Славкова О.П. Розвиток сільських регіонів. *Формування конкурентоздатності підприємств АПК в умовах трансформації економіки: матеріали міжнародної науково–практичної конференції (Полтава, 2–4 червня 2004 р.)*. Полтава: ПДАА, 2004. С.111–112.
131. Калачевська Л.І., Славкова О.П. Роль сільськогосподарських кооперативів у забезпеченні сталого сільського розвитку. *Кооперативні читання: 2017: матеріали Всеукраїнської науково–практичної конференції (Житомир, 2 вересня 2017 року)*. Житомир : ЖНАУ, 2017. С. 136–138.
132. Калачевська Л.І. Багатофункціональність сільських територій як фактор інноваційного розвитку. *Інтелект XXI*. 2017. № 6. С. 118–121.
133. Калачевська Л.І. Конкурентне середовище сільських територій в Україні та його вплив на управління інноваційним розвитком. *Наукові горизонти* 2018. № 11 (72). С. 73–81.
134. Калачевська Л.І. Моделювання оптимізації управління інноваційним розвитком сільських територій в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Ужгород, 2018. Вип. 22, Ч. 1. С. 140–144.
135. Калачевська Л.І. Тенденції розвитку сільських територій у економічно розвинутих країнах в умовах глобалізації. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. Вип. 3 (65), Ч.1. С. 19–25.
136. Капіталізація природних ресурсів: / за заг. ред. д. е. н., проф. акад. НААН України М. А. Хвесик. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 268 с.
137. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
138. Квасній Л. Г., Солтисик О. О., Федішин В. В. Роль мотивації і стимулювання персоналу в системі забезпечення розвитку підприємства. *Економіка та суспільство*. 2017. С. 233 – 237.

139. Кількість підприємств, які здійснювали сільськогосподарську діяльність, за організаційно–правовими формами господарювання. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
140. Кіреєва Е. А., Костюченко Д. Л. Політика розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 8. С. 68 – 79.
141. Климик Г. В. Напрями забезпечення розвитку інформаційно–консультаційної діяльності підприємств у сфері АПК. URL: <http://www.pdaa.edu.ua/nr/pdf/52.pdf>. (дата звернення: 25.01.2019).
142. Клокар О. О. Розвиток соціальної інфраструктури як чинника формування трудових ресурсів аграрного сектора економіки. *Сталий розвиток економіки*. 2012. №. 11. С. 31–37.
143. Ключан В. В. Інфраструктура інформаційного обслуговування агробізнесу. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2014. № 4. С. 12 – 19.
144. Князева Е. Н. Основания синергетики. Синергетическое мировидение. Москва : Ком книга, 2005. 240 с.
145. Коваленко О. В. Дослідження впливу стимулювання персоналу підприємства на продуктивність праці. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. №. 2. – С. 84–91.
146. Ковальчук О. Д. Інституційні можливості розвитку агробізнесу в умовах реалізації угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*. Warszawa. 2016. № 47(2). С. 182–193.
147. Колісніченко П. Т. Принципи формування організаційно–економічного механізму забезпечення економічної безпеки підприємств малого та середнього бізнесу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. №. 12 (1). С. 163–166.
148. Комаров В. М. Основные положения теории инноваций. Москва: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2012. 190 с.
149. Концептуальні засади соціально–економічного розвитку сільських територій / О. М. Бородіна, Т. А. Заяць, В. І. Куценко та ін.; за наук. ред. Я. В. Остафійчук ; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук». Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 48 с.
150. Концепція розвитку сільських територій : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09. 2015 р. № 995–р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-p>. (дата звернення: 25.01.2019).
151. Косодій Р. П. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації. *Економіка АПК*. 2009. № 4. С. 132–138.
152. Костенко С. А. Технология применения многомерного шкалирования и кластерного анализа. Фундаментальные исследования. 2012. № 11. С. 927–930.

153. Костирко І. Г. Тимофіїв С. В. Досконалість інституційної інфраструктури та її оцінка: теоретичний аспект. *Економіка АПК*. 2014. № 2. С. 81–86.
154. Котлер Ф., Армстронг, Г. Основы маркетинга / пер. с англ. 9–е изд. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2003. 1200 с.
155. Котляр А. Б., Грубляк О. М. Сутність фінансових ризиків підприємства та методичні підходи до їх оцінки у процесі прийняття фінансово–інвестиційних рішень. *Кримський економічний вісник*. Херсон, 2013. № 1. С. 63–65.
156. Кочкаров А. А., Салпагаров М. Б. Когнитивное моделирование региональных социально–экономических систем. *Журнал Управление Большими Системами*. Москва, 2006. Вып. № 16. С. 137–145.
157. Кравцова Т. А. Проектирование организационно–экономических механизмов управления развитием порта. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. Одеса, 2009. № 30. С. 93–110.
158. Кривобок П. В. Соціально–орієнтоване підприємство як модель соціально–економічного розвитку сіл України. *Агросвіт*. 2015. № 14. С. 51–56.
159. Кропивко М. Ф. Організація та планування комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 109–12.
160. Ксьонжик І. В. Інституційне забезпечення розвитку сільських територій і соціальної діяльності суб'єктів аграрного господарювання. *BlackSea Scientific Journal of Academic Research*. 2014. № 12. С. 4–8.
161. Ксьонжик І. В. Соціально–економічний розвиток сільських територій як об'єкт інфраструктурного забезпечення. *Економіка АПК*. 2014. № 10. С. 60–65.
162. Ксьонжик І. В. Соціально–економічний розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2014. № 10. С. 60–66.
163. Куліш І. М. Державна політика розвитку сільських територій: світовий досвід для України. *Соціально–економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 3. С. 395–407.
164. Кульман А. А. Экономические механизмы / пер. с фр. ; под общ. ред. Н. И. Хрусталевой. Москва : Прогресс; Универсум, 1993. 92 с.
165. Куцмус Н. М. Інституційні засади формування європейської мережі сільського розвитку в контексті євроінтеграційного вибору України. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Економіка та менеджмент*. 2010. Вип. 6/2(42). С. 62–68.
166. Кучеренко В. Р., Макуха С. М. Національна економіка: відтворення соціальної інфраструктури села. Одеса: Друкарський дім, Друк Південь, 2012. 108 с.
167. Лазутіна Л. О. Концептуальні засади формування фінансового забезпечення сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 2. С. 91–98.

168. Липчук В. В., Шувар Б. І. Місце екологічних послуг в політиці розвитку сільських територій. *Органічне виробництво і продовольча безпека*. Житомир : Полісся, 2013. С. 42–45.
169. Лисенко В. В. Проблеми та перспективи інноваційного розвитку сільського господарства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Економіка і менеджмент*. Одеса, 2015. № 10. С. 153–156.
170. Лисенко Ж. П. Вплив діяльності транснаціональних корпорацій на економічний розвиток України. *Економіка та суспільство*. 2016. № 3. С. 412 – 417.
171. Лисенко Л. До визначення поняття «сільська територія». *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса: Одеський регіональний інститут державного управління. 2009. № 2 (38). С. 12 – 15.
172. Лисенко Ю. Єгоров П. Організаційно–економічний механізм управління підприємством. *Економіка України*. 1997. № 1. С. 86–87.
173. Лісовий А. В. Методичні підходи до оцінювання сільських територій України. *Економіка АПК*. 2007. № 8. С. 123 – 130.
174. Логутова Т. Г. Полторацький М. М. Сучасний стан транспортної інфраструктури України. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. Маріуполь, 2015. Т. 2., № 2. С. 8–14.
175. Лозинська Т. М. Інституційна неефективність трансформацій в аграрному секторі економіки. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2012. Т. 2, Вип. 5. С. 163–169.
176. Лопатинський Ю. М. Базис інституційної трансформації аграрного сектора *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2013. Вип. 2/1, Т. 18. С. 8–11.
177. Лопушняк Г. С. Інституційне забезпечення державної соціальної політики: теоретико–проблемні аспекти. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 2. С. 31–38.
178. Лузан Ю. Я. Напрями розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної сфери села. *Економіка АПК*. 2009. № 7. С. 3–12.
179. Лук'яненко О. І. Аналіз методів оцінки стійкості регіонального розвитку. *Кримський економічний вісник*. Херсон, 2013. № 1. С. 103–105.
180. Лупенко Ю. О. Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агроекономічної науки. *Економіка АПК*. 2015. №6. С. 6–11.
181. Максимов Н. Н. Основні принципи і завдання інноваційної діяльності організацій в сучасних умовах. *Молодий вчений*. 2013. №10. С. 344–347.
182. Максимова Т. М. Формування механізму діагностування та прогнозування економічного і соціального розвитку регіонів: дис. д–ра екон. наук: 08.10.01 / НАН України; Інститут економіко–правових досліджень. Луганськ, 2004. 446 с.
183. Максимова Т. С. Методичні підходи щодо оцінки стійкості розвитку соціально–економічних регіональних систем. *Вісник Національної академії державного управління*. Київ, 2004. № 2. С. 300–304.

184. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2008. №5. С. 51–58.
185. Малік М. Й., Забуранна Л. В. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України. *Економіка АПК*. 2015. № 8. С. 5–14.
186. Малік М. Й., Хвесик М. А. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого–безпечного агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. №5. С. 3 – 12 .
187. Малік М. Й., Хвесик М. А. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та еколого–безпечного агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 5. С. 3–12.
188. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність. *Економіка АПК*. 2010. № 7. С. 132–139.
189. Мамонова В., Балдич Н., Гринчук Н. Джерела та механізми фінансування місцевого економічного розвитку. Київ: Центр громадської експертизи, Проект «Місцевий економічний розвиток міст України», 2013. 176 с.
190. Мамчин М. М. , Жагаляк І. І., Добуш Ю. Я. Тенденції розвитку інфраструктури українського села. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2007. № 594: Логістика. С. 455–460.
191. Марков Л. С. Теоретико–методологические основы кластерного подхода. Новосибирск : ИЭОПП СО РАН, 2015. 300 с.
192. Мармуль Л. О. Методичні підходи до розвитку сільських територій на засадах децентралізації. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 80–86.
193. Матвеев П. М. Еколого–економічні засади формування сільськогосподарських землеволодінь і землекористувань: дис. канд. екон. наук: 08.00.06 / Нац. акад. аграр. наук України, Ін–т агроекології і природокористування. Київ, 2014. 358 с.
194. Махсма М. Б. Динаміка заробітної плати в сільському господарстві та її вплив на зайнятість сільського населення. *Економічний часопис–XXI*. 2013. №. 9–10 (2). С. 37–40.
195. Мельник С. І. Соціально–економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села : монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2004. 428 с.
196. Миркин Б. Г. Методы кластер–анализа для поддержки принятия решений: обзор. Москва. : Изд. дом Нац. исслед. ун–та «Высш. шк. экономики», 2011. 84 с.
197. Молчаненко С. А. Обеспечение устойчивого развития сельских территорий на основе повышения занятости населения: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.05 / Ставропольский государственный аграрный университет. Ставрополь, 2013. 23 с.
198. Моніторинг процесу децентралізації станом на жовтень 2017 року. URL: http://decentralization.gov.ua/monitoring2017_10_ua (дата звернення: 25.01.2019).

199. Мороз В. М. Діалектика зв'язку змісту категорій «Управління» та «Менеджмент» у межах науки «Державне управління». *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Державне управління*. 2014. Вип. 1. С. 34–44.
200. Мороз О. О. Інституціональна система аграрної економіки України : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2006. 438 с.
201. Морозова Г.С. Соціальна інфраструктура села та її вплив на сталий розвиток сільськогосподарських підприємств URL: <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.1/210.pdf>. (дата звернення: 25.01.2019).
202. Мохова Ю. Л. Значення транспортної галузі в системі національної економіки України. *Менеджер*. 2015. №. 1. С. 88–96.
203. Мошинський Р. Інститути громадянського суспільства в Україні: соціально–правова спрямованість політичних процесів та їх вплив на національну безпеку. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Київ, 2013. №. 2. С. 184–192.
204. На яку модель аграрного сектора має орієнтуватися Україна у стратегічній перспективі? URL: <https://dt.ua/promyshliennost/na-yaku-model-agrarnogo-sektora-maye-oriyentuvatisya-ukrayina-u-strategichniy-perspektivi-.html>(дата звернення : 25.01.2019).
205. Назаренко І. М. Аналіз інвестиційного забезпечення сільськогосподарських підприємств регіонів України. *Проблеми економіки*. 2015. №. 4. С. 136–143.
206. Населення. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення : 25.01.2019).
207. Наукова та інноваційна діяльність. *Державна служба статистики України*. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення : 25.01.2019).
208. Недбалюк О. Міжнародний досвід організації розвитку сільських територій та можливості його застосування в Україні. *Економіка і суспільство*. Мукачево. 2017. № 9. С. 89 – 94.
209. Недбалюк О. Програми розвитку сільської місцевості як теорія, методологія і практика діяльності дорадчих служб в США. Вінниця: Видавництво Вінницької громадської організації «Поділля-2000», 2005. 160 с.
210. Овсяк Н. В. Мотивація та стимулювання праці: сутність понять та відображення їх в обліку. *Інноваційна економіка*. 2014. №. 4. С. 314–318.
211. Овчарук М. П., Мотриченко В. М. Особливості поширення та впливу ТНК на економіку України. *Фінансовий простір*. 2013. № 3 (11). С. 61 – 67.
212. Одинцова Г. С., Дзюндзюк В. Б., Мельтюхова Н. М., Нікітін В. В. Теорія та історія державного управління. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2008. 288 с.
213. Ожелевська Т. С. Місце кооперативного руху у соціально–економічному розвитку сільських територій. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2011. № 163. Ч. 2. С. 67–72.

214. Органічне виробництво в Україні: реалії та перспективи. Департамент продовольства. *Міністерство аграрної політики та продовольства України*. URL : <https://www.slideshare.net/TarasKutoviy/ss-72695482>. (дата звернення: 25.01.2019).
215. Особливості організації інноваційної діяльності в умовах ринку. URL: http://stud.com.ua/45023/investuvannya/osoblivosti_organizatsiyi_innovatsiynoyi_diyalnosti_umovah_rinku (дата звернення: 25.01.2019).
216. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.org.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
217. Офіційний сайт Децентралізації влади в Україні. URL: <http://decentralization.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
218. Панасюк Б. Я. Обґрунтування напрямів розвитку агропромислового комплексу. *Вісник аграрної науки*. 2005. № 7. С. 61–65.
219. Панасюк Б. Я., Ярошенко Ф. О. Фінансове забезпечення розвитку агропромислового комплексу. *Стратегія економічного розвитку України*. Київ, 2003. Вип. 14. С. 71–79.
220. Панасюк О. Ю. Міжнародний досвід розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 23. С. 120–123.
221. Паникарова С. Реализация экономических интересов участников вертикального кооператива. *АПК : экономика, управление*. 2004. № 12. С. 78–82.
222. Пантелеева О. И. Особенности реализации программ развития сельских территорий в США и странах Евросоюза. *Международный сельскохозяйственный журнал*. 2010. № 4. С. 9 – 10.
223. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. 347 с.
224. Папцов А. Контрактация и сбытовая кооперация в системе интеграционных отношений в аграрном секторе стран Европейского Союза. *АПК : экономика, управление*. 2008. № 9. С. 63–67.
225. Пересипкіна Н. Мотивація персоналу: чому негативні стимули не працюють. *Кадровик України*. 2016. № 7. URL: <https://prohr.rabota.ua/motivatsiya-personalu-chomu-negativni-stimuli-ne-pratsyuut>. (дата звернення: 25.01.2019).
226. Перов І. П. Сучасні проблеми розвитку транспортної інфраструктури України. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 4. С. 42–47.
227. Підприємництво в аграрній сфері економіки / М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, Л. В. Романова та ін.; за ред. П. Т. Саблука, М. Й. Маліка. Київ : ІАЕ, 1998. 514 с.
228. Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст.112.
229. Поленкова М. В. Господарський комплекс сільських територій: інтегральний аспект. *Молодий вчений*. 2013. № 2 (02). С. 32 – 39.

230. Поленкова М. Наукові підходи до визначення економічного змісту категорії «сільська територія». *Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2011. № 4 (54). С. 272 – 277.
231. Полісаєв О. Соціальні інститути перехідних суспільств: специфіка трансформаційних процесів. *Наукові записки НаУКМА*. Київ, 2016. № 186. С. 30 – 37.
232. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні : наукова доповідь / за ред. чл.–кор. НАН України О. М. Бородіної, чл.–кор. НААН України І. В. Прокопи, О. Л. Попової; Інститут економіки та прогнозування НАН України. Київ, 2015. С. 47.
233. Поліщук Я. Еволюція сільського розвитку в Україні: євроінтеграційний вимір. *Інноваційна економіка*. 2014. № 3 (52). С. 119–126.
234. Положаєнко О. В., Марченко С. І. Сутність поняття «сільські території» та його визначення в юридичній літературі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Т. 1, Вип. 3. С. 149 – 151.
235. Поляруш М. О., Поляруш І. М., Славина Н. А. Міжгалузева інтеграція – один із факторів системного розвитку АПК Регіону. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно–технічного університету*. Кам'янець–Подільський : ФОП Сисин О.В., 2007. С. 187–189.
236. Попова О. Л. Cross–compliance – європейський підхід взаємного дотримання зобов'язань при наданні державної підтримки сільгоспвиробникам. *Економіка і прогнозування*. 2016. №3. С. 148–151.
237. Портер М. Е. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2005. 454 с.
238. Посівні площі основних сільськогосподарських культур. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
239. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / Ю. В. Кіндзерський, М. М. Якубовський, І. О. Галиця та ін.; за ред. Ю. В. Кіндзерського ; НАН України ; Інститут економіки та прогнозування. Київ, 2009. 928 с.
240. Потенціал сталого розвитку України на шляху реалізації інтеграційного вибору держави: монографія / О. М. Алімов, І. М. Лицур, В. В. Микитенко та ін. Київ: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 520 с.
241. Приживара С. В. Управління як специфічний вид діяльності. *Державне будівництво*. 2012. №. 1. С. 1 – 13.
242. Присяжнюк О. Ф., Плотнікова М. Ф. Проблеми адміністрування сільського соціально–економічного розвитку Житомирської області. *Агросвіт*. 2016. № 1/2. С. 3–7.
243. Притула Х. М. Класифікація сільських територій у контексті формування пріоритетів їх розвитку: регіональні акценти. *Економіка АПК*. 2013. № 9. С. 71–78.
244. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14.09.2006 р. № 143–V. *Відомості Верховної Ради*. 2006. № 45. Ст. 434.

245. Про Державний бюджет України на 2018 рік : Закон України від 07.12.2017 р. № 2246–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2018. № 3–4. Ст.26.
246. Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2014 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/630-2014-%D0%BF> (дата звернення: 25.01.2019).
247. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст.266.
248. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст.170.
249. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586–XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20–21. Ст.190.
250. Про наукову і науково–технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848–VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 3. Ст. 25.
251. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264–XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
252. Про планування і забудову територій: Закон України від 20.04.2000 р. № 1699–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-14> (дата звернення: 25.01.2019).
253. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807–IV. *Відомості Верховної Ради*. 2004. № 38. Ст. 470.
254. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» / пер. з англ.: ВГО «Україна. Порядок денний на XXI століття». Київ. : Інтелсфера, 2000. 360 с.
255. Прокопа І. В. Зміни у підходах до життєзабезпечення на селі: від патерналізму до партнерства з участю громад. *Політика сільського розвитку на базі громад в Україні* / за ред. чл.–кор. НАН України, д–ра екон. наук О.М. Бороної, чл.–кор. НААН України, д–ра екон. наук І. В. Прокопи, д–ра екон. наук О. Л. Попової.; НАН України, Інститут економіки та прогнозування НАН України. Київ; 2015. С. 32–37.
256. Прокопа І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2009. №11. С. 48–51.
257. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку. *Економіка України*. 2007. №6. С. 50–59.
258. Прокопа І. В. Господарська діяльність в аграрному секторі у контексті сільського розвитку. Трансформація сільського господарства і села. Львів : ЛНАУ. 2010. С.134–143.
259. Прощаликіна А. М., Дудник О. С. Напрями вдосконалення інформаційно – консультаційного забезпечення аграрного підприємництва в регіонах. *Вісник Черкаського університету. Економічні науки*. 2016. № 4. С. 55 – 62.
260. Прушківський В. Г., Колесников В. І. Методичні підходи до оцінки розвитку сільських територій: регіональний аспект. *Економічний простір*. 2014. № 88. С. 75–85.

261. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України за видами економічної діяльності. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
262. Путівцев І. Г. Проблематика розвитку профспілкового руху на сільських територіях України. *Економіка і регіон*. 2016. № 4 (59). С. 14 – 18.
263. Райзберг Б. А. Лозовский Л. М., Стародубцева Б. А. Современный экономический словарь. Москва: ИНФРА–М, 1996. 496 с.
264. Регіони України 2012 / ред. О. Г. Осауленко. Київ : Держ. служба статистики України. 2013. Ч. 2. 783 с.
265. Роббинз С. П., Коултер М. Менеджмент / пер. с англ. О. В. Медведь. Москва : ИД «Вильямс», 2007. 1056 с.
266. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України / ред. В. Борщевський. Львів: НАН України. Ін-т регіональних досліджень, 2012. 216 с.
267. Руда Л. П. Сільські території у моделі розвитку аграрного сектору : дис. канд. екон. наук : 08.00.03 / Житомирський національний агроекологічний університет. Житомир, 2015. 220 с.
268. Руженський М. М. Соціоекономічні передумови інноваційного розвитку економіки України. *Економіка та держава*. 2012. № 4. С. 23–24.
269. Рябоконт В. П. Тенденції розвитку соціальної сфери села на сучасному етапі. *Економіка АПК*. 2015. № 4. С. 57–63.
270. Рябоконт В. П., Рарок Л. А. Развитие социальной инфраструктуры сельских территорий. *Экономика АПК*. 2016. №. 4. С. 56–65.
271. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України. *Вісник аграрної науки*. Київ, 2006. № 5. С. 21–23.
272. Саблук П. Т. Стабільні економічні умови як фактори послідовного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2003. №1. С. 3–12.
273. Саблук П. Т., Курило Л. І. Наукові (економічні) центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною економікою. *Економіка АПК*. 2014. № 5. С. 51–56.
274. Сава А. Міжнародний досвід і наукова доктрина соціально – економічного розвитку сільських територій України. *Економічний дискурс*. 2016. № 4. С. 17 – 25.
275. Савченко О. В., Соловійов В. П. Сутність та складові організаційно–економічного механізму стимулювання інноваційної діяльності на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2013. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2635>. (дата звернення: 25.01.2019).
276. Саєнко О. С. Удосконалення інституціональної системи у контексті зміцнення економічної безпеки України. *Вісник Чернівецького торговельно–економічного інституту. Економічні науки*. 2011. Вип. 1. С. 113–119.
277. Салига К. С. Ефективність господарської діяльності підприємства. Запоріжжя: ЗІЦНТІ, 2005. 180 с.

278. Самуляк В. Ю. Класифікація інструментів управління економічним розвитком промислових підприємств. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/16964/1/232-Samulyak-380-382.pdf>. (дата звернення: 25.01.2019).
279. Сас О. Що таке децентралізація і навіщо вона всім нам? URL: <https://agropolit.com/blog/48-scho-take-detsentralizatsiya-i-navischo-vona-vsiam-nam>. (дата звернення: 25.01.2019).
280. Сатов О. Інноваційний потенціал розвитку сільських територій та проблеми модернізації державного управління. *Вісник Національної академії державного управління*. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads.pdf> (дата звернення: 25.01.2019).
281. Свеженцев О. О. Методичні підходи до кількісної оцінки інвестиційного ризику. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Харків, 2012. № 6. С. 89 – 94.
282. Середа Л. М. Амонс С. Е., Довгань Л. І. Роль сільськогосподарського дорадництва та підвищення кваліфікації кадрів у забезпеченні сталого розвитку сільської місцевості та підвищенні ефективності агропромислового виробництва України. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Економічні науки*. Вінниця, 2012. № 1 (56). С. 116–122.
283. Сільське господарство України – реальність та ілюзії. URL: <http://blog.liga.net/user/ntserkovnikova/article/15413.aspx>. (дата звернення: 25.01.2019).
284. Сільське господарство України. Статистичний збірник. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
285. Скиба Г. І. Характеристика конкурентного середовища підприємства та його елементи. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки*. 2014. Т. 1, Вип. 8. С. 310–315.
286. Скидан О. В. Інституціональні засади формування аграрної політики України. Житомир : Полісся, 2010. 308 с.
287. Складарова Е. Е. Генезис теории инновационной экономики. *Социально-экономические явления и процессы*. 2012. №7–8. С. 161–168.
288. Славкова О. П., Калачевська Л. І. Вплив сільськогосподарської кооперації на розвиток сільських територій. *Детермінанти соціально-економічного розвитку підприємств*: монографія. / за ред. Н. І. Строченко, В. В. Пилипенка, О. М. Ковальової. Суми: Сумський національний аграрний університет», 2018. Вип. 4. С. 49–56.
289. Славкова О. П., Калачевська Л. І. Інноваційний розвиток сільських територій та економічна безпека. *Управління інноваційною складовою економічної безпеки* : монографія : у 4-х т. / за ред. О. В. Прокопенко (гол. ред.), В. Ю. Школа., В. О. Щербаченко. Суми : Триторія, 2017. Т. IV. С. 171–181.

290. Славкова О. П., Калачевська Л. І. Сільськогосподарська кооперація як механізм стимулювання інноваційного розвитку аграрного сектору України. *Агросвіт*. 2017. №15–16 серпень. С.17–20.
291. Славов В. П., Коваленко О. В. Економіко–енергетична система сталого розвитку сільських територій. *Вісник аграрної науки*. 2007. № 9. С. 68 – 71.
292. Сокотенюк С. М. Стан та перспективи розвитку виробничої інфраструктури України. *Ефективна економіка*. 2012. №. 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=939>. (дата звернення: 25.01.2019).
293. Социально–экономические условия развития сельских территорий Белоруссии и России / Н. Гончарова и др. *Международный сельскохозяйственный журнал*. 2013. № 1. С. 22–24.
294. Соціально–економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е. М. Лібанової, акад. НААН України М. А. Хвесика. Київ : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. 776 с.
295. Соціально–економічний розвиток сільських територій: навч. посіб. / В. К. Терещенко, В. А. Ткачук, Т. І. Балановська та ін.; за ред. В. К. Терещенка. Київ–Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. 348 с.
296. Соціоекономічний розвиток сільського господарства і села: сучасний вимір / О. М. Бородіна, І. В. Прокопа, В. В. Юрчишин та ін.; за ред. чл.–кор. НАН України О.М. Бородіної; НАН України, Інститут економіки та прогнозування. Київ, 2012. 320 с.
297. Сталий розвиток: світоглядна ідеологія майбутнього = Sustainable development ideology of the future / М. А. Хвесик, та ін. ; за ред. М.А. Хвесика ; НАН України, Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України». Київ: LinkКиїв, 2012. 465 с.
298. Старостіна А. Сутність та практичне застосування методики конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять «глобалізація» та «підприємницький ризик»). URL: http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Nature_and_practical_application_of_the_economic_concepts_and_categories_construction_method_gobalisation_and_business_risk_are_used_as_concept_example_13920.pdf (дата звернення: 25.01.2019).
299. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
300. Статут. Державна інноваційна фінансово–кредитна установа. URL: <http://difku.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
301. Стегней М. І. Інноваційні аспекти сталого розвитку сільських територій в умовах глобалізаційних викликів. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 297–303.
302. Стегней М. І. Стратегічні важелі та орієнтири екологічно сталого розвитку сільських територій. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 6. С. 316–321.

303. Стегней М. І. Сучасні напрями забезпечення сталого розвитку сільських територій: європейський досвід і українські реалії. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 3. С. 125–133.
304. Стратегічне планування як елемент стратегічного управління та метод реалізації інноваційної стратегії. URL: <http://library.if.ua/book/4/502.html> (дата звернення: 25.01.2019).
305. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель–Веселяка. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.
306. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій до 2020 року / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Булавка та ін. / за ред. Ю. О. Лупенка та О. Г. Булавки. Київ: ННЦ ІАЕ, 2013. 74 с.
307. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом Європейської інтеграції» / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць та ін. Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416 с.
308. Стратегія розвитку України у період до 2020 року: Проект. URL: http://www.me.gov.ua/file/link/130099/file/Strat_02_03_09.rar. (дата звернення: 25.01.2019).
309. Стройко Т. В., Іртищева І. О., Стегней М. І. Моніторинг екологічно сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів Економіка природокористування і охорони довкілля. Київ: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук», 2014. С. 109–111.
310. Структура земельного фонду України та динаміка його змін. *Держгеокадастр України*. URL: <http://land.gov.ua/info/struktura-zemelnoho-fondu-ukrainy-ta-dynamika-yoho-zmin>. (дата звернення: 25.01.2019).
311. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів / ред. д. філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : Школа, 2006. 1008 с.
312. Сюсюра Д. Управление многофункциональной сельской экономикой: от целеполагания до оценки результатов: монография. Москва: Университетская книга; Оренбург: ИЦ ОГАУ. 2012. 256 с.
313. Тарасович Л. В. Парадигмальний концепт сільської економіки. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2015. № 1 (48), Т. 2. С. 3–10.
314. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. М. Бородіної, І. В. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. Київ, 2010. 376 с.
315. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. О. М. Бородіної та І. В. Прокопи. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України. Київ, 2010. 376 с.
316. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. О.М. Бородіної, І. В. Прокопи. Київ : НАН України, Інститут економіки та прогнозування. 384 с.
317. Терещенко В. К., Ланченко Є. О. Методологічні засади комплексної оцінки регіонального розвитку продуктивних сил сільських територій. URL: <http://elibrary.nubip.edu.ua/6132/1/docx>. (дата звернення : 25.01.2019).

318. Терещенко В. К., Морозюк Н. В. Напрями професіоналізації органів місцевого самоврядування сільських територій. *Економіка АПК*. 2014. № 9. С. 52–56.
319. Ткаліч І., Ткаліч А., Кохан Ю. Які культури виснажують ґрунт більше? URL: <http://propozitsiya.com/ua/yaki-kulturi-visnazhuyut-grunt-bilshe>. (дата звернення: 25.01.2019).
320. Ткачук В. А. Організаційно–економічні передумови розвитку основних форм господарювання на сільських територіях. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Економічні науки*. 2015. №. 30. С. 123–132.
321. Ткачук В. А. Розвиток соціальної інфраструктури сільських територій України в контексті їх сталого розвитку. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. Миколаїв, 2013. № 3. С. 69 – 80.
322. Товарна структура зовнішньої торгівлі. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
323. Томпсон А. А. Стрикленд А. Дж. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии / пер. с англ. под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой. Москва : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. 576 с.
324. Топчієв О. Г. Суспільно–географічні дослідження: методологія, методи, методики. Одеса: Астропринт, 2005. С. 175–176.
325. Українське село: проблеми і перспективи / за ред. Л. О. Шепотько. Київ: Урожай, 1991. 240 с.
326. Управление земельными ресурсами в Европе. Тенденции развития и основные принципы. Женева: Европейская экономическая комиссия, 2015. 146 с.
327. Урожайність основних сільськогосподарських культур. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
328. Ушкаренко Ю. Сільськогосподарська кооперація в еволюційному вимірі. Херсон: Айлант, 2009. 404 с.
329. Федонін О. С., Рєпіна І. М., Олексюк О. І. Потенціал підприємства: формування та оцінка. Київ : КНЕУ, 2006. 316 с.
330. Федулова Л. І. Проблеми формування інституційного середовища інноваційних систем регіонів України. *Економічний вісник університету*. – Переяслав–Хмельницький, 2012. №. 18/1. С. 117–122.
331. Фролова Г. І. Передумови розвитку інвестиційно–інноваційних процесів в економіці України. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. Бердянськ, 2012. № 4. С. 64–68.
332. Хвесик М. А., Голян В. А. Модернізація водогосподарської інфраструктури як фактор прискорення соціально–економічного піднесення сільських територій. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 121–126.
333. Хряпінський П. Кримінально–правові засоби заохочення у публічному праві України. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані*: монографія / за ред.: О. В. Козаченко, Є. Л. Стрельцов. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 87–109.

334. Частка валового регіонального продукту у загальному підсумку (2017 рік). *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>. (дата звернення: 25.01.2019).
335. Чаянов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. 2-е изд. Москва : Книгосоюз, 1927. 590 с.
336. Чемерис В. А. Розвиток сільських територій регіону на основі кластерного підходу: передумови та перспективи. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького*. Львів, 2013. Т. 15. №. 1–5. С. 223 – 227.
337. Чемерис В. А., Куцаб–Бонк К. К. Інституційна інфраструктура в системі чинників транскордонної конвергенції регіонів: просторовий і секторальний аспекти. *Науковий вісник НЛТУ України*. Львів, 2016. Т. 26, №. 6. С. 218 – 225.
338. Череп А. В. Стрілець Є. М. Ефективність як економічна категорія. *Ефективна економіка*. 2013. №. 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1727>. (дата звернення: 25.01.2019).
339. Чумак Н. В. Проблемні аспекти діяльності транснаціональних корпорацій в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаїв, 2016. № 9. С. 719 – 723.
340. Шаповал П. Сільськогосподарський регіон у системі управління розвитком економіки. *Вісник УАДУ при Президентіві України*. Київ, 2002. № 4. С. 72–76.
341. Шоробура І. М. Менеджмент: навч. посібник. Хмельницький: ХГПА, 2014. 458 с.
342. Шпикуляк О. Г. Інституції аграрного ринку. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2009. 480 с.
343. Штепа О. В. Орієнтири інноваційного розвитку сільських територій України в умовах трансформації економіки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. Миколаїв, 2017. № 15. С. 152 – 155.
344. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. Москва: ЭКСМО, 2007. 864 с.
345. Щеглюк С. Д. Механізми стимулювання інноваційної діяльності і концентрації ресурсів економіки регіону. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2009. Т.1, № 5. С. 87 – 93.
346. Щербина С. В. Механізм формування державної політики у сфері інформаційного забезпечення аграрного сектору економіки України. *Державне управління: теорія та практика*. 2012. №. 2. С.1–9.
347. Экономико–социологический словарь / сост.: Г. Н. Соколова, О. В. Кобяк, науч. ред. Г. Н. Соколова. Минск: Беларус. навука, 2013. 615 с.
348. Юрченко А. Сучасний стан та проблеми земельних трансформацій в аграрній сфері України. *Землевпорядний вісник*. Київ, 2015. № 12. С. 28–31.
349. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки. *Економіка АПК*. 2005. №3. С. 3–10.

350. Юрчишин В., Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації. *Економіка України*. 2006. № 10. С. 4–11.
351. Якуба К. І. Трудовий потенціал сільських територій. *Вісник аграрної науки*. 2008. № 3. С. 115 –119.
352. Яремчук И. Л. Теория предпринимательства и основные аспекты ее развития. *Балтийский гуманитарный журнал*. 2014. № 1. С. 110–114.
353. Ярмоленко Ю. О. Основні підходи до стратегічного планування сталого розвитку АПК України та європейський досвід. *Теорія та практика державного управління*. Харків, 2016. Вип. 4(55). С. 1 – 7.
354. Acemoglu D. Johnson S., Robinson J. Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth. *NBER Working Paper*. 2004. No. 10481. P. 7–11.
355. Agriculture and Rural Development. Latin America. *The World Bank*. URL : <http://blogs.worldbank.org/latinamerica/category/topics/agriculture-and-rural-development> (Last accessed: 25.01.2019).
356. Agriculture and Rural Development. *The World Bank*. URL: <http://blogs.worldbank.org/category/topics/agriculture-and-rural-development>. (Last accessed: 25.01.2019).
357. Ahner D., James A. R. Rural Development policy in an enlarged European Union. Proposals of the European Commission for the period 2007–2013. Halle, Germany. November. 2004. Vol. 5. P.15.
358. Annual population. *The Food and Agriculture Organization (FAO)*. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OA/visualize>. (Last accessed: 25.01.2019).
359. Ashley C., Maxwell S. Rethinking rural development. *Development policy review*. 2001. Vol. 19 (4). P. 365 – 425.
360. Atlas of Sustainable Development Goals. *The World Bank*. URL: <http://datatopics.worldbank.org/sdgatlas>. (Last accessed: 25.01.2019).
361. Betz F. Managing Technology: Competing Through New Ventures, Innovation, and Corporate Research. *Englewood Cliffs*. N. J. : Prentice Hall, 1987.
362. CIA World Factbook. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>. (Last accessed: 25.01.2019).
363. Ciaian P., Kancs D. A., Swinnen J. F., Van Herck K., & Vranken L. Institutional Factors Affecting Agricultural Land Markets. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2012. 22 p.
364. Cooke P. Strategies for Regional Innovation Systems: Learning Transfer and Applications. Centre for Advanced Studies Cardiff University Cardiff CF10 3BB January 2001. Prepared for UNIDO World Industrial Development Report (WIDR), 2001.
365. Country Indicators. The Food and Agriculture Organization (FAO). URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#country>. (Last accessed: 25.01.2019)
366. Demographics. Country Indicators. *The Food and Agriculture Organization (FAO)*. URL: <http://www.fao.org/faostat/ru/#country>. (Last accessed: 25.01.2019)
367. GDP (current US\$). *The World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>. (Last accessed: 25.01.2019).

368. General and regional statistics. Eurostat. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>. (Last accessed: 25.01.2019).
369. Green G. Haines A. Asset Building & Community Development: Fourth Edition. SAGE Publication, Inc., 2015. 396 p.
370. Hallberg M. C., Spitze R. G. F., Ray D. E. Food, agriculture, and rural policy into the twenty-first century. 1994. 406 p.
371. Hladchenko M. Pinheiro R. Implementing the Triple Helix Model: Means–Ends Decoupling at the State Level? *Minerva*. 2018. P. 1–22.
372. IMF Annual Report 2017. *The International Monetary Fund (IMF)*. URL : <http://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2017/eng/pdfs/AR17.pdf>. (Last accessed: 25.01.2019)
373. Infrastructure Challenges in East and South Asia. *Institute of Development Studies and Overseas Development Institute*. URL : <http://www.eldis.org/vfile/upload/1/document/0708/DOC21168.pdf>. (Last accessed: 25.01.2019).
374. International Co-operative Alliance. Co-operative identity, values and principles. URL: <http://ica.coop/en/whats-co-op/co-operative-identity-valuesprinciples>. (Last accessed: 25.01.2019).
375. Isaksen A. Building Regional Innovation Systems: Is Endogenous Industrial Development Possible in the Global Economy? *Research policy*. 2001. Vol. 34, No. 8. P. 1203–1219.
376. Kalachevska L. Models for innovation development of rural territories based on infrastructure development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol.4 No.1. P. 175–180.
377. Kalachevska L. Moderne Entwicklungstendenzen in den laendlichen Raeumen der Ukraine. *Laendliche Raeume im Umbruch. Herausforderungen in Mittel- und Osteuropa*: Materialiendes 15. Internationalen Kongresses Renovabis (Freising, Deutschland, 1–3 September 2011). Freising, 2011. P. 148–154.
378. Klerkx L., Leeuwis C. Establishment and embedding of innovation brokers at different innovation system levels: Insights from the Dutch agricultural sector. *Technological forecasting and social change*. 2009. Vol. 76, No. 6. P. 849–860.
379. Koblianska I. I., Kalachevska L. I. Improvement of Regional Innovation Policy in Ukraine in the Sustainable Development Context. *Bulgarian Economic Papers*. 2019. BEP 01-2019. P.1-13. URL:<http://www.bep.bg/p/papers.html> (Last accessed: 25.01.2019).
380. Koblianska I., Kalachevska L. Problems of Institutional–Legal and Organizational Provision of Systemic Innovation Policy: the Case of Ukraine. *Comparative Economic Research*. 2019. Vol. 22, No. 1. P. 53-73.
381. Rural Infrastructure in Africa. *African Monitor*. URL: <http://www.africanmonitor.org/wp-content/uploads/2017/04/Rural-Infrastructure-In-Africa.pdf>. (Last accessed: 25.01.2019).
382. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe / Ed. by Leibniz Institute of Agricultural Development in Central and Eastern Europe IAMO, 2009. Vol. 49. URL: <http://econpapers.repec.org/bookchap/zbwiamost/49.htm>. (Last accessed: 25.01.2019).

383. Sustainable Agriculture and Rural Development. *Food and Agriculture Organization*. URL : www.fao.org. (Last accessed: 25.01.2019).
384. The CPC Central Committee's Proposal on Formulating the Thirteenth Five-Year Plan (2016–2020) on National Economic and Social Development. URL : <http://news.xinhuanet.com>. (Last accessed: 25.01.2019).
385. The Structure of Agricultural Production. *The Food and Agriculture Organization (FAO)*. URL : <http://www.fao.org>. (Last accessed: 25.01.2019).
386. The World of Organic Agriculture. *FiBL & IFOAM – Organics International*. URL: <https://shop.fibl.org/CHen/mwdownloads/download/link/id/785/?ref=1>. (Last accessed: 25.01.2019).
387. The Worldwide Governance Indicators. *The World Bank*. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#doc>. (Last accessed: 25.01.2019).
388. Trade and development report 2010 – 2017. UNCTAD. URL: <http://unctad.org/en/Pages/statistics.aspx>. (Last accessed: 25.01.2019).
389. U.S. map featuring program funding and success stories for fiscal years 2007–2017. URL: <http://www.rurdev.usda.gov>. (Last accessed: 25.01.2019)
390. Ukraine. Data. *The World Bank*. URL : <https://data.worldbank.org/country/ukraine>. (Last accessed: 25.01.2019).
391. United Nations Development Programme: Human Development Index +2013. URL: <http://www.un.org/en/index.html>. (Last accessed: 25.01.2019).
392. Value of Agricultural Production. *The Food and Agriculture Organization (FAO)*. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QV/visualize>. (Last accessed: 25.01.2019).
393. World Economic Outlook. *The International Monetary Fund (IMF)*. URL: <http://www.imf.org/en/publications/weo>. (Last accessed: 25.01.2019)
394. Yegorov I., Ranga M. Innovation, politics and tanks: the emergence of a Triple Helix system in Ukraine and the influence of EU cooperation on its development. *Journal of Transitions and Innovation Systems*. 2014. Vol. 3. No. 3. P. 189–224.
395. Zinchuk T., Kutsmus N., Kovalchuk O., Dankevych V., & Usiuk T. Institutional transformation of Ukraine's agricultural sector. *Review of Economic Perspectives*. 2017. Vol.17, Issue 1. P. 57–80.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А.1. Основні складники сталого розвитку сільських територій
Джерело: систематизовано автором за даними [297, с. 212].

Продовження додатку А

Таблиця А.1

Етапи розвитку технологічного рівня сільськогосподарського виробництва

Назва етапу	Сучасний стан в економічно розвинених країнах	Недоліки
Механізація— збільшення продуктивності праці, виключення важкої фізичної праці (1930–1950 рр.)	Практично повна механізація виробництва, зберігання й переробки основних сільськогосподарських культур. Використання нового покоління машин, що мають велику продуктивність, дозволило підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва	Механічні ушкодження соковитої продукції при збиранні, ущільнення ґрунту при обробці пророслих
Хімізація – широке застосування засобів хімізації в галузі рослинництва (1960–1970 рр.)	Мінімальні втрати в рослинництві і тваринництві від хвороб, шкідників, збільшення врожайності за рахунок застосування ефективних мінеральних добрив й управління режимом живлення рослин на 20 – 25%	Негативний вплив залишків пестицидів у продукції на здоров'я людини
Біотехнологія— створення трансгенних рослин і порід тварин із заданими корисними властивостями (1970–1980 рр.)	Збільшення виходу кінцевого продукту (цукру, масла, крохмалю та ін.) з одиниці площі за рахунок використання трансгенних рослин, які стійкі до хвороб, шкідників і мають задану продуктивність	Можливий негативний далекий вплив на здоров'я людини й навколишнє середовище
Техніко-технологічний – автоматизація виробничих процесів (1980–2000 рр.)	Домінування інтелектуального та інноваційного чинників у результатах господарської діяльності	Запровадження вахтового методу господарської діяльності
Високих технологій – використання штучного інтелекту для управління виробництвом (з 2000–дотепер)	Використання роботизованої техніки, обладнаної компонентами штучного інтелекту для управління виробничими процесами. Зменшення впливу погодних та кліматичних чинників на сільськогосподарське виробництво	Зменшення кількості працівників, занепад сільських територій, їхнє об'єднання

Джерело: систематизовано автором за даними [161, с. 61; 342, с. 57; 359, с. 412].

Додаток Б

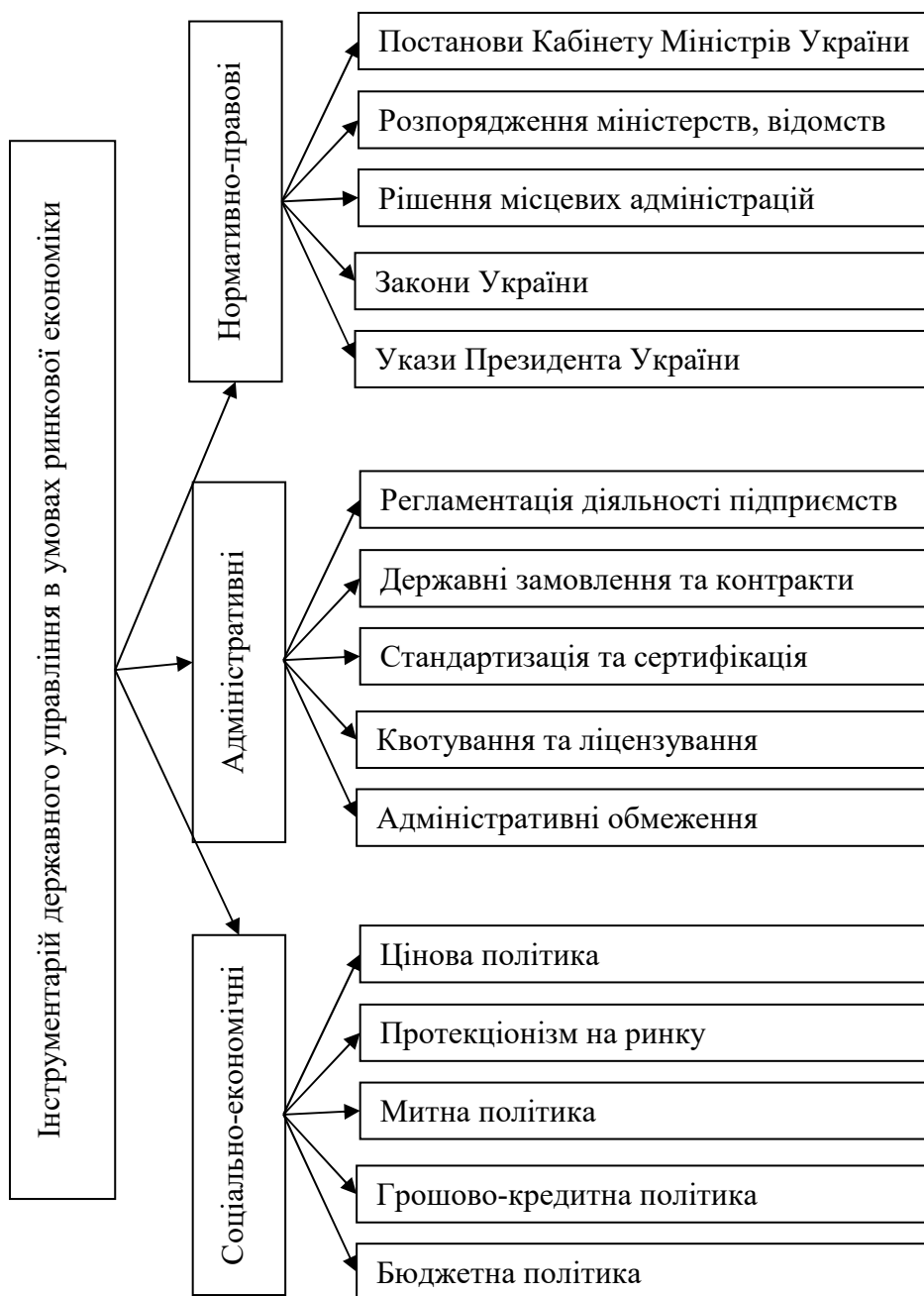

Рис. Б.1. Інструментарій державного управління в умовах ринкової економіки

Джерело: побудовано на основі [294].

Додаток В

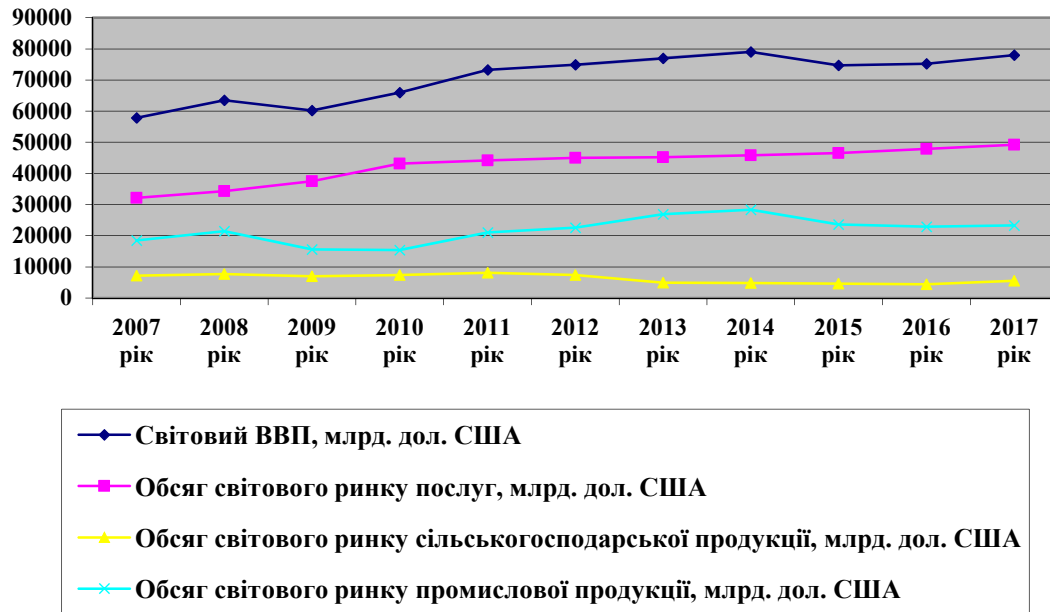

Рис. В.1. Динаміка світового ВВП, світових ринків послуг, сільгосппродукції, промислової продукції за 2007 – 2017 роки
Джерело: сформовано на основі [365; 367].

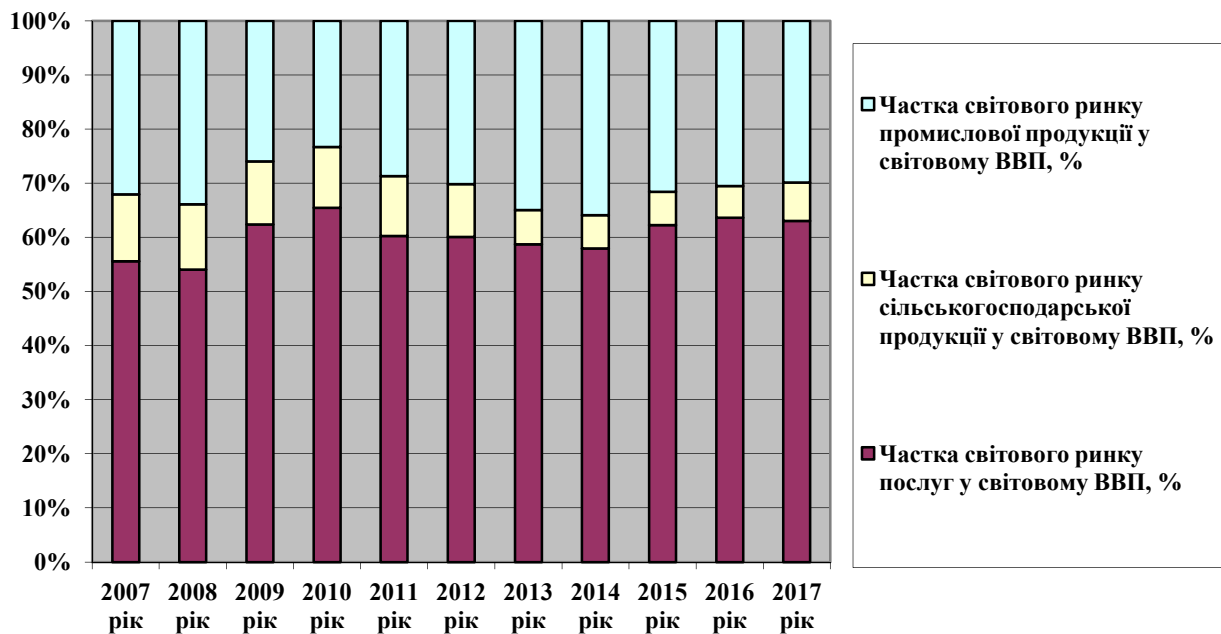

Рис. В.2. Динаміка частки світових ринків послуг, сільгосппродукції, промислової продукції у світовому ВВП за 2007 – 2017 роки
Джерело: сформовано на основі [365; 367].

Продовження додатку В

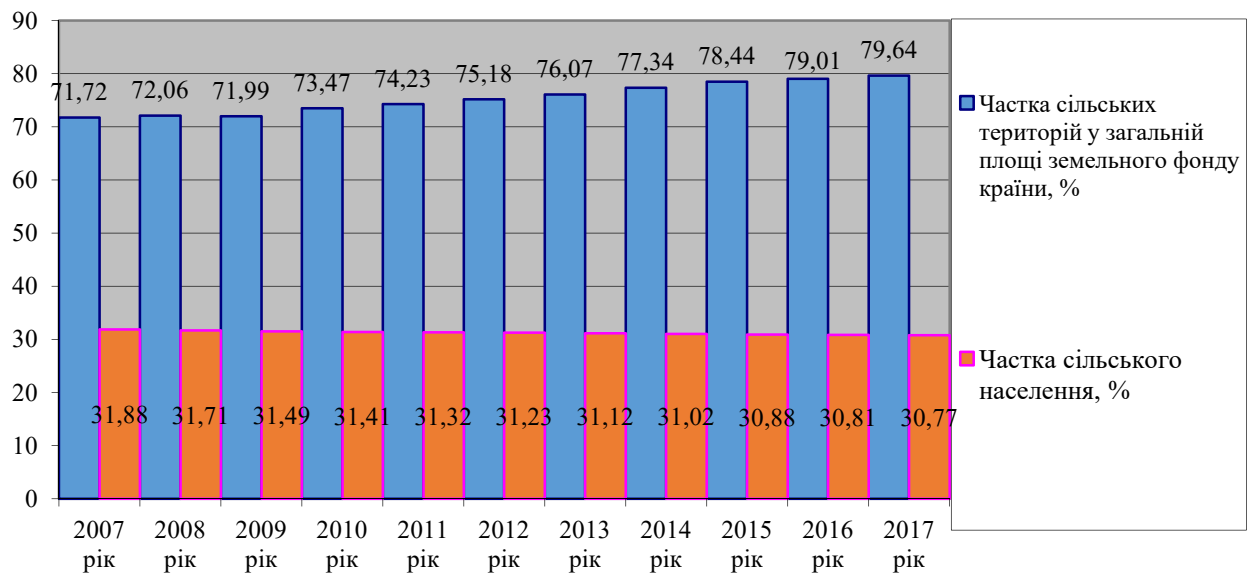

Рис. В.3. Динаміка частки сільського населення в Україні та динаміка питомої ваги площі сільських територій у загальному розмірі земельного фонду країни за 2007 – 2017 роки

Джерело: сформовано на основі [206; 310].

Продовження додатку В

Таблиця В.1

Аналіз динаміки та структури посівних площ основних сільськогосподарських культур за 2007 – 2017 роки

Показник	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Δ, %	Δ, %
Культури зернові та зернобобові, млн. га	15,1	15,6	15,8	15,1	15,7	15,5	16,2	14,8	14,7	14,4	14,8	-0,3	98,01
Питома вага, %	62,14	62,40	63,45	61,13	62,06	60,55	62,79	60,66	62,03	59,02	59,92	-2,22	96,43
Буряк цукровий фабричний, млн. га	0,6	0,4	0,3	0,5	0,5	0,5	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	-0,3	50,00
Питома вага, %	2,47	1,60	1,20	2,02	1,98	1,95	1,16	1,23	0,84	1,23	1,21	-1,25	49,19
Соняшник, млн. га	3,6	4,3	4,2	4,6	4,7	5,2	5,1	5,3	5,1	6,1	6,3	2,7	175,00
Питома вага, %	14,81	17,20	16,87	18,62	18,58	20,31	19,77	21,72	21,52	25,00	25,51	10,69	172,17
Картопля, млн. га	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,2	-0,3	80,00
Питома вага, %	6,17	5,60	5,62	5,67	5,53	5,47	5,43	5,74	5,49	5,33	4,86	-1,31	78,70
Культури овочеві відкритого ґрунту, млн. га	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	-0,1	80,00
Питома вага, %	2,06	2,00	2,01	2,02	1,98	1,95	1,94	2,05	1,69	1,64	1,62	-0,44	78,70
Культури кормові, млн. га	3	2,8	2,7	2,6	2,5	2,5	2,3	2,1	2	1,9	1,7	-1,3	56,67
Питома вага, %	12,35	11,20	10,84	10,53	9,88	9,77	8,91	8,61	8,44	7,79	6,88	-5,46	55,75
Всього посівних площ, млн. га	24,3	25	24,9	24,7	25,3	25,6	25,8	24,4	23,7	24,4	24,7	0,4	101,65

Джерело: сформовано на основі [238]

Продовження додатку В

Таблиця В.2

Аналіз динаміки виробництва та урожайності основних сільськогосподарських культур за 2007 – 2017 роки

Показник	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Абс., відх.	ТР, %
Культури зернові та зернобобові, млн. т	29,3	53,3	46,0	39,3	56,8	46,2	63,0	63,9	60,1	66,1	63,9	34,6	218,09
Урожайність, ц/га	21,8	34,6	29,8	26,9	37,0	31,2	39,9	43,7	41,1	46,1	42,3	20,5	194,04
Буряк цукровий фабричний, млн. т	17,0	13,4	10,1	13,8	18,7	18,4	10,8	15,7	10,3	14,0	14,2	-2,8	83,53
Урожайність, ц/га	294,0	356,0	315,0	279,0	363,0	411,0	399,0	477,0	436,0	482,0	452,0	158	153,74
Соняшник, млн. т	4,2	6,5	6,4	6,8	8,7	8,4	11,1	10,1	11,2	13,6	13,8	9,6	328,57
Урожайність, ц/га	12,2	15,3	15,2	15,0	18,4	16,5	21,7	19,4	21,6	22,4	19,6	7,4	160,66
Картопля, млн. т	19,1	19,6	19,7	18,7	24,3	23,3	22,3	23,7	20,8	21,8	22,2	3,1	116,23
Урожайність, ц/га	131,0	139,0	139,0	132,0	168,0	161,0	160,0	176,0	161,0	166,0	167,8	36,8	128,09
Культури овочеві, млн. т	6,8	8,0	8,3	8,1	9,8	10,0	9,9	9,6	9,2	9,4	9,3	2,5	136,76
Урожайність, ц/га	152,0	174,0	183,0	174,0	195,0	199,0	200,0	208,0	206,0	211,0	207,8	55,8	136,71
Культури плодові та ягідні, млн. т	1,5	1,5	1,6	1,8	1,9	2,0	2,3	2,0	2,2	2,0	2,0	0,5	133,33
Урожайність, ц/га	61,7	64,4	70,7	78,2	84,9	89,9	103,5	95,2	104,5	101,9	105,2	43,5	170,50

Джерело: сформовано на основі [41; 327]

Продовження додатку В

Таблиця В.3

Аналіз динаміки та структури експорту сільськогосподарської продукції і географії експортних поставок агропродукції України за 2007 – 2017 роки

Показник	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Абс., відх.	ТР, %
Живі тварини; продукти тваринного походження, млн. дол. США	747	783	596	771	937	961	1084	1015	823	775	1109	362	148,46
Питома вага, %	11,96	7,23	6,26	7,76	7,32	5,37	6,37	6,09	5,65	5,07	6,25	-5,71	52,23
Продукти рослинного походження, млн. дол. США	1726	5577	5035	3976	5532	9214	8876	8736	7972	8094	9216	7490	533,95
Питома вага, %	27,63	51,52	52,92	40,02	43,20	51,53	52,14	52,41	54,74	52,96	51,90	24,27	187,84
У тому числі зернові культури, млн. дол. США	764	3704	3556	2467	3617	7000	6371	6544	6058	6074	6502	5738	851,05
Питома вага, %	12,23	34,22	37,37	24,83	28,25	39,15	37,42	39,26	41,60	39,75	36,61	24,38	299,39
Жири та олії тваринного або рослинного походження, млн дол. США	1718	1946	1796	2617	3396	4212	3507	3822	3300	3963	4606	2888	268,10
Питома вага, %	27,50	17,98	18,88	26,34	26,52	23,56	20,60	22,93	22,66	25,93	25,94	-1,56	94,31
Готові харчові продукти, млн. дол. США	2056	2518	2088	2571	2939	3494	3557	3096	2468	2450	2827	771	137,50
Питома вага, %	32,91	23,26	21,94	25,88	22,95	19,54	20,89	18,57	16,95	16,03	15,92	-16,99	48,37
Усього експорт с/г продукції, млн. дол. США	6247	10824	9515	9935	12805	17881	17024	16669	14563	15282	17758	11511	284,26
Кількість країн – імпортерів с/г продукції	58	62	65	68	70	74	79	81	88	97	102	44	175,86

Джерело: сформовано на основі [47; 322].

Продовження додатку В

Таблиця В.4

Аналіз динаміки розвитку органічного виробництва в Україні
за 2007 – 2017 роки

Показник	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік	2017 рік	Абс., відх.	ТР, %
Площа сільських господарських угідь, млн. га	43,3	43,5	43,5	44,4	44,8	45,4	45,9	46,7	47,4	47,7	48,1	4,8	111,09
Площа органічних с/г угідь, тис. га	250,0	270,0	270,2	270,2	270,3	272,9	398,4	399,7	410	512,5	608,7	358,7	243,48
Питома вага, %	0,58	0,62	0,62	0,61	0,60	0,60	0,87	0,86	0,87	1,07	1,27	0,69	219,18
Кількість господарств, од.	92	118	121	142	155	164	175	182	210	305	402	310	436,96
Середній розмір господарства в Україні, тис. га	2,7	2,3	2,2	1,9	1,7	1,7	2,3	2,2	2,0	1,7	1,5	-1,2	55,56

Джерело: сформовано на основі [214; 384]

Додаток Г

Таблиця Г.1

Критерії оцінки впливу конкурентного середовища на управління
інноваційним розвитком сільських територій у країні

$-3,0 < I_v < -2,0$	$-1,9 < I_v < -1,0$	$-0,9 < I_v < 1,0$	$1,1 < I_v < 2,0$	$2,1 < I_v < 3,0$
Критично негативний вплив	Негативний вплив	Нейтральний вплив	Позитивний вплив	Максимально позитивний вплив

Джерело: власні дослідження.

Таблиця Г.2

Критерії оцінки впливу конкурентного середовища сільських територій на
управління інноваційним розвитком цих територій у країні

$-1,0 < I_{вст} < -0,8$	$-0,6 < I_{вст} < -0,4$	$-0,2 < I_{вст} < 0,2$	$0,4 < I_{вст} < 0,6$	$0,8 < I_{вст} < 1,0$
Критично негативний вплив	Негативний вплив	Нейтральний вплив	Позитивний вплив	Максимально позитивний вплив

Джерело: власні дослідження.

Додаток Д

Таблиця Д.1

Критерії оцінки розвитку складників інфраструктурного забезпечення
сільських територій в Україні

$0 < I_{сіз} < 2$	$3 < I_{сіз} < 4$	$5 < I_{сіз} < 6$	$7 < I_{сіз} < 8$	$9 < I_{сіз} < 10$
Критичний розвиток	Незадовільний розвиток	Задовільний розвиток	Добрий розвиток	Відмінний розвиток

Джерело: власні дослідження.

Таблиця Д.2

Критерії оцінки розвитку інфраструктурного забезпечення сільських
територій в Україні

$0 < I_{пріс} < 8$	$9 < I_{пріс} < 16$	$17 < I_{пріс} < 24$	$25 < I_{пріс} < 32$	$33 < I_{пріс} < 40$
Критичний розвиток	Незадовільний розвиток	Задовільний розвиток	Добрий розвиток	Відмінний розвиток

Джерело: власні дослідження.

Продовження додатку Д

Таблиця Д.3

Оцінка соціальної інфраструктури сільських територій окремих областей України

Назва регіону	ОІ	ІОЗ	СІ	КІ	Ісі
АРК	-	-	-	-	-
Вінницька	4	3	2	2	2,75
Волинська	3	2	1	1	1,75
Дніпропетровська	5	4	3	2	3,5
Донецька	4	4	4	3	3,75
Житомирська	4	4	2	1	2,75
Закарпатська	3	3	2	1	2,25
Запорізька	4	4	2	2	3
Івано-Франківська	3	3	1	1	2
Київська	5	5	5	4	4,75
Кіровоградська	3	3	2	2	2,5
Луганська	4	4	2	1	2,75
Львівська	4	4	3	1	3
Миколаївська	4	4	2	1	2,75
Одеська	4	4	3	1	3
Полтавська	4	4	2	1	2,75
Рівненська	3	3	1	1	2
Сумська	3	4	1	1	2,25
Тернопільська	3	3	1	1	2
Харківська	5	5	4	3	4,25
Херсонська	3	3	1	1	2
Хмельницька	3	3	1	1	2
Черкаська	4	4	2	1	2,75
Чернівецька	3	3	1	1	2
Чернігівська	4	4	2	1	2,75

Джерело: власні дослідження.

Продовження додатку Д

Таблиця Д.4

Оцінка виробничої інфраструктури сільських територій окремих областей України

Назва регіону	ТІ	ІЕВВ	ЗІ	ІМТП	ПІ	РІ	ІППК	П	Іві
АРК	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Вінницька	4	3	3	4	4	1	2	1	2,75
Волинська	4	2	2	2	2	5	1	1	2,38
Дніпропетровська	2	5	5	5	4	2	5	4	4,00
Донецька	2	4	4	4	3	1	5	3	3,25
Житомирська	4	3	4	4	3	1	3	3	3,13
Закарпатська	3	3	2	2	2	5	2	1	2,50
Запорізька	3	4	5	5	2	5	5	2	3,88
Івано-Франківська	4	3	3	3	2	2	1	1	2,38
Київська	5	5	6	7	3	3	6	6	5,13
Кіровоградська	3	4	4	4	2	1	2	1	2,63
Луганська	2	3	3	3	3	1	3	1	2,38
Львівська	4	4	4	4	3	2	4	4	3,63
Миколаївська	2	3	5	4	3	2	2	2	2,88
Одеська	3	4	5	6	3	2	5	4	4,00
Полтавська	2	4	4	3	3	2	2	1	2,63
Рівненська	4	3	3	3	3	1	2	1	2,50
Сумська	2	3	3	3	3	1	2	1	2,25
Тернопільська	4	3	3	3	3	1	2	1	2,50
Харківська	2	5	5	5	3	2	6	4	4,00
Херсонська	2	3	4	4	3	1	4	1	2,75
Хмельницька	4	3	3	3	3	1	2	1	2,50
Черкаська	3	3	3	3	3	2	3	1	2,63
Чернівецька	3	3	3	3	3	2	3	1	2,63
Чернігівська	3	4	4	5	3	2	4	2	3,38

Джерело: власні дослідження.

Продовження додатку Д

Таблиця Д.5

Оцінка інституціональної інфраструктури сільських територій окремих областей України

Назва регіону	СДОВ	СМОС	СП	СІ	Ііі
АРК	-	-	-	-	-
Вінницька	4	3	3	4	3,5
Волинська	3	3	3	4	3,25
Дніпропетровська	4	3	4	3	3,5
Донецька	4	3	3	3	3,25
Житомирська	3	3	3	4	3,25
Закарпатська	3	3	3	3	3
Запорізька	4	3	3	3	3,25
Івано-Франківська	3	3	3	4	3,25
Київська	4	3	4	4	3,75
Кіровоградська	3	3	3	3	3
Луганська	4	3	3	3	3,25
Львівська	4	3	4	4	3,75
Миколаївська	4	3	3	3	3,25
Одеська	4	3	3	3	3,25
Полтавська	4	3	3	3	3,25
Рівненська	3	3	3	4	3,25
Сумська	4	3	3	3	3,25
Тернопільська	3	3	3	4	3,25
Харківська	4	3	4	4	3,75
Херсонська	3	3	3	3	3
Хмельницька	3	3	3	4	3,25
Черкаська	4	3	3	3	3,25
Чернівецька	4	3	3	4	3,5
Чернігівська	4	3	3	3	3,25

Джерело: власні дослідження.

Продовження додатку Д

Таблиця Д.6

Оцінка інформаційної інфраструктури сільських територій окремих областей України

Назва регіону	МІ	ЛМІКС	БД	ДР	ІР	Іні
АРК	-	-	-	-	-	-
Вінницька	4	1	2	3	4	2,8
Волинська	3	1	1	2	3	2
Дніпропетровська	5	4	4	5	6	4,8
Донецька	5	4	3	3	4	3,8
Житомирська	3	2	2	2	4	2,6
Закарпатська	3	2	2	2	3	2,4
Запорізька	4	2	3	3	4	3,2
Івано-Франківська	3	1	2	2	3	2,2
Київська	6	5	5	5	6	5,4
Кіровоградська	3	2	2	3	4	2,8
Луганська	4	2	2	3	3	2,8
Львівська	5	3	4	4	5	4,2
Миколаївська	4	1	2	3	3	2,6
Одеська	5	4	4	5	4	4,4
Полтавська	4	1	2	3	4	2,8
Рівненська	3	1	1	2	3	2
Сумська	3	1	1	2	3	2
Тернопільська	3	1	1	2	3	2
Харківська	5	5	4	5	5	4,8
Херсонська	3	1	1	2	3	2
Хмельницька	3	1	1	2	3	2
Черкаська	4	1	2	3	4	2,8
Чернівецька	3	1	1	2	3	2
Чернігівська	4	1	2	3	4	2,8

Джерело: власні дослідження.

Продовження додатку Д

Таблиця Д.7

Вихідні дані для розрахунку інтегрального показника розвитку
інфраструктури сільської місцевості в Україні у 2017 році

Назва регіону	Ici	Ivi	Iii	Iini	Частка у ВВП країни, %
АРК	-	-	-	-	-
Вінницька	2,75	2,75	3,5	2,8	3,1
Волинська	1,75	2,38	3,25	2	1,5
Дніпропетровська	3,5	4,00	3,5	4,8	10,2
Донецька	3,75	3,25	3,25	3,8	5,8
Житомирська	2,75	3,13	3,25	2,6	2,0
Закарпатська	2,25	2,50	3	2,4	1,4
Запорізька	3	3,88	3,25	3,2	4,4
Івано-Франківська	2	2,38	3,25	2,2	2,2
Київська	4,75	5,13	3,75	5,4	28,8
Кіровоградська	2,5	2,63	3	2,8	1,9
Луганська	2,75	2,38	3,25	2,8	1,3
Львівська	3	3,63	3,75	4,2	4,8
Миколаївська	2,75	2,88	3,25	2,6	2,5
Одеська	3	4,00	3,25	4,4	5,0
Полтавська	2,75	2,63	3,25	2,8	4,9
Рівненська	2	2,50	3,25	2	1,7
Сумська	2,25	2,25	3,25	2	1,9
Тернопільська	2	2,50	3,25	2	1,3
Харківська	4,25	4,00	3,75	4,8	6,5
Херсонська	2	2,75	3	2	1,6
Хмельницька	2	2,50	3,25	2	2,0
Черкаська	2,75	2,63	3,25	2,8	2,5
Чернівецька	2	2,63	3,5	2	0,9
Чернігівська	2,75	3,38	3,25	2,8	1,8
Всього по Україні:	3,46	3,77	3,45	3,96	100

Джерело: сформовано на основі [334].

Додаток Е

Таблиця Е.1

Характеристика фондів щодо фінансування інноваційних проектів та підтримки підприємництва за кошти Державного бюджету

Назва фонду	Нормативно-правове забезпечення діяльності (лише діючі)	Функції	Відомство	Фінансування у Державному бюджеті на 2018 р., млн грн
Державна інноваційна фінансово-кредитна установа (ДІФКУ)	Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2000 року № 654	фінансова підтримка суб'єктів господарювання різних форм власності в рамках державної інноваційної політики	Міністерство економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ)	100,00
Український фонд підтримки підприємництва	Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 1995 р. № 687	освітня, консультаційна, гарантійна і пільгова фінансово-кредитна підтримка для суб'єктів малого і середнього бізнесу	МЕРТ	-
Державна інноваційна небанківська фінансово-кредитна установа «Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу»	Постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.11 № 1396	надання державної підтримки для впровадження інновацій у виробництво, насамперед, реалізацію проектів суб'єктів малого підприємництва	Міністерство освіти і науки (МОН)	-
Фонд розвитку інновацій*	н/д	н/д	Господарський Департамент Кабінету Міністрів України	50,00
Разом	-	-	-	150,00

*Створення фонду анонсовано у 2018 році

Джерело: власні дослідження

Додаток Ж

Таблиця Ж.1

Можливості регіональних та локальних органів урядування сприяти еко-інноваційному розвитку відповідно до їхніх повноважень, прав та обов'язків

Сфера регулювання	Регіональні органи влади (область, район, ОТГ)	Локальні органи влади (місто, село)
Адміністративне регулювання	надання дозволів на розміщення підприємств; надання дозволів на використання природних ресурсів; створення спеціальних економічних зон; містобудівне планування та регулювання; правила користування водозаборами; дозволи на використання природних ресурсів	
Економічне регулювання	затвердження цін і тарифів на послуги ЖКГ, поводження з відходами, у сфері транспорту	встановлення ставок земельного податку (а також пільг); встановлення цін і тарифів на послуги ЖКГ, поводження з відходами, у сфері транспорту
Ринкове сприяння	здійснення публічних закупівель продуктів та послуг за кошти бюджету	здійснення публічних закупівель продуктів та послуг за кошти бюджету
Освіта та наука, соціо-культурний розвиток та розвиток довкілля	формування прогнозу потреби у фахівцях, визначення обсягу регіонального замовлення; соціальні, культурні та освітні програми; інформування населення, утримання ЗМІ	розробка та фінансування місцевих програм у сфері освіти та навчання; фінансування навчання фахівців на умовах бюджетного замовлення; інформування населення
Політичне регулювання	розробка регіональних програм соціально-економічного розвитку, використання земель, охорони довкілля, транспорту, їхня реалізація сприяють роботі ГО	розробка місцевих програм соціально-економічного розвитку в галузі освіти та культури, використання земель, охорони довкілля, транспорту, їхня реалізація
Міжнародні відносини	сприяє розвитку міжнародного співробітництва, зокрема й у сфері інновацій та охорони довкілля; укладає договори, сприяє зовнішньоекономічній діяльності підприємств; формує пропозиції щодо залучення іноземних інвестицій	
Розвиток інфраструктури	будівництво та ремонт доріг, розвиток житлово-комунальної інфраструктури та інфраструктури вивезення сміття	
Інноваційний розвиток	створення територіальних центрів інновацій; визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності регіонального рівня; затвердження регіональних інноваційних програм, що кредитуються з бюджету відповідного рівня та визначення сум коштів на їхнє виконання	визначають суми коштів для фінансування місцевих інноваційних програм у межах бюджету розвитку; створюють комунальні інноваційні фінансово-кредитні установи для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм за кошти місцевих бюджетів

Джерело: сформовано на основі [31; 228; 247–249; 251].

Продовження додатку Ж

Таблиця Ж.2

SWOT– аналіз функціонування кооперативів на сільських територіях України

Складники SWOT-аналізу	Характеристики функціонування кооперативів на сільських територіях України
Можливості	Збільшення підтримки малого підприємництва та кооперативів з боку органів державної влади й місцевого самоврядування
	Збільшення підтримки малого підприємництва та кооперативів з боку міжнародних організацій та інституцій ЄС
	Зростання обсягів виробництва та експорту сільськогосподарської продукції
Загрози	Відсутність інфраструктури підтримки започаткування та підтримки діяльності кооперативів на сільських територіях
	Недостатній розвиток інституціонального середовища функціонування кооперативів на сільських територіях у країні
	Жорстка конкурентна боротьба за ресурси та ринки збуту в країні та за її межами
Слабкі сторони	Слабка підготовка кадрів, особливо керівних
	Недостатній розвиток кооперативного духу серед власників кооперативу
	Дефіцит фінансових та інших видів ресурсів
	Недостатнє вироблення стратегії розвитку та збуту продукції (робіт, послуг)
	Масштаби виробництва продукції, що знижує конкурентоспроможність на ринках збуту
	Складності виходу на зовнішні ринки збуту через обсяги виробництва та неготовність управлінської і виробничої структур кооперативів, що функціонують на сільських територіях
	Низький рівень розробки, купівлі, впровадження та використання інновацій
	Недостатні розміри виробництва інноваційної продукції (робіт, послуг)
	Низькі можливості щодо управління ризиками та проблеми з ринковою стійкістю
Сильні сторони	Високі операційні витрати
	Нижчі ризики для власників
	Можливість отримати ефект синергії при об'єднанні в кооператив
	Більша придатність для здійснення господарської діяльності на сільських територіях
	Можливість активно займати окремі ніші ринків та розвивати їх
	Значні можливості для зростання, на відміну від малих підприємств, зокрема за рахунок залучення нових учасників
	Нижча вартість залучення ресурсів, на відміну від малих підприємств за рахунок вкладень учасників

Джерело: власні дослідження.

Продовження додатку Ж

Таблиця Ж.3

Напрями інноваційного розвитку сільських територій за рахунок
«зеленого туризму»

Напрямок	Характеристика
Економічний	На відміну від традиційного туризму, зелений туризм часто є інструментом економічного розвитку для сприяння притоку капіталу й можливостей працевлаштування для громади. Таким чином, він часто орієнтується на більш бідні області. Туризм заохочує підприємницьку діяльність. І фінансовий, і соціальний капітал утримуються в центральній громаді, що сприяє подальшому вдосконаленню програми зеленого туризму в інші громади. Цей приплив капіталу може бути використаний для сприяння розвитку інфраструктури, освіти та залученню інвестицій
Екологічний	Разом з економічною цінністю зелений туризм громади підвищує цінність навколишнього середовища і для господаря, і для мандрівника. Як наслідок, зелений туризм громади стає стимулом для збереження. Для громади її середовище стає вітриною для туриста і приносить більше бажання підтримувати його. У масовому туризмі середній турист несе велику відповідальність за вплив на навколишнє середовище й часто виснажує ресурси. Відповідно залучаються інноваційні розробки зі збереження навколишнього середовища
Соціокультурний	Соціокультурний аспект зеленого туризму полягає в тому, що місцевий турист стає більш залученим до спільноти та своєї культури. Це може бути вивчення релігійної традиції або підтримка місцевих ремесел. Зелений туризм заснований на співтоваристві, він покладає на туриста більше відповідальності за поширення знань та інновацій

Джерело: сформовано на основі [59; 71].

Наукове видання

Лариса Іванівна Калачевська

**ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК
СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ:
наукові основи,
стан та перспективи**

МОНОГРАФІЯ

(Українською мовою)

За редакцією автора
Технічний редактор *М.Д. Байкалов*
Художнє оформлення *Є.Б. Литовченко*

Здано до друку 05.02.2019. Підписано до друку 07.02.2019. Формат 60х84/16.
Гарнітура Times Roman. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн.-друк. арк. 16,04. Обл.-вид.-арк. 15,69. Тираж 300 примірників.
Зам. 07/02. Ціна договірна.

Віддруковано ФОП Литовченко Є.Б.
40030, м. Суми, вул. Кузнечна, 6/4.

Свідоцтво про державну реєстрацію ФОП.
Серія В02. № 754976 від 14.04.2009 р. м. Суми.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виробників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК. №5582 від 12.09.2017 р. м. Київ.